T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜNNETTE KAMU MALİYESİ (SAHÎHAYN ÖRNEĞİ)

Hamdi NALBANT

Danışman	**Dr. Öğretim Üyesi Şemsettin KIRIŞ**
Jüri Üyesi	**Prof. Dr. Serdar DEMİREL**
Jüri Üyesi	**Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET**

KASTAMONU-2019

TEZ ONAYI

Hamdi NALBANT tarafından hazırlanan **"Sünnette Kamu Maliyesi (Sahîhayn Örneği)"** adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

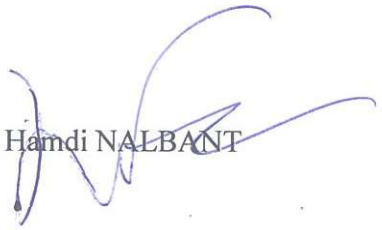
Jüri Başkanı	Prof. Dr. Serdar DEMİREL İbn Haldun Üniversitesi	.....
Jüri Üyesi (Danışman)	Dr. Öğretim Üyesi Şemsettin KIRIŞ Kastamonu Üniversitesi	.....
Jüri Üyesi	Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET Kastamonu Üniversitesi	.....

20/12/2019

Enstitü Müdürü	Doç. Dr. İbrahim YENEN	.....

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Hamdi NALBANT

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

SÜNNETTE KAMU MALİYESİ (SAHîHAYN ÖRNEĞİ)

Hamdi NALBANT
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Şemsettin KIRIŞ

Bu çalışma, Sahîhayn'daki ilgili rivayetler bağlamında Hz. Peygamber'in sünnetinde kamu maliyesini konu almaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; Sahîhayn'da kamu maliyesi konusunun işlenişi değerlendirilmektedir. İkinci bölümde; Hz. Peygamber devrindeki kamu maliye teşkilatı ortaya konmaktadır. Üçüncü bölümde; kamu maliyesinin gelirleri olan zekât, ganimet, fey ve cizye, bu gelirlerin şartları ve ayrıntılarını beyan eden sünnet ekseninde incelenmektedir. Dördüncü bölümde; kamu maliyesinin Kur'an tarafından bildirilen harcama yerleri, sünnetin bunları beyanı ve yine sünnete dayanan maliye harcamaları tetkik edilmektedir. Beşinci ve son bölümde ise; Hz. Peygamber'in kamu maliye uygulamalarında ortaya koyduğu prensiplerden bazıları tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Sahîhayn'daki kamu maliyesiyle ilgili rivayetler alınarak; Kur'an-ı Kerîm ayetleri, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih kaynakları ile bu konu üzerine yapılmış diğer çalışmalar yardımıyla Hz. Peygamber'in konu hakkındaki sünneti anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sünnet, kamu maliyesi, beytülmâl, zekât, ganimet, fey, cizye, humus

2019, 248 sayfa

ABSTRACT

MSc. Thesis

PUBLIC FINANCE IN THE SUNNAH (SAHîHAYN EXAMPLE)

Hamdi NALBANT
Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assit. Prof. Şemsettin KIRIŞ

This study deals with public finance in the sunnah of the Prophet in the context of the relevant narrations in Sahîhayn. In the first part of the study; in Sahîhayn, the process of public finance is evaluated. In the second part; the public finance organization in the period of the Prophet is revealed. In the third part; zakat, ghanimat, fey and jizyah, which are the revenues of public finance, are examined in the axis of sunnah declaring the conditions and details of these revenues. In the fourth part, the parts of the Qur'an related to public finances, the sunnah explain and the expenses based on the Sunnah are examined. In the fifth and last part, some of the principles that the Prophet put forward in public finance practices are tried to be determined.

Reports about public finances in Sahîhayn have been taken into consideration; through the The Qur'an verses, tafsir, hadith, fiqh, and other sources on the subject it is tried to understand the sunnah of the Prophet on the subject.

Key words: Sunnah, public finance, baitülmâl, zakat, ghanimat, fey, jizyah, humus

2019, 248 pages

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Hz. Peygamber'in hicreti ile birlikte başlayan Medine dönemi, Müslüman toplumun, peygamberleri önderliğinde devletleştiği dönem olmuştur. Bu dönemde nâzil olan ayetler, toplumu böyle bir teşkilatlanmaya yönlendirirken, Hz. Peygamber de uygulamaları ve sözleriyle vahyi beyan etmekle beraber, onu hayata yansıtmış ve pek çok düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu dönemde peyderpey gelişen devlet teşkilatının maliyesi de aynı paralelde gelişmiştir. Kamu maliyesini ilgilendiren ayetler de Hz. Peygamber'in sünnetiyle beyan edilmiş ve bu alanda gerek peygamberlik sıfatıyla gerekse devlet başkanı olarak pek çok düzenlemeler hayata geçirmiştir. İslâm'ın kamu maliyesi alanı, çok büyük bir oranda sünnete dayanmaktadır.

Hz. Peygamber'in her zaman İslâm tebliğini öncelemesi ve kamu maliyesi alanında İslâm'ın ve müslümanların maslahatı gereği farklı uygulamalarda bulunması, bu alandaki uygulamalarının anlaşılabilmesini güçleştirmiş, daha sahâbe döneminde ihtilaflar çıkmasına neden olmuştur. Bu alanda İslâm âlimleri arasında da oldukça fazla ihtilaf meydana gelmiş, fıkıh eserlerinde Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda yaptığı uygulamalara dayanılarak farklı sonuçlara varılmıştır. Bu olay, Hz. Peygamber'in sünnetini anlayabilmek için konuyla ilgili hadislerin ve uygulamaların hep birlikte değerlendirilip ortak yönlerinin tespit edilerek sonuca gidilmesinin daha isabetli sonuçlara götüreceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Şemsettin KIRIŞ hocam ile eleştiri ve tavsiyeleriyle çalışmaya katkılarını sunan tez savunma jürileri Prof. Dr. Serdar DEMİREL ve Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum.

Hamdi NALBANT
Kastamonu, Aralık 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ii
TAAHHÜTNAME iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
ÖNSÖZ vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR DİZİNİ xii
GİRİŞ 1
1. Yöntem 4
2. Araştırmanın Sınırları 4
3. Araştırma Kaynakları 5
4. Araştırmanın Önemi 7
BİRİNCİ BÖLÜM 8
1. SAHîHAYN'DA KAMU MALİYESİ KONUSUNUN İŞLENİŞİ 8
1.1. Sahîh-i Buhârî'de Kamu Maliyesi Konusunun İşlenişi 9
1.2. Sahîh-i Müslim'de Kamu Maliyesi Konusunun İşlenişi 22
İKİNCİ BÖLÜM 30
2. HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE KAMU MALİYESİNİN TEŞEKKÜLÜ 30
2.1. Maliye Gelirlerinin Muhafaza Edildiği ve Sarf İşlemlerinin Yapıldığı Yerler 31
2.2. Kamuya Ait Hayvanların Tutulduğu Yerler 34
2.3. Otlaklar 34
2.4. Zekât, Fey ve Humus Türü Kamu Mallarının Birbirine Karıştırılmaması 37
2.5. Maliye Görevlileri 39
2.5.1. Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641) 40

2.5.2. Hz. Ömer (ö. 23/644) 41
2.5.3. Muaz b. Cebel (ö. 17/638) 43
2.5.4. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ö. 42/662-63) 43
2.5.5. Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) 43
2.5.6. Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) 44
2.5.7. Sevâd b. Gâziyye 44
2.5.8. İbnu'l-Lutbiyye el-Ezdî 45
2.5.9. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) 45
2.5.10. Mahmiye b. Cez 45
2.5.11. Ukbe b. Âmir (ö. 58/678) 46
2.6. Maliye Görevlilerinin Denetlenmesi 47
2.7. Ölçü ve Tartı Birimleri 48
2.8. Tedavüldeki Paralar 51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 57
3. KAMU MALİYESİNİN GELİRLERİ 57
3.1. Zekât 58
3.1.1. Zekâtın Devlet Tarafından Organize Edilmesi 58
3.1.2. Zekâtın Farziyeti 65
3.1.3. Havâic-i Asliyye 67
3.1.4. Zekâta Tabi Mallar 70
3.1.5. Nisab 71
3.1.5.1. Hayvanların nisabı 73
3.1.5.2. Gümüş ve altının nisabı 73
3.1.5.3. Toprak mahsullerinin nisabı 76
3.1.6. Nisab Miktarları Arasında Denklik Meselesi 77
3.1.7. Zekât Oranları 81
3.1.7.1. Develerin zekâtı 82

3.1.7.2. Koyunların zekâtı 83
3.1.7.3. Sığırların zekâtı 84
3.1.7.4. Gümüşün zekâtı 85
3.1.7.5. Toprak mahsullerinin zekâtı (öşür) 85
3.1.7.6. Ticaret mallarının zekâtı 86
3.1.7.7. Deniz ürünlerinin zekâtı 87
3.1.7.8. Maden ve definelerin zekâtı 89
3.1.7.9 Atın zekâtı 93
3.1.8. Zekâtın, Malın Kendisiyle de Bedeliyle de Verilebilmesi 95
3.1.9. Zekât Vermeyenlere Uygulanacak Müeyyide 99
3.2. Ganimet 104
3.2.1. Menkul Mallar 107
3.2.2. Esirler 109
3.2.3. Araziler 121
3.2.4. Humus 130
3.3. Fey 133
3.4. Cizye 135
3.4.1 Harac 142
3.5. Diğer Gelirler 143
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 145
4. KAMU MALİYESİNİN GİDERLERİ 145
4.1. Zekât Gelirlerinin Sarfı 145
4.1.1. Fakirler ve Miskinler 146
4.1.2. Âmiller 148
4.1.3. Müellefe-i Kulûb 149
4.1.4. Köleler 155
4.1.5. Borçlular 157
4.1.6. Fî Sebîlillah 159

4.1.7. Yolda Kalmışlar (İbnü's-Sebîl) 164
4.1.8. Bir Bölgeden Toplanan Zekâtın Başka Bir Bölgeye Nakledilmesi 165
4.2. Ganimet Gelirlerinin Sarfı 168
4.2.1. Devlet Başkanının Ganimetler Üzerindeki Tasarruf Yetkisi 168
4.2.2. Ganimetlerin Sarfı 171
4.2.2.1. Seleb 171
4.2.2.2. Tenfîl 174
4.2.2.3. Ganimet ve fey gelirleri, sadece savaşa katılanlar için midir? 178
4.2.2.4. Ganimet taksiminde süvari ve piyadenin payı 181
4.2.2.5. Ganimetten müellefe-i kulûbe mal verilmesi 183
4.2.2.6. Savaşa Katılan Kadınlara ve Kölelere Ganimetten Hediye Verilmesi 185
4.2.3. Humusun Sarfı 187
4.3. Fey Gelirlerinin Sarfı 191
4.4. Cizye Gelirlerinin Sarfı 194
4.5. Hz. Peygamber Devrinde Yapılan Kamu Harcamalarına Bazı Örnekler 197
4.5.1. İdarî-Siyasî Nitelikli Harcamalar 197
4.5.1.1. Devlet görevlilerinin maaşları 197
4.5.1.2. Düşman elindeki esirleri kurtarmak için fidye ödenmesi 200
4.5.1.3. Gelen heyetler için yapılan harcamalar 201
4.5.1.4. Müellefe-i kulûb harcamaları 201
4.5.2. Sosyal Nitelikli Harcamalar 202
4.5.2.1. Muhtaç kimselerin zarurî ihtiyaçlarının giderilmesi 203
4.5.2.2. Dul ve yetimler 205
4.5.2.3. Borcunu ödeyecek mal bırakmadan ölen kimsenin borçları 205
4.5.2.4. Esirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi 206
4.5.2.5. Şehir dışından gelen misafirlerin ihtiyaçlarının karşılanması 207
4.5.2.6. Evleneceklere maddî yardımda bulunulması 208
4.5.3. Askerî Harcamalar 209
BEŞİNCİ BÖLÜM 211

5. KAMU MALİYESİYESİNE DAİR SÜNNETTEN BAZI İLKELER 211
5.1. Hz. Peygamber'in Kamu Görevlilerine Yönelik Koyduğu Bazı İlkelerler ... 211
5.1.1. Devlet Başkanının Kamu Malları Karşısındaki Konumu 211
5.1.2. Memurların Devlet Malını Kendi Menfaati Doğrultusunda Kullanmaması-Çalmaması 212
5.1.3. Memurların Rüşvet veya Hediye Almaması 214
5.2. Kamu Vergilerinin Toplanmasında Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu Bazı İlkeler 215
5.2.1. Yeterli Maddi Güce Sahip Olmayandan Vergi Alınmaması 216
5.2.2. Vergi Mükelleflerine Kolaylık Gösterilmesi 216
5.2.3. Vergi Miktarını Artırmak ya da Azaltmak Maksadıyla Hile Yapılmaması 217
5.2.4. Vergi Toplarken Malların Kötüleri veya En İyilerinin Alınmaması-Verilmemesi 219
5.2.5. Vergi Toplarken Zulüm Edilmemesi 220
5.3. Kamu Harcamaları Konusunda Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu Bazı İlkeler 222
5.3.1. İhtiyat Ödeneği Ayrılması 222
5.3.2. Yapılacak Ödemelerin Geciktirilmemesi 223
5.3.3. Kamu Harcamalarının Önem Sırasına Göre Yapılması 225
5.3.4. Kamu Harcamalarında İsraftan Kaçınılması 225
SONUÇ 227
KAYNAKLAR 237
ÖZGEÇMİŞ 249

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.y.	: Adı geçen yazar
b.	: bin (ibn)
bnt.	: binti
b.y.y.	: Basım yeri yok
c.- C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde de işaret edildiği gibi tarih boyunca insanlar, topluluklar halinde yaşamışlardır.[1] Topluluk halinde yaşayan insanların birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarının oluşması ve aralarında ihtilafların çıkması kaçınılmazdır. Bu sebeple insanların aralarındaki ilişkileri düzenleyecek ve toplumsal düzeni sağlayacak kurallara ihtiyaç vardır.[2] Hak ve sorumlulukların yerine getirilmesi, ihtilafların çözülmesi ve toplumun ortak menfaatinin gözetilmesi gibi gayelerle oluşturulan bu kurallarla ortaya çıkan hukuk düzeni, bireylerin üstünde, emredici ve zorlayıcı karakterde bir otoriteye gereksinim duyar. Bu otoritenin adı devlettir.[3]

Gereken şartları yerine getirenlere ahiret saadeti vaat eden İslâm Dini,[4] yeryüzünde halife kılınan insanın[5] dünya hayatına çekidüzen vermiş, pek çok konuda ayetler[6] ve peygamberinin sünnetiyle[7] bir nizam ortaya koymuş, inananlarına dünyada da ahirette de iyilik istemelerini,[8] dünyadan nasibini unutmadan ahiret yurdunu aramalarını öğütlemiştir.[9] Böylece din ve dünyayı ayrılmaz bir bütün olarak değerlendiren İslâm Dini, insanın hayatının maddî manevî hemen her alanına müdahil olmuştur. Hatta sadece manevî alana has zannedilen ibadetlerin dahi faydalarını, ahiret kazanımlarıyla sınırlamak yanlış olacaktır. Namaz, zekât, oruç,

---

[1] el-A'râf 7/ 65, 73; et-Tevbe 9/ 70; el-Hûd 11/ 50, 84; el-Hacc 22/ 43, 44; eş-Şuarâ 26/ 160, 176; ed-Duhân 44/ 37; el-Kâf 50/ 12, 13, 14.

[2] İzzet Sargın, *"Toplumsal Düzen Açısından Hukuk ve Devlet"*, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C: IX, S. 2, 2009, s. 160-162.

[3] Saffet Köse, *"İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri"*, **İLAM Araştırma Dergisi,** Cilt: I, S. 2, 1996, s. 13; Sargın, *a.g.m*, s. 169.

[4] el-Bakara 2/ 25, 82; en-Nisâ 4/ 13, 57, 122; el-A'râf 7/ 42; et-Tevbe 9/ 72.

[5] el-Bakara 2/ 30; el-En'âm 6/ 165; el-Fâtır 35/ 39.

[6] el-Bakara 2/ 282; Âl-i İmrân 3/ 130; en-Nisâ 4/ 7, 11,12, 35, 58; el-En'âm 6/ 152; el-Enfâl 8/1, 41.

[7] el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, **el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar**, (Thk: Mustafa Dîb el-Buğâ), 6. c., 3. Baskı, Dâr-u İbni Kesîr, Beyrut 1987, "Nikâh", 3, " Büyû", 61, 75, 79, "İcâre", 111,119; Müslim, b. el-Haccac Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, **Sahîh-u Müslim**, (Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), 5 c., Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y, "Nikâh", 1, "Büyû'", 4, 5, "Müsâkât", 101; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, **Sünen-ü Ebî Dâvud**, 4 c., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y, "Büyû'", 24, 25; Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahman, **el-Müctebâ mine's-sünen**, (Thk: Abdülfettah Ebû Gudde), 4 c., 2. Baskı, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Halep 1986, "Büyû'", 49; Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, **el-Câmiu's-sahih süneni't-Tirmizî**, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir), 5 c., Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y, "Büyû'", 18; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillah el-Kazvinî, **Sünen-i İbn-i Mâce**, (Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), 2 c., Dâru'l- Fikr, Beyrut t.y, "Şüf'a", 2.

[8] el-Bakara 2/ 201-202.

[9] el-Kasas 28/ 77.

hac vb. bütün ibadetler incelendiğinde hepsinin, dünya hayatına bir düzen verdikleri, bireyin ve toplumun yaşantısına büyük faydalar sağladıkları tespit edilebilir.[10]

Yerine getirilmesini emrettiği ibadetlerde bile pek çok toplumsal hedefleri bulunan İslâm Dini, doğrudan toplumsal hedeflerle vazettiği hukuk kurallarının da yerine getirilmesini müntesiplerinden elbette ki beklemektedir. Bu noktada tarih boyunca bütün toplumlarda olduğu gibi Müslüman toplumda da bu hukuk kurallarına işlerlik kazandıracak bir otorite gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber döneminden beri Müslüman toplumlarda bir otorite olarak devlet olagelmiştir.[11]

İnananlarının dünya hayatına nizam veren hukukî, sosyal, ekonomik, toplumsal vb. düzenlemeler ortaya koyan İslâm Dini, bu düzenlemeleri Müslüman toplumda uygulatmak amacıyla, konulan kurallara uyulup uyulmamasına göre uhrevî sonuçlarının olduğunu bildirmiş olmakla beraber, peygamberi önderliğinde Medine'de oluşan ilk İslâm toplumuyla bu düzenlemelerin işlerlik kazandığı bir yapılanma ortaya çıkarmıştır. Bir devletin temel unsurlarını bulunduran bu yapılanma, o zaman ve mekanda bir devletin gerektirdiği fonksiyonlara sahip, kamunun gereksinimlerini karşılayan bir devlet olmuştur.

Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu bu devletin, malî gelirleri, giderleri, bu gelir-giderlerin idaresi için gerekli mekanları ve çalışanları olmuştur. Bütün bunlarla beraber peygamber olmasının yanı sıra bu devletin başkanı da olan Hz. Peygamber tarafından bir devlet maliyesi sistemi ortaya konulmuştur.

Kamu işlerinin yerine getirilebilmesine yönelik olarak gereksinim duyulan malî güç için Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen vergiler ve savaşlar neticesinde ortaya çıkan diğer gelirler ile birlikte İslâm Devleti'nin malî gelirleri ortaya çıkmıştır. Savaşlar neticesinde ortaya çıkan ganimet ve fey gelirleri ile Müslümanlardan alınan zekât ve gayr-i müslimlerden alınan cizye, kamu gelirlerini teşkil etmişlerdir.[12]

---

[10] Şehmus Demir, *"Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi",* **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 28, 2007, s. 23.
[11] Seyfettin Aslan, Vedat Koçal, "İslâm Kaynaklarında Devlet ve Ekonomi Düşüncesi: Teolojik, Tarihî ve Felsefî Bir Çerçeve", **İslâm Ekonomisi ve Finansı,** (Ed: Seyfettin Erdoğan, Ayfer Gedikli, Durmuş Çağrı Yıldırım), Umuttepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 2-5.
[12] Mehmet Erkal, *"Beytülmâl"*, **DİA**.

Maliyenin harcamaları da yine Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber tarafından ortaya koyulmuştur. Kur'an-ı Kerîm'de ganimet ve fey gelirleri üzerindeki tasarruf yetkisi Hz. Peygamber'e bırakılmakla beraber[13] bu gelirlerden bazı kimselere pay ayrılması emredilmiştir.[14] Buna bağlı olarak Hz. Peygamber, bu gelirleri uygun yerlere harcamıştır. Zekât gelirlerinin harcama yerleri de Kur'an-ı Kerîm'de bildirilmiş ve bu gelirler Hz. Peygamber tarafından sarf edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de cizye vergisinin harcama yerleri ile ilgili bir emir nâzil olmamış, bu gelirler tamamıyla, aynı zamanda devlet başkanı olan Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır.

Kamu maliyesi hakkında Kur'an-ı Kerîm'de bir takım temeller bildirilmiş olmakla beraber, Hz. Peygamber'in sünnetine çok geniş bir alan bırakılmıştır. Örneğin; kamu gelirleri Kur'an'da sadece emredilmiş veya helal kılınmış, bunların kimlerden, hangi şartlarda, ne şekilde alınacağı belirtilmemiştir. Kamu gelirlerinden zekâtın harcama yerleri bildirilmiş, bunun sırası, kime ne kadar verileceği bildirilmemiştir. Ganimetler helal kılınmış, ayrıntıları açıklanmamıştır. Ganimet gelirlerinden bazı sınıflar için humus ayrılması emredilmiş, ayrıntısı ve ganimet gelirlerinin geri kalan kısımları ile ilgili bir açıklama nâzil olmamıştır. Gayr-i müslimlerden cizye vergisinin alınması emredilmiş, bunların kimler olduğu, ne kadar alınacağı, alınanların nerelere harcanabileceği vs. ayrıntıları açıklanmamıştır. Bütün bunlara istinaden kamu maliyesi alanında Kur'an-ı Kerîm'in birkaç temel kaide koyduğunu, bu konuda çok büyük bir alanın Hz. Peygamber'in sünnetine bırakıldığını ve Hz. Peygamber'in, hadisleri ve uygulamalarıyla bu alanı düzenlediğini söylemek isabetli bir tespit olacaktır.

Hz. Peygamber, peygamber olmasının yanında aynı zamanda bir devlet başkanıydı. Bu nedenle verdiği kararlar ve yaptığı uygulamalar bazen devlet başkanlığı sıfatına dayanmaktaydı. Kamu maliyesi alanı da hem peygamberlik hem devlet başkanlığı vasıflarıyla hükümler koyduğu ve uygulamalarda bulunduğu bir alandır. Bununla beraber bazı konularda farklı zamanlardaki uygulamaları çeşitli şekillerde anlaşılabilmiş ve ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Ancak Hz. Peygamber, bu konularda Müslümanlara yol gösterecek belli prensipler ortaya koymuştur.

---

[13] el-Enfâl 8/1, el-Haşr 59/6.
[14] el-Enfâl 8/41, el-Haşr 59/7.

Bu çalışmada; en sahih iki kaynağımız olan Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'deki ilgili rivayetler bağlamında kamu maliyesi konusunda Hz. Peygamber devri ve bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamaları incelenip anlaşılmaya çalışılacaktır.

1. Yöntem

Çalışmamızda kamu maliyesiyle ilgili Sahîhayn'daki rivayetler, konuların temelini oluşturmaktadır. Konuların anlaşılabilmesi maksadıyla gerekli yerlerde ilgili ayetler zikredilmiş ve tefsir kaynaklarına başvurulmuştur. Ayrıca rivayetlerin anlaşılabilmesi için yer yer diğer hadis kaynaklarına ve hadis şerhlerine müracaat edilmiştir. İşlenen konular hakkında haraç-emvâl ve fıkıh eserleri de incelenerek İslâm âlimlerinin konu hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Ayrıca tarih kaynakları da başvuru eserleri olmuştur. Bütün bu kaynaklar yardımıyla Hz. Peygamber'in uygulaması ve kamu maliyesi hakkındaki sünnetleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada zikredilen şahısların vefat tarihleri, adlarının ilk geçtiği yerde verilmiş, daha sonra tekrar edilmemiştir. Vefat tarihine ulaşılamayan şahıslar için herhangi bir şey yazılmamıştır.

Çalışmamızda pek çok bölümde işlenen konuyla ilgili Sahîhayn rivayetleri nakledilmiştir. Bu rivayetler mümkün olduğunca kısaltılarak, sadece konuyla ilgili kısımları sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı rivayetlerin birkaç farklı konuda delil olabilmesi ve rivayetin zikredilmesinin gerekliliği nedeniyle böyle rivayetlerden bazılarının çalışmanın birkaç farklı yerinde sunulması gerekmiştir.

2. Araştırmanın Sınırları

Yaptığımız çalışmada haraç-emvâl ve fıkıh eserlerinde sunulan biçimdeki gibi bütün yönleriyle İslâm kamu maliyesi araştırılmayacak ve sunulmayacaktır. Araştırmamızın sınırları, Sahîhayn'daki kamu maliyesini ilgilendiren rivayetlerin bildirdiği alandan ibarettir. Bu iki eserdeki, konuyla ilgili rivayetlerin, kamu maliyesini bütün yönleriyle ortaya koymaya yetemeyeceği malumdur.

3. Araştırma Kaynakları

Araştırmamızın konusu "Sünnette Kamu Maliyesi (Sahîhayn Örneği)" olduğuna göre araştırmamızın en temel kaynakları İmam Buhârî (ö. 256/870) ve İmam Müslim'in (ö. 261/875) sahihleridir. Konumuzla ilgili olan rivayetler, bu eserlerden seçilerek alınmıştır. Her başlıkta ve alt başlıklarda bu iki eserden alınan rivayetler, konunun temelini oluşturmuş ve konular bu temel üzerinden işlenmiştir. Birkaç istisna hariç, bu iki kaynakta hakkında herhangi bir rivayet bulunmayan kamu maliyesiyle ilgili konular işlenmemiştir.

Sahîhayn'dan alınan rivayetlerin anlaşılması ve açıklanması bağlamında gerektiğinde diğer hadis kaynaklarına da başvurulmuş, bu eserlerden de ilgili rivayetler aktarılmıştır.

Konuya temel teşkil eden Sahîhayn hadislerinin açıklanması ve anlaşılabilmesi maksadıyla hadis şerhleri ilk başvuru kaynakları olmuştur. Bu noktada Sahîh-i Buhârî'nin şerhlerinden, İbn Battâl el-Kurtubî'nin (ö. 449/1057) şerhi, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-bâri*'si, Bedreddin Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî*'si ve Babanzâde Ahmed Naim (d. 1872-ö. 1934) ile Kamil Miras'ın (d. 1875-ö. 1957) *Tecrîd-i Sarîh Şerhi* ile Sahîh-i Müslim şerhlerinden Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâc*'ı ve Ahmed Davudoğlu'nun (d. 1912-ö. 1983) Şerhi'nden istifade edilmiştir.

Çalışmada yer verilen ayetlerle ilgili tefsir kaynaklarına başvurulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Tefsiri*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiʿu'l-beyân*'ı, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Ebü'l-Berekât Nesefî (ö. 710/1310) tefsirleri ile Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'an*'ı en çok yararlanılan tefsir kaynakları olmuşlardır.

Çalışmanın konusunun kamu maliyesi olması hasebiyle bu alanda yazılmış haraç ve emvâl türü eserler en çok yararlanılan eserler arasında yer almıştır. Bu eserler; Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harâc*'ı, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-Emvâl*'i ile bir kamu hukuku eseri olan Mâverdî'nin (ö. 450/1058)

Ahkâmu's-sultâniyye'sidir. Diğerleri kadar olmasa da Yahyâ b. Âdem'in (ö. 203/818) *Kitâbu'l-Harâc*'ından da istifade edilmiştir.

Yine hadislerin açıklanması, anlaşılabilmesi ve işlenen konu hakkında fıkıh mezheplerinin görüşlerinin alınabilmesi için fıkıh eserlerinden de yararlanılmıştır. Hanefî Mezhebi adına Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) bazı eserleri ile Şemsüleimme Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Mebsut*'u, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâî*'si ve Burhâneddin Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı şerhinin yanı sıra *el-Fetâva'l-Hindiyye* en çok yararlanılan eserlerdir. Mâliki Mezhebi adına bu mezhep âlimlerinden Sahnûn'un (ö. 240/854) İmam Mâlik (ö. 179/795) ve öğrencilerinin görüşlerini topladığı ve İmam Mâlik'e atfedilen *el-Müdevvene* adlı eseri, Şâfi'îlerin görüşleri için İmam Şâfi'î'nin (ö. 204/820) *el-Ümm* adlı eseri ve Mâverdî'nin *Ahkâmu's-sultâniyye*'si, Hanbelî Mezhebi için ise Cemâleddin İbn Kudâme'nin (ö. 909/1503) *el-Muğnî* adlı eseri yararlanılan fıkıh eserlerinin önde gelenleridir.

Hz. Peygamber'in uygulamalarının anlaşılabilmesi bağlamında tarih eserlerine de sıkça başvurulmuştur. Bu alanda başvurulan eserlerin başlıcaları; İbn Hişâm (ö. 218/833), Taberî ve İbn Sâ'd'ın (ö. 230/845) eserleri ile son dönem yazarlarından Muhammed Hamidullah'ın (d. 1908-ö. 2002) *İslâm Peygamberi* adlı kitabıdır.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi de yeri geldikçe başvurulan önemli bir kaynak olmuştur. Bu eserin konuyla ilgili pek çok maddesinden faydalanılmıştır.

Çağdaş yazarlarımızdan konunun uzmanlarından Celal Yeniçeri, Mehmet Erkal ve Cengiz Kallek'in birçok eser ve makaleleri başvuru kaynakları olmuşlardır.

Ayrıca çalışma konusuyla ilgili birçok doktora ve yüksek lisans tezi ile makaleler okunmuş ve bu çalışmalardan istifade edilmiştir.

4. Araştırmanın Önemi

Özel olarak kamu maliyesi konusunda yazılmış pek çok haraç ve emvâl türü eserler bulunmaktadır.[15] Bu eserler, konu hakkındaki hadisler ile sahâbe, tâbiûn ve daha sonraki nesillerden âlimlerin rivayetlerinin nakline dayanan eserlerdir.[16] Günümüzde kamu maliyesi konusu İslâm ilimleri arasından fıkıh ilminin alanına dahil edilmektedir. Hadis ilmi açısından genel olarak kamu maliyesi konusu hakkında yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık.

Yaptığımız çalışmanın, kamu maliyesi konusu hakkındaki Sahîhayn hadislerinin delâlet açısından ilgili oldukları bölümlerde sunulması ve metinsel olarak değerlendirmelerinin yapılması hususunda literatüre katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Kamu maliyesi konusunda Hz. Peygamber'in uygulamalarının anlaşılmasına sağlayabileceği katkı da çalışmanın önemli bir yanıdır.

[15] Harac ve emvâl türü eserlerle ilgili kronolojik bir literatür için bkz. Cengiz Kallek, **İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emvâl Kitapları**, 3. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s. 13-27.
[16] Bu eserler hakkındaki bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Kallek, a.g.e, s. 71-77, 102-107, 121-125, 132-133, 137-146, 164-172.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAHîHAYN'DA KAMU MALİYESİ KONUSUNUN İŞLENİŞİ

Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'de kamu maliyesi konusunun işlendiği müstakil bir bölüm yoktur. Bu konu, bu eserlerin çeşitli bölümlerinde, o bölümle olan ilgisi yönünden işlenmiştir. Örneğin; kamu maliyesinin bir geliri olan zekât ile ilgili rivayetler, bu iki eserin *"Kitâbu'z-Zekât"* bölümlerinde bulunmaktadır.

Kamu maliyesiyle ilgili rivayetler, Sahîh-i Buhârî'de; *"zekât", "cihâd ve's-siyer", "humus", "cizye" ve "megâzî"* kitaplarında yoğun olarak bulunmaktadır. Sahîh-i Müslim'de ise *"zekât"* ile *"cihâd ve's-siyer"* kitapları kamu maliyesiyle ilgili rivayetlerin nakledildiği kitaplardır. İmam Buhârî'nin *"cihâd", "humus", "cizye"* ve *"megâzî"* kitaplarına yaydığı konuları, İmam Müslim, *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümünde sunmuştur.

Her iki eserin başka bölümlerinde de kamu maliyesini ilgilendiren rivayetler bulunmaktadır. Ancak bunlar çoğunlukla maliye konularıyla ilgisi olmayan farklı konulardadır. Örneğin; Hz. Peygamber devrinde mescidin üst katında maliye hazinesi olarak da kullanılan ulliyye adındaki odadan, bu eserlerin *"salât", "nikâh", "talâk", "mezâlim"* gibi bölümlerinde ve maliyeyle ilgisi olmayan konularda bahsedilmiştir.[17] Yine devlete ait hayvanların tutulduğu yerler *"libâs"* ve *"zebâih"* bölümlerinde zikredilmişlerdir.[18] Aynı şekilde maliye görevlilerinin birçoğunu *"salât", "nikâh", "talâk", "vekâlet", "ridâ", "hibe", "ahkâm", "imâre", "büyû'", "fedâilu's-sahâbe"* gibi bölümlerden öğrenebilmekteyiz.[19]

Buhâri'nin eserinde rivayetler daha derli toplu ve konuyla olan ilgisine göre sıralanırken, Müslim'de pek böyle olmadığı görülmektedir. Örneğin; Buhârî,

---

[17] Buhârî, "Salât", 18, "Nikâh", 83, 91, 92, "Talâk", 21, "Mezâlim", 25; Müslim, "Talâk", 30, 31, 34.
[18] Buhârî, "Libâs", 22, "Zebâih", 35; Müslim, "Libâs", 109, 110, 111.
[19] Buhârî, "Salât", 18, "Nikâh", 83, 91, 92, "Talâk", 21, "Mezâlim", 19, 25 "İ'tisâm", 16, "İlim", 32, "Büyû'", 89, "Libâs", 54, 55, "Vekâlet", 1, 8, "Edeb", 80, 85, "Hibe", 16, "Eyman", 2, "Şerike", 12, "Edâhî", 7, "Ahkâm", 17, 22, 24, 41; Müslim, "Salâtü'l-î'deyn", 1, 2, 3, 4, 13, "Ridâ'", 57, "Hibe", 22, "Talâk", 30, 31, 34, "İmâre", 15, 26, "Eşribe", 70, "İ'tisâm", 20, "Vekâlet" 3, "Müsâkat", 94, "Edâhî", 15, "Lukata", 17.

"Kitâbu'z-Zekât" bölümüne *"Vücûbu'z-zekât"* bâbıyla başlayıp, zekât vermek ve vermemekle ilgili bâblarla devam ederek, zekâta konu olan malla ilgili bâblardan, zekâtın sarfı ile ilgili bâblara doğru devam etmiştir. Sahîh-i Müslim'de konunun bu şekilde işlendiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Yine Buhârî, *"Kitâbu'l-Megâzî"*de, Hz. Peygamber dönemindeki gazve ve seriyyeler ile ilgili rivayetleri, gerçekleşme sırasına göre verirken; Sahîh-i Müslim'de gazve ve seriyyeler, sıraya riayet edilmeden sunulmuştur.

Bazen her iki eserin de bazı bölümlerinde o bölümle ilgili bir konudaki önemli bir husus hakkında herhangi bir rivayet bulunmadığı görülmektedir. Örneğin; her iki eserin de zekât kitaplarında nisab konusunda, altının ve sığırların nisabı ile ilgili bir rivayet bulunmamaktadır. Üstelik her iki imam da altın ve sığırların zekâtıyla ilgili hadisler nakletmelerine rağmen[20] bunların nisablarıyla ilgili rivayetlere eserlerinde yer vermemişlerdir. Diğer kaynaklarda hakkında rivayetler bulunan bu iki konudaki rivayetlerden hiçbirinin bu iki eserde nakledilmemesi, onların, kendi şartlarına göre sahih bulmadıkları rivayetleri nakletmedikleri hususuna delalet etmektedir. Nitekim zekât nisabları konusunda altının ve sığırların nisabı oldukça önemli meseleler olmasına rağmen her iki imamın da bu rivayetleri eserlerine almaması, onların rivayetlerin sıhhat şartlarına riayet etme konusundaki hassasiyetlerini göstermesi açısından oldukça önemli sayılabilir.

1.1. Sahîh-i Buhârî'de Kamu Maliyesi Konusunun İşlenişi

İmam Buhârî'nin, kamu maliyesiyle ilgili olan zekât, cihâd, humus ve cizye bölümlerindeki bâb başlıkları, eserinin genelinde olduğu gibi bu bölümlerde de onun, konu hakkındaki görüşünü yansıtmaktadır.

Buhârî, eserinin genelinde olduğu gibi bu bölümlerde de pek çok bâbda konuya delil teşkil edecek ayetler zikretmiştir. Hatta bazı bâblarda hiçbir hadis zikretmeden sadece ayet vermekle yetinmiştir.[21]

---

[20] Buhârî, "Zekât", 4, 42; Müslim, "Zekât", 24, 26, 30.
[21] Buhârî, "Zekât", 6, 11, 18, 28.

Buhârî'nin eserinde kamu maliyesi adına değindiği konular hakkında şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir:

Kitâbu'z-Zekât'ın ilk bâbında zekâtın farziyeti konusunu işlemiştir. Bâbın adı da buna uygun bir şekilde *"Vücûbu'z-zekât"*'tır. Bu bâbın başında zekâtı vermekle ilgili bir ayet zikrettikten sonra konuyla ilgili bazı hadisler nakletmiştir.[22] Daha sonraki bâblar da yine zekât vermek ve vermekle ilgili bâblardır. Buhâri, burada gümüş, deve ve toprak mahsullerinin nisabıyla ilgili hadisi de nakletmiştir.[23] Bu bâbların hemen hepsinde ya bâb başlığı olarak ya da bâbın içerisinde bir ayet-i kerîme zikretmiştir.[24]

Buhârî, daha sonra zekâtın havâic-i asliyye şartına delil olan bir bâb açmış ve bu hususla ilgili hadisler nakletmiştir.[25] İlerleyen bâblarda *"Çalışıp kazanılanın ve ticaretin sadakası"* ismini verdiği bir bâb açan Buhâri, bu bâb ile ticaret ve diğer yollarla elde edilen kazancın zekâtı hususunu kastediyor olmalıdır. Ancak bu bâbda sadece Bakara Sûresi'nin 267. ayetini zikretmiş ve hiçbir hadis nakletmemiştir.[26]

Buhârî, Zekât Kitabı'nın devamında *"Gümüşün zekâtı"* ismiyle bir bâb açmış ve devenin, gümüşün ve toprak mahsullerinin nisabının bildirildiği hadisi burada da nakletmiştir.[27]

Daha sonra zekâtın, malın kendi cinsi yerine kıymetinin, başka bir maldan verilebileceğine dair bir bâb açan Buhârî, burada bu konuya delil teşkil edecek birkaç rivayet nakletmiştir.[28] Bu konu, malın zekâtının kıymeti üzerinden başka bir maldan verilebileceği görüşünde olan Buhârî'nin, İmam Mâlik ve Şâfi'î'ye muhalefetle beraber, Ebû Hanîfe'ye muvafakat ettiği konulardan biridir.

Buhârî'nin sonraki bâbı, zekât miktarını artırmak veya azaltmak maksadıyla ayrı bulunan malların toplanmaması ve toplu bulunanların ayrılmamasına dairdir ve burada Hz. Ebû Bekir tarafından Enes b. Mâlik'e gönderilen zekât mektubunun ilgili

[22] Buhârî, "Zekât", 1.
[23] Buhârî, "Zekât", 4.
[24] Buhârî, "Zekât", 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12.
[25] Buhârî, "Zekât", 17.
[26] Buhârî, "Zekât", 28.
[27] Buhârî, "Zekât", 31.
[28] Buhârî, "Zekât", 32.

kısmını nakletmiştir.[29] Bu konunun devamı niteliğindeki sonraki bâbda Buhârî, bir sürünün ortaklarının, bu sürünün zekâtı hususunda adalet gereği birbirleriyle anlaşacaklarını belirterek Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn âlimlerinin bu konudaki görüşlerini nakletmiştir.[30]

Buhârî, *"Deve zekâtı"* ismiyle açtığı bâbda bir hadis naklettikten sonra[31] yanında zekât olarak vermesi gereken deveden farklı yaşta bir deve bulunan kimseden bu devenin kabul edileceğine, aradaki farkın da iki koyun veya yirmi dirhem ile kapatılacağına dair açtığı bâbda Hz. Ebû Bekir'in, Enes b. Mâlik'e gönderdiği zekât mektubunun ilgili kısmını nakletmiştir.[32]

Buhârî'nin sonraki bâbı *"Koyunların zekâtı"* ismini taşımaktadır ve burada az önce zikri geçen mektubun develerin, koyunların ve gümüşün zekâtını detaylı bir biçimde bildiren kısmı aktarılmıştır.[33]

Buhârî, sıradaki bâbda mezkûr mektubun, zekât olarak malın, yaşlısı, ayıplısı ve damızlığın alınmayacağını ancak zekât memurunun uygun görmesinin müstesna olduğunu bildiren kısmını nakletmiş ve bâbın ismini de aynı biçimde vermiştir.[34] Buhârî, zekât olarak malların en iyilerinin alınmayacağıyla ilgili de bir bâb açmış ve Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken bu konuda verdiği talimatı nakletmiştir.[35] Buhârî, kişiye, atı ve kölesi için zekât olmadığına dair peş peşe iki ayrı bâb açmış, bu bâblarda aynı hadisi nakletmiştir.[36]

Buhârî, toprak mahsullerinin zekâtı ile ilgili açtığı bâbda Hz. Peygamber'in, toprak mahsullerinin yağmurla, akarsularla ve kendi kendine sulananlarında 1/10; kuyulardan kova ve dolapla sulananlarında ise 1/20 oranında zekât olduğunu bildiren hadisini aktarmıştır. Buhârî, bu bâbda ayrıca Ömer b. Abdilazîz'in balda zekât

[29] Buhârî, "Zekât", 33.
[30] Buhârî, "Zekât", 34.
[31] Buhârî, "Zekât", 35.
[32] Buhârî, "Zekât", 36.
[33] Buhârî, "Zekât", 37.
[34] Buhârî, "Zekât", 38.
[35] Buhârî, "Zekât", 40.
[36] Buhârî, "Zekât", 44, 45.

görmediğini söylemiştir.[37] Sonraki bâb başlığında beş veskten azında zekât olmadığını bildirmiş ve daha önce iki kez naklettiği nisab hadisini burada da zikretmiştir.[38]

Buhârî, ilerleyen bölümlerde *"Denizden çıkarılan şey"* ismiyle bir bâb açmış ve bu bâbda bunlardan vergi olmadığını söylemiştir.[39] Daha sonra rikazda beşte bir vergi olduğunu belirttiği başlıkla bir bâb açmış ve burada rikazın, eskiden gömülmüş hazineler olduğu ve beşte bir vergiye tabi olduğu görüşünü desteklemek için İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, İmam Mâlik ve İmam Şâfi'î'nin sözleriyle Ömer b. Abdilazîz'in uygulamasını nakletmiştir. Kendisi de burada bu görüşünü açıkça zikretmiştir. Ayrıca *"bazı insanlar"* şeklinde Ebû Hanîfe'nin madenlerin de rikaz gibi olduğu görüşüne eleştiriler getirmiştir.[40]

Buhârî, zekâtın sarfı konusuyla ilgili de bâblar açmıştır. Bu bâbların bazılarında yetimlere zekât vermek, kadının kocasına zekât vermesi, istemekten sakınmak, mal hırsıyla dilenen kimse gibi konulara değinen Buhârî, buralarda bazı ayetler ve hadisler zikretmiştir.[41] Buhârî, zekâtın Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen sarf yerleriyle ilgili de bâblar açmıştır. Bu bâblardan birinde zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği Tevbe Sûresi'nin 60. ayetinin; köleler, esirler, borçlular ve fî sebîlillah ile ilgili kısmını başlık yapmıştır. Buhârî, bu bâbda İbn Abbâs'ın, zekâttan köle azad edilebileceği ve hacılara verilebileceğine dair sözleriyle Hasan-ı Basrî'nin, köle azad edilebileceği, mücahidlere ve hacılara verilebileceği sözlerini aktarmıştır. Ayrıca burada Hz. Peygamber'in *"Hâlid, zırhlarını Allah yolunda vakfetmiştir."* hadisini ve Ebû Lâs'ın, Hz. Peygamber'in onları hac için zekât develerine bindirdiği sözünü rivayet etmiş ve Hâlid hadisinin tamamını da zikretmiştir.[42] Buhârî, ayrıca zekât develerinin ve sütlerinin yolda kalmışlar için kullanılabilmesine dair de bir bâb açmış ve burada *"Urayneliler hadisi"* şeklinde meşhur olan hadisi nakletmiştir.[43] Bütün bunlardan, Buhârî'nin, zekâtta temliği şart görmediği ve fî sebîlillah sınıfını, mücahidlere hasretmediği anlaşılmaktadır.

---

[37] Buhârî, "Zekât", 54.
[38] Buhârî, "Zekât", 55.
[39] Buhârî, "Zekât", 64.
[40] Buhârî, "Zekât", 65.
[41] Buhârî, "Zekât", 46, 47, 49, 50, 51, 52.
[42] Buhârî, "Zekât", 48.
[43] Buhârî, "Zekât", 67.

Buhârî, ilerleyen bölümlerde zekâtın fakirlere verilmesiyle ilgili[44] ve Tevbe Sûresi'nin 60. ayetinin zekât memurları kısmını zikrettiği bâblar[45] açmıştır. Buhârî, Tevbe Sûresi 60. ayette bildirilen zekâtın sarf yerlerinden sadece müellefe-i kulûb ile ilgili bir bâb açmamıştır. Üstelik bu sınıflarla ilgili açtığı bâblarda köleler, esirler, borçlular ve zekât memurlarına zekâttan pay verildiğine dair hadislerden bir delil zikretmemiş, bâb başlıklarında Tevbe Sûresî 60. ayetin ilgili bölümlerini zikretmiştir. Müellefe-i kulûb için de en azından aynı ayetin ilgili bölümüne değinebilmesi mümkün iken o, Zekât Kitabı'nda müellefe-i kulûbu hiç zikretmemiştir. Buna göre Buhârî'nin, zekâtın sarf yerlerinden müellefe-i kulûb sınıfının kalktığı görüşünde olduğunu söylemek mümkün olduğu gibi, İmam Şâfi'î'nin gayr-i müslimlere zekâttan mal verilemeyeceğine dair görüşüne[46] muvafakatla Müslüman olmayan müellefe-i kulûbe de zekâttan verilemeyeceği kanaatinde olduğu da düşünülebilir.

Buhârî, Hz. Peygamber ve ailesinin sadaka yemediğine dair de bir bâb açmış ve burada Hz. Peygamber'in, daha bir çocuk olan Hz. Hasan'ın zekât hurmalarından yemesine engel olduğu hadisi nakletmiştir.[47]

Buhârî, devlet başkanının zekât sahibine dua etmesiyle ilgili de bir bâb açmıştır. Burada *"Onların mallarından, kendisiyle onları temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlar için dua et. Çünkü senin dua etmen onlar için sükûnettir."* mealindeki Tevbe Sûresi 103. ayet-i kerimesini zikretmiş ve Hz. Peygamber'in zekât verenlere dua ettiğine dair bir rivayete yer vermiştir.[48] Sahîh-i Buhârî'nin *"Kitâbu'z-Zekât"* bölümünün son bâbı devlet başkanının zekât develerini damgalamasıyla ilgilidir.[49]

Sahîh-i Buhârî'de ganimetler, fey, esirler gibi konularla ilgili hususlar, *"Kitâbu'l-Cihâd"* ve *"Kitâbu'l-Megâzî"* bölümlerinde bulunmaktadır. Buhâri, eserinde ayrıca *"Kitâbu'l-Humus"* bölümü de açmıştır. Bu kitap, kamu maliyesinin humus konusuyla ilgilidir.

---

[44] Buhârî, "Zekât", 62.
[45] Buhârî, "Zekât", 66.
[46] eş-Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs Ebû Abdillah, **el-Ümm**, 8 c., Dâru'l-Marife, Beyrut 1393, C: II, s. 72.
[47] Buhârî, "Zekât", 59.
[48] Buhârî, "Zekât", 63.
[49] Buhârî, "Zekât", 68.

Ganimetten at için verilecek pay ile ilgili bir bâb açmış ve İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'in, at için iki pay, sahibi için bir pay verdiği sözünü nakletmiştir.[50]

Benû Kurayza'ya uygulanan hükmün, kendilerinin razı oldukları Sad b. Muâz'ın verdiği bir hüküm olduğunu belirten bir bâb açmış ve burada Sad'ın Kurayzalılar hakkında verdiği kararın anlatıldığı bir rivayet nakletmiştir.[51]

Buhârî, *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümünde düşman elindeki esirlerin kurtarılmasıyla ilgili açtığı bâbda Hz. Peygamber'in bu yöndeki ve aç olanların doyurulmasına yönelik talimatlarının bulunduğu rivayetler nakletmiştir.[52] İlerleyen bölümlerde açtığı bir bâb, gelen heyetlere hediyeler verilmesine dairdir ve burada İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in vefatı sırasında bunu vasiyet ettiğine dair rivayetini nakletmiştir.[53] Müşrik esirleri için fidye alınmasına dair açtığı bâbda Buhârî, bu konuya delil olacak iki rivayet zikretmiştir.[54]

Buhârî, devlet malından çalmakla ilgili bir bâb açmıştır. Burada bu konuyla ilgili sayılan Âl-i İmrân Sûresi'nin 161. ayetini zikreden Buhârî, Hz. Peygamber'in bu konudaki hutbesinin nakledildiği rivayeti de aktarmıştır.[55] Sonraki bâb da devlet malından çalınan az bir şeyle ilgilidir. Buhârî burada, Abdullah b. Amr'ın, Hz. Peygamber'in, devlet malı çalanın, eşyasını yaktığını zikretmediğini söylemiş ve daha sahîh olanın böyle olduğunu belirtmiştir.[56]

Buhârî, *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümünde cizye ehlini korumak için savaş yapılacağını belirttiği bir bâb açmış ve Hz. Ömer'in buna dair vasiyetini nakletmiştir. Hz. Ömer'in bu vasiyetinde, zimmîlere verilen taahhütlerin eksiksiz yerine getirilmesi ve onların güçlerinin yeteceği cizye ile mükellef tutulmaları da vardır.[57]

Buhârî, humus konusuyla ilgili özel bir bölüm açmış ve bu bölümün adını *"Kitâbu'l-Humus"* vermiştir. Bu kitaba humusun farz olması konusuyla başlayan Buhârî, bu

[50] Buhârî, "Cihâd", 51.
[51] Buhârî, "Cihâd", 165.
[52] Buhârî, "Cihâd", 168.
[53] Buhârî, "Cihâd", 172.
[54] Buhârî, "Cihâd", 169.
[55] Buhârî, "Cihâd", 185.
[56] Buhârî, "Cihâd", 186.
[57] Buhârî, "Cihâd", 171.

bâbda üç hadis nakletmiştir. Açtığı bâblarda çok zaman o bâbın konusuna delil teşkil eden ayetlere yer verme âdeti olan Buhârî'nin, bu bâbda, humusun farz kılındığı Enfâl Sûresi'nin 41. ayetini zikretmemiş olması anlamlıdır. Bu bâbda Hz. Peygamber'in humus hükmünü uyguladığına delalet eden üç rivayet nakleden Buhârî'nin iki rivayeti Hz. Peygamber'in vefatından sonra varislerinin, mirasını istemesiyle ilgilidir.[58]

"Kitâbu'l-Humus" bölümünün ikinci bâbı, birinci bâbı destekler niteliktedir. Burada Hz. Peygamber'in Abdulkays heyetine tevhid, namaz, zekât ve oruçla birlikte humusu da emrettiği hadis nakledilmiştir.[59]

Buhârî'nin daha sonraki bâbı *"Hz. Peygamber'in vefatından sonra kadınlarının nafakası"* ismindedir ve burada üç rivayet nakletmiştir. Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bıraktıklarının miras olmayacağı yönündedir. Sadece görevlilerin maaşları ve Hz. Peygamber'in hanımlarının geçimliği ödenir.[60]

Sahîh-i Buhârî'nin *"Kitâbu'l-Humus"* bölümündeki bâblardan biri, *"Humusun, Resûlullah'ın (sav) önemli harcamaları ve yoksullar için olması ile Hz. Peygamber'in, Ehl-i Suffe ve dulları tercih etmesi"* isimli bâbdır. Buhârî, burada Hz. Peygamber'in humus gelirlerini nerelere harcadığını göstermek istemiştir. Ayrıca kendi ailesinin istekleri yerine, Suffe Ashabı ve dullar gibi yerlere harcama yapmasına vurgu yapmıştır.[61]

Buhârî, humusun taksiminin Hz. Peygamber'e ait olduğuyla ilgili bâbda Enfâl Sûresi'nin 41. ayetinin *"Ganimetlerin beşte biri, Allah ve Resûlü içindir."* kısmını zikretmiş ve "Resûlü içindir" sözüyle bunun taksiminin Resûl'e ait olduğunun kastedildiğini belirtmiştir. Burada Hz. Peygamber'in, *"Ben ancak taksim edici ve hazinedarım, veren ise Allah'tır."* hadisini zikretmiş ve bu konudaki birkaç rivayeti

[58] Buhârî, "Humus", 1.
[59] Buhârî, "Humus", 2.
[60] Buhârî, "Humus", 3.
[61] Buhârî, "Humus", 6.

nakletmiştir.[62] Buhârî'nin bu bâbı, humusun, Hz. Peygamber'in özel mülkü olmadığı sadece kamu adına bu gelirleri idare ettiğinin ispatıyla ilgilidir.

Buhârî, *"Nebî'nin (sav) 'Ganimetler size helal kılındı.' sözü"* ismiyle bir bâb açmıştır. Bu bâbın başında *"Allah size alacağınız daha birçok ganimetler de vaat etmiş, şimdilik bunu peşin vermiştir."* mealindeki Fetih Sûresi 20. ayeti zikreden Buhârî, daha sonra bu ayeti açıklayıcı mahiyette rivayetler nakletmiştir.[63] Buhârî, bu bâbda, Hz. Peygamber, dağıtılacağı yerleri beyan edene kadar, ganimetin, müslümanların umumuna ait olduğunu söylemiştir. Buhârî'nin bu sözüne istinaden onun, ganimetleri kamuya ait olarak gördüğü ve dağıtılacağı yerlerin sorumluluğunun, Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olacak biçimde devlet başkanına ait bulunduğu kanaatinde olduğu söylenebilir. Nitekim sonraki bâb başlığıyla da ganimetlerin kimlere taksim edileceğinin sınırlarını çizmek istemiş ve bu bâba *"Ganimetler savaşa katılanlar içindir."* ismini vermiştir.[64] Buna göre Buhârî'nin bu konudaki görüşü, ganimetler savaşa katılan Müslümanların umumuna aittir, devlet başkanı savaşa katılanlar arasındaki taksimatı beyan eder, şeklinde olabilir. Ancak bu bâbda naklettiği rivayet onun bu görüşünü desteklemekten ziyade, aksine bir delil gibi durmaktadır. Nitekim bu rivayet, Hz. Ömer'in fethedilen Irak arazisini paylaştırmamasıyla ilgilidir. Eğer fethedilen arazileri yahut genel olarak ganimetleri savaşa katılanlar arasında paylaştırmak şart olsaydı Hz. Ömer'in ne olursa olsun bu arazileri paylaştırması gerekirdi. Ancak Hz. Ömer, Buhârî'nin naklettiği rivayette olduğu gibi arazileri, savaşa katılan Müslümanlara paylaştırmamıştır.

Buhârî, *"Kitâbu'l-Humus"* bölümünde Hz. Peygamber'in Kurayza ve Nadîr arazilerini nasıl taksim ettiğine dair bir bâb açmıştır. Hz. Peygamber'in, bu arazilerden şahsî ihtiyaçları ve beklenmedik giderler için harcamalarda bulunduğunu belirtmiştir. Bu bâbda Hz. Peygamber'in, giderleri karşılaması için ensârdan birisi tarafından önceden verilmiş olan bahçeleri iade ettiğine dair bir rivayet

[62] Buhârî, "Humus", 7.
[63] Buhârî, "Humus", 8.
[64] Buhârî, "Humus", 9.

bulunmaktadır.[65] Buradan Buhârî'nin, Kurayza arazisini de Nadîr arazisi gibi fey olarak değerlendirdiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

"Devlet başkanı, birini bir ihtiyaç için elçi olarak gönderdiği veya ona yaşadığı yerde kalmasını emrettiği zaman o kişiye ganimetten pay verilir mi?" diye soru şeklinde bir bâb açan Buhârî, Hz. Peygamber'in Bedîr ganimetlerinden, bu savaşa katılamamış olan Hz. Osman'a vermesi rivayetini nakletmiştir.[66] Hz. Osman, Hz. Peygamber'in kızı olan eşinin hastalığı nedeniyle Bedir'e katılamamıştı. Hz. Peygamber, ganimetleri dağıtırken Hz. Osman'a da pay vermişti. Buhârî, bâbda bu rivayeti nakletmiştir.

Sahîh-i Buhârî'nin *"Kitâbu'l-Humus"*daki bâblarından biri de humus gelirlerinin, mutat harcamalar dışındaki kamu ihtiyaçlarına sarf edilebilmesiyle ilgilidir. Buhârî, bu bâbda Hz. Peygamber'in, Hevâzin esirlerini karşılıksız bırakmak istemeyen Müslüman gazilere ele geçecek ilk ganimetten vermeyi vaat etmesi, eşyalarını taşımak için kendisinden develer isteyen Eş'arîlere, gelen ganimetten develer vermesi, bazı askerlere özel nefel vermesi, Hayber fethedilince gelen Habeşistan muhacirlerine savaşa katılmamış olmalarına rağmen ganimetten pay vermesi, Bahreyn'den gelen mallardan bazı Müslümanlara fazla fazla vermesi gibi konuları içeren rivayetler nakletmiştir. Buhârî, bâbın başında Hz. Peygamber'in, ellerindeki Hevâzin esirlerini bırakmak istemeyen Müslümanlara feyden ve humustan mal vermeyi vaat etmesi ile ensâra ve Câbir b. Abdillah'a Hayber hurmalarından vermesinin de bu konunun delillerinden olduğunu söylemiştir.[67] Ancak Buhârî, bu bâbda Câbir b. Abdillah'a Hayber hurmalarından verildiğine dair bir rivayet nakletmemiş, ona Bahreyn mallarından verilmesiyle ilgili bir hadise yer vermiştir. *"Kitâbu'l-Humus"*un bu bâbına istinaden İmam Buhârî'nin, bâbda nakledilen rivayetlerdeki verilenlerin humustan verildiği kanaatinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Bahreyn'den gelenlerin humus değil, cizye malı olmasına dayanarak, Buhârî'nin, cizye mallarını fey olarak gördüğü ve bunların harcanması konusunda humusla arasında bir fark görmediği sonucuna varılabilir. Nitekim bâbın

[65] Buhârî, "Humus", 12.
[66] Buhârî, "Humus", 14.
[67] Buhârî, "Humus", 15.

başında Hz. Peygamber'in, Hevâzin esirlerini bırakmak istemeyenlere humus ve feyden mal vermeyi vaat ettiğini belirtmişti.

Buhârî, daha sonra Hz. Peygamber'in, beşe bölme işlemi gerçekleşmeden önce esirleri serbest bırakmasıyla ilgili bir bâb açmış ve Hz. Peygamber'in, Bedîr esirleri hakkında *"Mut'im b. Adiyy sağ olsaydı, bunları ona bırakırdım."* şeklindeki sözlerinin geçtiği rivayeti nakletmiştir.[68]

Buhârî, humusun, devlet başkanının tasarruf yetkisinde olduğunu belirttiği bir bâb açmış ve burada Hz. Peygamber'in, humustan Muttaliboğulları'na ve Hâşimoğulları'na pay verip, Abdüşşemsoğulları ve Nevfeloğulları'na vermemesiyle ilgili rivayetler nakletmiştir.[69] Bu bâb da Buhârî'nin, humusun harcama yetkisinin, devlet başkanında olduğu görüşüne yönelik açtığı bâblardandır.

"Kitâbu'l-Humus" bölümünde Buhârî'nin açtığı bâblardan biri de seleb uygulaması ile ilgilidir. Başlıkta bu bâbın, *"Kim bir düşmanı öldürürse selebi öldürene aittir, seleb beşe bölme işlemine tabi tutulmaz ve devlet başkanının bu konudaki hükmü"* hususlarında olduğu belirtilmiştir.[70] Buhârî'nin bâb başlığından selebin, humusa dahil olmadan düşmanı öldüren askere verileceği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

Buhârî, *"Kitâbu'l-Humus"* bölümünde müellefe-i kulûbe verilenlerle ilgili de bir bâb açmıştır. Bu bâbın başlığı *"Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûb ve başkalarına humus ve diğer gelirlerden vermesi"* şeklindedir.[71] Zekâtın sarf yerleri arasında da bulunan müellefe-i kulûbu, *"Kitabu'z-Zekât"* bölümünde hiç zikretmeyen Buhârî, bu sınıfı burada zikretmiştir. Buna göre Buhârî'nin, Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûbe zekâttan değil humustan verdiği görüşünde olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Başlıktaki *"başkaları"* sözüyle, bâbdaki rivayetlerde zikredilen Hz. Ömer, İbnü'z-Zübeyr gibi kimseler ve bedevîler kastedilmektedir. *"Diğer gelirler"* ise fey ve cizye gelirleridir.

---

[68] Buhârî, "Humus", 16.
[69] Buhârî, "Humus", 17.
[70] Buhârî, "Humus", 18.
[71] Buhârî, "Humus", 19.

Buhârî, cizye ile ilgili de özel bir bölüm açmıştır. Bu bölüme *"Cizye ve zimmet ehli ve harbîlerle yapılan antlaşmalar"* ismini verdiği bâb ile başlayan Buhârî, cizye ayeti olarak bilinen Tevbe Sûresi'nin 29. ayetini zikretmiştir. Bu ayetteki *"sâğirûn"* ifadesini, zelil olarak manasında değerlendirmiştir. Cizye alınanları Yahudiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve diğer yabancılar olarak sıralamıştır. Daha sonra cizyenin halkın maddî durumuna göre alınacağına dair Mücâhid'in (ö. 103/721) sözünü nakletmiştir.[72]

Buhârî, cizyenin kimlere dağıtılacağıyla ilgili de bir bâb açmıştır. Bu bâbda, cizyenin dağıtımıyla ilgili rivayetler nakletmiştir.[73] Bu rivayetler, ensâr ve muhacir farkı gözetmeden herkese cizyeden mal verildiğini göstermektedir. Bâba verdiği başlıktan Buhârî'nin fey ile cizye arasında fark görmediği ve hepsinin, Müslümanlar için olduğunu kabul ettiği söylenebilir.

Buhârî, cizye bölümünde *"Yahudilerin Arap Yarımadası'ndan çıkarılması"* ismiyle bir bâb açmış ve bu doğrultuda rivayetler nakletmiştir.[74] Buhârî, cizye bölümünün diğer bâblarında cizyenin malî boyutundan başka yönleriyle ilgili hususları değerlendirmiştir.

Sahîh-i Buhârî'nin *"Kitâbu'l-Megâzî"* bölümünde kamu maliyesiyle ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Zekât, ganimet, humus, fey, cizye, esirler ve maliye teşkilatı gibi konularda delil olabilecek bu rivayetlerden bazıları, farklı başlıklar altında dağınık vaziyette bulunmaktadır.

"Benû Nadîr hadisi" ismiyle bir bâb açan Buhârî, burada bu kabilenin, antlaşma gereği ödemeleri gereken diyet payını ödememeleri ve Hz. Peygamber'e suikast yapmak istemelerini zikretmiştir. Daha sonra Medine Yahudilerine yapılan uygulamalar hakkında birkaç rivayet nakletmiştir.[75] Ayrıca bu bâbda Nadîroğulları ve Fedek arazilerinin fey olduğunu gösteren rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra varislerinin, Nadîr ve Fedek'teki fey arazileri ve

[72] Buhârî, "Cizye", 1.
[73] Buhârî, "Cizye", 4.
[74] Buhârî, "Cizye", 6.
[75] Buhârî, "Megâzî", 11.

Hz. Peygamber'in Hayber'in humusundaki payını istediklerinin anlatıldığı rivayetlerdir.

Buhârî, ilerleyen bölümde Benû Kurayza'ya yapılan uygulama hakkında bir bâb açarak burada bu konu hakkında gelen bazı rivayetler nakletmiştir.[76] Kurayzalılar hadisesinin kamu maliyesi açısından önemi; onların arazileri ve mallarının müslümanlara kalmış olması ve bunlardan pek çok esir ele geçirilmiş olmasıdır.

"Kitâbu'l-Megâzî" bölümünde kamu maliyesini ilgilendiren bâblardan biri de bu gazvede pek çok esirler alınmış olması sebebiyle Benû Müstalik Gazvesi hakkındaki bâbdır.[77]

Bu bölümdeki önemli bâblardan biri de Hayber Gazvesi bâbıdır. Bu bâbda pek çok konuda olduğu gibi kamu maliyesi konusunda da bazı hükümlere delalet eden rivayetler bulunmaktadır. Bunlar; ganimetten süvariye üç pay, piyadeye bir pay verildiğine dair rivayet, humustan Benû Hâşim ve Benû Abdülmuttalib'e pay verilirken, Benû Abdişems ve Benû Nevfel'e pay verilmediğini bildiren rivayet, Hz. Peygamber'in ganimetten Habeşistan'dan dönen Müslüman muhacirlere pay vermesi rivayeti, ganimetten çalmak konusundaki rivayet, Hz. Ömer'in Irak arazilerini taksim etmeyip *"Müslümanların sonradan gelecek nesilleri olmasaydı, fethedilen her araziyi, Peygamber'in Hayber'i paylaştırdığı gibi paylaştırırdım."* dediği rivayetler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'den Nadîr, Fedek ve Hayber arazilerinden miras istemesiyle ilgili rivayet ve Hayber'in fethiyle Müslümanların ekonomik olarak rahatlamalarının bildirildiği rivayetlerdir.[78] Görüldüğü gibi Hayber Gazvesi bâbında kamu maliyesi konusunu yakından ilgilendiren pek çok rivayet nakledilmiştir. Bu bâbda bu kadar çok konuda rivayetler nakleden Buhârî, bu konular hakkında bir açıklama yapmamış ve sadece rivayetleri sıralamıştır.

Buhârî'nin sonraki iki bâbı da Hayber'le ilgili olup kamu maliyesi konusunu yakından ilgilendiren bâblardır. Bu bâblardan biri, Hayberliler ile yapılan antlaşma

[76] Buhârî, "Megâzî", 28.
[77] Buhârî, "Megâzî", 30.
[78] Buhârî, "Megâzî", 36.

sonucu buradan alınacak yarı mahsul için Hz. Peygamber tarafından memur görevlendirilmesi ile ilgilidir.[79] Diğeri ise Hz. Peygamber'in, Hayber arazisini çalışıp ziraat yapmaları ve mahsulün yarısını vermeleri şartıyla Hayber Yahudilerine bırakmasıyla ilgilidir.[80]

Sahîh-i Buhârî'nin *"Kitâbu'l-Megâzî"* bölümünde kamu maliyesiyle ilgili konulardan biri de Huneyn Gazvesi ve bu gazve neticesinde elde edilen ganimetler konusudur. Buhârî, bu ganimetlerle ilgili konuları, Huneyn Savaşı ile ilgili olan Tevbe Sûresi 25-27. ayetleri başlık yaptığı bâbda[81] ve Tâif Gazvesi bâbında işlemiştir.[82] İlk bâbda; Hevâzin esirlerinin serbest bırakılması ve seleb uygulaması ile ilgili rivayetler bulunmaktadır. Tâif Gazvesi ismindeki diğer bâbda ise; Huneyn Gazvesi'nin ganimetlerinin taksimi ve bu ganimetlerden ensâra bir şey verilmeyip müellefe-i kulûbe verilmesiyle ilgili rivayetler bulunmaktadır.

Sonraki *"Necd tarafına gönderilen seriyye"* isimli bâbda tenfîl konusuna delil olan Abdullah b. Ömer rivayeti bulunmaktadır.[83] *"Kitâbu'l-Megâzî"* bölümünün kamu maliyesi konusunu ilgilendiren bâblarından biri de *"Ebû Musa el-Eş'arî ve Muâz b. Cebel'in Veda Haccı'ndan önce Yemen'e gönderilmeleri bâbı"*dır. Bu iki sahabî Yemen'de birçok vazifenin yanında vergi memurluğu görevini de ifa etmişlerdi. Bu bâbda Hz. Peygamber'in, Muâz'a verdiği talimatlarla ilgili rivayet de bulunmaktadır. Bu talimatların arasında onlara zekâtı bildirmesi ve zekât olarak mallarının en iyilerini almaması da vardır.[84]

Daha sonra *"Ali b. Ebî Tâlib ve Hâlid b. Velîd'in Veda Haccı'ndan önce Yemen'e gönderilmeleri"* ismindeki bâb vardır. Bu bâbda kamu maliyesi konusuyla ilgili rivayetler bulunmaktadır. Bunlar; Hz. Ali'nin humus mallarını getirmek için gönderildiğinin belirtildiği rivayetler, Hz. Ali'nin humus payı hakkındaki rivayet ve

[79] Buhârî, "Megâzî", 37.
[80] Buhârî, "Megâzî", 38.
[81] Buhârî, "Megâzî", 51.
[82] Buhârî, "Megâzî", 53.
[83] Buhârî, "Megâzî", 54.
[84] Buhârî, "Megâzî", 57.

Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin gönderdiği altın parçasını müellefe-i kulûbden olan kimselere paylaştırması rivayetleridir.[85]

"Abdülkays heyeti bâbı" da kamu maliyesi konusuyla ilgilidir. Nitekim bu bâbda Hz. Peygamber'in, Abdülkayslılara zekâtı ve humusu vermelerini emrettiği rivayetler nakledilmiştir.[86]

Necrânlılarla ilgili bâbda da kamu maliyesiyle ilgili olarak, onların vergiye bağlanması ve bu vergilerin tahsili için Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın görevlendirilmesi rivayetleri nakledilmiştir.[87] *"Ummân ve Bahreyn kıssası"* isimli bâbda ise daha önce Cizye bölümünde geçen Bahreyn malları ile ilgili bir rivayet nakledilmiştir.[88]

Sonuç olarak; Sahîh-i Buhârî'de kamu maliyesi konusu hakkındaki rivayetler yoğun olarak zekât, cihâd, humus, cizye ve megâzî kitaplarında bulunmaktadır. Bu kitapların dışında da kamu maliyesi konusuyla ilgili rivayetler vardır. Ancak bunlar çoğunlukla kamu maliyesi konusundan başka meselelerle ilgili olarak nakledilmişlerdir. Buhârî'nin kamu maliyesi konusuyla yakından ilgili olan kitaplardaki bâbları, işlenen konuya göre tertipli bir şekilde sıralanmışlardır. Bâbların çoğunda konuyla ilgili olan ayetler zikredilmiştir. Buhâri, bâblarda yer yer kendi görüşlerini açıkça belirtmiştir. Bâb başlıkları çoğunlukla onun görüşlerini yansıtmaktadır.

1.2. Sahîh-i Müslim'de Kamu Maliyesi Konusunun İşlenişi

Sahîh-i Müslim'de bâb başlıkları eserin sahibi İmam Müslim tarafından konulmamıştır. Elimizdeki nüshalardaki başlıklar Nevevî tarafından konulmuş başlıklardır.[89] Sahîh-i Müslim'de kamu maliyesi konusunun işlenişi hakkında şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir:

---

[85] Buhârî, "Megâzî", 58.
[86] Buhârî, "Megâzî", 65.
[87] Buhârî, "Megâzî", 68.
[88] Buhârî, "Megâzî", 69.
[89] M. Yaşar Kandemir, *"el-Câmiu's-sahîh"*, **DİA**.

Sahîh-i Müslim'de kamu maliyesi konusu özellikle iki kitapta işlenmiştir. Bunlar zekât konusunun işlendiği *"Kitâbu'z-Zekât"* ve ganimet, humus, fey, cizye ve esirler gibi konuların bulunduğu *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümleridir.

"Kitâbu'z-Zekât" nisab miktarlarının bildirildiği hadislerin nakledilmesiyle başlamıştır. Bu hadislerde nisab miktarları; beş vesk, beş deve, beş ukıyye şeklinde bildirilmiştir.[90] Sonraki bâbda *"Nehirlerin ve yağmurun suladıklarında 1/10, develerin taşıdığı suyla sulananlarda 1/20 vardır."* hadisi nakledilmiştir. Bâb başlığı da *"Öşür ve yarım öşür olanlar bâbı"* şeklindedir.[91]

Sahîh-i Müslim'de daha sonra köle ve attan dolayı zekât olmadığı konusu bulunmaktadır. Başlık, *"Müslüman'a kölesi ve atında zekât yoktur"* şeklinde hadislerdeki hükmü yansıtmaktadır.[92] Sonra İbn Cemîl, Hâlid b. Velîd ve Abbâs'ın zekâtlarını ödememeleriyle ilgili hadis nakledilmiştir. Nevevî, bu hadisin bâb başlığına *"Zekâtın erken ödenmesi ve verilmemesi hakkında bâb"* adını vermiştir.[93] O, zekâtın erken ödenmesi hükmünü, Müslim'den başka kaynaklarda rivayet edilen *"Biz, ondan iki yıllık sadakayı önceden aldık."* şeklindeki hadisten çıkarmıştır.[94]

İlerleyen bölümde Hz. Peygamber'in, zekâtını vermeyenleri ahirette bekleyen kötü sonu bildirdiği hadisler nakledilmiştir. Altın, gümüş, deve, koyun ve sığırların zekâtını vermeyenlerin ahirette karşılaşacakları neticenin tasvir edildiği bu hadislerde at beslemeye teşvik eden bir bölüm de vardır. Bu hadislerin bâb başlığı *"Zekâtı vermeyenin günahı"* şeklinde verilmiştir.[95] Kitabın ileriki bölümlerinde benzer manada bölümler bulunmaktadır. Bu bâblarda benzer manada hadisler nakledilmiştir.[96]

İmam Müslim, Hz. Peygamber'in *"Zekât memurlarınızı hoşnut ediniz."* buyurduğu bir hadis nakletmiştir. Bu hadis, zekâtın devlet tarafından toplandığını ve Hz. Peygamber'in memurlar görevlendirdiğini gösteren bir hadistir. Nevevî, bâb başlığını

---

[90] Müslim, "Zekât", 1, 2, 3, 4, 5, 6.
[91] Müslim, "Zekât", 7.
[92] Müslim, "Zekât", 8, 9, 10.
[93] Müslim, "Zekât", 11.
[94] en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc**, 18 c., 2. Basım, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392, C: VII, s. 57.
[95] Müslim, "Zekât", 24, 25, 26, 27, 28.
[96] Müslim, "Zekât", 30, 31, 32, 33, 34, 35.

"Zekât toplayıcılarını razı etme bâbı" olarak vermiştir.[97] Hadis metninde "المصدقون" lafzıyla ifade edilen zekât toplayıcıları kelimesi, başlıkta "السعاة" şeklinde belirtilmiştir. Nevevî, şerhinde her iki kelimeyi de *"sadakalar üzerinde çalışanlar"* şeklinde aynı biçimde tarif etmiştir.[98] "السعاة" ifadesi Nevevî'nin döneminde zekât görevlileri için kullanılan yaygın tabir olabilir. Müslim'in Zekât Kitabı'nın son bâbı da aynı konu hakkındadır. İmam Müslim, aynı rivayeti farklı bir tarikle burada da nakletmiştir. Bu bâbın başlığı *"Haram istemediği sürece zekât toplayıcılarını razı etmek bâbı"* şeklindedir.[99]

Sahîh-i Müslim'de, havâic-i asliyye konusuna delil teşkil eden rivayetlerin nakledildiği bölümler bulunmaktadır. Bu rivayetler, kişinin önce kendisi ve ailesine harcayacağına dairdir.[100]

İlerleyen bölümlerde zekâtın sarf yerleri arasında yer alan *"miskin"* sınıfının tarifinin yapıldığı hadislerin nakledildiği bir bölüm bulunmaktadır. Hz. Peygamber tarafından miskinin tarif edildiği bu bâbın başlığı, hadislere uygun bir biçimde *"Miskin, bir malı bulunmayan ve farkedilmediğinden dolayı kendisine tasaddukta bulunulmayan kimsedir"* adını taşımaktadır.[101]

Sahîh-i Müslim'in *"Kitâbu'z-Zekât"* bölümünde zekâtın sarf yerlerinden olan müellefe-i kulûb ile ilgili peşpeşe iki bâb vardır. Önceki bâbdaki rivayetlerde müellefe-i kulûbe verilen malların hangi gelirlerden olduğu zikredilmemektedir. Sonraki bâbda müellefe-i kulûbe ganimetlerden verilenlerle ilgili rivayetler nakledilmiştir. Nevevî, bu bâblardan birincisine "İmanından korkulan kimseye mal vermek bâbı", ikincisine *"Kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara mal vermek ve imanı kuvvetli olanlara da sabrı tavsiye etmek bâbı"* başlığını vermiştir.[102]

İleriki bölümlerde Hz. Peygamber ve ailesine zekâtın haram olması ile ilgili bir bâb bulunmaktadır. Zekâtın Hz. Peygamber ve ailesine haram olmasıyla ilgili birçok rivayet nakledilen bâbın başlığını Nevevî, *"Resûlullah'a (sav) ve onun ailesi olan ve*

[97] Müslim, "Zekât", 29.
[98] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 72-73.
[99] Müslim, "Zekât", 177.
[100] Müslim, "Zekât", 38, 39, 40, 41.
[101] Müslim, "Zekât", 101, 102.
[102] Müslim, "Zekât", 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141.

sadece Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'ndan olan kimselere zekâtın haram kılınması bâbı" şeklinde vermiştir.[103] Aynı konunun devamı niteliğindeki sonraki bâb Hz. Peygamber'in ailesinin zekât memurluğunda görevlendirilememesi hakkındadır.[104] Bu konu hakkındaki rivayette, Hâşimoğulları'ndan Abdülmuttalib b. Rebîa ile el-Fadl b. Abbâs'a zekât toplama görevinin ve buna bağlı olarak zekât âmillerinin aldığı payın verilmesi istenince, Hz. Peygamber'in, *"Muhakkak sadaka Muhammed ailesine yakışmaz."* buyurması zekât memurluğu nedeniyle hak kazanmalarıyla da olsa zekâtın onlara haram olmasındandır.[105]

Kamu maliyesini yakından ilgilendiren ganimet, humus, fey, cizye ve esirler gibi konular Sahîh-i Müslim'in *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümünde işlenmiştir. Eserde bu konular araştırılmak isteniyorsa bu kitap incelenmelidir.

Sahîh-i Müslim'in *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümü kamu maliyesini esirler konusu açısından ilgilendiren Müstalikoğulları Gazvesi ile ilgili bir rivayetle başlamaktadır. Müstalikoğulları ile ilgili rivayetlerden çıkarılan pek çok sonuçtan en önemlileri; düşman tarafındaki kadınların da esir alınabileceği ve esirlerin karşılıksız serbest bırakılabileceğidir. Aslında Müslim'in naklettiği bu rivayet, burada, düşmanla savaşmadan önce onları İslâm'a davet etmekle ilgilidir. Hz. Peygamber'in, Müstalikoğulları'nı davet etmeden baskın yapmış olması delil olarak sunulmuştur. Nevevî'de konuya uygun olarak bu bâba; *"İslâm davetinin kendilerine ulaştığı kafirlere önceden baskın yapılacağı bildirilmeden baskın yapmanın caizliği bâbı"* ismini vermiştir.[106]

Sonraki bâb, Hz. Peygamber'in seriyye komutanlarına verdiği talimatlarla ilgilidir. Nevevî'nin buna uygun bir başlık verdiği bu bâbda nakledilen rivayetlerde ganimet, fey ve cizye konularıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ganimetten çalmamak, İslâm'a davet edilen düşmanın bunu kabul etmesi durumunda Medine'ye hicrete davet

[103] Müslim, "Zekât", 161, 162, 163, 164, 165, 166.
[104] Müslim, "Zekât", 167, 168.
[105] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 179.
[106] Müslim, "Cihâd", 1.

edilmesi, hicreti kabul ederlerse ganimetler ve feyde haklarının olması, İslâm'ı kabul etmezlerse cizyeye bağlanmaları gibi hükümler bildirilmektedir.[107]

"Kitâbu'l-Cihâd" bölümünde ganimetlerin İslâm Ümmeti'ne helal kılınmasıyla ilgili bir bâb bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in *"Ganimet bizden önce kimseye helal olmadı. Allah, bizim zayıf ve aciz olduğumuzu görüp ganimetleri bize helal kıldı."* sözleriyle biten hadisin nakledildiği bâbın başlığı da *"Ganimetlerin hususen bu ümmete helal kılındığı bâbı"* şeklindedir.[108]

İmam Müslim, bir bâbda enfâl konusunda Enfâl Sûresi 1. ayetin zikredildiği rivayetler ve özel olarak bazı askerlere ödül verilmesi biçimdeki tenfîl uygulaması hakkında rivayetler nakletmiştir. İmam'ın bu iki grup rivayetleri birlikte nakletmesi, onun Enfâl Sûresi'nin 1. ayetinde hükmü bildirilen enfâli, genel olarak ganimet manasında değil, özel olarak bazı askerlere verilen nefel manasında yorumladığı şeklinde anlaşılabilir. Nitekim bu ayetin kastettiği enfâl hakkındaki görüşlerden biri de bu doğrultudadır.[109] Nevevî, bu bâba *"Enfâl bâbı"* ismini vermiştir.[110]

Bir sonraki bâb da seleb uygulaması ile ilgilidir. Hz. Peygamber'in seleb uygulaması hile ilgili rivayetlerin nakledildiği bâbın başlığı *"Katilin, maktulün selebini hak etmesi"* şeklindedir.[111] Nevevî'nin bu başlığı, seleb hususunda Hz. Peygamber'in buyurduğu *"Kim bir düşmanı öldürürse, selebi onundur."* hükmünün ebedî olduğu yönündeki Şâfi'î görüşü yansıtmaktadır. Nitekim İmam Şâfi'î, Hz. Peygamber'in bu sözü, devlet başkanı sıfatıyla değil, peygamberlik sıfatıyla söylediğini kabul ederek hükmünün ebedî olduğunu ve devlet başkanı veya ordu komutanı söylese de söylemese de selebin, öldürenin hakkı olduğunu belirtmiştir.[112]

---

[107] Müslim, "Cihâd", 2, 3, 4, 5.
[108] Müslim, "Cihâd", 32.
[109] Nevevî, el-Minhâc, C: XII, s. 53, 54.
[110] Müslim, "Cihâd", 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40.
[111] Müslim, "Cihâd", 41, 42, 43, 44, 45.
[112] Şâfi'î, a.g.e, C: IV, s. 142; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 59.

"Kitâbu'l-Cihâd" bölümünde esir takası konusunda delil olan bir rivayet bulunmaktadır. Ayrıca tenfîle de delil olan bu rivayetin bâb başlığı, muhtevayı yansıtmaktadır.[113]

Daha sonra fey konusuyla ilgili rivayetlerin nakledildiği bir bâb bulunmaktadır. Nevevî'nin, içeriğine uygun bir şekilde *"Feyin hükmü bâbı"* ismini verdiği bu bâbdaki rivayetler, feyin açıklanmasına ve Hz. Peygamber'in fey harcamalarına delil olabilecek rivayetlerdir.[114]

Hz. Peygamber'in *"Bize mirasçı olunmaz, bıraktıklarımız sadakadır."* buyurarak vefatından sonra kalan fey ve humus arazilerinin devlet malı olduğunu belirttiği hadislerin nakledildiği bir bâb bulunmaktadır. Bu bâbdaki rivayetler, Hz. Peygamber'in varislerinin, halife Hz. Ebû Bekir'den, Hz. Peygamber'in sağlığında onun tasarrufunda bulunan fey ve humus arazilerini istedikleri rivayetlerdir. Halife, Hz. Peygamber'in yukarıdaki sözünü gerekçe göstererek bu arazileri onlara vermemiştir. Nevevî, Hz. Peygamber'in bu sözünü bâb başlığı yapmıştır.[115]

İmam Müslim, Hz. Peygamber'in, ganimet paylaşımında at için iki pay, adam için bir pay verdiği rivayetini nakletmiştir. Nevevî, bu bâbın başlığını *"Ganimetin, hazır bulunanlar arasında nasıl paylaştırılacağı"* şeklinde vermiştir.[116]

Daha sonra Bedîr Savaşı'yla ilgili bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayette kamu maliyesi açısından esirler için fidye alınması ve ganimetin helal kılınması konularıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.[117]

Esirler konusunda delil olan rivayetlerden biri de Sümâme b. Usâl'in esir alınıp mescidde tutulması, Hz. Peygamber'in onu serbest bırakması ve nihayetinde onun Müslüman olmasının anlatıldığı rivayettir. Esirlerin karşılıksız serbest

[113] Müslim, "Cihâd", 46.
[114] Müslim, "Cihâd", 47, 48, 49, 50.
[115] Müslim, "Cihâd", 51, 52, 53, 54, 55, 56.
[116] Müslim, "Cihâd", 57.
[117] Müslim, "Cihâd", 58.

bırakılabileceğine delil olan bu rivayetin bulunduğu bâba, *"Esirin bağlanması, hapsedilmesi ve karşılıksız serbest bırakılmasının caiz olduğu"* ismi verilmiştir.[118]

Medine Yahudilerinin sürgün edilmesi ve Kurayza'nın erkeklerinin idam edilip, malları, kadınları ve çocuklarının paylaştırıldığına dair rivayetlerin bulunduğu bâba Nevevî, *"Yahudilerin Hicaz'dan sürülmesi bâbı"* ismini vermiştir.[119] Sonraki bâb ise *"Yahudilerin ve Hristiyanların Arap Yarımadası'ndan çıkartılması"* bâbıdır. Burada Hz. Ömer'den nakledilen Hz. Peygamber'in *"Orada Müslüman'dan başkası kalmayıncaya kadar, Arap Yarımadası'ndan Yahudileri ve Hristiyanları çıkartacağım."* hadisi nakledilmiştir.[120]

Daha sonra Benû Kurayza rivayetlerinin nakledildiği bir bâb bulunmaktadır. Kamu maliyesiyle ilgili bazı hususlar bulunduran bu konu, burada ahdi bozanlarla savaşmak ve onlar hakkında hakem kararını uygulamak açısından değerlendirilmiştir. Nevevî'nin başlığı da buna delâlet etmektedir.[121]

Sahîh-i Müslim'de *"Huneyn Gazvesi bâbı"* isminde bir bâb vardır. Bu bâbda bu savaşı anlatan birçok rivayet olmasına rağmen ganimetler konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır.[122] Müslim, bu gazvenin ganimetleri ile ilgili rivayetleri, *"Kitâbu'z-Zekât"* bölümünde müellefe-i kulûb ile ilgili olarak nakletmiştir.

Mekke'nin Fethi ile ilgili rivayetler, kamu maliyesi açısından oldukça önemlidir. Zira Hz. Peygamber'in savaş sonrasında Mekke'ye ve halkına yaptığı uygulama; fethedilen araziler, ganimetler ve esirler konularında önemli hükümler içermektedir. Sahîh-i Müslim'de de bu konu hakkında bâblar ve rivayetler bulunmaktadır.[123]

Hayber'in Fethi de kamu maliyesinin ganimetler, humus, esirler ve araziler gibi meselelerinde hükümler getiren oldukça önemli bir konudur. İmam Müslim, *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümünde Hayber'in Fethi'yle ilgili rivayetlere yer vermiştir.

---

[118] Müslim, "Cihâd", 59, 60.
[119] Müslim, "Cihâd", 61, 62.
[120] Müslim, "Cihâd", 63.
[121] Müslim, "Cihâd", 64, 65, 66, 67, 68.
[122] Müslim, "Cihâd", 76, 77, 78, 79, 80, 81.
[123] Müslim, "Cihâd", 84, 85, 86.

Ancak Huneyn Gazvesi'nde olduğu gibi burada da kamu maliyesi konusuyla ilgili rivayetlere yer vermemiştir.[124]

Sahîh-i Müslim'de kamu maliyesi konusunu ilgilendiren bâblardan biri de savaşa katılan kadınlara ganimetten verileceklerle ilgili olan bâbdır. Bu bâbda nakledilen ve kadınlara, ganimetten tam bir paya ulaşmayan ve *radh* kelimesiyle ifade edilen bir pay verileceğinin bildirildiği rivayetlerde ayrıca humustaki Hz. Peygamber'in yakınlarıyla ilgili payın, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki durumuyla ilgili bilgi de bulunmaktadır. Nevevî, buradaki rivayetlerden çıkarılan hükmü, *"Savaşa katılan kadınlara radh verilir, tam pay verilmez."* şeklinde bâb başlığına yansıtmıştır.[125]

Netice olarak; Sahîh-i Müslim'de kamu maliyesi konusuyla ilgili rivayetler yoğun olarak *"Kitâbu'z-Zekât"* ve *"Kitâbu'l-Cihâd"* bölümlerinde bulunmaktadır. Bu kitaplar dışındaki bölümlerde de kamu maliyesini ilgilendiren rivayetlere rastlanmaktaysa da bunlar başka konularla ilgili olarak nakledilmiştir. Sonradan Nevevî tarafından verilen bâb başlıkları, bâbdaki rivayetlerin içeriğine uymakla beraber Nevevî'nin konu hakkındaki görüşlerini de yansıtmaktadır. Eserde bâblar ve rivayetler, konulara göre sıralanmış değildir. İmam Müslim, eserinde naklettiği rivayetlerden hüküm çıkarmak yerine, daha çok sadece nakletmek gayesinde olmuş gibidir.

[124] Müslim, "Cihâd", 120, 121, 122, 123, 124.
[125] Müslim, "Cihâd", 137, 138, 139, 140, 141, 142.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE KAMU MALİYESİNİN TEŞEKKÜLÜ

Hz. Peygamber'in risâletinin Mekke döneminde Müslümanlar hem sayıca az olmaları hem de şartların uygun olmaması nedeniyle güçlü bir toplumsal yapı oluşturamadılar. Hz. Peygamber'in etrafında birlik olarak, onun aldığı vahye ve yine onun yönlendirmelerine göre hareket ediyorlardı. Vahiy ve sünnet, onları, Müslüman cemaati korumak ve içlerindeki muhtaçlara yardım etmek yönünde teşvik ediyordu.[126] Bu dönemde nâzil olan ilk surelerden itibaren Kur'an-ı Kerîm, *"it'am"* lafzıyla, varlıklı Müslümanlara, muhtaçları doyurmayı emrediyordu.[127] Ancak hicret sonrası dönemde Medine'de oluşmaya başlayan devlet teşkilatından mahrum bulunulan Mekke döneminde, bu emir, Allah rızası için yapılan bir yardım, bir fedakârlık şeklindeydi.[128]

Medine'ye hicret ile başlayan siyasî, hukukî, ekonomik, askerî, sosyal vb. alanlardaki düzenlemeler ve burada Hz. Peygamber'in şahsında oluşan devlet otoritesiyle beraber, Müslümanlara Mekke döneminde yardım ve fedakârlık şeklinde verilen malî emirler, malî mükellefiyet halini almıştır. Bir vergi şeklindeki bu malî mükellefiyetlerle beraber, savaşlar sonucunda ortaya çıkan ganimet ve feyler ile gayr-i müslimlerden alınan cizye gelirleri ve bu gelirlerin sarfı, bir kamu maliye hukuku ortaya çıkarmış ve İslâm devletinin malî açıdan da teşkilatlanmasını beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde kamu malî teşkilatı idaresinin başında da Hz. Peygamber bulunmuştur. Maliye teşkilatının; gelirlerin konulduğu hazine odaları, vergileri toplamak, muhafaza etmek ve sarf işlemleriyle ilgilenmek gibi görevleri olan maliye memurları ve bu malî teşkilatın bir idarî sistemi olmuştur.

---

[126] Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadette Devlet Bütçesi", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: II, s:343.
[127] Ali Çiftçi, *"Mekkî Sûreler Bağlamında Kur'an'da İnfak- Zekât İlişkisi"*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2009, s. 79.
[128] Salih Tuğ, *"İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü"*, **İslâm Medeniyeti**, C: 1, S. 1, 1967, s. 26.

2.1. Maliye Gelirlerinin Muhafaza Edildiği ve Sarf İşlemlerinin Yapıldığı Yerler

Medine'de zekâtın farz kılınmasıyla ortaya çıkan mecburi vergi ile savaşlar neticesinde oluşan devlet gelirleri ve gayr-i müslimlerden alınan cizye vergisi, kısa sürede sarf yerlerine harcansalar bile bu malların muhafazası ve dağıtımının yapılması bir mekana ihtiyaç duyuyordu. Hatta Mekke devrinde Müslümanlar tarafından muhtaçlara yardım şeklinde yapılan infakın da Hz. Peygamber tarafından organize edilmiş olabileceği düşünüldüğünde, henüz Mekke'de bile böyle bir mekana ihtiyaç belirmiş olmalıdır. Nitekim Mekke döneminde nâzil olan A'râf Sûresi'nin 199. ayetinde geçen "خذ العفو" sözünü *"fazlasını al"* şeklinde anlamlandıranlar olmuştur.[129] İbn Abbâs (ö. 68/687-88), bu ayeti "Onların mallarından münasip şekilde al ve bu mallardan sana getirdikleri takdirde al." şeklinde tefsir etmektedir.[130] Bu durumda Hz. Peygamber'e getirilen bu yardımların tutulacağı bir mekana ihtiyaç olduğu düşünülebilir. Kaynaklarda, Mekke döneminde infakın, ne tahsil ne de sarf işleminin merkezîleştiğine dair bir ize rastlanmamakla beraber, infak mallarının, Müslümanların sık sık toplandıkları Erkâm'ın evi gibi bir Müslüman'ın evinde tutulduğu düşünülebilir.[131] Hatta bu mallar bizzat Hz. Peygamber'in evinde bile tutulmuş olabilirler.

Medine döneminde başlayan müesseseleşme ile savaşlar sonucu elde edilen gelirler ve zekâtın merkezî bir vergiye dönüşmesi bir devlet hazinesi oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Hz. Peygamber döneminde devlet hazinesine ait malların konulduğu ve sarf işlemlerinin yapıldığı bazı mekanların olduğu, hadis ve tarih kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Beytülmâl müessesesinin merkezlerinden biri mesciddir. Buhârî'de geçen rivayete göre, Bahreyn'den gelen cizye malları Hz. Peygamber'in emriyle mescide getirilmiş ve dağıtımı burada yapılmıştır. Bu malların dağıtımı bitene kadar Hz. Peygamber oradan ayrılmamıştır.[132]

---

[129] Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, **Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân**,(Thk: Ahmed Muhammed Şâkir), 24 c., Müessesetü'r-Risâle, 2000, C: XIII, s. 328.
[130] Taberî, a.g.e, C: XIII, s. 328.
[131] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 358.
[132] Buhârî, "Mesâcid", 10, "Cizye", 4.

Devlet hazinesinin asıl deposu, mescidin üst katındaki odadır. Sahîhayn'da bu odadan işleviyle ilgili olmayan konularda bahsedilerek, *meşrube* ve *ulliyye* isimleriyle anılmış ve merdiveni hurma kütüğünden olan yüksekçe bir oda diye anlatılmıştır.[133] Ayrıca bu rivayetlerdeki "مشربة له" ifadesiyle bu odanın Hz. Peygamber'in odası olduğu da belirtilmiştir. Ancak Hz. Peygamber, hanımlarının mescidin etrafındaki hücrelerinde kaldığı için bu oda, onun evi olmasından ziyade kamu işlerinde kullandığı odası olmalıdır. Zaman içerisinde burası başta zekât malları olmak üzere kamu mallarının muhafaza edildiği bir beytülmâl deposu olarak kullanılmış olmalıdır.

Sahîhayn'daki rivayetlerde meşrube ve ulliyye isimleriyle anılan bu odanın beytülmâl hazinesi olduğu belirtilmemiştir. Ancak Ebû Dâvud'da geçen bir rivayette bu odanın beytülmâl hazinesi olduğuna dair açık bir işaret bulunmaktadır. Bu rivayette, Dükeyn b. Sa'îd el-Müzenî, Hz. Peygamber'e gelip ondan yiyecek istediklerini anlatmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e, gidip onlara yiyecek vermesini emretmiş, Hz. Ömer, yiyecek vermek için onları ulliyyeye çıkarmıştır.[134]

Bir rivayette hurma hasatı zamanında zekât hurmalarının Hz. Peygamber'e getirildiği ve bu hurmalardan bir tepecik oluştuğu anlatılır. Bu şekilde zekât hurmalarının toplandığı bir gün henüz bir çocuk olan Hz. Hasan, zekât hurmalarından bir tane alıp ağzına atmıştır. Hz. Peygamber de onu, *"Peygamber ve ailesi sadaka malı yemez."* diye uyararak ağzındaki hurmayı çıkarttırmıştır.[135] Sahîhayn'da ya da nakledildiği başka herhangi bir kaynakta[136] Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) aktarılan bu rivayette beytülmâl odasından bahsedilmez. Ancak bu rivayetin Rebîa b. Şeyban'dan aktarılan ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'i, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) Sahîh'i ve Taberânî'nin (ö. 360/971) Mu'cemü'l- Kebîr'inde geçen naklinde Hz.

---

[133] Buhârî, "Salât", 18, "Nikâh", 83, 91, 92, "Talâk", 21, "Mezâlim", 25; Müslim, "Talâk", 30, 31, 34.
[134] Ebû Dâvud, "Edeb", 171.
[135] Buhârî, "Zekât", 57, 60; "Cihâd", 184; Müslim, "Zekât", 161.
[136] Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân Ebû Muhammed, **Sünenü'd-Dârimî**,(Thk: Fevvâz Ahmed Zemrelî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407, "Zekât", 16; Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel**,(Thk: Şuayb el-Arnaûd), 2. Basım, 50 c., Müessesetü'r-Risâle, 1999, 15: 177, 453, 16: 144; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî, **Sahîhi İbn-i Hibbân bi tertîbi İbn-i Balabân**,(Thk: Şuayb el-Arnaûd), 18 c., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, 8: 89; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî, **es-Sünenü'l-kübrâ ve fî zeylihi'l-cevheri'l-nakî**, 10 c., Meclis-i Dâireti'l-Maârifi'l-Nizâmiyyeti'l-Kâine, Haydarâbad 1344, 7: 29.

Hasan, bu odanın ismini açıkça " غرفة الصدقة *(sadaka (zekât) odası)"* şeklinde zikretmektedir.[137]

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber, bir gün ikindi namazını kıldırınca aniden kalkıp eve girmiş ve çok geçmeden çıkıp gelmiştir. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda *"Evde verilecek az bir sadaka bırakmıştım, üzerinden bir gece geçmesi hoşuma gitmedi, onu taksim ettim."* demiştir.[138] Başka bir yerde, *"eve girdi"* ifadesi *"hanımlarından birinin yanına (odasına) girdi"* şeklindedir.[139] Bu rivayetten, Hz. Peygamber'in bazen kamu mallarını hanımlarının odalarında da muhafaza ettiği sonucu çıkarılabilir.

Hz. Peygamber devrinde kamu mallarının muhafazası ve sarf işlemleri için mescid, Hz. Peygamber'in bazı hanımlarının odaları ve mescidin üst katındaki meşrube, ulliyye, gurfe isimleriyle anılan oda kullanılmıştır. Bu odanın beytülmâl hazinesi olarak yapılıp yapılmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bu dönemde müstakil bir beytülmâl hazinesinin olmadığı düşüncesiyle, bu müessesenin sonraki dönemlerde ortaya çıktığını kabul edenler olmuştur.

Bazı rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir, beytülmâl hazinesi için özel bir yer tahsis etmiştir.[140] Hz. Ebû Bekir'in hazine için tahsis ettiği yerin, evinden ayrı bir bina mı yoksa evinin bir odası mı olduğu açık olmamakla birlikte, rivayetlerdeki karineler, buranın evinden ayrı özel bir bina olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.[141] Hz. Ebû Bekir'in hazine için özel bir yer tahsis etmesine dayanılarak beytülmâl müessesesinin ilk defa bu dönemde kurulduğu söylenmiştir.[142] Ancak yukarıdaki rivayetlerden de anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber döneminde devlete ait bir mal varlığının olduğu ve

---

[137] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 250,255; İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak Ebû Bekr es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Sahîh-i İbn Huzeyme**,(Thk: Muhammed Mustafa el-Azamî), 4 c., el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1970, 4: 60; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, **Mu'cemü'l-kebîr**,(Thk: Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî), 20 c., 2. Basım, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1983, 3: 86.

[138] Buhârî "Zekât", 20.

[139] Buhârî, "Ameli fi's-salât", 18.

[140] İbn Sâd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Basrî ez-Zührî, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, 8 c., Dâru Sadr, Beyrut t.y, C: III, s. 213.

[141] Abdulkerim Öner, *"Raşid Halifeler Dönemi Beytülmâl ve Oluşum Süreci"*, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, X, S:3 2018, s. 1019.

[142] Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî, **Târîhu'l-Hulefâ**,(Thk: Muhammed Muhiddîn Abdülhamîd), Matbaatü's-Saade, Mısır 1952, s. 72; Abdülhay el-Kettânî, **Nizâmu'l-hükûmeti'n-Nebeviyyeti'l-mesmâ et-terâtîbu'l-idâriyye,** 2 c., Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut, C: I, s. 226; Mustafa Fayda, *"Ebû Bekir"*, **DİA**; İsrafil Balcı, *"Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare"*, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 11, 1999, s. 198.

malların muhafaza edildiği fizikî bir mekan olarak da beytülmâl müessesesinin temellerinin bu dönemde atıldığı görülmektedir.[143]

Netice olarak, Hz. Peygamber devrinde kamu mallarının muhafaza edildiği ve sarf işlemlerinin yapıldığı mekanlar; mescid, üst kattaki meşrube ve ulliyye diye isimlendirilen oda ve Hz. Peygamber'in bazı hanımlarının evleri olarak sıralanabilir.

2.2. Kamuya Ait Hayvanların Tutulduğu Yerler

Hz. Peygamber devrinde kamuya ait hayvanların da muhafaza edildiği yerler olmuştur. Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivayette, o, Hz. Peygamber'in yanına gittiği bir gün onu zekât develerini damgalarken görmüştür.[144] Bu develer başka bir yerde ganimet develeri olarak geçmektedir ve etrafı çevrili bir bahçededir.[145] Ayrıca yine Enes b. Mâlik'ten başka rivayetlerde damgalanan hayvanlar koyun ve damgalama işleminin yapıldığı yer deve ağılı olarak geçmektedir. [146]

Bu rivayetlerde hayvanların tutulduğu yer "مربد *(mirbed)"* kelimesiyle ifade edilmiştir. Mirbed, koyunların konulduğu ağıl gibi, develerin konulduğu yerdir. Nevevî, bu rivayetlerde mirbed lafzıyla koyunlar için olan ağılın da kastedilmiş olabileceğini söylemiştir. Zahir anlamında kullanılıp, koyunların deve ağılına sokularak, burada damgalanmış olabileceğini de belirtmiştir.[147]

Sonuç olarak; bu rivayetlerden Hz. Peygamber devrinde kamuya ait hayvanların tutulduğu en azından bir tane ağılın olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Otlaklar

Ağılların yanında kamuya ait hayvanların yayılması için ayrılmış otlaklar da vardır. İbn Abbâs, Sa'b b. Cessâme'den (ö. 25/646) Hz. Peygamber'in *"Ancak Allah ve Resûlü için himâ (koruluk) vardır."* buyurduğunu nakletmiştir. Bu rivayeti nakleden Buhârî, devamında, Hz. Peygamber'in Nakî' bölgesinde, Hz. Ömer'in de Seref ve

---

[143] Erkal, *a.g.md.*
[144] Buhârî, "Zekât", 68; Müslim, "Libâs", 112.
[145] Buhârî, "Libâs", 22; Müslim, "Libâs", 109.
[146] Buhârî, "Zebâih", 35; Müslim, "Libâs", 110, 111.
[147] Nevevî, a.g.e, C: XIV, s. 100.

Rebeze bölgelerinde himâ (koruluk) yaptıkları bilgisinin kendilerine ulaştığını belirtmiştir.[148] Nakî', Medine'ye yirmi fersah mesafede bir vadidir.[149]

Araplarda kabile, bir yere konakladığında, kabile reisi köpeğini yüksek bir yerde havlatıp, köpeğin sesinin duyulduğu yerleri sınır olarak belirler ve burada başkalarının, hayvanlarını otlatmasına izin vermezdi. Bununla beraber kendisi, diğer yerlerde de hayvanlarını otlatabilirdi. Korunan bölge demek olan himâ, mübah olan arazinin zıttı demektir ve bu yerin, başkası tarafından ihya edilmesine izin verilmezdi. Bundaki amaç oradaki otları belirli hayvanların otlamasına izin verip, diğerlerine engel olmaktı.[150] Hz. Peygamber'in *"Himâ, ancak Allah ve Resûlü içindir."* hadisi, kamu yararına toprak tahsisi yapılabileceğini bildirmekle beraber, Araplardaki adaletsiz himâ uygulamasını kaldırmaya yöneliktir.[151]

İmam Şâfi'î, bu hadisin iki manaya muhtemel olduğunu söylemiştir. Birincisi, Hz. Peygamber'in himâ olarak belirlediği yerlerden başka hiç kimsenin himâ belirleme yetkisi yoktur. İkincisi, bir kişi kendisi için değil ancak Hz. Peygamber'in yaptığı şekilde kamu yararı için himâ yapabilir. Himâ yapma hakkı, Resûlulah'ın yerine geçen halifelere mahsustur.[152] Şâfi'îler ikinci görüşü tercih etmişlerdir. Lafzın zahiri birinci görüşe yakın olsa da Hz. Ömer de himâ yaptığı için ikinci görüş alınmıştır. Himâ kelimesiyle kastedilen, devlet başkanının kimseye ait olmayan mübah araziden bir kısmını çevirip, bazı hayvanlara, örneğin sadaka hayvanlarına mahsus kılmasıdır.[153]

Himâ konusunda Ebû Ubeyd de himânın sadece Allah ve Resûlü'ne ait olduğunu bildiren hadisi zikrettikten sonra bu konuda birkaç rivayet daha aktarmış ve sonuçta Allah ve Resûlü yolunda yapılan himâlar müstesna kimsenin su, ateş ve meraları

---

[148] Buhârî, "Müsâkât", 12, "Cihâd", 144.
[149] Yâkut b. Abdillah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, 5 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y, C: II, s. 273.
[150] İbn Hacer, Fethu'ı-bârî, C: V, s. 44.
[151] Hacı Mehmet Günay, *"Himâ"*, **DİA**.
[152] Şâfi'î, el-Ümm, C: IV, s. 47.
[153] İbn Hacer, a.g.e, C: V, s. 44.

himâ edemeyeceğini, bunlardan yararlanmada bütün insanların eşit olduğunu söylemiştir.[154]

Hz. Peygamber devrinde kamu hayvanlarına hima ayrıldığını gösteren bir rivayet de "Urayneliler hadisi" olarak bilinen rivayettir. Medine'ye gelen Urayneliler, burada hastalanmışlar ve Hz. Peygamber, onları zekât develerinin yayıldığı yere göndermiştir.[155] Zekât develerinin yayıldığı yer yukarıda bildirilen Nakî' isimli yer olmalıdır.[156]

Hz. Peygamber'den sonra da himâ uygulaması yapılmıştır. Buhârî'nin yukarıdaki rivayetinde bildirilen Hz. Ömer'in Seref ve Rebeze bölgelerinde himâ yaptığı bilgisinin yanında, başka bir rivayette de kamuya ait himâya bir görevli atadığıyla ilgili bilgi verilmektedir.[157] Seref, Mekke'ye altı mil uzaklıkta, Şam ve Irak yollarına hakim, yüksekçe bir yerdir.[158] Rebeze ise Hicaz yolunda Medine'ye üç günlük mesafede bir köydür.[159] Mâverdî, Rebeze'yi Hz. Ebû Bekir'in himâ yaptığını söylemiştir.[160]

Himâ yapma hakkının sadece Allah ve Resûlü'ne ait olduğunu bildiren hadis, hiç kimsenin mülkiyetinde bulunmayan toprakların kamuya ait olduğunu da göstermektedir.[161]

Sonuç olarak; Hz. Peygamber, arazi konusunda da düzenlemeler yapmış, kudretli kişilerin uyguladığı şahsına himâ yapma uygulamasını kaldırmıştır. Himâ yapma yetkisinin, sadece Allah ve Resûlü'ne dolayısıyla devlete ait olduğunu bildirmiş ve kendisi de kamu adına himâ yapmıştır.

---

[154] Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, **Kitâbu'l-Emvâl (İlk dönem Ekonomi Yönetimi)**, (Çev: Cemaleddin Saylık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 303-305.
[155] Buhârî, "Zekât", 67, "Muhâribîn", 2; Müslim, "Kasâme", 9.
[156] Buhârî, "Müsâkât", 12, "Cihâd", 144.
[157] Buhârî, "Cihad", 176.
[158] Yâkut el-Hamevî, a.g.e, C: III, s. 212, 328, 336.
[159] Yâkut, a.g.e, C: III, s. 24.
[160] Mâverdî, Ebû'l-Hasan Habib, **el-Ahkâmü's-sultaniyye**, (Çev: Ali Şafak), Bedîr Yayınevi, İstanbul 2017, s. 347.
[161] Fahri Demir, **İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı (Doktora Tezi)**, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 226.

2.4. Zekât, Fey ve Humus Türü Kamu Mallarının Birbirine Karıştırılmaması

Zekâtın sarf yerlerinin Kur'an-ı Kerîm'de bildirilmesine bağlı olarak bu yerler dışında harcanamayacağına istinaden zekât ve diğer gelirlerin birbirine karıştırılmaması gerektiği belirtilmiştir.[162] Hz. Peygamber'in uygulamasında kamu mallarının, zekât, cizye ve humus malları olarak ayrı ayrı tutulup birbirine karıştırılmadığına dair açık bir bilgi bulunmamakla beraber bazı uygulama ve sözlerinden bu malların ayrı tutulduğu anlaşılmaktadır.

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), bir gün Hz. Peygamber'i kamuya ait olan hayvanları damgalarken görmüştür.[163] Bu hayvanlar bazı rivayetlerde zekât develeri, bazılarında ganimet develeri, bazılarında da koyun olarak geçmektedir. Bu işlemi bizzat Hz. Peygamber kendisi de yapmıştır. Buradan kamuya ait olan hayvanların karışmaması için işaretlendiği sonucu çıkarılabilir. Nitekim hadis şârihleri ve fakihler bu konu üzerinde değerlendirmeler yapmışlar ve kamuya ait olan hayvanların işaretlenmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Zekât ve cizye hayvanlarının damgalanmasının müstehab olduğu belirtilmiş, diğerleri için caiz denmiştir. Cizye hayvanları için "cizye" veya "sağâr", zekât hayvanları için "zekât" veya "sadaka" yazılması da müstehâb kabul edilmiştir.[164] Buradan kamuya ait olan hayvanların birbirine de karışmaması gerektiği anlaşılır.

Hz. Peygamber döneminde zekât ve diğer gelirlerden olan aynî ve nakdî malların da ayrı yerlerde muhafaza edildiği belirtilmiştir.[165] Sahîhayn'da bunun açıkça belirtildiği bir hadis olmamasına rağmen delil sayılabilecek hadislere rastlanmaktadır.

Henüz bir çocuk olan Hz. Hasan'ın zekât hurmalarından bir tane ağzına atması ve Hz. Peygamber'in, *"Peygamber ve ailesi zekât mallarından yemez."* diyerek bu

---

[162] Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, **Kitâbu'l-Harâc**, (Çev: Ali Özek), 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1973, s. 138; Mâverdî, a.g.e, s. 241-242; İbn Nüceym, eş-Şeyh Zeynulâbidîn b. İbrâhîm, **el-Eşbâh ve'n-nezâir**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1980, s. 123; Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 361; Abdülkerim Öner, *a.g.m*, s. 1029.
[163] Buhârî, "Zekât", 68, "Zebâih", 35, "Libâs", 22; Müslim, "Libâs", 109, 110, 111, 112.
[164] Nevevî, a.g.e, XIV, 98, 99; Kamil Miras, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, 9. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, C: V, 350.
[165] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 138, Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 370-371; Abdülkerim Öner, *a.g.m*, s. 1029.

hurmayı çıkarttırmasını anlatan rivayetler,[166] zekât gelirleri ile diğer gelirlerin ayrı muhafaza edilmesi gerektiğini gösterir. Çünkü zekât, cizye ve humus gelirleri birbirine karıştırılıyor olsaydı, Hz. Peygamber ve yakınlarına tahsis edilen humus içerisindeki pay ile Hz. Peygamber ve ailesinin yemesinin yasak olduğu zekât malları birbirine karışmış olurdu.

Müslim'deki bir rivayette Mahmiye b. Cez'den, humustan sorumlu beytülmâl görevlisi olarak bahsedilmektedir.[167] Bu rivayette mezkûr sahabînin humustan sorumlu olarak belirtilmesi, kamu gelirlerinin ayrı tutulduğu düşüncesini desteklemektedir. Ayrıca gurfetü's-sadaka ismini almış bir beytülmâl hazine odası olmasından dolayı zekât gelirlerinin ayrı bir yere konulduğu düşünülebilir.[168]

Kamuya ait hayvanların birbirine karışmaması için damgalanıyor olması da aynî ve nakdî bütün kamu mallarının birbirine karışmaması gerektiğini göstermektedir. İslâm hukukçuları, devletin her gelir kalemi için ayrı hesap tutulması gerektiğini belirtmektedirler. Bir gelir kalemi, harcamaları karşılayamadığında bu açık için diğer gelir kalemlerinden ödünç alınabileceğini ve bu borcun iade edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.[169]

Sonuç olarak; Sahîhayn'da her ne kadar kamu gelirlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğine dair açık bir hadis bulunmasa da bazı rivayetlerden bu malların karıştırılmaması gerektiği sonucuna varılabilmektedir. İslâm hukukçularının görüşleri de bu yönde olmuş, Hz. Peygamber devrinden itibaren Müslümanların bütün devletlerinde uygulama bu şekilde gerçekleşmiştir.

---

[166] Buhârî, "Zekât", 57, 60; Müslim, "Zekât", 161.
[167] Müslim, "Zekât", 167.
[168] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 371.
[169] Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân el-Gelibulî, **Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mültekâ'l-ebhur**,(Thk: Halîl İmrân el-Mansûr), 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, C: II, s. 486; eş-Şeyh Nizâm ve Cemâatu min ulemâi'l-Hindi/el-Âlemgiriyye, **el-Fetevâyı Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâm-ı'l-Â'zam Ebî Hanîfete'l-Nu'mân**, 6 c., Dâru'l-Fikr, 1991, C: I, s. 191; Alaaddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımeşkî, **ed-Dürrü'l-muhtâr**, 6 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1386, C: IV, s. 219; Erkal, *a.g.md*.

2.5. Maliye Görevlileri

Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen zekâtın sarf yerlerinden biri de zekât işinde çalışanlardır.[170] Kur'an, bu görevlileri *âmil* ifadesiyle belirtmiş ve bu ifade, zekât işinde çalışanlar manasında terim olmuştur. Hz. Peygamber döneminden itibaren zekât, âmiller vasıtasıyla toplanmış, hatta sadece zekât gelirleri değil cizye, ganimet ve fey gibi devlet gelirlerinin toplanması ve bunların her türlü işleminde görevli olanlara âmil denilmiştir.[171] Hatta bu dönemde âmiller, çoğu yerde malî görevlerin yanı sıra idarî, kazaî vazifeler, eğitim öğretim işleri ve tebliğ faaliyetlerini bir arada yürütmüşlerdir.[172]

Zekât ve diğer vergilerin birbirine karıştırılmaması gerektiği düşüncesine bağlı olarak vergilerin çeşitlerine göre her vergi için ayrı âmil görevlendirildiği şeklinde bir kanaat oluşmuştur.[173] Her vergi çeşidi için ayrı memur görevlendirilmeyip zekât, humus ve cizye gelirleri için aynı memurların görevlendirildiği de söylenmiştir.[174] Her iki görüşün de doğru yanları olabilir. Kaynaklar incelendiğinde zekât âmilliğiyle beraber farklı bir vergi çeşidinde de görevlendirmeler yapıldığına dair pek çok örneklere rastlanabilir. Birkaç vergi çeşidinde birden görevlendirilen âmillerin, merkezde yani Medine'de görevlendirilmedikleri ve merkezden uzak, Yemen gibi bölgelere gönderildikleri dikkat çekmektedir. Bu sahabîler, gönderildikleri yerlere sadece zekât âmili olarak gönderilmemişler, adeta bir bölge valisi görevinde bulunmuşlardır. Nitekim birden fazla vergi çeşidinde görevli oldukları belirtilen Alâ b. Hadramî, Muaz b. Cebel gibi sahabîler, bölge valisi olarak görevliydiler.[175] Bu sahabîlerin bölgelerindeki farklı vergiler, farklı memurlar tarafından toplanıp bölge valisi olan bu sahabîlere getirilmiş ve onlar da bu vergileri uygun yerlere sarf etmiş olabilirler.

---

[170] et-Tevbe 9/60.
[171] Mehmet Erkal, *"Âmil"*, **DİA**.
[172] Şehba Yazıcı, *"Hz. Peygamber Döneminde Âmillik"*, **İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 3, 2018, s. 53.
[173] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 138; Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 361; Şahin Yeşilyurt, *"İmam Ebû Yusuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı"*, **Maliye Dergisi**, S. 169, 2015, s. 108.
[174] Zekeriyyâ Muhammed el-Kudât, *"Hz. Peygamber (A.S.) Döneminde Beytü'l-Mâl"*, (Çev: Mehmet Nuri Güler), **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, II, 1996, s. 233.
[175] Buhârî, "Cizye", 1, "Megâzî", 9, 57, "Zekât", 40, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.

Zekât âmillerinin görevlendirilmelerinde de farklılıklar olabileceği söylenmiş ve yetkilerine göre sadece zekât toplamaya yetkili olan âmiller ve hem toplamaya hem de sarf yerlerine dağıtmaya yetkili âmiller şeklinde ayrımlara gidilmiştir.[176]

Hz. Peygamber tarafından kamu maliyesinde pek çok görevlendirmeler yapılmıştır. Sahîhayn'dan tespit edilebilen beytülmâl görevlileri şu sahabîlerdir:

2.5.1. Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641)

Hz. Peygamber, kamu gelirlerinin toplanması, muhafazası ve sarf işlemleri için bazı görevlendirmeler yapmıştır. Bu işlerde görevlendirilenlerden biri Bilâl-i Habeşî'dir. Asıl adı Bilâl b. Rebâh olan[177] Bilâl-i Habeşî, hayatı boyunca Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmayıp pek çok işinde onun yardımcılığını yapmıştır.[178]

Sahîhayn'da Bilâl-i Habeşî'nin beytülmâl görevlisi olduğunu açıkça bildiren bir rivayet yoktur. Ancak onun bu vazifeyi yerine getirdiği pek çok rivayetten anlaşılmaktadır.

Bu rivayetlerden birinde, bir bayram günü Hz. Peygamber, bayram namazını kıldırdıktan sonra kadınların olduğu bölüme yönelmiştir. Bu esnada Bilâl de yanındadır. Kadınlara vaaz eden Hz. Peygamber, onlara sadaka vermelerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine kadınlar, bilezik, küpe, kolye ve yüzüklerini eteğini açarak bu sadakaları toplayan Bilâl'in eteğine atmışlardır.[179]

Câbir b. Abdillah'tan nakledilen bir rivayette, bir sefer esnasında o, devesinin ağır hareket etmesi nedeniyle geride kalmıştır. Daha sonra bu deve Hz. Peygamber'in müdahalesiyle hızlanmış ve önlere geçmiştir. Hz. Peygamber, bu deveyi satın almak istemiş, Câbir'in ücretsiz hediye etmek istemesine rağmen bir ücret karşılığında

---

[176] Mâverdî, a.g.e, s. 219-220.
[177] Buhârî, "Fedâilü's-sahâbe", 23.
[178] Mustafa Fayda, *"Bilâl-i Habeşî"*, **DİA**.
[179] Buhârî, "Zekât", 20, 32, "İ'tisâm", 16, "İlim", 32, "Libâs", 54, 55; Müslim, "Salâtü'l-î'deyn", 1, 2, 3, 4, 13.

anlaşmışlardır. Burada Hz. Peygamber'in emriyle Câbir'e devesinin parasını ödeyen Bilâl-i Habeşî'dir.[180]

Hz. Peygamber, hanımlarına kızıp bir ay ulliyye isimli beytülmâl odasında kaldığı zaman oraya gelen Hz. Ömer'i karşılayan da aynı zamanda bu odanın görevlisi olan Bilâl-i Habeşî'dir.[181]

Kaynaklarda sadakaları toplama ve beytülmâlin ödeme işlerini yapan ayrıca beytülmâl hazinesinin geçtiği rivayetlerde bu hazinede bulunan Bilâl-i Habeşî'nin beytülmâl sorumlusu olduğunu söylemek isabetli olacaktır.[182] İbn Hacer de el-İsâbe adlı eserinde onun Hz. Peygamber'in hazinedârı olduğunu söylemiştir.[183]

2.5.2. Hz. Ömer (ö. 23/644)

Hz. Peygamber'in beytülmâl görevlilerinden biri de Hz. Ömer'dir. Müslim'deki bir Ebû Hureyre rivayetinde *"Resûlullah, Ömer'i zekât toplama göreviyle gönderdi."* şeklinde bu görev açıkça belirtilmektedir.[184] Buhârî'de bu hadis, Hz. Ömer belirtilmeden nakledilmiştir.[185] Ancak Buhârî şârihleri, burada zekât toplamakla emredilen kişinin Hz. Ömer olduğunu belirtmişlerdir.[186]

Sahîhayn'da birkaç farklı tarikle gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e ücret verdiği, Hz. Ömer'in *"Bunu benden daha fakire ver."* diyerek almak istemediği ancak Resûlullah'ın uyarısıyla aldığı nakledilir.[187]

Bu rivayetlerin birinde Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında halife tarafından görevlendirilen Abdullah İbnü's-Sa'dî, bu görev karşılığında verilen ücreti, ihtiyacı olmadığı ve yaptığı iş karşılığında olan bu ücretin Müslümanlar üzerine sadaka olmasını istediğini söyleyerek kabul etmemiştir. Hz. Ömer, kendisinin de Hz.

---

[180] Buhârî, "Vekâlet", 8; Müslim, "Ridâ'", 57, "Hibe", 22.
[181] Buhârî, "Salât", 18, "Nikâh", 83, 91, 92, "Talâk", 21, "Mezâlim", 25; Müslim, "Talâk", 30, 31, 34.
[182] Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, (Çev: Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları 2015, s. 761.
[183] İbn Hacer, Ahmed b. Alî ebû'l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfî'î, **el-İsâbe fî temyizi es-sahâbe**,(Thk: Alî Muhammed el-Becâvî), 8 c., Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1412, C: I, s. 326.
[184] Müslim, "Zekât", 11.
[185] Buhârî, "Zekât", 48.
[186] İbn Hacer, Fethu'l-bârî, C: III, s. 333; Aynî, Bedreddîn Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed, **U'mdetü'l-kârî Şerhu sahîhi'l-Buhârî**, (Nşr: Muhammed Münîr ed-Dımeşkî), İdâretü't-Tıbâati'l-Münîriyye, Kahire t.y, C: IX, s. 46; Kâmil Miras, a.g.e, C: V, s. 255-256.
[187] Buhârî, "Zekât", 50; Müslim, "Zekât", 110, 111.

Peygamber'in verdiği ücreti aynı şekilde almak istemediğini ve Resûlullah'ın uyarısıyla aldığını söylemiştir.[188]

Bu rivayetteki "من أعمال الناس" ifadesi Abdullah b. es-Sa'dî'nin kamu görevi aldığını ifade etmektedir. Hz. Ömer de başına gelen aynı olayı anlatmıştır. Bunun sonucunda Hz. Ömer'in de kamu vazifesiyle görevlendirildiği anlaşılabilir.

Müslim'in naklettiği rivayette ise İbnü's-Sâidî el-Mâlikî, Hz. Ömer tarafından zekât toplamakla görevlendirildiğini söylemiştir. Bu vazifenin karşılığı olan ücreti almak istemeyince Hz. Ömer, Resûlullah zamanında görev aldığını belirterek, başına gelen aynı olayı anlatmıştır.[189]

Bu rivayette İbnü's-Sâidî'nin yaptığı zekât âmilliği vazifesinin karşılığı olarak verilen ücret "عمالة" kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelimeyi Nevevî, *"Âmile, yaptığı iş karşılığında ödenen ücret"* şeklinde açıklamıştır.[190]

Hz. Ömer'in söylediği " عملت على عهد رسول الله صلى الله عليه و سلم فعملني" cümlesi *"Resûlullah zamanında âmillik yaptım, o da yaptığım iş için ödeme yaptı."* demektir. İbn Hacer ve Nevevî, "فعملني" ifadesini, "Yaptığım işin ücretini ödedi." şeklinde açıklamışlardır.[191] Kısaca Hz. Ömer'e yapılan bu ödeme Müslümanlara dağıtılan atâdan farklı olarak âmillik vazifesi karşılığında ödenen ücrettir. Bu rivayetlerden Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in maliye görevlilerinden olduğu anlaşılabilmektedir. Muhammed Hamidullah da Hz. Ömer'i beytülmâl görevlisi olarak değerlendirmiş ve ödenen ücretin bu vazifesinin karşılığı olduğunu belirtmiştir.[192]

Ayrıca bu hadisler, devlet başkanının zekât toplamak için memurlar tayin edeceğini göstermektedir.[193]

---

[188] Buhârî, "Ahkâm", 17.
[189] Müslim, "Zekât", 112.
[190] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 137.
[191] İbn Hacer, Fethu'l-bâri, C: XIII, s. 152; Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 137.
[192] M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 761-762.
[193] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 335; Ahmed Dâvudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, 2. Baskı, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977, C: 5, s. 291.

2.5.3. Muaz b. Cebel (ö. 17/638)

Hz. Peygamber'in maliye görevlilerinden biri de Muaz b. Cebel'dir. Hz. Peygamber, onu çeşitli görevlerle Yemen'e göndermiştir. Bu görevlerinin arasında zekât işlerini organize etme vazifesi de vardır.[194] Nitekim Hz. Peygamber, onu Yemen'e gönderirken sadece zekâtları toplamasını emretmemiş, "Bu zekât, zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir." buyurmuştur.[195] Buradan onun zekât toplamakla birlikte fakirlerin payını da dağıttığını anlıyoruz.

Ayrıca Tâvûs'tan nakledilen rivayette Muaz b. Cebel, Yemenlilere, *"Bana zekâtta arpa ve darı yerine hamîs veya lebîs elbise getirin. Bu size daha kolay ve Peygamber'in Medine'deki ashâbı için daha hayırlı olur."* demiştir.[196] Bu rivayet de Muaz b. Cebel'in topladığı zekâttan Medîne'ye gönderdiğini göstermektedir. Kısaca Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber tarafından gönderildiği Yemen'de diğer vazifelerinin yanında zekât işlerini organize eden bir maliye görevlisidir.

2.5.4. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ö. 42/662-63)

Yemen'e gönderilen diğer bir sahâbî de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir.[197] Ebû Mûsâ, Yemen'in bir tarafına Muaz bir tarafına gönderilmiştir.[198] O, kendi memleketi olan Yemen'in Zebîd bölgesiyle beraber, Aden ve sahil bölgelerinin zekâtlarıyla görevlendirilmiştir.[199]

2.5.5. Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639)

Ebû Ubeyde b. Cerrâh da Hz. Peygamber'in maliye görevlilerindendir. Hz. Peygamber, Bahreynlilerle savaş yapmadan antlaşma yapmış ve buraya Alâ b. Hadramî'yi emir olarak göndermiştir. Daha sonra tahsil olunan cizye mallarını

---

[194] Buhârî, "Zekât", 1, 32, 40, 62, "Megâzî", 57, "İstitâbe", 1.
[195] Buhârî, "Zekât", 1, 40, 62.
[196] Buhârî, "Zekât", 32.
[197] Buhârî, "Edeb", 80, "İstitâbe", 1, "Hac", 31, "Ahkâm", 22; Müslim, "İmâre", 15, "Eşribe", 70.
[198] Buhârî, "Megâzî", 57.
[199] ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, **Siyeru a'lâmü'n-nübelâ**,(Thk: Mecmûatü Muhakkikîn bi işrâfî Şuayb el-Arnaûd), 23 c., Müessesetü'r-Risâle, C: III, s. 336; M. Yaşar Kandemir, *"Ebû Mûsâ el-Eş'arî"*, **DİA**.

getirmek üzere de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı Bahreyn'e göndermiştir. Ebû Ubeyde cizye mallarını alıp Bahreyn'den Medine'ye getirmiştir.[200]

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın görevlendirildiği bir yer de Necrân'dır. Medine'ye gelen Necrân heyeti, Hz. Peygamber ile anlaşarak vergi vermeyi kabul etmişler ve kendileriyle beraber emin bir kimseyi Necrân'a göndermesini istemişlerdir. Hz. Peygamber, *"İşte bu zat ümmetin eminidir."* buyurarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı Necrân'a göndermiştir.[201]

2.5.6. Alâ b. Hadramî (ö. 21/642)

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın Bahreyn'den tahsil olunan cizye mallarını Medine'ye getirdiğini anlatan rivayetlerden anlaşılacağı gibi buraya Ebû Ubeyde'den önce Alâ b. Hadramî gönderilmiştir. O, bu bölgenin tahsilâtını gerçekleştirmiştir.[202] Uman'ın kuzey batısı ve Uman'dan Basra Körfezi'ne kadarki sahiller boyunca devam eden geniş bölgenin cizye ve zekât gelirlerini tahsil ettiği rivayet edilmiştir.[203]

2.5.7. Sevâd b. Gâziyye

Hz. Peygamber, Müslümanların paylarını toplamak üzere bir sahabîsini Hayber'e göndermiştir. Bu sahabî, Hayber'den cenîb denilen en iyi cins hurmadan getirmiş ve Hz. Peygamber de ona tavsiyede bulunmuştur.[204] Sahîhayn'daki rivayetlerde Hayber'e gönderilen beytülmâl görevlisi bu sahabîden, *"Ensârdan Adî oğullarının kardeşi"* diye bahsedilmekle birlikte, sahabînin ismi verilmemektedir. Bu rivayetin nakledildiği başka bir kaynak olan Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Sünen'inde bu sahabînin ismi, Sevâd b. Gâziyye şeklinde aktarılmıştır.[205] Bu rivayete dayanarak Hz. Peygamber'in maliye görevlileri arasında Sevâd b. Gâziyye ismi de sayılabilir.

---

[200] Buhârî, "Cizye", 1, "Megâzî", 9, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.
[201] Buhârî, "Megâzî", 68.
[202] Buhârî, "Cizye", 1, "Megâzî", 9, "Rikâk", 7.
[203] Miras, a.g.e, C: XII, s. 399.
[204] Buhârî, "Megâzî", 37, "Büyû'", 89, "İ'tisâm", 20, "Vekâlet" 3; Müslim, "Müsâkat", 94.
[205] Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer, **Sünen-ü Dârekutnî**,(Thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd), 4 c., Dâru'l-Marife, Beyrut 2001, 3: 588.

2.5.8. İbnu'l-Lutbiyye el-Ezdî

İbnu'l-Lutbiyye el-Ezdî isimli sahabî de maliye görevlisi sahabîlerdendir. Nitekim Sahîhayn'da bu sahabînin Hz. Peygamber tarafından Süleymoğullarının zekâtını toplamakla görevlendirildiğinden bahsedilmiştir. Bu sahabî, vazifesinden dönüp zekât mallarını teslim ederken, *"Şu sizin zekât malınızdır, bu da bana verilen hediyedir."* diyerek görevi esnasında kendine hediye diye verilen malları göstermiştir. Hz. Peygamber, ona tavsiyede bulunarak yaptığının yanlış olduğunu ifade etmiştir.[206] Bu rivayetlere dayanarak İbnu'l-Lutbiyye el-Ezdî'nin de Hz. Peygamber'in beytülmâl memurlarından biri olduğu söylenebilir.

2.5.9. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)

Hz. Peygamber, Hz. Alî'yi ganimet mallarının beşte birini almak için Yemen'e göndermiştir. Daha önceden Yemen'e giden Hâlid b. Velîd, burada ganimetler elde etmişti. Bu ganimetlerden, içinde kamuya ait pay da bulunan humusun merkeze nakli göreviyle buraya gelen Hz. Alî bu vazifeyi yerine getirmiştir.[207] Bu görev, Hz. Alî'nin de Hz. Peygamber devrinde maliye görevinde bulunduğunu göstermektedir.

2.5.10. Mahmiye b. Cez

Mahmiye b. Cez, ganimet gelirlerinden devlete ait hisse olan humustan sorumlu olan görevlidir. Gerektiğinde Hz. Peygamber'in emriyle humustan harcama yapmıştır.[208] Müslim'de bu sahabînin, Esedoğulları'na mensup olduğu söylenmekle beraber Ebû Dâvud'da Zübeydoğulları'ndan olduğu belirtilmiştir.[209] Bu sahabînin Zübeydoğulları'na mensubiyeti doğru olmalıdır. Nitekim Ebû Dâvud ile beraber İbn Huzeyme ve Taberânî'de Benû Zübeyd'e mensup olduğu nakledilmiştir.[210] İbnü'l Esîr (ö. 606/1210) de bu şekilde belirtmiştir.[211] Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55) ve

---

[206] Buhârî, "Ahkâm", 24, 41, "Zekât", 66, "Hibe", 16, "Eyman", 2, "Hiyel", 14; Müslim, "İmâre", 26.
[207] Buhârî, " Megâzî", 58.
[208] Müslim, "Zekât", 167.
[209] Ebû Dâvud, "Harâc", 20.
[210] İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 55; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 5: 45.
[211] İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Mahmud el-Cezerî, **Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rusûl**,(Thk: Abdülkâdir el-Arnaûd, Beşîr Uyûn), 12 c., Mektebetü'l-Halvânî, Matbuatü'l-Melâh, Mektebet-ü Dâru'l-Beyân, Dâru'l Fikr, 1969-1972, C: 12, s. 845.

İbn Sâd'ın tabakatlarında da böyle nakledilmiştir.[212] Bununla beraber Mahmiye b. Cez, Habeşistan'a ilk hicret eden Müslümanlar arasındadır ve buraya hicret edenlerin isimlerinin sayıldığı kaynaklarda onun ismi, Esedoğulları'nın arasında değil, müttefiki olan Sehmoğulları'nın arasında müttefikleri olduğu belirtilerek sayılmıştır.[213] Kâdî İyâz (ö. 544/1149) da Müslim'de Esedoğulları şeklinde kaydedilmiş olmakla birlikte doğru olanın Zübeydoğulları olduğunu söylemiştir.[214]

2.5.11. Ukbe b. Âmir (ö. 58/678)

Sahîhayn'daki rivayetlerde bu sahabî, Hz. Peygamber'e *"Siz, bizi bir yerlere görevli olarak gönderiyorsunuz."* dedikten sonra bazı kabilelerin onları ağırlamadıklarını söylemekte, bu konuda ne buyurursunuz, diye sormaktadır.[215] Bu hadisleri yorumlayan fakihler, Hz. Peygamber'in *"Sizi misafir ederlerse ikramlarını kabul edin, etmezlerse misafirin hakkını alın."* cevabına istinaden misafir ağırlamakla ilgili bazı sonuçlara varmışlardır. Bu sonuçlardan birinde Hz. Peygamber'in buyurduğu *"misafirin hakkı ne ise onu alın"* hükmünün zekât toplamak için gönderilen âmiller için olduğunu söylemişlerdir.[216]

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki rivayetlerde Ukbe b. Âmir'in, zekât görevlisi olarak gönderildiği açıkça belirtilmektedir. Ayrıca burada Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber'den zekât görevlisi olarak gönderildiklerinde zekât mallarından yiyebilmeleri için izin istemektedir.[217]

Ukbe b. Âmir'den nakledilen başka bir hadiste Hz. Peygamber, ona, sahabeye taksim etmesi için bir miktar koyun vermiştir. O da bu koyunları taksim etmiştir.[218] Hz. Peygamber'in bu taksimat görevini Ukbe b. Âmir'e vermesi de onun beytülmâl

---

[212] Halîfe b. Hayyât, **Kitâbu't-tabakât**,(Thk: Süheyl Zükâr), Dâru'l-Fikr, t.y, s. 530; İbn Sâd, a.g.e, C: II, s:75, C: IV, s. 198, 261.
[213] İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî, **Siret-i İbn Hişâm (es-Sîretü'n Nebeviyye),** (Çev: Abdülvehhab Öztürk), 4 c., Kahraman Yayınları, İstanbul 2016, C: I, s. 418.
[214] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 181.
[215] Buhârî, "Mezâlim", 19, "Edeb", 85; Müslim, "Lukata", 17.
[216] İbn Hacer, a.g.e, C: V, s. 108.
[217] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 28: 545, 648.
[218] Buhârî, " Vekâlet", 1, "Şerike", 12, "Edâhî", 7, Müslim, "Edâhî", 15.

görevlisi olduğuna delalet etmektedir. İbn Hacer de et-Telhîs adlı eserinde, Ukbe b. Âmir'i zekât görevlilerinin arasında zikretmektedir.[219]

Netice olarak Hz. Peygamber tarafından maliye işlerinde vazifelendirilmiş pek çok görevli olmuştur. Bu görevliler, zekât ve cizye vergilerinin toplanmasında, bunların merkeze nakledilmesinde, ganimet ve fey gelirlerinin her türlü işlerinde ve gelirlerin sarf işlerinde görevlendirilmişlerdir.

2.6. Maliye Görevlilerinin Denetlenmesi

"Resûlullah (sav), Benû Esed kabilesinden İbnu'l-Lutbiyye denilen bir adamı, Süleymoğulları'nın zekâtlarını toplamak üzere memur olarak görevlendirdi. İbnu'l-Lutbiyye döndüğü zaman, Resûlullah (sav), onu hesaba çekti."[220]

Malî işler, insanın ayağını kaydırabilecek işlerdir. Fırsat bulduklarında üzerinde çalıştığı kamu malına göz dikebilecek zayıf ahlaklı ve zayıf imanlı kişiler bu işlerde dürüst olamazlar. Bu işlerde çalıştırılacak kimseler seçilirken dikkatli olunmalı ve sürekli denetim altında tutulmalıdır.[221]

Yukarıdaki hadisten de anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, maliye görevlisini denetlemiş ve yaptığı işlemler konusunda hesaba çekmiştir. Buna göre yaptığı işlemlerin bilinmesi için memurlar denetlenmelidir.[222]

Sonuç olarak; maliyenin işleri için görevliler atayan Hz. Peygamber, bu görevlileri başıboş bırakmamış, sık sık uyarmakla beraber denetime de tabi tutmuştur. Denetleme neticesinde bulduğu yanlış işlere müdahale etmiş ve düzeltilmesini sağlamıştır.

---

[219] İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî, **et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Rafiî'l-kebîr**, 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989, C: II, s. 355.
[220] Buhârî, "Zekât", 66, "Hibe", 16, "Eymân", 2, "Hiyel", 14, "Ahkâm" 41; Müslim, "İmâre", 26.
[221] Yusuf el-Karadâvî, **Ekonomik Sorunların Çözümünde Zekâtın Rolü**, (Çev: Yunus Araz), 2. Baskı, Nida Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 106.
[222] İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Alî b. Halef b. Abdulmelik el-Bekrî el-Kurtubî, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**,(Thk: Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), 2. Baskı, 10 c., Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003, C: III, s. 557; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 365-366; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 104-105; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 220.

2.7. Ölçü ve Tartı Birimleri

İslâm dini, ölçü ve tartıya çok önem vermiştir ve Kur'an-ı Kerîm'de bu konuyla ilgili bir sûre (el-Mutaffifîn 83.) bulunmaktadır. Yine Kur'an'ın bazı ayetlerinde bu konuda doğru olunması emredilmiştir.[223] Aynı hassasiyet İslâm Peygamberi'nin söz ve uygulamalarına da yansımıştır ve bunu, pek çok hadislerinde ve uygulamalarında görebilmek mümkündür. O, alışverişte ölçü kullanılmasını teşvik ederek *"Bir şey sattığın zaman ölç, satın aldığın zaman da ölçtür."* buyurmuş[224] ve bu konuda birçok teşviklerde bulunmuştur.[225] Kendisi de alışverişlerinde ölçü ve tartıyı kullanarak örnek olmuştur.[226]

Hz. Peygamber devrinde ölçü ve tartılar, alışverişlerin yanı sıra zekât ve fitre gibi ibadetlerin yerine getirilmesinde de kullanılmışlardır. Bu ölçü ve tartı birimlerinin pek çoğuna hadis kaynaklarımızda tesadüf edilebilmektedir.

Sahîhayn'da ukiyye,[227] müd,[228] sâ',[229] vesk,[230] nevât,[231] dirhem,[232] miskâl,[233] kırat[234] gibi ölçü birimleri geçmektedir. Bu ölçülerin ne anlam ifade ettikleri ve birbirlerine çevrilmesi konusunda hadisçiler, dilciler ve fakihler bir hayli malumat vermişlerdir.

Bir ağırlık ölçüsü olarak dirhemin, kullanıldığı bölgenin örfüne ve zamana göre ölçüsü değişmiştir.[235] İslâmiyet geldiği zaman cahiliyede kullanılan ağırlık ölçüleri kullanılmaya devam edilmiştir. Belâzurî (ö. 279/892-93), *"Mekke'de bir dirhem,*

---

[223] el-İsrâ 17/35; eş-Şu'arâ 26/82.
[224] Buhârî, "Büyû'", 51.
[225] Buhârî, "Büyû'", 52,53; Müslim, "Büyû'", 31.
[226] Cengiz Kallek, "Asr-ı Saadette Devlet ve Piyasa İlişkisi", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: III, s:363.
[227] Buhârî, " Zekât", 4, 31, 41, 55, "Büyû'", 73,"Şurût", 4; Müslim, "Zekât", 1, 3, 5, 6, "Nikâh", 75, "Itk", 7.
[228] Buhârî, "İt'ame", 46, "Keffârâtü'l-eymân, 4, "Vüdu'", 46, "Daa'vât", 35, 42; Müslim, "Hac", 462.
[229] Buhârî, "Zekât", 9, , "Büyû'", 64, 65, "Daa'vât", 35, 42; Müslim, "Zekât", 12, 13, 14, 15, 16, 17, 69.
[230] Buhârî, "Zekât", 4, 31, 41, 55; Müslim, "Zekât", 1, 3, 5, 6.
[231] Buhârî, "Büyû'", 1, "Fedâilü's-sahâbe", 33, "Nikâh", 7, 50; Müslim, "Nikâh", 79, 80, 81, 82.
[232] Buhârî, "Zekât", 32, 36, "Cihâd", 195, "Hudûd", 13; Müslim, "Müsâkât", 115, 116.
[233] Buhârî, "Hiyel", 13, 14.
[234] Buhârî, "Vekâlet", 8; Müslim, "Müsakât", 111.
[235] Halil Sahillioğlu, *"Dirhem"*, **DİA**.

altmış arpaya eşit kabul ediliyordu." demiştir.[236] İbn Hazm (ö. 456/1064) ise Mekke dirheminin, 57,6 arpa tanesi olduğunu söylemiştir.[237]

İslâmiyet geldiğinde dirhemin, kırat ve dânek vezninden çeşitli vezinlerde bulunduğu nakledilmiştir. Bu dönemde 20, 12 ve 10 kıratlık üç dirhem çeşidi bulunuyordu. Daha sonra Müslümanlar, bu ölçülerin ortalamasını alarak dirhem ölçüsünü 14 kırata ayarlamışlardır. Dânek vezninden çeşitli dirhemlerin ortalaması alınarak 6 dâneke ayarlandığı da belirtilmiştir.

Mâverdî, dirhemin kararlaştırılış şeklinin nasıl yapıldığında ihtilaf olduğunu söylemiş ama sonuçta birliğin sağlandığını aktarmıştır.[238] Bununla beraber Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber zamanında dirhemin 6 dânek olduğunu gösteren rivayetler aktararak, "Bazı hadislerin gösterdiğine göre dirhem 6 dânekti." diyerek bunun böyle olageldiğini belirtmiştir.[239]

Ölçü birimleri konusunda kaynaklar, miskal ile dirhem arasında 7/10 şeklinde bir oran olduğunu ve bu orana dikkat edildiğini belirtmişlerdir.[240] Ayrıca miskalin ölçüsü eskiden beri bellidir ve 22 kırattan 1 habbe eksik şeklinde kabul edilmiştir.[241] İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Kâdî İyâz, Nevevî, Aynî, Suyûtî (ö. 911/1505), Kettânî (d. 1886-ö. 1962) gibi bazı âlimler, Hz. Peygamber devrinde işlemlerin bu ölçülere göre yapıldığını savunmuşlardır.[242]

Hadislerde geçen bir tartı birimi de nevâttır. Mekke tartı birimlerinden olan nevât, 5 dirhem ağırlığına denktir.[243] Hadislerde anlatıldığı şekilde Abdurrahmân b. Avf'ın evlendiği hanıma altından bir nevât (çekirdek) mehir vermesine bakılırsa bu ağırlıkta hazır altın parçaları bulunuyor olmalıdır.

---

[236] el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, **Fütûhu'l-büldân- Ülkelerin Fethi, (**Çev: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 533.
[237] İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, **el-Muhallâ**, 10 c., Dâru'l-Fikr, t.y, C: V, s. 246.
[238] Mâverdî, a.g.e, s. 290.
[239] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 483,484.
[240] Belâzurî, a.g.e, s. 533; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 484.
[241] Belâzurî, a.g.e, s. 532; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 484.
[242] Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 257; Kettânî, a.g.e, C: 1, s. 413-415.
[243] Nevevî, a.g.e, C: IX, s. 216; Belâzûrî, a.g.e, s. 534; Sahillioğlu, *a.g.md*.

Hadislerde geçen ve Hz. Peygamber devrinde bir tartı birimi olarak kullanıldığı anlaşılan ukıyye 40 dirheme denktir.[244] Bu konuda görüş birliği vardır ancak miskal cinsinden karşılığı tartışmalıdır.[245]

İbn Haldûn (ö. 808/1406), sahabe ve tabiûn devrinden beri miskal ve dirhem arasında 7/10 oranı ve 1 ukıyyenin 40 dirhem kabul edilmesi konusunda icma olduğunu belirtmiştir.[246] Zekât nisabını bildiren hadislerdeki ukiyye de ittifakla 40 dirhemdir.[247] Buradaki dirhemlerin basılmış veya basılmamış olması fark etmez.[248] Çünkü ödemeler, sayarak değil tartarak yapılmıştır.

Hadislerde geçen müd, sâ‘ ve vesk ise hacim ölçüleridir. Hz. Peygamber, *"Ölçek Medine'nin ölçeği, tartı ise Mekke'nin tartısıdır."* buyurmuştur.[249] Bu hadis, müd, sâ‘ ve vesk gibi ölçeklerin Medine'ye ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, *"Allahım! Medineliler'in müd ve sâ‘ ölçeklerinde kendilerine bereket ihsan eyle."* diye dua etmiştir.[250]

Müd, insanın iki avucunu birleştirerek aldığı tahıl miktarıdır.[251] Buhârî'de geçen rivayetlerde peygamber müddünden bahsedilmekte, müddün ölçüsünün sonradan değiştiği ve Ömer b. Abdilazîz zamanında sâ‘ ölçeğinde artırma yapıldığı bildirilmiştir. Ayrıca İmam Mâlik, Horasanlı Ebû Kuteybe'ye *"Bizim müddümüz, sizin müddünüzden büyüktür."* demiştir.[252] Bu hadislerden de anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber döneminde kullanılmış olan ve sonradan *şer'î müd* şeklinde nitelendirilen bir *Peygamber müddü* vardır, bu ölçeğin diğer birimlere olan karşılığı hesaplanmaya çalışılmış ve ihtilâflar çıkmıştır.

---

[244] Belâzûrî, a.g.e, s. 533; Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 48.
[245] Miras, a.g.e, C: V, s. 35,36; Cengiz Kallek, *"Ukıyye"*, **DİA**.
[246] İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çev: Zakir Kadiri Ugan), 3 c., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, C: II, **s**.16.
[247] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 48; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 310.
[248] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 53; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 310.
[249] Nesâî, "Zekât", 44, "Büyû'", 54; Ebû Dâvud, "Büyû'", 8.
[250] Buhârî, "Daa'vât", 35, 42.
[251] Mehmet Erkal, **Zekât Bilgi ve Uygulama**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 147; Cengiz Kallek, *"Müd"*, **DİA**.
[252] Buhârî, "Keffârâtü'l-eymân", 4, "İ'tisâm", 16.

Bir müddün çeyrek sâ‘ olduğunda görüş birliği bulunmaktadır.[253] Sâ‘ açısından söylenirse, bir sâ‘ 4 müddür.[254] Sâ‘ yerine *mahtum* ismi de kullanılmıştır. Bu tabirin kullanılmasının sebebi, ölçeğin ebadının değiştirilmemesi için üst tarafının mühürlenmesidir.[255]

Bir vesk 60 sâ‘dır.[256] İbn Mâce'nin (ö. 273/887) naklettiği rivayette Hz. Osman'ın pazarda hurma satarken *"Bu veskimde ölçtüm diyordum."* şeklindeki sözü, Hz. Peygamber devrinde veskin sadece bir ölçü birimi değil aynı zamanda bir ölçek aleti de olduğunu düşündürtmektedir.[257] Yahyâ b. Âdem de veskin 60 sâ‘ olduğunu belirten pek çok sahabe ve tabiûn sözü aktarmıştır.[258] Sâ‘ın ölçüsünde uzlaşılamadığından veskin ölçüsü de tartışmalı kalmıştır.[259] Hadislerde toprak ürünlerinin nisabı olarak bildirilen 5 veskin kilogram olarak karşılığı Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre 653 kilogramdır.[260] Buna göre 1 vesk, 130,6 kilogram olmaktadır.

2.8. Tedavüldeki Paralar

Sahîhayn'da Hz. Peygamber döneminde tedavülde olan dinar[261] ve dirhem[262] pek çok hadiste geçmektedir.

Cahiliye döneminde Mekke, Medine ve Taif halklarının, kendilerinin basmış oldukları paraları yoktu. Buralarda komşu ülkelerin paraları tedavüldeydi. Piyasada çok az bulunan Yemen menşeli *Himyeriyye* denilen gümüş paralar dışında,

---

[253] Kallek, *a.g.md*; Erkal, a.g.e, 147.
[254] Muhammed Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo- Ekonomik Hayat", (Çev: İhsan Süreyya Sırma), (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: I, s. 114; Mehmet Erkal, a.g.e, 147.
[255] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 479.
[256] Ebû Dâvud, "Zekât", 2; Tirmizî, "Zekât", 8; İbn Mâce, "Zekât", 6, 23; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 18: 116, 309; Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 49; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 311; Hamidullah, a.g.e, s. 114; Mehmet Erkal, a.g.e, 147.
[257] İbn Mâce, "Ticârât", 38.
[258] Yahyâ b. Âdem, **Kitâbu'l-Harâc**, (Çev: Osman Eskicioğlu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 143-144.
[259] Cengiz Kallek, *"Vesk"*, **DİA**.
[260] Hüseyin Algül, H. Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İbrahim Kâfi Dönmez, Mehmet Erkal, Ömer Faruk Harman, **İlmihal I- İman ve İbadetler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s:445.
[261] Buhârî, "Zekât", 64, "Buyû'", 76, 79, 95, "Şuf'a", 2, "Muzâraat", 16; Müslim, "Itk", 24, "Buyû'", 81, "Müsâkât", 90, 91, "Hudûd", 1, 2.
[262] Buhârî, "Zekât", 32, 36, "Cihâd", 195, "Muzâraat", 16, "Hudûd", 13; Müslim, "Müsâkât", 115, 116.

Bizans'tan gelen, *Herakl Dinarı* ve *Rûmî* diye isimlendirilen altın para ile İran'dan gelen ve *Kisrevî* diye isimlendirilen gümüş dirhemler geçerli paralardı.[263]

Bizans parasının altın, Sasanî İran parasının ise gümüş olmasının sebebi, bu iki ülke arasında bir sikke antlaşmasının olmasıdır. Bu antlaşmaya göre Sasanîler, gümüş para basabiliyorlar, altın para olarak Roma'nın *solidus* isimli altın parasını kullanıyorlardı.[264]

Belâzurî, Mekkelilerin, bu paraları külçe olarak kabul edip, gümüşü, dirhem adını verdikleri ölçüyle, altını, dinar adını verdikleri ölçü ile tartarak alışveriş yaptıklarını aktarmıştır. Ayrıca Mekkeliler nazarında miskalin ölçüsünün belli olduğunu belirterek bunun çok az bir kesri hariç 22 kırat olduğunu söylemiştir. 10 tane dirhem 7 miskal ağırlığındadır ve yine onların kullandıkları arpa ölçüsüne göre bir arpa, dirhemin 1/60'ıdır.[265]

Ebû Ubeyd'in aktardığına göre İslâmiyet'in geldiği dönemde tedavülde iki çeşit gümüş para bulunmaktaydı. Bunlardan biri rengi siyaha çalan ve diğerine göre daha büyük olan dirhem, diğeri de *Taberî* denen dirhemdi.[266] Mâverdî, bunların yanında *Mağribî* ve *Yemenî* isimleriyle iki dirhem çeşidinden daha bahsetmiştir.[267] *Yemenî* yukarıda *Himyeriyye* adıyla bahsedilen dirhem olmalıdır. Ebû Ubeyd'in bahsettiği büyük dirhem ise Belâzurî'nin *Bağliyye* dirhemi dediği dirhem olmalıdır.[268] Bu iki çeşit dirhemden *es-Sevdâü'l-vâfiye* ve *et-Taberiyyetü'l-utuk* şeklinde de bahsedilmektedir.[269] Büyük olan dirhem sekiz dânek, küçük olan Taberî dirhem ise dört dânekten ibaretti.[270]

Mekke'de eskiden beri tedavülün tartı esasına dayandığı anlaşılmaktadır.[271] Nitekim hadis kaynaklarımız Hz. Peygamber'in Medine'de bu konudaki düzenlemesini haber vermektedirler. Ölçek ve tartılar arasında bir standart belirlemek isteyen Hz.

---

[263] Belâzurî, a.g.e, s. 532; M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 822; Erkal, a.g.e, s. 73.
[264] Adam Mez, **Die Renaissance des İslâms- Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı**, (Çev: Salih Şaban), 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 536.
[265] Belâzurî, a.g.e, s. 532, 533.
[266] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 483.
[267] Mâverdî, a.g.e, s. 290.
[268] Belâzurî, a.g.e, s. 532.
[269] Sahillioğlu, *a.g.md.*
[270] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 483.
[271] Sahillioğlu, *a.g.md.*

Peygamber, *"Ölçek Medine'nin ölçeği, tartı ise Mekke'nin tartısıdır."*[272] buyurarak piyasada farklı ağırlıkta dirhemlerin bulunması ve altın ile gümüşten her türlü eşyanın para gibi kullanılması nedeniyle Mekke'de eskiden beri geçerli olan tartarak ödeme işleminin Medine'de de uygulanmasını istemiştir.[273] Gümüşün zekât nisabını bildiren hadislerde *beş ukıyye* gibi ağırlık bildiren bir tabir kullanılması da ödeme işlemlerinin sayarak değil, tartarak yapıldığını göstermektedir.[274]

Hz. Peygamber zamanında ödemelerin, altın ve gümüşün sayılması yerine tartılarak yapılması, hesapların karışabilmesi veya aldatılma gibi yaşanılabilecek problemlere mahal bırakmamıştır.[275] Dirhem ölçüsünde cahiliye devrinde Mekke'de kullanılan birimler standart kabul edilerek gümüş, buna göre tartılmıştır. Nitekim Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber zamanında dirhemin ölçüsünün altı dânek olduğunu bildiren rivayetler aktararak, *"Dirhemin ölçüsü altı dânekti."* demiş ve böyle devam edegeldiğini belirtmiştir. O, ayrıca altı dânek veznine uymayan eksik veya fazla paralar için, *"eksik veya fazla para"* tabirinin kullanıldığını da aktarmıştır.[276] Ayrıca miskal ölçüsünün biliniyor olması ve miskal ile dirhem arasındaki 7/10 nispetine itina edilerek işlemlerin buna göre yapıldığının belirtilmesi de belli bir standarta göre hareket edildiğini gösterir. Hattâbî (ö. 388/998), Kâdî İyâz, İbn Abdilber, Aynî, Nevevî, Suyutî, Kettânî bu görüştedirler.[277]

Hz. Peygamber'in *"Ölçek Medine'nin ölçeği, tartı Mekke'nin tartısıdır."* buyurması, tartıda Mekkelilerin kullandığı ölçünün standart olarak belirlenmiş olduğuna kanıttır. Mekkelilerin kullandıkları net ölçüler olmasa bu şekilde söylenemezdi.

Hz. Peygamber devrinde dinar ve dirhem için kullanılan ağırlıklar hakkında kaynaklarda çeşitli rakamlar vardır ve bu rakamlar için asırlardır âlimlerimiz çok çeşitli sonuçlar çıkarmışlardır. Bu farklılıkların sebeplerinden biri, ölçülerdeki küsurat olmalıdır. Örneğin, Kamil Miras'ın, Vakıdî'nin *Kitâbu'l-Mekâyîl* isimli

---

[272] Nesâî, "Zekât", 44, "Büyû", 54; Ebû Dâvud, "Büyû'", 8.
[273] el-Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Büstî, **Meâlimü's-sünen**, 4 c., el-Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb 1932, C: III, s. 61; Kallek, Asr-ı Saadette Devlet ve Piyasa İlişkisi, C:III, s. 364.
[274] Buhârî, "Zekât", 4, 31, 41, 55; Müslim, "Zekât", 1, 3, 5, 6.
[275] Mehmet Erkal, *"İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisâbının Hesaplanması"*, **MÜİFD**, S. 3, 1985, s. 83-84.
[276] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 484.
[277] Belâzûrî, a.g.e, s. 533; Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 257; Hattâbî, a.g.e, C: III, s. 61; Kettânî, a.g.e, C: 1, s:413-415; Mehmet Erkal, Zekât Bilgi ve Uygulama, s. 77.

eserinden aktardığı bilgilere göre cahiliye devrinde kullanılan ve İslâm geldiğinde aynen kullanılmaya devam edilen bazı tartı birimleri şöyledir:

1 dirhem=15 kırat, 10 dirhem=7 miskal, 1 miskal=22 kırattan 1 habbe eksik.[278]

Buna göre; 1 miskal=15x10=150/7=21,428571 kırat çıkmaktadır. Vakıdî, bir miskali 22 kırattan 1 habbe eksik şeklinde vermektedir. Bu durumda 1 habbe=22-21,428571=0,571429 kırat olmaktadır. Ancak bakıldığında kırat, habbe denklemi hakkında çok farklı değerler verilmiştir.[279] Küsurat yuvarlanırken farklı rakamlara yuvarlanmış, mesela bir kırat için kimisi 2,5 habbe derken kimisi 3 habbe demiştir. Bunun sonucunda miskale bazı yerlerde 72 habbe denilirken bazı yerlerde 100 habbe denilebilmiştir.[280]

Belâzurî de bir miskal için *"22 kırattan çok az bir kesir eksik"* demiştir.[281] Aynı sayı için Vakidî *"bir habbe eksik"*derken,[282] Belâzurî *"çok az bir kesir eksik"* demiştir. Bu, tartıdaki çok küçük farklar ifade edilirken kullanılan değişik ifadelerin de farklı sonuçlara götürebileceğini göstermektedir.

Hz. Peygamber devrinde bir dinar, bir miskal ağırlığındadır. Bu nedenle kaynaklarda bu ikisi müteradif olarak kullanılmışlardır.[283] Ayrıca bir miskal altın yani bir dinar, on dirhem gümüş değerindedir. Dinar ile dirhem arasındaki bu bire onluk kıymet oranı, Sahîhayn hadislerinden de anlaşılabilmektedir. Hz. Peygamber'in Câbir b. Abdillah'ın devesini satın aldığını anlatan rivayetlerde, devenin bedeli olarak bazen 4 dinar, bazen bir ukıyye denilmiştir. Hatta Buhârî'de dinarın on dirhem hesabı üzerine, 4 dinarın bir ukıyyeye denk olduğuna dair açıklama verilmiştir.[284]

Aynı olayın anlatıldığı başka bir yerde Hz. Peygamber'in Câbir b. Abdillah'a ödeme yaparken bir kırat artırdığı belirtilmektedir.[285] Bu olay, ödemenin sayarak değil, tartılarak yapıldığını göstermektedir. Müslim'de bu konu, *"Allah Resûlü, Bilâl'e*

[278] Kamil Miras, a.g.e, C: V, s. 43.
[279] Şükrü Özen, *"Habbe"* **DİA**; Cengiz Kallek, *"Kırat"*, **DİA**.
[280] Özen, *a.g.md.*
[281] Belâzurî, a.g.e, s. 532, 533.
[282] Miras, a.g.e, C: V, s. 43.
[283] Belâzurî, a.g.e, s. 532, 533.
[284] Buhârî, "Şurût", 4.
[285] Buhârî, "Vekâlet", 8.

bana bir ukıyye tartıp vermesini emretti. Bilâl de benim için tarttı. Terazide daha ağır yaptı." şeklinde Câbir b. Abdillah'tan nakledilmiştir.[286] Burada devenin bedelinin bir ukıyye olduğu ve ödemenin tartarak yapıldığı açıkça belirtilmektedir.

Netice olarak Hz. Peygamber devrinde ödemeler, sayarak değil tartarak yapılmıştır ve kullanılan bir vezin sistemi vardır. Bu vezin, Mekke'de kullanılan, dirhemin 7/10 miskal olduğu vezindir ve dirhem 6 dânektir. Ancak bu devirde kullanılan dânek, kırat ve habbe vezinlerinin kaynaklarda muhtelif şekilde aktarılması ve çok hassas olan arpa ölçüsünün küsuratındaki farklı hesaplamalar, sonraki dönemde ulema arasında ihtilafların çıkmasına neden olmuştur. Yine Hz. Peygamber devrinde piyasada muhtelif ağırlıkta gümüş dirhemlerin kullanılıyor olması bu devirde kullanılan dirhem vezninin anlaşılabilmesinde kafa karışıklığına yol açmıştır.

Hz. Peygamber devrinde kullanılan ölçü ve tartı birimlerinin tespit edilerek bunların günümüzdeki karşılıklarının bulunması zekât ve fitre gibi malî ibadetlerin yerine getirilebilmesinde önem arz etmektedir. Bu konuda pek çok ilim adamı ve kuruluş miskal ve dirhemin ağırlıkları hakkında görüş belirtmişlerdir.

Günümüzde İslâm'ın ilk devirlerine ait pek çok dinar ve dirhem müze ve koleksiyonlarda korunmaktadır. Bunların üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılardan Mısırlı Ali Paşa Mübarek'e (ö. 1311/1893) göre Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde tedavülde olan dinarın ağırlığı 4,25 gramdır.[287] Muasır müelliflerden Muhammed Ziyauddin er-Reys, Yusuf el-Karadâvî ve Mehmet Erkal bu görüştedirler.[288] Cengiz Kallek de o dönemde kullanılan miskalin 4,25 grama karşılık geldiğini belirtmiştir.[289]

Buna göre o dönemde özenle uygulanan miskal ile dirhem arasındaki 7/10 oranıyla 1dirhem= 4,25x7/10=2,975 gramdır.[290]

---

[286] Müslim, "Ridâ'", 57.
[287] Yûsuf el-Karadâvî, **Fıkhu'z-zekât**, 2 c., 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1973, C: I, s. 259; Cengiz Kallek, *"Dânek"*, **DİA**; Erkal, a.g.e, s. 94, 95.
[288] Karadâvî, a.g.e, C: I, s. 259; Erkal, a.g.e, s. 95.
[289] Cengiz Kallek, *"Miskal"*, **DİA**.
[290] Erkal, a.g.e, s. 95.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, zekât nisabı için 200 dirhem gümüşün karşılığını 561,2 gram, 20 miskal altının karşılığını da 80,18 gram olarak belirtmektedir.[291] Buna göre, 1 miskal = 80,18 / 20 = 4,009 grama, 1 dirhem = 561,2 / 200 = 2,806 grama denktir.

[291] Komisyon, İlmihal I- İman ve İbadetler, s:441.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAMU MALİYESİNİN GELİRLERİ

İnsanın dinî ve dünyevî hayatını ayrılmaz bir bütün olarak değerlendiren İslâm dini, Peygamberi önderliğinde Medine'de kurulan İslâm toplumu örnekliğinde müntesiplerinin toplumsal yaşantılarına da düzen getirmiştir. Peygamberi önderliğinde Medine'de kurulan ilk İslâm Devleti'ne siyasî, askerî, ekonomik, sosyal, eğitim gibi her alanda gerek Kur'an, gerekse Resûlü'nün sünneti vasıtasıyla yön vererek sonraki nesillerin sistemleştireceği bir devlet teşkilatı modeli ortaya koymuştur. Bu teşkilatın bir parçası da çeşitli gelir ve giderleri olan malîye teşkilatıdır.

Hz. Peygamber döneminde malî teşkilatın gelirleri, ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla belirlenmiştir. Bu gelirler, Müslümanlardan toplanan zekât, gayr-i müslimlerden alınan cizye ile ganimet ve fey gelirleridir. Bunlara, hazineye intikal eden varisi bulunmayan miras malları ile diğer sahipsiz mallar da eklenerek dört başlık halinde de tasnif edilmişlerdir.[292]

Ayrıca Müslümanlardan alınan zekât ile gayr-i müslimlerden alınan cizye, devletin vatandaşlarından aldığı vergiler olarak değerlendirilebilir.[293] Buna göre kamu gelirlerini düzenli gelirler ve düzensiz gelirler şeklinde tasnif etmek de mümkündür. Düzenli gelirler; Müslüman vatandaşlardan alınan zekât ile gayr-i müslim vatandaşlardan alınan cizye vergileridir. Düzensiz gelirler ise fey ve ganimet gelirleri ile sahipsiz mallar ve bağışlar gibi gelirlerdir.

---

[292] Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme, **el-Mebsût**, 30 c., Dâru'l-Marife, Beyrut 1993, C: III, s. 17-18.
[293] Salih Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü*, s. 26-29.

3.1. Zekât

Sözlükte artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak gibi anlamlara gelen zekât,[294] terim olarak, Kur'an'da belirtilen sınıflara aktarılmak üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli paya denmektedir.[295]

Zekât, sosyal yardımlaşma ve vergi anlamıyla Kur'an'da otuz yerde geçmektedir.[296] Bununla beraber Kur'an'daki sadaka, infak, ihsan, hakk, iane gibi kelimeler de zekât anlamında anlaşılmışlardır.[297] Özellikle bu kelimelerden sadaka, zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği ayette de zekât anlamında kullanılmış[298] ve İslâm hukukçuları bu kelimeyi zekât kelimesiyle eş anlamlı olarak değerlendirmişlerdir.[299]

Zekât, Kur'an'da pek çok ayetle emredilmiş,[300] sarf yerleri belirtilmiş[301] ancak diğer detayları bildirilmemiştir. Bunlar, Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır.

3.1.1. Zekâtın Devlet Tarafından Organize Edilmesi

Kur'an-ı Kerîm'de sarf yerleri bildirilen zekât, Hz. Peygamber döneminden itibaren devlet tarafından toplanmış ve bildirilen yerlere sarf edilmiştir.[302] Bu anlamda tahsisî bir vergi olan zekât, kamu maliyesinin en temel gelirlerinden birisi olmuştur.[303] Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de, kamu otoritesinin başı olan Hz. Peygamber'e zekâtı tahsil etme görevi verilmiştir. İlgili ayetin meali şöyledir:

---

[294] ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, **Esâsu'l-belâğa**, Dâru'l-Fikr, 1979, s. 273; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem el-Ifrîkî el-Mısrî, **Lisânu'l-Arab**, 15 c., Dâru Sâdır, Beyrut t.y, C: XIV, s. 358.
[295] Mehmet Erkal, *"Zekât"*, **DİA**.
[296] Şehmus Demir. *a.g.m*, s. 14.
[297] Osman Eskicioğlu, *"Modern Vergi Anlayışı ve Zekât"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5, 1989, s. 226.
[298] et-Tevbe 9/60.
[299] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 347-351; Mâverdî, a.g.e, s. 219.
[300] el-Bakara 2/43, 110, el-Hac 22/78; en-Nûr 24/56.
[301] et-Tevbe 9/60.
[302] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 230; Salih Tuğ, *Zekâtın Yeniden Merkezîleştirilmesi"*, **İslâm Medeniyeti**, C: 3, S. 28, 1973, s. 30; Yunus Vehbi Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, 5. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983,s. 465; Osman Eskicioğlu, *a.g.m*, s. 230.
[303] Emrullah Dumlu, *"İslâm'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât"*, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 33, 2010, s. 94.

"Onların mallarından onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka al ve onlar için dua et. Şüphesiz senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir."[304]

Zekâtın tahsilinin devlet tarafından yapılacağı hususunda kaynaklarda ilk olarak bu ayet delil getirilmektedir.[305] Bu ayetteki sadaka ifadesiyle ne kastedildiği üzerine yapılan yorumlardan birine göre, buradaki sadaka ifadesi ile vacip olan zekât değil, tevbe eden kişilerin tevbelerinin kemali için kefaret olarak alınan sadaka kastedilmiştir. Diğer bir görüşe göre, gazveden geri kaldıklarından dolayı tevbe eden ve daha önceden üzerlerine vacip olan zekâtı vermeyen bu kişilerden zekâtlarını alması Hz. Peygamber'e emredilmiştir. Fakihlerin çoğuna göre bu ayet yeni bir sözün başlangıcıdır ve kastedilen, zenginlerden, farz olan zekâtın alınmasıdır.[306]

İmam Şâfi'î, Allah'ın bu ayetle Resûlü'ne, üzerlerine zekât vacip olanlardan zekât almasını emrettiğini söylemiştir.[307] Ayrıca ayetteki sadaka için temizleme ve arındırma özelliklerinin ifade edilmesi, bunların zekâtın anlamlarından olması hasebiyle de buradaki sadaka kelimesiyle farz olan zekâtın kastedildiği söylenebilir.[308]

Hanefî Cessâs ise bu ayetin, zekâtı toplama yetkisinin devlet başkanına ait olduğuna delalet ettiğini ve kişinin zekâtını ihtiyaç sahiplerine kendisi verdiğinde bunun caiz olmayacağını söylemiştir.[309]

Netice olarak bu ayet, Hz. Peygamber'e Müslümanların mallarından sadaka almasını emretmiştir. Sadaka verecek kişilere, sadakalarını ilgili yerlere vermelerinin emredilmesi yerine, kamu otoritesinin başı olan Hz. Peygamber'e onların mallarından sadaka almasının emredilmesi, zekâtın devlet tarafından toplandığını, dolayısıyla da bir kamu geliri olduğunu göstermektedir.

---

[304] et-Tevbe 9/103.
[305] Suat Erdoğan, *"Zekâtın Devlet Tarafından Toplanmasının Fıkhîliği"*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 28, 2016, s. 419.
[306] Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer et-Temîmî, **Mefâtîhu'l-gayb**, 32 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, C: XVI, s. 140-141.
[307] Şâfi'î, el-Ümm, C:II, s. 3.
[308] Mustafa Öztürk, *"Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi –Semantik Bir Tahlil Denemesi-"*, **OMÜİFD**, C: XII, S. 12-13, 2001, s. 479.
[309] Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**,(Thk: Abdusselâm Muhammed Alî Şâhîn), 3 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, C: III, s. 198.

Tevbe Sûresi'nin zekâtın sarf yerlerini bildiren ayetinden de zekâtın bir kamu geliri olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayetin meali şöyledir:

"Sadakalar ancak şunlar içindir: fakirler, miskinler, sadaka görevlileri, kalpleri kazanılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[310]

Ayette zekâttan pay verilecek sınıflar arasında "والعاملين عليها" ifadesi ile sadaka (zekât) görevlileri de sayılmıştır. Bu, zekâtın devlet tarafından organize edildiğini ve dolayısıyla bir kamu geliri olduğunu gösteren en önemli delildir.[311] Şayet devletin, zekât mükelleflerinden zekâtların toplanması, muhafazası ve hak sahiplerine dağıtılması işleri olmasaydı, ayetteki "والعاملين" ifadesinin hiçbir anlamı olmazdı.[312]

Zekâtın devlet eliyle toplanarak ilgili yerlere sarf edildiği ve dolayısıyla bir kamu geliri olduğunu gösteren pek çok hadis bulunmaktadır.

Hz. Hasan'ın zekât hurmalarından bir tane ağzına attığını anlatan rivayette, hurma hasadı zamanında zekât hurmalarının Hz. Peygamber'e getirildiği ve bu hurmalardan bir tepecik oluştuğu bildirilmektedir. Hz. Hasan bu hurmalardan birini ağzına atınca Hz. Peygamber, *"Peygamber ve ailesi sadaka malı yemez."* diyerek bu hurmayı çıkarttırmıştır.[313] Peygamber ve ailesi sadaka malı yemediğine göre, bu zekât hurmaları neden Hz. Peygamber'e getirilmektedir? Çünkü Hz. Peygamber, devlet başkanıdır ve zekâtı toplama ve ilgili yerlere sarf etme işi onun başında bulunduğu kamu otoritesi tarafından yapılmaktadır.

Zekâtın Hz. Peygamber tarafından toplanıp ilgili yerlere harcandığını gösteren başka bir rivayete göre, Hz. Peygamber, bir gün ikindi namazını kıldırınca aniden kalkıp eve girmiş ve çok geçmeden çıkıp gelmiştir. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda *"Evde verilecek az bir sadaka bırakmıştım, üzerinden bir gece geçmesi hoşuma gitmedi, onu taksim ettim."* demiştir.[314] Yine burada da sadaka malı yemeyen Hz. Peygamber

---

[310] et-Tevbe 9/60.
[311] Dumlu, *a.g.m*, s. 95; Erdoğan, *a.g.m*, s. 420.
[312] el-Kâsânî, Alâuddîn, **Bedâi'u's-sanâi'u fî tertîbi'ş-şerâi'u**, 7 c., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1982, C: II, s. 35.
[313] Buhârî, "Zekât", 57, 60; Müslim, "Zekât", 161.
[314] Buhârî "Zekât", 20, "Ameli fi's-salât", 18.

ve ailesinin evine zekât malı neden gelmektedir sorusu sorulabilir. Cevap yine, zekâtın toplanması ve sarfı işinin devlet tarafından yapıldığı ve kamu otoritesinin başı olan Hz. Peygamber'in kamu maliyesini yönettiği için zekâtların ona getirildiği şeklinde olacaktır.

Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'i zekât hayvanlarını damgalarken gördüğünün anlatıldığı rivayetler[315] ile "Urayneliler hadisi"[316] olarak bilinen rivayet de zekâtın devlet tarafından organize edildiğine delildir. Ayrıca zekât hayvanlarının damgalanıyor olması da bu hayvanların en azından bir kısmının, zekâtın sarf yerlerinden olan diğer sınıflara dağıtılmayıp devletin elinde kamu ihtiyaçları için tutulduğunu göstermektedir.

Tevbe Sûresi 60. ayette bildirilen zekâtın sarf yerlerinden biri olan zekât amillerine, pek çok hadiste rastlanmaktadır. Müslim'de Ebû Hureyre'nin bir rivayetinde Hz. Ömer'in, Resûlullah tarafından zekât toplama göreviyle gönderildiği nakledilmiştir.[317] Başka bir rivayette bu sefer Hz. Ömer'in halifeliği sırasında İbnü's-Sâidî el-Mâliki'yi zekât toplamakla görevlendirdiği aktarılmıştır.[318] Bu rivayetler, devlet başkanı olan Hz. Peygamber'in ve onun ikinci halifesinin zekât âmili görevlendirdiklerini açıkça göstermektedirler.

Bu cümleden olarak Muaz b. Cebel'in Yemen'e gönderilmesi ve Hz. Peygamber'in, ona, *"Bu zekât, zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir."* buyurması, ayrıca Muaz b. Cebel'in Yemenliler'e *"Bana zekâtta arpa ve darı yerine hamîs veya lebîs elbise getirin. Bu, size daha kolay ve Peygamber'in Medine'deki ashâbı için daha hayırlı olur."* demesi zekâtın toplanması ve sarfı işinin devlet tarafından yapıldığını ispatlamaktadır. Devlet başkanı tarafından zekât memuru olarak görevlendirilen

[315] Buhârî, "Zekât", 68, "Zebâih", 35; Müslim, "Libâs",110, 111, 112.
[316] "Ukl ve Ureyne kabilelerinden birtakım insanlar Medine'ye Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Müslüman oldular. Bunlara Medine'nin havası yaramadı ve hastalandılar. Hz. Peygamber, onlara sadaka develerinin bulunduğu yere gitmelerini, develerin sütlerinden ve bevllerinden içmelerini söyledi…" Buhârî, "Zekât", 67, "Muhâribîn", 2; Müslim, "Kasâme", 9.
[317] Müslim, "Zekât", 11.
[318] Müslim, "Zekât", 112.

Muaz b. Cebel, kamu adına zekâtı zenginlerden almış, fakirlere dağıtmış ve bir kısmını da devlet merkezine göndermiştir.[319]

Sahîhayn'da İbnu'l-Lutbiyye el-Ezdî'nin de Hz. Peygamber tarafından zekât memuru olarak görevlendirildiği açıkça belirtilmektedir.[320] Onun, devlet vazifesindeyken şahsı için hediye adı altında bir şeyler alması Hz. Peygamber tarafından eleştirilerek yanlışlığı vurgulanmıştır.

Ayrıca Hz. Peygamber'den sonra halifesi Hz. Ebû Bekir tarafından da zekât âmili görevlendirildiğini Enes b. Malik ile ilgili rivayetlerden anlıyoruz. Bu rivayetlerde halife tarafından Enes b. Mâlik'e zekât toplama işleminin detaylarıyla ilgili mektup gönderildiği ve çeşitli emirler verildiği görülmektedir.[321] Bu emirler, zekâtın mükelleflerce sarf yerlerine verilmeyip, devlet tarafından toplandığını göstermektedir. Halifeliği döneminde Hz. Ömer'in de zekât memurları vazifelendirdiği yukarıda görülmüştü.

Kur'an-ı Kerîm'in ilgili ayetleri ve Sahîhayn'daki ilgili hadislerden zekâtın mükellefler tarafından sarf yerlerine verilmeyip, kamu otoritesi tarafından toplandığı ve ayette belirtilen yerlere sarf edildiği anlaşılmaktadır.

Fakihler, bu konuya temas etmişler ve çeşitli açılardan değerlendirmişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Muhammed'in bu konudaki sorusu üzerine, zekâtın, ancak gönderilen görevliye verilebileceğini, görevlilerin, zekât mükellefinin "Zekâtımı miskinlere verdim." sözüne bakmayacağını, eğer böyle yaparlarsa hiç kimseden zekât alınamayacağını söylemiştir.[322] Burada ihtilaf zikredilmediğine göre İmam Muhammed'in de aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*'da Halife Harun er-Reşîd'e hitaben şöyle demiştir: *"Ey Mü'minlerin Emîri! Zekât memurlarına emret, hak olan zekâtı alsınlar ve verilmesi*

[319] Buhârî, "Zekât", 1, 32, 40, 62, "Megâzî", 57, "İstitâbe", 1.
[320] Buhârî, "Ahkâm", 24, 41, "Zekât", 66, "Hibe", 16, "Eyman", 2, "Hiyel", 14; Müslim, "İmâre", 26.
[321] Buhârî, "Zekât", 32, 33, 34, 36, 37.
[322] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Asl**, (Thk: Ebû'l-Vefâ el-Afgânî), 5 c., İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmu'l-İslâmiyye, Karâçî t.y, C: II, s. 7-8.

gerekli yerlere versinler. Bu konuda düsturunuz Hz. Peygamber'in sünneti ile ondan sonra gelen Hulefâ-i Râşidîn'in tatbikatıdır."[323]

Burada Ebû Yûsuf'un Hz. Peygamber'in sünneti ve Hulefâ-i Râşidîn'in tatbikatının bu şekilde olduğunu belirtmesi oldukça önemlidir. O, ilerleyen sayfalarda devletin zekât idaresinin nasıl işleyeceğine dair halifeye yol göstermiştir. Bu konuda şunları söylemiştir:

"Ey Mü'minlerin Emîri! Adamlarına emret; emin, doğru, iffetli, kalbi hastalıklardan sâlim, zekât mallarından hiçbir şeyi senden gizlemeyecek, mükelleflere de haksızlık etmeyecek kimseler seçsinler. Bu vasıfları haiz birisini bulunca onu, bütün memleketin zekât işlerine memur et. O kimse beldeleri dolaşsın, her memlekete, onların rıza göstereceği kimseleri göndersin. Her memleketin mezhebini, meşrebini, muamele şekillerini ve rızalarının olup olmadığını soruştursunlar, zekât memurları zekâtları toplayıp ona getirsinler. Sonra sen de ona gerekli emirleri ver. Toplanan zekât mallarını Allah'ın Kur'an'da gösterdiği yerlere ve şahıslara sarfetsinler. Bu işleri bu şekilde yürüt."[324]

Yukarıda zekâtın, devletin memurları vasıtasıyla toplanıp dağıtılmasını, Hz. Peygamber'in sünneti ile raşid halifelerin uygulamasının bu şekilde olduğunu belirten Ebû Yûsuf, burada halifeye, devletin zekât teşkilatı hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. Ebû Yûsuf'un buradaki açıklamaları, onun, zekât işlerini devletin işi olarak gördüğünü göstermektedir.

Malikî Mezhebi literatürünün en önemli eserlerinden biri olan el-Müdevvenetü'l-Kübrâ'da İmam Mâlik'in, devlet başkanının, bir adamın zekâtını vermediğini bilse ondan zekâtını alacağını söylediği nakledilmiştir.[325] Yine ondan, devlet başkanı adil ise kişinin, malının zekâtını kendisinin dağıtamayacağı ancak devlet başkanına ödeyeceği ve devlet başkanının zekât malını sarf yerlerine ödeyeceği aktarılmıştır.[326]

---

[323] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 132.
[324] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 137.
[325] Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî, **el-Müdevvenetü'l-kübrâ**, (Thk: Zekeriyyâ Umeyrat), 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y, C: I, s. 334.
[326] Mâlik b. Enes, a.g.e, C: I, s. 335.

İmam Şâfi'î'nin Tevbe Sûresi 103. ayeti hakkında, bu ayetle Allah'ın, Resûlüne üzerlerine zekât vacip olanlardan zekât almasını emrettiğini söylediği yukarıda verilmişti.

İbn Hazm da zekâtın devlet tarafından toplanacağını ifade etmiştir. Üzerine zekât vacip olan kişinin, zekâtını, sultana götürmeyeceğini ancak zekât memuru için toplayarak memura vereceğini söylemiştir. Hz. Peygamber'in de bu şekilde zekât memurları gönderdiğini ve onların zekât vacip olan mal sahiplerinin zekâtını topladıklarını belirtmiştir.[327]

Günümüzde bazı ülkelerde zekâtın toplanıp dağıtılması devlet eliyle yapılmaktadır.[328] Ülkemizde ise ferdî bir ibadet olarak mükelleflerin kendileri tarafından, ya müstehaklarına bizzat verilmek suretiyle ya da hayır kurumları aracılığıyla yapılmaktadır. Bu durum, potansiyel zekâtın mükelleflerden müstehaklara geçişinde pek çok sıkıntılar meydana getirmektedir. Ayrıca zekâtın sarf yerlerinden olan ve devlet eli gerektiren müellefe-i kulûb, rikâb (köleler), gârimîn (borçlular), fî sebîlillah ve ibnü's-sebîl (yolda kalmışlar) sınıflarına verilmemesinden dolayı zekât yeterince etkin olamamaktadır.[329]

Sonuç olarak; ilgili ayet ve hadisler ile İslâm âlimlerinin görüşlerinden zekâtın devlet tarafından toplanıp, Kur'an'da belirtilen yerlere devlet tarafından uygun şekilde sarf edilen vergi niteliğinde malî bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in uygulaması bu şekilde olmuş, zekâtın tahsili, sarfı ve diğer işlemleri için memurlar görevlendirilmiş, zekât mallarının muhafaza edilip sarf işlemlerinin yapıldığı mekanlar oluşturulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber tarafından zekâtın hangi mallardan, ne şekilde, ne kadar alınacağı gibi detayları açıklanmış, memurların vazifelerinde uyması gereken kuralları belirlenmiş ve İslâm Devleti'nin zekât idaresinin yönetmeliği ve teşkilatının temeli oluşmuştur. Dolayısıyla mükelleflerden devlet tarafından toplanan ve kamu maliyesinin kasasına girerek buradan sarf edilen zekât, kamu maliyesinin bir geliridir.

---

[327] İbn Hazm, el-Muhallâ, C: VI, s. 95.
[328] Recep Cici, *"Günümüz İslâm Ülkelerinde Zekât Kanunları ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış"*, **Din ve Hayat**, S. 29, 2016, s. 47.
[329] İsmail Yalçın, *"Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine"*, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C: XX, S. 2, 2016, s. 239-240.

3.1.2. Zekâtın Farziyeti

Zekât, Kur'an-ı Kerîm'in pek çok ayetinde emredilerek farz kılınmıştır.[330] Hz. Peygamber'in hadislerinde de zekâtın farziyeti vurgulanmıştır. Bu manada şu hadisler zikredilebilir:

"Resûlullah, Muaz'ı Yemen'e gönderdiğinde ona: 'Onları, Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim, Allah'ın resûlü olduğuma şehadet etmeye davet et. ... Eğer buna itaat ederlerse, onlara, Allah'ın onlara mallarında zekâtı farz kıldığını, zenginlerinden alınıp, fakirlerine verileceğini bildir.' demiştir."[331]

"Bir bedevî Resûlullah'a gelerek, 'Bana yaptığım zaman cennete gireceğim bir amel göster.' dedi. Hz. Peygamber: 'Allah'a kulluk eder, ona hiçbir şeyi ortak koşmazsın, farz olan namazı kılar, farz olan zekâtı verirsin. ...' buyurmuştur."[332]

"Abdülkays Kabilesi'nden bir grup Resûlullah'ın yanına geldi ve. ... 'Bize bir şeyler emret. ...' dediler. Hz. Peygamber onlara: 'Size dört şeyi emrediyorum... zekâtı vermeniz...' buyurdu."[333]

Bu hadislerin şerhinde şârihler, zekâtın İslâm'ın beş rüknünün üçüncüsü olduğunu, bu rükünlerden biri eksik olursa kişinin İslâm'ının tamamlanamayacağını söylemişlerdir.[334] Ayrıca İbn Hacer, zekâtın, delil getirmeye ihtiyaç olmayan kesin bir emir olduğunu belirtmiştir.[335] Zekâtın farziyetine delalet eden bu hadisler yanında, Hz. Peygamber'den zekâtın verilmemesiyle ilgili uhrevî tehditler içeren hadisler de nakledilmiştir.[336]

Zekâtın hangi yıl farz kılındığı konusunda birkaç görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre zekât Mekke'de farz kılınmıştır. İbn Huzeyme, Habeşistan'a hicret eden Müslümanların arasında bulunan Câfer b. Ebî Tâlib'in Necâşî ile olan

---

[330] el-Bakara 2/43, et-Tevbe 9/60, 110, el-Hac 22/78; en-Nûr 24/56.
[331] Buhârî, "Zekât", 1.
[332] Buhârî, "Zekât", 1.
[333] Buhârî, "Zekât", 1.
[334] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 391; İbn Hacer, Fethu'l-bârî, C: III, s. 262; Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 233.
[335] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 262.
[336] Buhârî, "Zekât", 3; Müslim, "Zekât", 6.

konuşmasında zekâtın da geçmesine istinaden, zekâtın Mekke döneminde farz kılındığını kabul etmiştir.[337]

İbn Hacer, o zaman beş vakit namaz ve Ramazan orucunun henüz farz kılınmadığını, muhtemelen bu görüşmenin Necâşî'ye ilk gidişinde olmadığını, daha sonraki dönemde namaz, oruç ve zekâtın farz kılındığının Câfer'e haber verilmesinden sonra gerçekleştiğini söylemiştir. Ancak bu yorumun çok uzak olduğunu belirterek hadis sahih kabul edildiği takdirde namaz, oruç ve zekât sözleriyle kastedilenin beş vakit namaz, Ramazan orucu ve nisap ve yıllanma şartlarına sahip olan zekâtın kastedilmediğini belirtmiştir.[338]

Çoğunluğun görüşüne göre zekât hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır.[339] Dokuzuncu yılda farz kılındığını söyleyenler de vardır.[340] Sahîhayn dahil, hadis ve tarih kitaplarının hemen hepsinde rivayet edilen Ebû Sûfyan ile Hirakl arasında geçen konuşmada, Hirakl'in Hz. Peygamber hakkında, Ebû Sûfyan'a "O, size ne emrediyor?" sorusuna verdiği cevapta Ebû Sûfyan zekâtı da saymaktadır. Bu olay Hudeybiye Barışı'ndan sonra olmuştur ve tarih kaynaklarında altıncı yılın sonu ilâ yedinci yılın başı tarihleri verilmektedir.[341]

Tarih kaynakları, zekât amillerinin gönderildiği tarih olarak dokuzuncu seneyi verirler.[342] Bu tarihte artık Arap Yarımadası'nda geniş topraklara sahip olan İslâm Devleti'nin başkanı olan Hz. Peygamber tarafından zekât tahsilatı için âmiller görevlendirilmiştir.[343]

Netice olarak zekât müessesesi, risalet sürecinde bazı aşamalardan geçerek oluşmuştur. Müslümanlara, Kur'an'ın ilk mesajları ile birlikte it'am, infak, ihsan gibi

---

[337] İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 13.
[338] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 266.
[339] Mehmet Erkal, *"Zekât"*, DİA.
[340] Hasan Maçin, *"Zekâtın Farziyetinin Kur'an'ın Nüzul Süreci Ekseninde Değerlendirilmesi"*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S: 29, 2017, s. 364-365.
[341] Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1, "Zekât", 1, "Cihâd", 101, "Tefsîr", 62; Müslim, "Cihâd", 74; et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu'l-umem ve'l-mulûk**, 5 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407, C: II, s. 128; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî el-Büstî es-Sicistânî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ-Hz. Peygamber ve Halifeler-**, (Çev: Harun Bekiroğlu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 222; Hamidullah, İslâm Peygamberi, 282.
[342] İbn Sâ'd, a.g.e, C: II, s. 160.
[343] Hamidullah, a.g.e, s. 820.

ifadelerle ihtiyaç sahiplerine harcamalarda bulunmaları tavsiye edilmiştir.[344] Mekkî orta dönemden itibaren zekât kavramı ortaya konulmaya başlanmış ve mecburi vergi şeklinde olmasa da Mekke'de malî boyutta zekât eylemi yerine getirilerek bu müessesenin temelleri atılmıştır.[345] Medine dönemine gelindiğinde kamusal teşkilatlanma ile beraber bu müessese de gelişmiştir. Bu dönemde dinî vecibe haline gelen zekâtı, mükellefler, önce devlet görevlileri olmadan kendileri ifa etmişlerdir. Zekâtın bu dönemde mükelleflerin kendileri tarafından Hz. Peygamber'e getirildiği söylenebilir. Hicretin dokuzuncu yılından itibaren, sağlam esaslara bağlanarak devlet tarafından tahsil edilmiştir.[346]

3.1.3. Havâic-i Asliyye

Sözlükte temel ihtiyaçlar anlamına gelen havâic-i asliyye ifadesi, ıstılahta zekâta tâbi olmayan temel ihtiyaçlar demektir.[347] Kur'an-ı Kerîm'de neyi infak edeceklerini soranlar için *"afvı infak ediniz"* buyurulmuştur.[348] Buradaki "العفو" kelimesi müfessirlerin çoğunluğu tarafından *"Kişinin, kendisinin ve ailesinin zarurî ihtiyaçlarından sonra kalan malları"* şeklinde anlaşılmıştır.[349] Bu ayetin nâzil olduğu dönem, Medine devrinin ilk dönemidir.[350] Bu dönem, Mekkeli Müslümanların bütün malvarlıklarını bırakarak Medine'ye hicret ettikleri ve dolayısıyla burada muhtaç duruma düştükleri bir döneme rastlamaktadır. Bu zor dönemde bu ayet ile inananlardan, ihtiyaçlarından arta kalan mallarını infak etmeleri istenmiştir.[351]

Zekât ayetinin nâzil olmasıyla bu ayetin hükmünün nesh edildiği şeklinde yorumlar yapılmıştır.[352] Buradaki neshten, ayetin hükmünün tamamen kaldırıldığını anlamak

---

[344] Ali Çiftçi, *a.g.t*, s. 80-108; Aziz Tekiner, *"Kur'an'da İnfak"*, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 27.
[345] Çiftçi, *a.g.t,* s. 173-192.
[346] Hamidullah, a.g.e, s. 820; Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Tekevvünü*, s. 26-27.
[347] Orhan Çeker, *"Havâic-i Asliyye"*, **DİA**.
[348] Bakara 2/ 219.
[349] Taberî, Câmi'u'l-beyân, C: IV, s. 337-340; İbn Kesîr, Ebû'l-Fid'â İsmâîl b. Ömer, **Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm**,(Thk: Sâmî b. Muhammed Selâme), 2. Baskı, 8 c., Dâru Tayyibe, 1999, C: I, s. 579-580; Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, **Meâlimu't-tenzîl**,(Thk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osmân Cum'a Dumeyriyye, Süleyman Müslim el-Harş), 4. Baskı, 8 c., Dâru Tayyibe, t.y, C: I, s. 253.
[350] Suyutî, Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**,(Thk: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye), 7 c., Mecmeul-Melikul-Fehd, Suudî Arabistan t.y, C: I, s. 56.
[351] Çiftçi, *a.g.t*, s. 276; Maçin, *a.g.m*, s. 27.
[352] Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, **Tefsîru'n-Nesefî**,(Thk: Mervân Muhammed eş-Şaâr), 4 c., Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2005, C: I, s. 118.

yerine, zor dönemlerde yapılması istenen zarurî ihtiyaçlardan artan malların tamamının infak edilmesinin neshedildiğini anlamak daha doğru olacaktır.[353] Ancak sadece zekât ile ihtiyaçların giderilemediği bir toplumda *afv* kavramıyla ifade edilen infak ölçüsüne muhakkak yine ihtiyaç olacaktır.[354]

Ayetteki *afv* lafzıyla ifade edilen *ihtiyaçtan fazlasını infak etme* ölçüsü, zekât için de geçerlidir. Nitekim zekât, kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin zorunlu ihtiyaçlarından artan kısımdan verilmektedir.[355]

Buhârî, Nafakât kitabının başında bu ayeti vermiş ve ardından kişinin infaka kendi ailesinden başlamasıyla ilgili hadisler nakletmiştir.[356] Zekâtın, ihtiyaçtan sonraki yani havâic-i asliyye dışındaki mallardan verilmesi hadislerde de ifade edilmiştir. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

"Sadakanın hayırlısı bol maldan (ihtiyaç fazlası maldan) verilendir. Tasadduk etmeğe, geçimini sağladığın kişilerden başla."[357]

"Bir adamın infak ettiği en faziletli dinar, ailesine infak ettiği dinardır…"[358]

"Allah yolunda harcadığın dinar, bir köle için harcadığın dinar, yoksula tasadduk ettiğin dinar ve ailene infak ettiğin dinar; bunların ecri en büyük olanı ailene infak ettiğindir."[359]

Buhârî, bu konudaki hadisleri naklettiği bâba *"Sadaka, ancak zahr-i gınâdan verilendir."* ismini vermiştir. Kamil Miras, bu ismi, *"Sadaka-i kâmile, ancak zahr-i gınadan yani kuvvetli bir servete istinâd eden gınadan verilen sadakadır."* şeklinde açıklamıştır.[360] Aynî'de nefyin, sadaka-i kâmile için olduğunu belirtmiştir.[361] Buhârî,

[353] Miras, a.g.e, C: V, s. 34.
[354] Çiftçi, *a.g.t*, s. 279.
[355] Çiftçi, *a.g.t*, s. 277.
[356] Buhârî, "Nafakât", 1.
[357] Buhârî, "Zekât", 17; Müslim, "Zekât", 95.
[358] Müslim, "Zekât", 38.
[359] Müslim, "Zekât", 39.
[360] Miras, a.g.e, C: V, s. 179.
[361] Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 293.

bu bâbda bir açıklama da yapmış ve *"Kim, kendisi veya ailesi muhtaç iken veya borcu var iken sadaka verirse geri çevrilir..."* demiştir.[362]

Hadislerdeki *zahr-i gınâ* ifadesini; kuvvetli bir servet, bol mal gibi anlamlar yerine, *ihtiyaçtan artan mal* biçiminde anlamlandırmak daha isabetli olacaktır.[363] Hadislerde bu ifadenin, tasadduk etmeğe ailenden başla ifadesiyle birlikte kullanılması, *ihtiyaçtan artan mal* anlamına daha uygun düşmektedir.

Bu hadis, kişinin malından ailesinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra verdiği sadaka, hayırlı sadakadır, demektir.[364] İbn Battâl, hadisin, aileye infak etmenin, sadakadan daha faziletli olduğuna delil olduğunu söylemiş ve bunun sebebinin sadakanın nafile, ailenin ihtiyaçlarına harcamanın ise farz olmasından dolayı olduğunu belirtmiştir.[365] Ancak sadakadan önce, kendisi ve ailesinin ihtiyaçları için infak etmek, farz olan zekât için de geçerlidir. Çünkü kişinin kendi ihtiyacı olan bir şeyi elinden almanın uygun olmadığı malumdur. Nitekim İbn Battâl da kişinin, kendisi ve ailesini yaşatmasının, başkalarını yaşatmaktan daha önce geldiğini belirtmiştir.[366]

İbn Battâl ayrıca borçlu olan kimsenin, borcunu ödemeyip de sadaka vermeye kalktığında reddedilmesi konusunda icma olduğunu ifade etmiştir.[367] Ancak bazı âlimlerden, kişinin kendi yediğinden fedakarlık ederek sadaka vermesinin caiz olacağı şeklinde bir görüş nakledilmiştir.[368]

Hanefîlere göre borç miktarı, borçlunun malını nisaptan aşağı düşürüyorsa, bu kişi üzerine zekât yoktur.[369] İmam Şâfi'î'ye göre borç, zekâtın vücubuna engel değildir.[370]

Fakihler, zekâtın farz olmasının şartları arasında sayılan, havâic-i asliyye ve zekâta tâbi malın borç karşılığında olmaması şartlarını incelerken bu hadislere ve benzer

---

[362] Buhârî, "Zekât", 17.
[363] Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 293; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 430.
[364] Hattâbî, a.g.e, C: II, s. 119.
[365] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 428.
[366] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 428.
[367] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 430.
[368] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 294.
[369] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 160; el-Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 6; el-Merginânî, Ebî'l-Hasan Alî b. Ebîbekr b. Abdilcelîl, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**, 4 c., el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y, C: I, s. 96-97.
[370] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 50; Serahsî, a.g.e, C: II, s. 160; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 6.

manadaki hadislere, özellikle de "ظهر غنى *(zahr-i gınâ)"* ifadesine temas etmişlerdir.[371]

Netice olarak; kişinin, kendisinin ve ailesinin zarurî ihtiyaçları havâic-i asliyyedir ve kişi, ilk önce bu ihtiyaçları karşılamakla yükümlüdür. Kişinin zekât mükellefi olması için havâic-i asliyyesini karşıladıktan sonra kalan malları üzerinden değerlendirme yapılır.

3.1.4. Zekâta Tabi Mallar

Sahîhayn'da geçen zekâta tabi mallar; deve,[372] koyun,[373] sığır,[374] gümüş,[375] altın,[376] hurma,[377] hububat,[378] ve meyvedir.[379] Sahîhayn'da altının ve sığırın zekâtı ile ilgili nisab veya oran bildiren bir rivayet yoktur. Diğerlerinin nisab ve oranlarını bildiren hadisler nakledildiği halde bu ikisi için başka kaynaklarda nakledilmiş olan rivayetleri, Buhârî ve Müslim nakletmemişlerdir.

Zekâta tabi malların kapsamını en dar tutan âlim İbn Hazm, bu malları sadece hadislerde geçen Hz. Peygamber'in zekât aldığı sekiz sınıf malla sınırlı tutmuştur. Bunlar: altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, deve, sığır ve küçükbaş hayvanlardır.[380] İbn Hazm, hakkında sahih hadis bulunmasına rağmen üzümü de zekâta tabi kabul etmemiştir.[381]

Döneminde zekâta tabi malların kapsamını en geniş haliyle kabul eden âlim Ebû Hanîfe olmuştur. O, gelir elde etmek için yetiştirilen yerden biten her mahsulden

---

[371] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 160; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 6.
[372] Buhârî, "Zekât", 4, 31, 35, 36, 37, 55; Müslim, "Zekât", 1, 2, 3, 4, 6.
[373] Buhârî, "Zekât", 37.
[374] Buhârî, "Zekât", 42; Müslim, "Zekât", 24, 26, 30.
[375] Buhârî, "Zekât", 4, 31, 37, 55.
[376] Buhârî, "Zekât", 4; Müslim, "Zekât", 24.
[377] Buhârî, "Zekât", 41, 56; Müslim, "Zekât", 4, 5.
[378] Müslim, "Zekât", 4, 5.
[379] Müslim, "Zekât", 5.
[380] İbn Hazm, el-Muhallâ, C: V, s. 209.
[381] Yusuf el-Karadâvî, Ekonomik Sorunların Çözümünde Zekâtın Rolü, s. 84.

nisab miktarı aramadan zekâtı lazım görmüştür.[382] Yine atı ve ziynet eşyalarını da zekâta tabi saymıştır.[383]

İmam Şâfi'î, bir sene muhafaza edilebilen ve gıda yapılabilen buğday, arpa, pirinç, nohut, mısır, fasulye gibi toprak mahsullerini zekâta tabi saymış, bu özelliklerde olmayanları hariç tutmuştur. Meyvelerden de hadislerde geçtiği için sadece hurma ve üzümü zekât malı saymıştır.[384] Günümüzde zekâtın devlet tarafından toplandığı ve Şâfi'î Mezhebi'ne göre uygulandığı Malezya'da, binlerce hektar alana ekilen ve ekonomik getirisi yüksek kauçuk, çay, hindistan cevizi, palmiye yağı, kakao, mango gibi ürünler yetiştiren büyük çiftçilerden zekât alınmazken, belki de kendi arazisi olmadığı için kiraladığı küçük bir tarlada buğday, arpa veya çeltik yetiştiren küçük çiftçilerden zekât alınmaktadır.[385]

Günümüzde Hz. Peygamber devriyle karşılaştırıldığında tarım ürünleri, kıyas kabul etmeyecek kadar çeşitlenmiştir. Kimi bölgelerde hadislerde sayılan mahsullerin hiçbiri yetiştirilmemekte ve kazancı fazla başka ürünlerden çok büyük miktarlarda üretilmekte dolayısıyla büyük kazanç elde edilebilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber devrinden farklı olarak bugün toplumlar sanayi toplumu haline gelmiş, o gün mevcut olmayan pek çok iş kolları ve gelir çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu durumda gelir getiren ve diğer zekât şartlarını sağlayan her türlü geliri zekâta tabi tutmak en makul yol olacaktır.[386]

3.1.5. Nisab

Sözlükte; sınır, işaret, asıl, kök, kaynak gibi anlamlara gelen nisab, fıkıh terimi olarak, zekâtın farz olduğu zenginlik ölçüsünü ifade eder. Fıkıh ve ilmihal kitaplarında, zekâtın şartları arasında veya sebebi olarak, kişinin aslî ihtiyaçlarından

[382] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, a.g.e, C: II, s. 140, 142, 157; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 73; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 281; Karadâvî, a.g.e, s. 84-85.
[383] Karadâvî, a.g.e, s. 85.
[384] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 34-36; Mâverdî, a.g.e, s. 225-227; Dâvudoğlu, a.g.e, s. 281-282; Erkal, a.g.e, s. 146.
[385] Karadâvî, a.g.e, s. 90-91; İsmail Yalçın, *a.g.m*, s. 258.
[386] Karadâvî, a.g.e, s. 85-89; Yunus Vehbi Yavuz, a.g.e, s. 178-179.

başka sahip olması gereken malların asgari sınırı sayılır ki bu sınır nisab terimiyle ifade edilir. Bazı âlimler, bu ifade yerine " أصل *(asl)"* kelimesini kullanmışlardır.[387]

Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona verdiği tâlimatlar arasında *"Zekâtın, zenginlerden alınıp, fakirlere verileceğini bildirmesi"* de vardır.[388] Bu hadis, zekâtın zenginlerden alınacağını açıkça göstermektedir.

Zekât mükellefliğini gerekli kılan zenginliğin en alt ölçüsü olan nisab miktarları da Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Sahîhayn'da nisab miktarlarını bildiren hadislerin bazıları şöyledir:

"Resûlullah şöyle buyurmuştur: 'Her biri üç yaşındaki beş deveden daha azında zekât yoktur. Beş ukıyyeden daha az gümüşte zekât yoktur. Beş veskten daha azında zekât yoktur.'"[389]

"Beş veskten daha az hurmadan zekât yoktur…"[390]

"Beş veskten daha az hurmadan ve habbeden zekât yoktur..."[391]

"... İsmail b. Umeyye ... temr (hurma) yerine, semer (meyve) demiştir."[392]

"Ebû Bekir (radıyallahu anh), Enes'i Bahreyn'e gönderdiği zaman ona, şu mektubu yazmıştır: 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah Resûlü'nün, Müslümanlar üzerine farz kıldığı ve Allah'ın Resûlüne emrettiği zekâttır. ...Sadece dört devesi olan kişiye zekât yoktur. ...Beş deveye ulaşınca bir koyun vermesi gerekir… Kişinin koyunu kırktan az ise onda zekât yoktur. Gümüşte kırkta bir zekât vardır. Sadece 190 dirhem gümüş varsa, onda zekât yoktur. ...'"[393]

---

[387] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 398.
[388] Buhârî, "Zekât", 1, 62; Müslim, "İman", 7.
[389] Buhârî, "Zekât", 4, 31, 55; Müslim, "Zekât", 1, 2, 3, 4, 6.
[390] Buhâri, "Zekât", 41.
[391] Müslim, "Zekât", 4, 5.
[392] Müslim, "Zekât", 5.
[393] Buhârî, "Zekât", 37.

Bu hadislerde devenin, koyunun, gümüşün ve hurma ile hububatın nisab miktarları açıkça belirtilmiştir. Ayrıca bir rivayette hurma yerine meyve olarak zikredilmiştir.

3.1.5.1. Hayvanların nisabı

Hayvanlarda devenin nisabı beş deve, koyunun nisabı kırk koyundur. Bu konuda ihtilaf yoktur.[394]

Sahîhayn'da sığırlardan zekât verileceğini gösteren hadisler,[395] bu hayvanlarda zekâtın farz olduğuna delâlet etmekle beraber,[396] sığırın nisabıyla ilgili bir bilgi vermezler. Ancak diğer pek çok kaynakta bununla ilgili hadisler gelmiş ve sığırın nisabı otuz sığır olarak bildirilmiştir.[397] Bu konuda sığırların zekâtının da develerin zekâtı gibi olduğunu bildiren birkaç rivayet nakledilmiştir.[398] Ayrıca sığırların nisabının 50 sığır olduğu ve develerde olduğu gibi 5 sığır olup bu nisaba ulaşınca 1 koyun zekât verileceği yönünde birkaç farklı görüş de belirtilmiştir.[399] Ancak uygulamada bu görüşlere itibar edilmemiş ve bir ihtilaf ortaya çıkmamıştır.[400]

3.1.5.2. Gümüş ve altının nisabı

Gümüşün nisabını bildiren hadislerde bu nisab, 5 ukıyye olarak bildirilmiştir. 1 ukıyye 40 dirhemdir, buna göre gümüşün nisabı 5x40= 200 dirhemdir.

Hadisteki sadece 190 dirhem varsa ifadesinden, 190'ı geçip 200'e ulaşmadan önceki kısım için zekât verilmesi gerekeceği anlamı çıkabilir. Ancak böyle değildir. Doksan şeklinde söylenmesi, yüzden önceki son ondalık olmasından dolayıdır. Hesap tam sayıyı aştığında, onluk, yüzlük ve binlik gibi onluklarla ifade edilir. Yüz doksan

[394] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 133, 136; Ebû Ubeyd, a.g.e, 359, 381; Mâverdî, a.g.e, s. 221, 222.
[395] Buhârî, "Zekât", 42; Müslim, "Zekât", 24, 26.
[396] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 65; Aynî, C: IX, s. 26.
[397] Nesâî, "Zekât", 8; Ebû Dâvud, "Zekât", 5, 12; Tirmizî, "Zekât", 5; İbn Mâce, "Zekât", 12; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 374.
[398] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 374.
[399] İbn Hazm, el-Muhallâ, C: VI, s. 2.
[400] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 374.

ifadesi, iki yüze ulaşmadıkça zekât gerekmediğini göstermek içindir. Öncesinde geçen "Beş ukıyyeden azında zekât yoktur." ifadesi de buna delalet eder.[401]

Hadislerde gümüş için kullanılan "الورق (el-verika, el-verk[402])" ifadesi için dil âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Burada kastedilen basılmış veya basılmamış her türlü gümüştür.[403] Fakihlerin görüşü de bu yöndedir.[404]

Altının nisabı, 20 miskaldir. Bu konuda Sahîhayn'da bir rivayet bulunmamakla beraber başka kaynaklarda bazı rivayetler vardır.[405] Ebû Ubeyd, bazı merfû hadislerde altının da bahsinin geçtiğini söylemiştir.[406]

Âlimler, altının nisabı hakkında icma etmişlerdir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Zührî'nin (ö. 124/742) altının nisabının 40 miskal olduğu kanaatinde oldukları rivayet edilmişse de daha meşhur görüşleri, 20 miskal olduğu yönündedir.[407] Sahâbe ve tabiûn devrinde altının nisabı 20 miskal olarak kabul edilmiş ve bu şekilde uygulanagelmiştir.[408]

200 dirhem gümüş ve 20 miskal altından fazla olan miktarlar için Ebû Hanîfe'ye göre bu fazlalık, gümüş için 40 dirhem, altın için 4 miskale ulaşmadıkça bunlardan zekât verilmez. Ulaştıktan sonraki her 40 dirhem için 1 dirhem ve her 4 miskal için de 1 dirhem zekât verilir.[409]

Nevevî, cumhur ulemaya göre nisabdan fazla miktarda, az olsun çok olsun zekât verileceğini, delillerinin Buhârî'nin Sahîhi'ndeki "Gümüşte kırkta bir vardır."[410] hadisinin olduğunu belirtmiştir. O, Ebû Hanîfe'nin delili olan hadisin ise delil

---

[401] İbn Hacer, Fethu'l-bârî, C: III, s. 321.
[402] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 310.
[403] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 53; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 310.
[404] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 53.
[405] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 397; Ebû Dâvud, "Zekât", 5.
[406] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 397.
[407] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 49; Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 259; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 274.
[408] Karadâvî, a.g.e, C: 1, s. 250-252.
[409] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, C: II, s. 82-83; Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 49-50; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 274.
[410] Buhârî, "Zekât", 37.

gösterilmesi sahih olmayan, zayıf bir hadis olduğunu söylemiştir.[411] Nevevî'nin işaret ettiği bu hadisi, Dârekutnî Sünen'inde tahric etmiştir.[412]

Dârekutnî, hadisin ravilerinden Minhâl b. Cerrâh'ın metrûku'l-hadîs olduğunu ve İbn İshâk'ın ondan rivayet ettiğinde ismini gizlediğini, ayrıca Ubâde b. Nesiy'in Muâz'dan hadis dinlemediğini belirtmiştir.[413]

Aynî, Minhâl b. Cerrâh için Nesâî (ö. 303/915), İbn Hibbân (ö. 354/965), Abdülhak (ö. 582/1186), İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) metrûku'l-hadîs, kezzâb gibi ifadeler kullanarak hadisinin alınmayacağını belirttiklerini aktarmıştır.[414] Ayrıca Beyhakî'nin (ö. 458/1066) bu hadis için çok zayıf dediğini naklederek, onun bu hadisi, *"Gümüş nisabının vaksı (kesri) hakkında rivayet olunan haberin zikri"* ismini verdiği bâbda aktararak, bu konuda bu hadisi vermekle yetindiğini ve Beyhakî'nin bunu mezheb taassubuyla yaptığını ifade etmiştir. Halbuki bu bâbda verilmesi gereken iki hadis vardır ve Beyhakî, bu hadisleri başka bâblarda rivayet etmesine rağmen burada vermemiştir. Nisab miktarından sonraki kırk dirhemde bir dirhem zekât olduğunun açıkça ifade edildiği bu hadisler hakkında Beyhakî'nin *"İsnadı güzeldir, huffâz bir cemaat, hasen senedle, mevsûlen rivayet etmiştir ve Ahmed b. Hanbel 'sahih olduğunu umuyorum' dedi."* sözlerini de aktarmıştır.

Aynî, burada Ebû Hanîfe'nin görüşünü destekleyen ve çeşitli kaynaklarda nakledilen sahih ve hasen birkaç hadis daha zikretmiştir. Daha sonra bu sahih hadisleri biliyor olmasına rağmen Nevevî'nin, sanki bu hadisler yokmuş gibi davranarak, Ebû Hanîfe'yi zayıf hadisle istidlâl etmekle suçlamasının anlaşılır olmadığını belirtmiştir.[415]

Nisabı tamamlamak için altın ile gümüşün birbirine katılması konusunda ulema arasında ihtilaf vardır. Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve cumhur, altın ile gümüşün birbirine katılacağını söylemişlerdir. İmam Mâlik, bu ikisinin kıymet itibarıyla değil, ağırlık itibarıyla birbirine katılacağını

[411] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 50.
[412] Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 259; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 274.
[413] Dârekutnî, *Sünen*, 2: 93.
[414] Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 259.
[415] Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 259-260.

belirtmiş ve her bir dinarı, ilk dönemdeki değerlerine göre on dirhem kabul etmiştir. Evzâî, Sevrî ve Ebû Hanîfe ise değer olarak birbirine ekleneceklerini söylemişlerdir. İmam Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr (ö. 240/854) ve Dâvûd ez-Zâhirî'ye (ö. 270/884) göre bunlar hiçbir şekilde birbirine katılamazlar.[416] Ebû Ubeyd de bu görüştedir.[417]

3.1.5.3. Toprak mahsullerinin nisabı

Hadislere göre toprak mahsullerinin nisabı beş vesktir. Ebû Hanîfeye göre mahsul az veya çok olsun ve ne şekilde sulanırsa sulansın bu mahsulde zekât vardır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, beş veske ulaşmayınca zekât olmadığını söylemişlerdir.[418]

Nevevî, hadislerde verilen sınırlardan aşağısında zekât olmadığı konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf olmadığını ancak Ebû Hanîfe ve seleften bazılarının hububatın azında da çoğunda da zekâtın vacip olduğu şeklindeki görüşlerinin istisna olduğunu belirtmiştir. Nevevî, onların bu görüşlerinin, batıl olduğunu ve sahih hadislerde açıkça bildirilen hükümlere karşı olan bir görüş olduğunu söylemiştir.[419]

Aynî ise Ebû Hanîfe'nin görüşünün İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714), Mücâhid (ö. 103/721), Hammâd (ö. 120/738), Züfer ve Ömer b. Abdilazîz'in (ö. 101/720) mezhebi olduğunu, ayrıca Ebû Ömer İbn Abdilberr'in, İbn Abbâs'tan bu şekilde rivayet ettiğini, Dâvud ez-Zâhirî ve ashabının da bu şekilde düşündüklerini belirtmiştir.[420]

Nisab miktarları olan 5 deve, 5 ukıyye gümüş, 5 vesk hububat veya hurma, 40 koyun ve 20 miskal altının Hz. Peygamber devrinde kıymet olarak birbirine denk olduğu söylendiği gibi,[421] bunlar arasında bir denklikten söz edilemeyeceği de belirtilmiştir.[422] Nisab miktarlarının, o dönemde geçerli olan örf ve piyasa şartlarına

---

[416] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 50; Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 260; Miras, a.g.e, C: V, s. 63-66; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 277.
[417] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 406.
[418] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, a.g.e, C: II, s. 142; Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 49; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 278.
[419] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 49.
[420] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 73.
[421] Mehmet Erkâl, Zekât-Bilgi ve Uygulama, s. 62; Yunus Vehbi Yavuz, İslâm'da Zekât Müessesesi, s. 18-19.
[422] Temel Kaçır, *"Zekâta Tabi Malların Nisaplarının Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Değer Bakımından Eşitliği Meselesi"*, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: II, S. 2, 2015, s. 59-78.

göre belirlendiği ifade edilmiştir.[423] Bununla beraber nisab miktarlarını ve zekâtın diğer bazı ahkâmını bildiren zekât mektuplarında, zekât miktarları, "Allah'ın Resûlü'ne emrettiği, Resûlün de Müslümanlar üzerine farz kıldığı" şeklinde ifade edilmektedir.[424] İlerleyen süreçte iktisadî değişim nedeniyle nisab miktarlarının belirtildiği malların kıymetleri değişmiş, sahabe döneminde diyet miktarlarında denkleştirme yapılırken,[425] nisab miktarları için bir şey yapılmamıştır. Zekât mektuplarındaki ifadeler ve sahabe tarafından nisab miktarlarına dokunulmaması neticesinde oluşan bu miktarların taabbüdî olduğu düşüncesine bağlı olarak zekât nisab miktarları konusunda tarih boyunca herhangi bir tartışma olmamıştır.[426] Ancak günümüzde bu miktarlar arasında uçurum olması, tartışmaları da beraberinde getirmiştir.[427]

3.1.6. Nisab Miktarları Arasında Denklik Meselesi

Bu mesele açısından Sahîhayn'da konuyla ilgili hadisler incelendiğinde bazı rivayetlere göre bir denklikten söz edilebileceği gibi, bazılarına göre denklik olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Hz. Peygamber'in ganimet taksiminde on koyunu bir deveye denk saydığı rivayet edilmiştir.[428] Buradan bir devenin on koyun, dolayısıyla beş devenin elli koyuna denk olduğu anlaşılabilir. Bununla beraber zekât oranlarının bildirildiği hadise göre ise nisapta bir deve, sekiz koyuna denk olmaktadır.[429] Ancak develerin ekonomik değerlerinin, çeşitlerine ve yaşlarına göre değiştiği yine rivayetlerden anlaşılmaktadır.[430] Nitekim bu durum zekât miktarlarını bildiren zekât mektuplarında açıkça bellidir. Bu mektuplara göre, dört yaşındaki bir dişi deve ile üç yaşındaki bir dişi devenin kıymeti arasında iki koyun veya yirmi

---

[423] Yûsuf el-Karadâvî, *"Nasların İlletlerini ve İlgili Bulundukları Ortam ve Şartları Gözönünde Tutma Hususunda Sahâbe ve Tâbiûnun Metodları"*, (Çev: Yusuf Işıcık), **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, S. 1, 1986, s. 43; İzzet Sargın, *"Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış"*, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XIV, S. 1, 2014, s. 157.

[424] Buhârî, "Zekât", 36, 37.

[425] Deve fiyatlarının yükselmesi nedeniyle Hz. Ömer döneminde diyet miktarlarında dinar ve dirhem açısından ayarlama yapılmıştır. Ali Bardakoğlu, *"Diyet"*, **DİA**.

[426] Osman Güman, *"Zekât Nisabına Dair Çağdaş Yaklaşımlar"*, **Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, C: IV, S. 3, 2018, s. 63.

[427] Yunus Vehbi Yavuz, a.g.e, s. 280-284; Dumlu, *a.g.m*, s. 112; Sargın, *a.g.m*, s. 158-159; Mustafa Yıldırım, *"İslâm Hukukunda Ekonomik Hak ve Ödevler"*, **Diyanet İlmî Dergi**, C: XXXVI, S. 3, 2000, s. 18-19; İlgili bazı tartışmalar için bkz: Güman, *a.g.m*, 63-71; Kaçır, *a.g.m*, s. 60.

[428] Buhârî, "Cihâd", 182, 187, "Şerike", 3, 15, "Zebâih", 15, 36.

[429] Buhârî, "Zekât", 37.

[430] Buhârî, "Hibe", 22, "Buy'û", 107, "Vekâlet", 5, 6; Müslim, "Musâkât", 118, 119, 120, 121.

dirhem fark vardır. Bu fark her birer yaş farkı için geçerlidir.[431] Develer, yaşları ve çeşitlerine göre sekiz, on, on iki koyuna denk sayılabilmektedir. Kısacası ganimet taksiminde bir devenin, on koyuna denk sayılması ve zekât miktarlarında yaş farkları için iki koyun verilmesi birlikte değerlendirildiğinde ganimette taksim edilen develerin, zekâtta sekiz koyuna denk olan develerden bir yaş büyük olduğu ve bu sebeple on koyuna denk sayıldığı düşünülebilir.

Zekât mektuplarından, iki koyunun yirmi dirhem olduğu da anlaşılmaktadır.[432] Buna göre nisap miktarlarında bildirilen kırk koyun, dört yüz dirhem olmaktadır. Ancak nisab miktarları; kırk koyun ve iki yüz dirhemdir. Bu durumda koyun ile gümüşün nisab miktarları arasında bir denklikten söz edilemez. Serahsî, Hz. Peygamber'in bir koyunu on dirheme muadil saymasının, o günün piyasa fiyatına göre olduğunu, bunun şer'î bir takdir olmadığını söylemiştir.[433] Karadavî de aynı görüştedir ve Hz. Peygamber'in bu işi, nübüvvet sıfatıyla değil, devlet başkanı sıfatıyla yaptığını belirtmiştir.[434]

Devenin fiyatını tespit için yararlanılabilecek bir rivayete göre; Hz. Peygamber, Câbir b. Abdillah'ın devesini bir ukıyye yani kırk dirheme almıştır.[435] Bu miktar, başka bir rivayette birkaç ukıyye altın şeklindedir.[436] Başka bir yerde dört dinar[437] ve dört dinar artı bir kırat,[438] başka yerde bir ukıyye altın ve bir kırat,[439] şeklinde geçmektedir. Yine bu devenin fiyatı için beş ukıyye ve fazladan bir ukıyye,[440] iki ukıyye artı bir veya iki dirhem[441] fiyatları da nakledilmiştir. Buhârî, ayrıca iki yüz dirhem, dört ukıyye, yirmi dinar gibi fiyatlar söylendiğini naklederek, Câbir b. Abdillah'ın devesinin fiyatı hakkındaki ihtilafları aktarmış ve bunların içinden en sahihinin bir ukıyye olduğu şeklinde kendi görüşünü de belirtmiştir.[442]

---

[431] Buhârî, "Zekât", 36.
[432] Buhârî, "Zekât", 36.
[433] Serahsî, el-Mebsût, C: II, s. 155.
[434] Karadâvî, Fıkhu'z-zekât, C: I, s. 190.
[435] Buhârî, "Buy'û", 34, "Şurût", 4; Müslim, "Musâkât", 109.
[436] Buhârî, "Cihâd", 49.
[437] Müslim, "Müsâkât", 117.
[438] Buhârî, "Vekâlet", 8.
[439] Müslim, "Müsâkât", 111.
[440] Müslim, "Musâkât", 113.
[441] Buhârî, "Cihâd", 195; Müslim, "Musâkât", 110.
[442] Buhârî, "Şurût", 4.

Câbir b. Abdillah'ın devesinin fiyatı hakkında çok çeşitli miktarlar nakledilmiştir. Bu ihtilaflar, râvilerin, hadisleri mana ile rivayet etmelerinden kaynaklanmış olmalıdır.[443]

O dönemdeki deve fiyatını, rivayetlerin farklılıkları sebebiyle Câbir b. Abdillah'ın devesinin fiyatı üzerinden tespit edebilmek oldukça zordur. Ancak zekât nisablarının beş deve ve beş ukıyye olmasına da dayanılarak en düşük deve fiyatının bir ukıyye olduğu şeklinde bir teamül oluşmuştur.[444] Buhâri'nin de belirttiği gibi en uygun olan bir ukıyye olabilir. Câbir b. Abdillah'a bir ukıyye veya dört dinar ödenip bir kırat kadar da ziyade edildiğini gösteren rivayetlere dayanılarak devenin fiyatının bir ukıyye olduğu düşünülebileceği gibi, aslında deve fiyatlarının bir ukıyyeden bir kırat fazla olduğu ancak Hz. Peygamber ile Câbir b. Abdillah'ın bir ukıyye üzerinde anlaştıkları ve ödeme yapılırken devenin piyasadaki fiyatının verilebilmesi için gereken bu fazlalığın ödendiği de düşünülebilir. Nitekim Buhârî, bu rivayeti aktardığı babın ismini "Bir adam bir şey ödemesi için vekil yapıldığında ne kadar ödeyeceği beyan edilmemişse insanların örf edindiği şey üzere öder" olarak vermiştir.[445] Buradan o devirde deve fiyatlarında örfün, bir ukıyye artı bir kırat olduğu çıkarılabilir. İbn Battâl, ödeme memurunun ödeme yaparken örfe göre ödeme yapacağını, verilen fazla miktarın örfteki miktara uygun olacağını belirtmiştir.[446] Aynî de Kurtubî'den ikisi arasında bilinen fiyata sattığını ve ödeme esnasında da malum olan fazlalığın ödendiğini aktarmıştır.[447] Burada örf ile ifade edilenin, devenin piyasada bilinen fiyatı olabileceği gibi, Hz. Peygamber'in "biraz artır" buyurması üzerine yapılan artırmanın, o dönemde ödemelerde bu şekilde bir âdet olduğu ve artırılan miktar hakkında bir örf olduğu da söylenebilir. Ancak satılan malın piyasa fiyatı olması daha muhtemel ve daha makul gözükmektedir.

Devenin fiyatı için bu rivayetler arasından bir ukıyye rivayeti kabul edilirse, zekât nisabı olan beş deve ve beş ukıyye arasında bir denklik olduğu söylenebilir. Ancak zekât miktarlarının bildirildiği hadislerde gümüş için sadece en alt nisab miktarı belirlenmişken, hayvanlar için nisab miktarının yanında hayvan sayısı arttıkça kaç

[443] Nevevî, a.g.e, C: XI, s. 32; Aynî, a.g.e, C: XIII, s. 298.
[444] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 150.
[445] Buhârî, "Vekâlet", 8.
[446] İbn Battâl, a.g.e, C: VI, s. 444.
[447] Aynî, a.g.e, C: XIII, s. 297.

hayvan için ne kadar zekât verilmesi gerektiği de belirlenmiştir. Gümüş ile hayvanlar arasında en alt sınırda bir denklikten bahsedilebilse bile üst miktarlara doğru çıkıldıkça bir denklikten bahsedilemeyeceği aşikârdır.

Konuya toprak mahsulleri açısından bakıldığında ise şu şekilde bir değerlendirme yapılabilir: Zekât nisablarının bildirildiği hadislerde toprak mahsulleri için nisab, beş vesk olarak ifade edilmiştir.[448] Gümüş nisabında olduğu gibi bunlarda da sadece alt sınır belirtilmiş, ürün çoğaldıkça ödenmesi gereken zekât miktarının değişeceğine dair herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Kaynaklarda konuya ışık tutabilecek hadisler incelendiğinde toprak mahsullerinin beş veskinin, beş deveye veya beş ukıyye gümüşe kıymet açısından denk olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü toprak mahsullerinin diğer zekât mallarıyla denkliğinden önce kendi içindeki ürünlerde bile bir denklik yoktur. Hatta sadece hurmanın dahi cinsine göre kıymeti değişmekte, iki ayrı cins hurmanın kıymeti için bir denklikten söz edilememektedir. Buna delil teşkil edebilecek bir hadis şöyledir:

"Resûlullah (sav), bir adamı Hayber üzerine âmil olarak gönderdi. Sonra bu âmil Hayber'den cenîb hurmaları ile geldi. Resûlullah ona: 'Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?' diye sordu. Âmil: 'Hayır, vallahi ya Resûlullah, biz bu hurmadan bir sâ' ölçeğini, (ucuz hurmanın) iki sâ'ı ile, iki sâ'ı, üç sâ' (ucuz hurma) ile değiştirip alırız.' dedi. Resûlullah: 'Böyle yapma, cem' (denilen ucuz hurmayı) dirhem karşılığı sat, sonra bu dirhem ile cenîb (denilen pahalı hurma) satın al.' buyurdu."[449]

Bu hadis, hurmaların fiyatlarının cinslerine göre değiştiğini açıkça göstermektedir. Hurmaların fiyatları dahi cinslerine göre değişebiliyorken, bir genelleme yapılarak toprak mahsullerinin beş veskinin, beş ukıyye gümüşe denk olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Netice olarak nisab miktarlarının denkliği hususunda yapılan değerlendirmede; muhtelif rivayetler içerisinden seçilmek suretiyle nisab miktarlarından bazılarında bir denklik olabileceği söylenebilir. Seçilecek bu rivayetlere istinaden örneğin, bir devenin bir ukıyye gümüşe veya bir devenin sekiz koyuna denk olduğunu söylemek

[448] Buhârî, "Zekât", 4, 31, 41, 55; Müslim, "Zekât", 1, 2, 3, 4, 5, 6.
[449] Buhârî, "Megâzî", 37, "Büyu'", 89, "İ'tisam", 20, "Vekâlet" 3; Müslim, "Müsâkat", 94.

mümkün olabilir. Ancak nisab miktarları olarak bildirilen beş deve, beş ukıyye gümüş, beş vesk toprak mahsulü ve kırk koyunun Hz. Peygamber devrindeki kıymetleri hakkında bir genelleme yaparak bunların birbirine denk olduğunu söylemek mümkün değildir.

3.1.7. Zekât Oranları

Zekâtın hangi oranlarda alınacağı Hz. Peygamber ve halifelerinin yazdırdığı zekât mektuplarından anlaşılmaktadır. Bu mektuplar çeşitli hadis ve tarih kaynakları tarafından nakledilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in Bahreyn'de görevli bulunan Enes b. Mâlik'e gönderdiği zekât tarifelerini bildiren mektubun içeriği şöyledir:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Resûlullah'ın Müslümanlara farz kıldığı ve Allah'ın Resûlü'ne emrettiği zekât farizasıdır. Müslümanların birinden burada bildirilen miktarda zekât talep edilirse, zekâtı versin, bundan fazlası istenirse vermesin.
Deveden yirmi dört tanesinde ve bundan aşağısında, her beş deve için davar cinsinden bir koyundur. Yirmi beşe ulaşınca otuz beşe kadar bir yaşını doldurmuş bir dişi deve, otuz altıya ulaşınca kırk beşe kadar iki yaşını doldurmuş bir dişi deve, kırk altıya ulaşınca altmışa kadar üç yaşını doldurmuş bir dişi deve, altmış bire ulaşınca yetmiş beşe kadar dört yaşını doldurmuş bir dişi deve, yetmiş altıya ulaşınca doksana kadar iki yaşını doldurmuş iki dişi deve, doksan bire ulaşınca, yüz yirmiye kadar üç yaşını doldurmuş iki dişi deve, yüz yirmiden fazla olursa, her kırkta iki yaşını doldurmuş bir dişi deve ve her ellide üç yaşını doldurmuş bir dişi deve zekât vardır. Sadece dört devesi olanın develerinde zekât yoktur. Ancak dilerse verebilir. Beş deveye ulaştığında bir koyun zekât vardır. Senenin çoğunu otlaklarda geçiren koyunların zekâtında, koyun sayısı kırk olduğunda, yüz yirmiye kadar bir koyun, yüz yirminin üzerine geçtiğinde, iki yüze kadar iki koyun, iki yüzü geçtiğinde, üç yüze kadar üç koyun, üç yüzü geçtiğinde, her yüzde bir koyun zekât vardır. Kişinin sâime koyunu kırk koyundan bir eksik olsa bile onda zekât yoktur. Ancak dilerse verebilir.

Gümüşte kırkta bir zekât vardır. Ancak sadece yüz doksan dirhem gümüş varsa, bunda zekât yoktur. Ancak dilerse verebilir."[450]

İbn Hacer, Resûlullah'ın farz kılmasının anlamının *"Allah'ın emriyle farz kıldı veya şeriat kıldı."* demek olduğunu belirtmiştir. Bir görüşe göre de *"Miktarını belirledi."* anlamındadır. Çünkü zekâtın farz olduğu Kur'an'da sabittir. Nebî, türlerin ve cinslerin miktarını bildirerek Kur'an'ın mücmelini beyan etmiştir.[451]

İbn Hacer bu hadisin şerhinde ayrıca *"Bu hadiste zahir malların devlete verilmesine delil vardır."* demiştir.[452] Hadiste zekâtın devlete ödenmesine delil vardır ancak İbn Hacer, bu hadiste neden sadece zahir malların devlete ödenmesine delil olduğunu, batın mallara niçin delil olmadığını belirtmemiştir. Halbuki hadiste deve ve koyunlardan sonra gümüşün zekâtı da belirtilmiş, bu konuda herhangi bir fark da belirtilmemiştir.

3.1.7.1. Develerin zekâtı

Develerin zekâtında birden yüz yirmiye kadar olan kısımda ulema arasında görüş birliği vardır.[453] Yüz yirmi bir deveden sonra Hanefîlere göre yüz yirmi beş devede, iki adet dört yaşında dişi deve artı bir koyun verilir. Bundan sonra her beş için bir koyun eklenir ve yüz kırk beşte iki adet dört yaşında dişi devenin yanında bir tane iki yaşında dişi deve verilir. Yüz ellide üç tane dört yaşında dişi deve verilir ve yüz elli beşten sonra yine baştaki hesap tekrarlanır.[454] Bu konuda İbrahim en-Nehâî, Hz. Ali'den gelen *"Develerin sayısı yüz yirmiyi geçince geri dönülür, ilkten olduğu gibi hesaplanır."* şeklindeki bir rivayeti esas almış ve Ebû Hanîfe de ona uymuştur.[455]

---

[450] Buhârî, "Zekât", 37.
[451] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 318.
[452] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 319.
[453] Mâverdî, a.g.e, s. 220-221; Serahsî, a.g.e, C: II, s. 150-151; İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, 4. Baskı, 2 c., Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1975, C: I, s. 259.
[454] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 133; Erkal, Zekât-Bilgi ve Uygulama, s. 177.
[455] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 133.

İmam Şâfi‘î’ye göre ise yüz yirmi deveden sonra her kırk devede üç yaşında bir tane dişi deve, her elli devede dört yaşında bir tane dişi deve hesaba eklenir.[456] İmam Mâlik’e göre, yüz yirmi bir ile yüz otuz arasında zekât memuru muhayyerdir; dilerse üç adet iki yaşını doldurmuş dişi deve alır, dilerse yirmi birden önceki gibi üç yaşını doldurmuş iki tane dişi deve alır. İmam Mâlik’in ashabından İbnu’l-Kâsım (ö. 191/806) ve Abdülmelik b. el-Mâcişûn (ö. 212/827), yüz yirmi birden yüz otuza kadar sadece iki yaşını doldurmuş üç tane dişi deve alınabileceğini belirtmişlerdir.[457] Yani yüz yirmi bir ile yüz otuz arasını artıştan istisna etmişlerdir. Diğer hesap Şâfi‘îlerin hesabıyla aynıdır.[458]

Hz. Ebû Bekir’in Enes b. Mâlik’e gönderdiği zekât mektubunda, zekât olarak alınması gereken yaşta deve olmayıp farklı yaşta bir deve olduğunda ne yapılması gerektiği de bildirilmiştir. Buna göre alınması gereken deve ile mükellefin elinde bulunan deve arasındaki bir yaş farkı için iki koyun veya yirmi dirhem alınır ya da verilir.[459]

3.1.7.2. Koyunların zekâtı

Koyunların zekâtı hakkında üç yüz koyuna kadar ittifak vardır. Aralarında Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Sevrî, İshâk, Evzâî ve sahih görüşüne göre Ahmed b. Hanbel’in de bulunduğu çoğunluğa göre iki yüz birden sonra dört yüze kadar üç koyun zekât verilir. Ancak Şa‘bî (ö. 104/722), Nehâî, Hasan b. Salih (ö. 168/784-85) gibi bazı âlimler üç yüz bir olunca dört koyun verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel’i bu görüşe dahil etmiştir.[460]

Hadiste zekât alınacak koyunlar için kullanılan sâime lafzı, ıstılahta senenin çoğunu meralarda geçiren hayvanları ifade etmektedir. Buna istinaden İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfi‘î ve fukahânın çoğu, sâime hayvanlar dışındaki koşu, yük ve besi hayvanlarında zekâtın vacib olmadığını kabul etmişlerdir. Ancak besi hayvanları

[456] Mâverdî, a.g.e, s. 221; Erkal, a.g.e, s. 178.
[457] İbn Rüşd, a.g.e, C:I, s. 259.
[458] Erkal, a.g.e, s. 178.
[459] Buhârî, “Zekât”, 36.
[460] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 320; Miras, a.g.e, C: V, s. 226.

ticaret maksadıyla besleniyorlarsa zekât gerekmektedir. Hanefî fıkıh eserlerinde tercih edilen görüş de bu şekildedir.[461]

3.1.7.3. Sığırların zekâtı

Sahîhayn'da sığırlardan zekât verileceği ile ilgili hadisler[462] olmasına rağmen nisab miktarını ve oranını bildiren herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Buhârî, sığırların hakkını (zekâtını) ödemekle ilgili hadisleri naklettiği bâbın ismini *"Sığırların zekâtı"* vermiş olmasına rağmen bu bâbda nisab ve oran ile ilgili bir şey zikretmemiştir. Nevevî, sığırların zekâtı hususundaki en sahih hadisin, bu nisab ve oranının belirtilmediği hadis olduğunu söylemiştir.[463] Buhârî'nin, diğer kaynaklarda nakledilen sığırların zekâtı ile ilgili hadisleri, sahih olarak değerlendirmediği de belirtilmiştir.[464]

Bu hadislere göre, Hz. Peygamber, Yemen'e gönderdiği Muaz'a, kırk sığır için üç yaşına girmiş bir dişi sığır, her otuz sığırda iki yaşına girmiş bir erkek veya dişi sığır almasını buyurmuştur.[465] Bu hadisi, Tirmizî (ö. 279/892), hasen olarak nitelerken,[466] Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir.[467]

Buhârî ve Müslim, her ne kadar sığırların zekâtının nisab ve oranlarının bildirildiği rivayetleri nakletmemişlerse de sığırların zekâtı hususunda birkaç farklı görüş dışında ihtilaf yoktur.[468] Bu genel görüşe göre, otuz sığırın altında zekât yoktur. Her otuz sığır için bir tane bir yaşını doldurmuş sığır, her kırkta da bir tane iki yaşını doldurmuş sığır zekât olarak verilir.[469]

---

[461] Miras, a.g.e, C: V, s. 226.
[462] Buhârî, "Zekât", 42; Müslim, "Zekât", 24, 26, 30.
[463] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 65.
[464] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 28.
[465] Nesâî, "Zekât", 8; Ebû Dâvud, "Zekât", 5, 12; Tirmizî, "Zekât", 5; İbn Mâce, "Zekât", 12.
[466] Tirmizî, "Zekât", 5.
[467] el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillah Ebû Abdullah, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**,(Thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ), 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, C: I: s. 555.
[468] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 28; İbn Hazm, a.g.e, C: VI, s. 2.
[469] Erkal, a.g.e, s. 178.

3.1.7.4. Gümüşün zekâtı

Yukarıdaki hadiste açıkça bildirildiği gibi gümüşün zekât oranı kırkta birdir.[470] Sahîhayn'da altının zekât oranı ile ilgili bir rivayet bulunmamaktadır, ancak bu oranın kırkta bir olduğunu gösteren rivayetler başka kaynaklarda nakledilmiştir.[471] Bu rivayetlerin sıhhatleri hakkında eleştiriler olduğu gibi, sahih olduğunu söyleyenler de olmuştur.[472] Ancak altında zekât oranı sahabeden beri kırkta bir olarak uygulanagelmiştir.[473]

3.1.7.5. Toprak mahsullerinin zekâtı (öşür)

Kur'an-ı Kerîm'de *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden infak edin..."*[474] buyurulmuş ve bu ayetteki "sizin için yerden çıkardıklarımız" ifadesi, topraktan çıkarılan mahsullerden zekât verilmesi olarak kabul edilmiştir.[475]

Başka bir ayette *"hasat günü, mahsullerinin hakkını vermeleri"* emredilmektedir.[476] Âlimlerin çoğu bu ayetteki *"hak"* teriminin toprak mahsullerinin zekâtı olduğunu kabul etmişlerdir.[477]

Toprak mahsullerinin zekâtı ile ilgili Kur'an'da başka bir açıklama yoktur. Zekâtın diğer bütün kalemlerinde olduğu gibi toprak mahsullerinin zekâtı ile ilgili nisab, oran ve diğer bütün hususlar Hz. Peygamber'in sünneti vasıtasıyla açıklanmıştır. Sahîhayn'da toprak mahsullerinden ne kadar zekât verileceğini bildiren hadisler şöyledir:

"Göğün ve kaynak sularının suladığı veya köküyle sulanan mahsullerde zekât onda birdir. Kova ile sulananlarda yirmide birdir."[478]

---

[470] Mâverdî, a.g.e, s. 228; Erkal, a.g.e, s. 95.
[471] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. ; Ebû Dâvud, "Zekât", 5; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1: 552; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 28; İbn Hibbân, *Sahîh*, 14: 501; Beyhakî, S*ünenü'l-kübrâ*, 4: 89.
[472] Miras, a.g.e, C: V, s. 55-56.
[473] Erkal, a.g.e, s. 100.
[474] Bakara 2/267.
[475] Cessâs, a.g.e, C: 3, s. 15; Mehmet Erkal, *"Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür"*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 9, 2007, s. 10.
[476] En'am 8/141.
[477] Erkal, *a.g.m*, s. 10-11.

"Nehirlerin ve yağmurun suladığı mahsullerde zekât, onda birdir. Develerin taşıdığı su ile sulananlarda yirmide birdir."[479]

Bu hadislerde zekât oranı için kullanılan "öşr/uşr" terimi toprak mahsullerinin zekâtı için isim olmuştur.[480] Hadisler, sulanma şekline göre zekât miktarlarını açıkça bildirmektedir. Toprak, emek harcanmadan yağmur ve akarsularla sulanabiliyorsa onda bir; kova, dolap veya ücretle alınan su ile sulanıyorsa yirmide bir zekât vardır.

Ebû Hanîfe, ziraî ürünlerin azında da çoğunda da zekât olduğu kanaatine bu hadisle istidlal ederek varmıştır. Çünkü hadiste mahsulat için herhangi bir miktar belirtilmemiştir.[481]

3.1.7.6. Ticaret mallarının zekâtı

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden infak edin…"[482]

Bu ayetteki *"kazandıklarınızın iyilerinden"* ifadesini âlimlerin çoğu, ticaretten kazanılanlar olarak yorumlamışlardır.[483] Buhârî, bu konuda açtığı ve *"Kazanç ve ticaretin zekâtı bâbı"* ismini verdiği bâbda bu ayete yer vermiş ve bu bâbda hiçbir hadis nakletmemiştir.[484] Müslim'de de bu konuda bir bölüm veya bir hadis bulunmamaktadır. Ancak başka hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in ticaret mallarından zekât verilmesini emrettiğine dair rivayetler bulunmaktadır.[485] Sahâbe ve tabiûndan da ticaret mallarında zekât olduğunu gösteren pek çok haber aktarılmıştır.[486] Yukarıdaki ayet ve ilgili rivayetler, ticaret mallarının zekâtı konusunda ulemanın delili olmuştur.[487]

---

[478] Buhârî, "Zekât", 54.
[479] Müslim, "Zekât", 7.
[480] Erkal, *a.g.m*, s. 9.
[481] Miras, a.g.e, C: V, s. 291.
[482] Bakara 2/267.
[483] Taberî, Câmi'u'l-beyân, C: V, s. 556; Râzî, Mefâtihu'l-gayb, C: VII, s. 54; Nesefî, Tefsîr, C: I, s. 139.
[484] Buhârî, "Zekât", 28.
[485] Ebû Dâvud, "Zekât", 3; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 4: 146; Heysemî, Nureddîn Alî b. Ebibekr, **Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid**, 10 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, 3: 211; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 4: 631.
[486] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 410-411.
[487] Erkal, Zekât Bilgi ve Uygulama, s. 110; Nihat Dalgın, *Zekât Hükümleri*, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XVI, S. 16, 2004, s. 57.

Buhârî ve Müslim, her ne kadar ticaret mallarının zekâtıyla ilgili bir hadis nakletmemişlerse de sahihlerinde her iki musannifin de naklettikleri aşağıdaki hadis, ticaret mallarında zekât olduğuna delil olabilecek bir hadistir.

"Resûlullah, zekât verilmesini emretti. 'İbn Cemîl, Hâlid b. Velîd ve Abbas b. Abdulmuttalib zekât vermedi.' denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: '...Hâlid'e gelince, siz, ona zulmediyorsunuz, o, zırhlarını ve savaş aletlerini Allah yolunda hapsetmiştir.' buyurdu."[488]

Bu hadisin şerhinde şârihler, Hz. Peygamber'in *"Hâlid'e gelince, siz, ona zulmediyorsunuz, o, zırhlarını ve savaş aletlerini Allah yolunda hapsetmiştir."* şeklindeki sözlerine dayanarak zekât memurunun, Hâlid b. Velîd'in zırhlarını ve savaş aletlerini ticaret malı zannederek zekât istediği şeklinde yorum getirmişlerdir.[489] Nevevî, bazı âlimlerin, ticaret mallarında zekâtın vacip (farz) olduğunu bu hadisle istinbat ettiklerini belirtmiştir.[490]

Ticaret mallarının nisabı, 200 dirhem gümüş veya 20 miskal altın kıymetine denk kabul edilmiştir. Nisaba ulaştıktan sonra bu mallardan kırkta bir oranında zekât verilir.[491]

3.1.7.7. Deniz ürünlerinin zekâtı

Buhâri, zekât bölümünde denizden çıkarılanlar hakkında bir bâb açmış, ancak bu bâbın başlığına *"Denizden çıkarılan şeyler"* ismini vererek, bunlarda zekât olmadığı yönündeki görüşü doğrultusunda, başlıkta zekât ifadesine yer vermemiştir. Bu bâbda önce İbn Abbâs'ın, *"Amber, rikâz değil, denizin sahile çıkardığı şeydir."* sözünü aktaran Buhârî, böylece, denizden çıkarılanları, karadan çıkarılanlara kıyas ederek bunlarda da beşte bir vergi olduğunu söyleyenler aleyhine bir delil sunma düşüncesinde olmalıdır.[492] Zira denizden çıkarılanlardan vergi alınması görüşünde olan Ömer b. Abdilazîz ve başkalarının bu kıyas sonucu bu görüşe vardıkları

[488] Buhârî, "Zekât", 32, 48; Müslim, "Zekât", 11.
[489] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 56; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 5; Hattâbî, Meâlimü's-sünen, C: II, s. 53.
[490] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 56.
[491] Serahsî, a.g.e, C:II, s. 189; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 20; Erkal, a.g.e, s. 110-111.
[492] Buhârî, "Zekât", 64.

belirtilmiştir.[493] Buhârî, İbn Abbâs'ın sözünün sadece bu kısmını vermiş, onun bu konudaki görüşünü beyan eden kısmını aktarmamıştır. Çünkü bu konuda İbn Abbâs'tan denizden çıkarılanlarda vergi olduğu ve olmadığı şeklinde iki yönde de görüş aktarılmıştır.[494] Bu yüzden Buhârî, bu sahabînin, bu konuda kendi görüşünü destekleyecek görüşünü vermeyip, sadece amberin rikaz olmadığıyla ilgili kısmı vermiş olmalıdır.

Buhârî, sonra Hasan-ı Basrî'nin amber ve incide beşte bir olduğunu söylediğini aktarmış ve ardından Hz. Peygamber'in, beşte bir vergi almayı rikaz için gerekli kıldığını, sudan elde edilen şeylerde kılmadığını söylemiştir. Daha sonra şu hadisi aktarmıştır:

"İsrâiloğullarından birisi, bazılarından bin dinar borç istedi. Birisi bu parayı verdi. Sonra borç alan, deniz yolculuğuna çıktı. (Geri dönecek veya parayı gönderecek) bir deniz aracı bulamadı. Bir odun parçası aldı ve içini oyarak bin dinar koydu ve denize attı. Borç veren kimse, çıkınca bir odun parçası buldu ve bunu ailesinin yakması için aldı. Odunu kırıp açtığı zaman içindeki parayı buldu."[495]

Bazı âlimler, bu hadisin bu bâba uygun olmadığını söylemişlerdir. Buna karşılık burada Buhârî'nin denizden çıkan şeyler için bir şey verilmesi gerekmediğine işaret ettiği belirtilmiştir.[496]

Denizden çıkarılan şeylerin vergisi hakkında ulema arasında ihtilaf edilmiştir. Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd ve ulemanın çoğunluğu bunların hiçbirinde vergi olmadığını kabul etmişlerdir.[497]

Ebû Yûsuf, inci, mercan gibi kıymetli şeyler ile amber gibi kokulardan beşte bir oranında vergi alınmalı görüşündedir.[498] Hasan-ı Basrî, İbn Şihâb gibi âlimler de bu

---

[493] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 345, 346.
[494] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 123; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 345; İbn Ebî Şeybe, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed, **Musannef**,(Thk: Muhammed Avvâme), 15 c., Dâru'l-Kıble, t.y, 3: 142-143.
[495] Buhârî, "Zekât", 64.
[496] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 363; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 96.
[497] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, C: II, s. 129; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 346; Mâverdî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed, **el-Hâvî fî fıkhi'ş-Şâfi'î**, 18 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994, C: III, s. 280; İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, **el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî**, 10 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405, C: II, s. 619.
[498] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 123.

görüştedir.[499] Ömer b. Abdilazîz, halifeliği sırasında 200 dirhem kıymetine ulaşan balıktan da vergi alınmasını istemiştir.[500] Karadâvî, bütün deniz ürünlerinin zekâta tabi olduğu kanaatindedir.[501]

Sonuç olarak; denizden çıkarılanların zekâtı hususunda Hz. Peygamber'in bir hadis veya uygulaması bulunmadığından ve sahabeden aktarılan haberler de çelişkili olduğundan bu konuda ulema arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır.

3.1.7.8. Maden ve definelerin zekâtı

"Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: 'Hayvan hederdir, kuyu hederdir, maden hederdir. (Verdikleri zararlar tazmin edilmez.) Rikazda beşte bir vergi vardır.'"[502]

Hadisteki *"Rikazda beşte bir vardır."* ifadesinin kapsamı hakkında âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Ebû Hanîfe ve ashabı, eskiden yer altına gömülmüş defineleri ve madenleri bu kapsamda birlikte değerlendirmişlerdir. Buna göre bunların hepsinden beşte bir vergi alınacağını kabul etmişlerdir.[503]

Serahsî, madenlerin üç nevi olduğunu belirtmiştir. Buna göre bunlar: Katı olup eritilerek şekil verilebilen altın, gümüş, demir, kurşun ve bakır gibi madenler; katı olup eritilemeyen mermer, kireç, kömür gibi madenler ve sıvı olup katılaşmayan civa ve petrol gibi madenlerdir. Hanefîlere göre, bunlardan katı olup eritilerek şekil verilebilen madenler beşte bir vergiye tabidir. Bunlarda nisab aranmaz.[504]

Ebû Ubeyd, rikazın, maden demek olduğunu söyleyerek madenlerin ve definelerin hükmü konusunda Hanefîler gibi düşünmüş ve bunların beşte bir vergiye tabi olduğunu belirtmiştir.[505]

---

[499] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 345.
[500] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 345.
[501] Karadâvî, a.g.e, C: I, s. 404.
[502] Buhârî, "Zekât", 65.
[503] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 52-53; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Câmiu's-sağîr ve şerhuhû en-nâfiu'l-kebîr**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1406, s. 133-134; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, C: II, s. 128-133.
[504] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 211.
[505] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 340-341.

Madenleri rikaz kapsamında değerlendirmeyenlerden İmam Mâlik, madenlerden az zahmet ve masrafla çıkarılanlardan beşte bir, çok zahmet ve masrafla çıkarılanlardan kırkta bir zekât alınacağı kanaatine varmıştır. Ayrıca sadece altın ve gümüş madenini zekâta tabi kabul etmiştir.[506] İmam Şâfi'î de sadece altın ve gümüş madeninden zekât alınacağı görüşündedir.[507] Ahmed b. Hanbel ve Hanbelî fakihleri ise bütün madenleri zekâta tabi kabul ederek kırkta bir alınacağını söylemişlerdir.[508]

Madenlerden zekât alınabilmesi için İmam Mâlik, Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel, çıkarılan madenin nisab miktarına ulaşmasını şart koşmuşlardır. Bu nisab altın ve gümüşün zekâtında aranan 20 miskal ve 200 dirhemdir. Altın ve gümüş dışındaki bütün madenleri de zekâta tabi kabul eden Hanbelîlere göre bunların kıymeti altın veya gümüş nisabına ulaşmalıdır.[509]

İmam Şâfi'î, sadece altın ve gümüş rikazda, bunlar nisab miktarına ulaşınca beşte bir oranında zekât alınacağını kabul etmiştir.[510] İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, rikazda nisab aranmadan beşte bir vergi alınacağı kanaatindedirler.[511]

Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve âlimlerin çoğu rikazdan alınan beşte bir oranında verginin fey gelirleri gibi sarf edileceğini kabul etmişlerdir.[512] Ahmed b. Hanbel'den bu verginin sarfının, fey gelirleri ve zekât gelirleri gibi sarf edileceğine dair iki yönde de görüş rivayet edilmiştir.[513]

Buhârî, bu bâbda önce İmam Mâlik ve Şâfi'î'den *"Rikaz, cahiliye döneminde gömülmüş definelerdir. Azında ve çoğunda beşte bir vergi vardır. Maden, rikaz değildir."* ifadelerini aktarmıştır. Ancak bu görüşün, İmam Şâfi'î'nin kavl-i kadîmi

[506] Mâlik b. Enes, el-Müdevvene, C: I, s. 337.
[507] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 42-44; Mâverdî, a.g.e, s. 229.
[508] İbn Kudâme, el-Muğnî, C: II, s. 615.
[509] Mâlik b. Enes, Muvatta, "Zekât", 584; Mâlik, el-Müdevvene, C: I, s. 338; Şâfi'î, a.g.e, C: II, s. 43; İbn Kudâme, a.g.e, C: II, s. 615.
[510] Şâfi'î, a.g.e, C: II, s. 45; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 365.
[511] Mâlik, a.g.e, C: I, s. 339; İbn Kudâme, a.g.e, C: II, s. 610.
[512] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, a.g.e, C: II, s. 138; Serahsî, a.g.e, C: II, s. 212; Mâlik, a.g.e, C: I, s. 347; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 365; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 104.
[513] İbn Kudâme, a.g.e, C: II, s. 610; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 365.

olduğu belirtilmiştir.[514] Âlimlerin çoğunluğu rikaz için nisab olmadığı görüşündedir.[515]

Daha sonra Ömer b. Abdilazîz'in madenlerden her iki yüzde beşini aldığını aktaran Buhârî, halifenin madenlerden humus yerine kırkta bir aldığını göstererek rikazın madenden ayrı olduğuna işaret ediyor olmalıdır.[516]

Buhârî, bunun arkasından Hasan-ı Basrî'nin düşman arazisinde bulunan rikazda humus, İslâm toprağında bulunan rikazda zekât olduğuna dair görüşünü aktarmıştır. Bu hususta İbnü'l-Münzîr (ö. 318/930), Hasan dışında böyle bir ayrıma giden birini bilmediğini söylemiştir.[517] Buhârî, daha sonra şöyle devam etmektedir:

"Bazı insanlar, 'Madenler, cahiliye defineleri gibi rikazdır, çünkü madenden bir şey çıktığında "ركز المعدن" denilir.' dediler. Bu kimseye şöyle cevap verilir: 'Bir kimseye bir şey hibe edildiği, çok kar ettiği veya bol meyve aldığı zaman da "ركزت (rikaz buldun)" denilir.' Sonra bu kişi 'Rikaz bulan kimsenin bunu gizleyip beşte bir ödememesinde beis yoktur.' diyerek tenakuza düşmüştür."

Buhârî'nin burada bazı insanlar ifadesiyle kastettiği kişinin Ebû Hanîfe olduğu belirtilmiştir.[518] İbn Battâl, Ebû Hanîfe ile beraber Sevrî ve Evzâî'yi de *"Madenler rikaz gibidir."* görüşünde saymıştır. Ebû Hanîfe'nin delilinin, Arapların, rikaz olarak madenden bir altın parçası çıkaran kimse için *"Adam rikaz buldu."* demeleri olduğunu söyleyen İbn Battâl, buna karşılık madenleri rikaz gibi kabul etmeyenlerin delilinin, Hz. Peygamber'in hadisinde, *"maden hederdir ve rikazda beşte bir vardır."* şeklinde maden ve rikaz cümlelerini "و" atıf harfiyle ayırması olduğunu ve bunun, rikazın madenden farklı olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.[519]

Bu konuda Aynî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü desteklemek için Beyhakî ve Darekutnî'nin eserlerinden rikazın, maden olduğunu bildiren hadisler ile İbn

---

[514] el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **el-Vasît fi'l-mezheb**,(Thk: Ahmed Muhammed İbrahim, Muhammed Muhammed Tâmir), 7 c., Dâru's-Selâm, Kahire 1417, C: II, s. 493; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 364; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 99.
[515] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 364.
[516] Miras, a.g.e, C: V, s. 313.
[517] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 364.
[518] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 364; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 100.
[519] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 555.

Zencûye (ö. 251/865) ve yine Beyhakî'den buna muvafık sahabe uygulamaları aktarmıştır.[520]

Buhârî'nin, Ebû Hanîfe'nin tenakuza düştüğü sözünü değerlendiren İbn Battâl, burada tenakuz olmadığını belirtmiştir. Bu konuda Tahâvî'den (ö. 321/933) Ebû Hanîfe'nin *"Rikaz bulan kişinin, bunun humusunu fakirlere kendisinin vermesinde ve muhtaçsa bunu kendisi almasında beis yoktur."* şeklindeki sözlerini aktararak Ebû Hanîfe'nin bu sözleriyle, fakir kimsenin beytülmâldeki hakkını kastettiğini ve fey taksiminde kendisine düşen payı bu şekilde almasında bir beis olmadığı, bu hakkının karşılığında bulduğu rikazın humusunu almasının caiz olduğu ifadelerini nakletmiştir. İbn Battâl, ayrıca Buhâri'nin, Ebû Hanîfe'nin sözünü onun kastetmediği şekilde tevil ettiğini de belirtmiştir.[521]

Hz. Peygamber'in madenlerden vergi aldığına dair tarih kaynaklarında sınırlı da olsa rivayetler bulunmaktadır. Hatta Hendek Gazvesi öncesinde kölelikten kurtulan Selmân-ı Fârisî'nin azat edilme bedeli madenlerden gelen altınla ödenmiştir.[522]

Sonuç itibarıyla; rikazdan alınacak vergi hususunda ulema arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak madenler konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere bazı âlimler, hadislerdeki rikaz ifadesinin, madenlere de şamil olduğunu düşünerek, bunlardan da humus alınacağı kanaatine varmışlardır. İmam Mâlik, Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel ve başkaları da madenleri rikazdan ayrı değerlendirmişler ve bu konuda çeşitli sonuçlara varmışlardır. Hz. Peygamber'in madenlerin vergisi hususundaki uygulamasının, sınırlı sayıda misalinin bulunması, açık örneklere dayanamayan ulemanın ihtilafına neden olmuştur. Ancak sınırlı sayıdaki rivayetler ve ulema arasında aksine herhangi bir görüş olmaması Hz. Peygamber'in madenlerden vergi aldığını göstermektedir.

---

[520] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 103.
[521] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 556.
[522] İbn Sâ'd, a.g.e, C: IV, s. 79; Hamîdullah, İslâm Peygamberi, s. 347.

3.1.7.9 Atın zekâtı

Kişinin kullandığı binek atından dolayı zekât olmadığı konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.[523] Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ömer b. Abdilazîz, Mekhûl (ö. 112/730), Atâ' (ö. 114/732), Şa'bî, Hasan-ı Basrî, İbn-i Sîrîn (ö. 110/729), Sevrî, Zührî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshâk, Zâhirîler ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed atta hiçbir şekilde zekât olmadığı kanaatine varmışlardır.[524] Bu konuda dayandıkları hadis; *"Resûlullah (sav): 'Müslümana atı ve kölesi için zekât yoktur.' buyurmuştur."*[525] hadisidir.

Tirmizî, ulemanın, merada otlatarak beslenen atlarda zekât olmadığı kanaatinde olduğunu, ancak ticaret için olurlarsa üzerlerinden bir yıl geçince kıymetlerinden zekât verileceğini belirtmiştir.[526] İbrahim en-Nehaî, Hammâd, Ebû Hanîfe ve Züfer (ö. 158/775) üremeleri için beslenen atlarda zekâtın vacip olduğu görüşündedirler.[527]

Nevevî, bu hadisin ihtiyaç mallarında ve ticaret için bulundurulmadıklarında at ile kölede zekât olmadığına dair bir asıl olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu hususta Ebû Hanîfe ve hocası Hammâd'ın bir delilleri bulunmadığını söylemiştir.[528] Nevevî, ayrıca atta zekât olmadığı kanaatinde olanların da bu atlarla cihad edildiği için bu kanaate vardıklarını belirtmiştir. Kişinin, atıyla cihada katılması vacip olabilir.[529]

Serahsî'nin aktardığına göre; Emevî halifesi Mervân, atların zekâtı konusunda sahabeye danışmış, Zeyd b. Sâbit, Hz. Peygamber'in atta zekât olmadığını emretmesiyle ilgili şöyle demiştir: *"Resûlullah doğruyu söylemiştir. Ancak bu sözüyle gazinin atını kastetmiştir, yoksa çoğaltmak için tutulan atlarda zekât vardır."*[530] Serahsî, ayrıca Hz. Ömer'in, valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a yazdığı mektupta, saime olan atlardan zekât almasını emrettiğine dair rivayeti de aktarmıştır.[531]

---

[523] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 484; İbn Hacer, C: III, s. 327.
[524] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 66; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 36; Miras, a.g.e, C: V, s. 241; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 285.
[525] Buhârî,"Zekât", 44, 45; Müslim, "Zekât", 8, 9, 10.
[526] Tirmizî, "Zekât", 8; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 36; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 285.
[527] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 36; Miras, a.g.e, C: V, s. 241; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 285.
[528] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 55.
[529] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 66.
[530] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 188.
[531] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 188.

At için zekât olduğunu belirtenlerin dayandıkları delillerden biri de zekât vermeyenlerin kıyamet gününde karşılaşacağı azabın anlatıldığı hadistir. Bu hadiste Hz. Peygamber, atların üç kısım olduğunu, bir kısmının sahibi için yük, bir kısmının sahibi için örtü, bir kısmının da sahibi için ecir olduğunu belirtmiş ve sahibi için örtü olan atın, sahibinin at üzerindeki Allah hakkını unutmadığı at olduğunu beyan etmiştir.[532]

Atta zekât olduğunu söyleyenler, diğer zekât mallarındaki Allah hakkı gibi, atta da Allah hakkı olduğu, dolayısıyla zekât vermenin vacip olduğu kanaatine varmışlardır.[533] Nevevî, atların boyunlarındaki haktan, onların yemlerini vermek gibi işlerinin yapılması, sırtlarından maksadın ise erkeklerin, dişilerle çiftleştirilmek için istendiğinde verilmesi anlamında olabileceğini söylemiştir.[534]

Hanefîlerden bazıları Ebû Hanîfe'nin, bazıları da İmameyn'in görüşünü tercih etmişlerdir. Kâsânî, konuyu güzel bir şekilde özetlemiştir: Binmek, yük taşımak ve Allah yolunda cihad etmek için bulundurulan ve meraya salınmadan saman ve yemle beslenen atlarda zekât yoktur, çünkü bunlar ihtiyaç içindir ve zekât ihtiyaçtan fazla artırıcı özelliğe sahip mallarda bulunur. Ticaret için meraya salınmadan saman ve yemle beslenen atlarda icma ile zekât vardır. Çünkü ihtiyaçtan fazla artıcı özellikte maldır. Atlar meraya salınarak beslenirse, binmek, yük taşımak ve cihad için kullanılanlarda yine zekât yoktur. Ticaret için meraya salınarak beslenenlerde ihtilafsız yine zekât vardır. Dişisi ve erkeği karışık olarak çoğaltmak için besleniyorlarsa Ebû Hanîfeye göre zekât vacip olur. Yalnız erkekler ve yalnız dişiler için iki farklı görüş nakledilmiştir.[535]

Attan zekât alınacağı görüşünün dayandırıldığı, Hz. Ömer'in atlardan zekât aldığının bildirildiği başka rivayetler de bulunmaktadır.[536] Ebû Ubeyd'in naklettiği rivayetlerde Hz. Ömer, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in attan zekât almadığı gerekçesiyle Şamlılar'dan, önce at için zekât almamıştır. Daha sonra ashâb ile yaptığı

[532] Buhârî, "Cihâd", 48; Müslim, "Zekât", 24, 26.
[533] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 36; Miras, a.g.e, C: V, s. 242; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 285.
[534] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 66.
[535] Kâsânî, Bedâi, C: II, s. 34.
[536] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 37; Miras, a.g.e, C: V, s. 242; Dâvudoğlu, a.g.e, C: V, s. 285.

istişare neticesinde onların atlarından zekât almıştır.[537] Ebû Ubeyd, ticareti yapılmak için beslenen atların zekâta tabi olduğunu belirtmiştir.[538]

Hz. Peygamber devrinde Müslümanlar, atı sadece binmek ve savaşlarda kullanmak için beslemişlerdir. Satıp para kazanmak maksadıyla at yetiştirme işi henüz yoktu. Ancak Hz. Ömer devrinden itibaren bu maksatla at yetiştirenlerden zekât alınmıştır.[539]

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in attan zekât almamasının nedeni, atın o dönemde sadece binek olarak kullanılıp savaş zamanında da kendisinden faydalanılmasıdır. Böyle olunca ihtiyaç mallarından olduğu için zaten zekât gerekmez. O devirde, ticaret maksadıyla at yetiştirme işi Müslümanların bulunduğu bölgede henüz bilinen bir iş değildir. Sonraki dönemde ticaret maksadıyla yetiştirilen atlardan zekât alınmıştır. Âlimlerin görüşleri de bu maksatla yetiştirilen atların zekâta tabi olduğu yönündedir.

3.1.8. Zekâtın, Malın Kendisiyle de Bedeliyle de Verilebilmesi

Ulema, zekâtın, malın aynı yerine kıymetiyle alınabileceği konusunda ihtilaf etmiştir. Bu konuda yol gösterebilecek bazı rivayetler şunlardır:

"Muaz b. Cebel, Yemen halkına: 'Bana, zekât olarak arpa ve darı yerine, hamîs veya lebîs giysi getirin, bu size daha kolay, Peygamber'in Medine'deki ashabı için daha hayırlıdır.' demiştir."[540]

"Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'e yazdığı mektupta şöyle demiştir: 'Zekât olarak bir yaşını doldurmuş bir dişi deve vermesi gereken kimsede bu deve yoksa ve iki yaşında bir dişi devesi varsa, bu ondan zekât olarak kabul edilir. Zekât memuru, bu kişiye yirmi dirhem veya iki koyun verir. Bir yaşında dişi deve yoksa ve iki yaşında bir erkek deve varsa, bu kabul edilir, geri bir şey verilmez.'"[541]

---

[537] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 441.
[538] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 442.
[539] Erkal, a.g.e, s. 179-180.
[540] Buhârî, "Zekât", 32.
[541] Buhârî, "Zekât", 32.

"Resûlullah, zekât verilmesini emretti. 'İbn Cemîl, Hâlid b. Velîd ve Abbas b. Abdulmuttalib zekât vermedi.' denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: '...Hâlid'e gelince, siz, ona zulmediyorsunuz, o, zırhlarını ve savaş aletlerini Allah yolunda hapsetmiştir.' buyurdu."[542]

"Hz. Peygamber, bir bayram günü bayram namazı ve hutbeden sonra Bilâl ile birlikte kadınların bulunduğu tarafa yöneldi ve onlara sadaka vermeleri yönünde vaaz verdi. Bunun üzerine kadınlar, Bilâl'in açtığı eteğine küpe, kolye ve yüzüklerini atmaya başladılar."[543]

Buhârî, bu hadis için *"Hz. Peygamber, farz olan sadakayı diğerlerinden ayırt etmemiştir."* demiştir.[544] İmam Mâlik ve Şâfi'î, zekâtın bedeliyle verilmesini caiz görmezken, Ebû Hanîfe, cevaz vermiştir. Bu konuda yukarıdaki hadisler delil gösterilmiştir.[545] Bu hadisler, zekât ödemesinin ayn olarak yapılabileceği gibi, kıymeti belirlenerek bedel olarak da verilebileceğinin cevazıdır.[546] Buhârî, birçok konuda Hanefîlere muhalif görüşte olsa da bu konuda onlara muvafakat etmiştir.[547]

Zekâtın bedeliyle ödenebilmesi konusunda muhalif olanlar, Muaz hadisinin mürsel olduğunu ve delil olamayacağını ifade etmişlerdir. Ancak mürsel isnadlar Hanefilerce hüccettir. Üstelik bu haberi, Buhârî gibi bir hadis imamının da naklederek ihticâc etmesi, hadisçiler nazarındaki kuvvetini göstermektedir.[548]

Bu hadisteki sadaka lafzından muradın, zekât değil cizye olduğu da söylenmiş ve bu iddia delillendirilmeye çalışılmıştır.[549] İbn Hacer, Muaz b. Cebel'in "zekât olarak" demesinden dolayı, buradaki işlemin cizye olduğunu söyleyenlerin sözünün reddedildiğini söylemektedir.[550] Bununla beraber buradaki sadakanın zekât olduğunu gösteren birçok deliller bulunmaktadır. Cizyede küçük düşme, sadakada büyüklük vardır. Bu yüzden cizye, sadaka olarak isimlendirilemez. Hz. Peygamber, Muaz'ı

[542] Buhârî, "Zekât", 32, 48; Müslim, "Zekât", 11.
[543] Buhârî, "Zekât", 20, 32, "İtisam", 16, "İlim", 32, "Libâs", 54, 55; Müslim, "Salâtü'l-îdeyn", 1, 2, 3, 4, 13.
[544] Buhârî, "Zekât", 32.
[545] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 447.
[546] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 312; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 3; Miras, a.g.e, C: V, s. 203.
[547] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 449; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 312; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 4; Miras, a.g.e, C: V, s. 203.
[548] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 3; Miras, a.g.e, C: V, s. 203.
[549] Beyhakî, Sünenü'l-kübrâ, 4: 113; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 4; Miras, a.g.e, C: V, s. 204.
[550] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 312.

gönderirken onların zekâtlarını almasını söylemiştir. Gönderiliş sebebinin zekât olduğu gayet açıktır. Ayrıca Muaz b. Cebel'in arpa ve darı yerine giysi istediğinde, bunun onlar için kolaylık, Medine'deki Hz. Peygamber'in ashabı için de daha hayırlı olduğuna dair sözleri de hitap edilen Yemenliler'in Müslüman olduklarına delalet eder. Çünkü bunlar, Müslüman olmasalardı Medine'deki ashabın menfaatini istemeyecekleri için, onlara bu sözlerin söylenmesi abes olurdu. Bu sebeplerle buradaki sadaka ile kastedilen cizye veya haraç değil, zekâttır.[551]

Başka bir itiraz da malların Medine'deki ashaba gönderilecek olması sebebiyle, bu ashaptan olan muhacirlerin, Hâşimoğulları ve Abdulmuttaliboğulları oldukları dolayısıyla bunlara zekât malının haram olduğu, ensârın da zaten zengin oldukları ve zekât alamayacakları ifade edilmiş ve bunun, bu malların zekât değil, cizye malları olduğuna delalet edeceği belirtilmiştir. Ancak muhacirler, Benû Hâşim ve Benû Abdulmuttalib'den ibaret değildi ve ensârın da hepsi zengin değillerdi.[552] Üstelik Hz. Peygamber'in Medine'de bulunan ihtiyaç sahiplerine zekât mallarından da dağıttığı malumdur.

Zekât mallarının aslının yerine bedeliyle zekât alma işleminin Muaz'ın kendi içtihadı olduğu yönünde itiraz edilmiştir. Ancak o zaman Hz. Peygamber'in hayatta olması ve bu işleme karşı çıkmaması ikrar etmiş olduğunu, dolayısıyla cevazını gösterir. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde sahabeden herhangi birine mezhep nispet edilemez.[553] Eğer Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'in yaptığı bu işlemden haberi olmadan vefat ettiyse, Medine'de onun halifesi Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere Hz. Peygamber'in sahabesi bulunuyordu ve onlar, elbiselerin belirtilen zekât malları arasında sayılmadığını biliyorlardı ve aralarındaki herhangi birinden bir itiraz olmadı. Böylelikle bu meselede sahabenin ittifakı meydana gelmiş olur.[554]

Hâlid b. Velîd'in savaş aletleriyle ilgili hadisteki sadakanın farz olan zekât değil, nafile sadaka olduğu iddia edilmiştir. Mâlikîlerden İbn Kassâr (ö. 397/1007), sahabenin farzı yapmamaları düşünülemeyeceğinden buradaki sadakanın nafile olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaya karşılık Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i

[551] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 4-5; Miras, a.g.e, C: V, s. 204.
[552] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 5.
[553] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 448; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 5; Miras, a.g.e, C: V, s. 204.
[554] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 449.

sadaka toplamak üzere gönderdiğini bildiren bu Sahîhayn hadislerine dayanarak, ancak farz olan sadaka, yani zekât toplamak için görevli gönderileceğini belirtmiştir. Nevevî, doğru ve meşhur olanın nafile sadaka değil, zekât olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in *"Abbas'ın sadakası bir misliyle beraber benim üzerimdedir."* demesi, bunun nafile sadaka olmadığını gösterir.[555]

Zekâtta malın aynı yerine kıymetinin ödenebileceğine bu hadisten şu şekilde istidlal edilmektedir: Zekât âmili, Hâlid b. Velîd'in savaş aletlerini zekâta tâbi zannederek zekâtlarını istemiştir. Burada savaş aletlerinin kendisi zekât olarak istenemeyeceği için bunların kıymetleri istenmiştir. Bu, zekâtın malın kıymeti üzerinden ödenebileceğini göstermektedir.[556]

Kadınların sadaka olarak küpe, kolye ve yüzük gibi takılarını vermeleriyle ilgili haberde Buhârî, Hz. Peygamber'in farz olan sadaka ile nafile sadaka arasında ayrım yapmadığını ve altın ile gümüşü diğer mallardan ayırmadığını belirtmiştir. Farz sadaka ile nafile sadaka arasında ayrım yapmadığını belirtmesi, bu konudaki itirazlara cevaptır. Altın ile gümüşü, diğerlerinden ayrı tutmadığını belirtmesi ise kadınların, sihâb denilen altın, gümüş veya başka cevherlerden olmayıp, karanfil, mahlep ve misk gibi şeylerden yapılan gerdanlıklarını da[557] vermelerinden dolayıdır. Hz. Peygamber'in bu kolyeleri altın ve gümüşten ayırmadan kabul etmesi, bu bâbda delil teşkil etmektedir.[558]

Bu konunun bir diğer delili olan Enes b. Mâlik hadisine göre develerin yaş farklarının telafisi için verilmesi gerekenin iki koyun veya yirmi dirhem olarak belirlenmesi de zekâtın kıymet takdiri ile ödenebileceğini göstermektedir.[559]

Netice olarak zekâtta ödemenin malın kıymeti ile yapılması, Hanefîlere göre caizdir. Bu görüş aynı zamanda Hz. Ömer, İbn Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbâs, Muaz b. Cebel'in de görüşüdür. İmam Mâlik, Şâfiî, Dâvud ez-Zâhirî bu işlemi caiz

---

[555] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 57.
[556] Miras, a.g.e, C: V, s. 205.
[557] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, C: I, s. 461; ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî, **Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**,(Thk: Mecmûatu mine'l-muhakkikîn), 40 c., Dâru'l-Hidâye, t.y, C: III, s. 44.
[558] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 449; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 313; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 5; Miras, a.g.e, C: V, s. 206.
[559] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 449.

görmemişlerdir. Ancak Malikîler de bunu caiz kabul edenler olduğu gibi, Şâfiîlerden de ihtiyaç sahipleri için daha faydalıysa caiz olacağını belirtenler de olmuştur.[560]

Zekâtın ödenmesinde malın kendisi yerine kıymetinin de verilebileceği konusuna zekâtın sarf yerleri açısından bakıldığında da bunun daha uygun olduğu görülür. İhtiyaçların çok çeşitli olması ve zekât olarak verilen malın ihtiyaç olmayan bir mal olabileceği düşünüldüğünde zekâtın kıymetinin verilmesi daha isabetli olacaktır.

3.1.9. Zekât Vermeyenlere Uygulanacak Müeyyide

"Resûlullah (sav) vefat etmişti. Hz. Ebû Bekir halife oldu. Arapların bir kısmı kafir oldu. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e: 'Resûlullah, 'İnsanlarla lâ ilâhe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Lâ ilâhe illallah diyen benden malını ve canını korumuş olur, ancak hakkı müstesna, onun hesabı Allah'a aittir.' dediği halde insanlarla nasıl savaşırsın.' dedi. Hz. Ebû Bekir: 'Allah'a yemin ederim ki, namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağım. Muhakkak ki zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah'a verdikleri bir dişi oğlağı (veya yuları) bana vermezlerse, bunun üzerine onlarla savaşırım.' dedi."[561]

"Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ben, insanlarla Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Resûlu olduğuna şehadet edinceye, namazı kılıncaya, zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum…"[562]

İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte irtidâd edenleri birkaç sınıfta mütalaa etmişlerdir. Bu sınıflardan biri, yalancı peygamberlere tâbi olanlardı. Bir sınıf, namaz ve zekât gibi dinin emirlerini inkar ile terk ettiler. Başka bir sınıf, namazı kabul etmekle beraber, zekâtın farz olduğunu ve devlet başkanına ödenmesi gerektiğini kabul etmediler. Hz. Ömer'in savaşmak konusundaki itirazı bu sınıf için olmuştur. Ancak daha sonra Hz. Ebû Bekir'in haklılığına kani olmuştur ve bu

[560] Aynî, a.g.e, C: IX, s. 8; Miras, C: V, s. 207.
[561] Buhârî, "Zekât", 1, "İstitâbe", 3, "'İtisâm", 2; Müslim, "İman", 32.
[562] Buhârî, "İman", 15; Müslim, "İman", 36.

konuda sahabe icma etmiştir. Sonuçta irtidâd hareketleri bastırılmıştır. Bu habere dayanılarak zekât vermeyenin, malından zorla alınacağı, kabul edilmiştir.[563]

Abdullah b. Ömer'den nakledilen hadisteki "Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet edinceye kadar" dışındaki diğer şartların Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Çünkü bu hadiste geçen "zekâtı verinceye kadar" şartından haberleri olsaydı. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e itiraz etmez, Hz. Ebû Bekir de bu konuda ictihad etmeden doğrudan hadisle ihticac ederdi. Şarihler, bu hadisin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bulunmadığı bir mecliste söylenmiş olabileceğini ve bu yüzden haberleri olmadığı kanaatindedirler.[564]

Ahmet Keleş, *"savaşmakla emrolundum"* hadislerini bir araya getirerek ve ilgili ayetleri de inceleyerek yaptığı çalışmada *"Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet edinceye kadar"* şartından ziyade olan şartların bu hadis üzerine sonradan eklendiği kanaatine varmıştır. Ayrıca raşid halifelerin uygulamalarının, sünnet olarak kabul edilmesinden dolayı bu tür idracların çok olduğunu belirtmiştir.[565]

Ahmet Keleş, zekât vermeyenlerle savaşma konusunda Muaz hadisini[566] de delil getirmiştir. Hz. Peygamber'in, Muaz'a *"Onları Allah'a ibadet etmeye davet et. Bunu kabul ederlerse, beş vakit namazın farz olduğunu bildir, bunu yerine getirirlerse, zenginlerin mallarından alınıp, fakirlere verilecek olan zekâtın farz olduğunu söyle. Eğer itaat ederlerse zekâtı al."* şeklindeki emrinde de görüleceği gibi zekâtı, itaat ederlerse almasını bildirmiştir ve namaz kılmadıklarında veya zekât vermediklerinde savaş söz konusu edilmemiştir.[567]

Münferit olarak zekât vermeme hususunda İbn Cemîl hadisi de zikredilebilir. Bu hadiste Hz. Peygamber'e İbn Cemîl'in zekât vermediği haber verildiğinde Hz.

---

[563] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 391-392; Nevevî, a.g.e, C: I, s. 202-204; İbn Hacer, a.g.e, C:XII, s. 275-276; Aynî, a.g.e, C: VIII, s. 244-245; Miras, a.g.e, C: V, s. 22-23; Dâvudoğlu, a.g.e, C: 1, s. 183-185.
[564] Nevevî, a.g.e, C: I, s. 205-206; Miras, a.g.e, C: V, s. 23-24; Dâvudoğlu, a.g.e, C: I, s. 187.
[565] Ahmet Keleş, *"...Savaşmakla Emrolundum." Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi"*, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: IV, S. 2, 2004, s. 33-56.
[566] Buhârî, "Zekât", 1, 40, 62.
[567] Keleş, *a.g.m*, s. 49.

Peygamber, İbn Cemîl fakir iken Allah'ın onu zengin ettiğini ve nasıl zekât vermediğini söylemiş ve onu kınamıştır. Ancak başka bir cezadan bahsetmemiştir.[568]

Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlerle savaşmasının kendi içtihadıyla olduğu açıktır. Aynı zamanda bu içtihadı, İbn Ömer hadisine muvafıktır. Bu hadisteki ilgili kısım, idrac dahi olsa, hadise uygun düşen Hz. Ebû Bekir'in bu kabilelerle savaşmış olması, zekât vermeyenlere ne yapılması gerektiğine dair ulemaya yön vermiştir.

Önemli olan Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlerle savaşması meselesini anlayabilmektir. Buradaki savaş, zekâtını ödemeyen bir ferde karşı yapılan bir savaş değildir. Burada devletin topladığı bir vergi olan zekâtı ödemeyen, dolayısıyla da merkezî otoriteye karşı ayaklanan bölgeler vardır. Bu ayaklanmalar, bir nevi bağımsızlık hareketleridir ve bastırılmadıkları takdirde yeni kurulmuş olan İslâm Devleti dağılacaktır.[569]

Hadis kaynaklarında zekât vermeyenlere, kamu otoritesi tarafından uygulanabilecek yaptırımlara dair, bir hadis bulunmaktadır. Bu hadiste, zekât verenlerin bunun sevabını alacağı, vermeyi reddedenden de hem zekâtı, hem de ceza olarak malının yarısının alınacağı belirtilmiştir.[570] Hadis kaynaklarında nakledilen bu rivayetin, uygulamadaki bir örneğine kaynaklarda rastlanamamıştır.[571] Yukarıda da nakledilen İbn Cemîl'in zekât vermediğinin anlatıldığı hadiste de bir maddî yaptırımdan söz edilmemektedir. Ancak bunun maddî yaptırım belirlenmeden önce gerçekleşmiş bir olay olması da muhtemeldir.

Zekâtın farziyetini bildiren ayet ve hadislerin yanında, yine pek çok ayet ve hadiste zekât vermeyenlerle ilgili uhrevî tehditler bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olan ve Buhârî'nin de ilgili bâbda verdiği Tevbe Sûresi'nin 34 ve 35. ayetlerinde şöyle buyurulmuştur:

---

[568] Buhârî, "Zekât" 48; Müslim, "Zekât", 11.
[569] Yavuz Köktaş, **Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler (Tespit ve Değerlendirme)**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 199; İsrafil Balcı, *Hz. Ebû Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare*, s. 203; Keleş, *a.g.m*, s. 55; Adnan Demircan, "*Dört Halife Döneminde Zekât"*, **Din ve Hayat**, S. 29, 2016, s. 28.
[570] Nesâî, "Zekât", 4, 7; Ebû Dâvud, "Zekât", 4; Dârimî, "Zekât", 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 33: 220, 241.
[571] Suat Erdoğan, *a.g.m*, s. 432.

"Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanıp, 'İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Artık biriktirip sakladığınız şeyleri tadın.' denilecek."[572] Konuyla ilgili hadisler, bu ayetin açıklaması gibidir. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

"(Kıyamet günü) deve, sahibine, olduğundan daha güçlü bir şekilde gelir. Eğer zekâtını vermemiş ise ayakları ile sahibine vurur. Davar da sahibine olduğundan daha güçlü bir şekilde gelir. Eğer zekâtını vermemiş ise tırnaklarıyla sahibine vurur, boynuzlarıyla da boynuzlar... Eğer biriniz vermezse, kıyamet gününde omzunda meleyen bir koyunu taşıyarak ve 'Ya Muhammed' diyerek gelmesin. Ben ona derim ki: 'Senin için bir şey yapamam, sana tebliğ etmiştim.'..."[573]

"Allah, bir kimseye mal verdiği halde bu kişi, zekâtını vermezse, bu mal, ona kıyamet gününde iki gözü üzerinde iki nokta bulunan zehirli bir erkek yılan olarak gösterilir. Yılan onun boynuna dolanır, avurtlarından yakalayarak şöyle der: 'Ben senin malınım, senin biriktirdiklerinim.'"[574]

"Altınla gümüşün hakkını vermeyen hiçbir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, kıyamet gününde bunlar ateşten levhalar haline getirilip de cehennem ateşinde kızdırılarak onlarla sahibinin yanları, alnı ve sırtı dağlanmasın. Bu levhalar soğudukça uzunluğu elli bin sene olan bir günde kullar arasında verilecek hüküm bitinceye kadar azab için tekrar kızdırılarak sahibine geri döndürülecektir. Sonunda ya cennete ya cehenneme gidecektir..." Hadis, deve, sığır ve koyunlar için de bu şekilde devam etmektedir.[575]

Zekât, bir yönüyle vergi olduğu gibi, aynı zamanda farz olan bir ibadettir. Bu farzın yerine getirilmemesi dinî açıdan günahtır. Devlet, zekâtı ödemeyen mükelleflere çeşitli yaptırımlar uygulayarak, bu vergiyi zorla alabilir. Ancak zekât sadece bir vergi olarak düşünülüp, dünyevî bir amel olarak değerlendirildiğinde problemlerin çıkması kaçınılmazdır. Vergiyi ödemek istemeyen mükellef, çeşitli hileler aracılığıyla bu

[572] et-Tevbe 9/34-35.
[573] Buhârî, "Zekât", 3.
[574] Buhârî, "Zekât", 3.
[575] Müslim, "Zekât", 24, 25, 26, 27, 28, 30.

vergiyi ödemekten kurtulabilir. Zekâtın alınabilmesi için gerekli olan şartlarla ilgili hileler yapabilir. Örneğin; bir yıl bekleme şartı ile ilgili, senesi dolmak üzere olan malı bir yakınına devrederek zekâttan kaçabilir veya nisab miktarını aşan malı, çocukları arasında taksim ederek nisabdan düşük gösterebilir. Nitekim bu tip hilelerin önüne geçebilmek için hadislerde de birtakım tâlimatlar verilmiştir.[576] Kısacası alınması hususunda dinin, mükelleflere gösterdiği nisab, bir yıl bekleme gibi müsamaha denebilecek şartlar, suistimal edilerek bir şekilde bu vergiden kaçılabilir. Yani dünyevî yaptırımlarla böyle hileleri engelleyebilmek çok da mümkün değildir. Bu yüzden zekât vermeme konusunun uhrevî boyutu, vicdanı uyanık bir Müslüman için daha önemlidir. Ebû Yûsuf, herhangi bir dünyevî yaptırımdan bahsetmeden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir mü'min için böyle hilelerin helal olmadığını belirterek konuyu uhrevî yönden değerlendirmiştir.[577]

İslâm dini, müntesiplerini, yapılması güzel olan işlere teşvik için kat kat uhrevî mükâfatlar vadettiği gibi, yapılması kötü görülen işlerden sakındırmak için de birtakım uhrevî cezalar olduğunu bildirmiştir. Bu mükafat ve cezalar, Müslüman fertlerin kurallara uyması için itici güç oluşturmaktadır.[578] Zekât için de aynı şekilde verildiğinde mükafat, verilmediğinde cezalar olduğu bildirilmiştir. Yukarıdaki hadisler, zekât vermeyenleri ahirette azabın beklediğini haber vermektedir. Zekât, Müslümanlara farz kılınmıştır ve Allah'a ve ahirette hesaba çekileceğine iman etmiş bir Müslüman, zekâttan kaçmanın tersine, zekâtını vermek için çaba gösterir.

Netice olarak; Hz. Ebû Bekir'in yaptığı savaşlar, zekât vermeyen birkaç kişiye karşı yapılmış savaşlar değil, devlete isyan niteliğindeki silahlı toplumsal ayaklanmalara karşı yapılan savaşlardır.

Devlet, bir vergi niteliğindeki zekâtı vermeyenlere bazı yaptırımlarda bulunabilir. Nitekim Hz. Peygamber, zekâtını vermeyen İbn Cemîl'i kınamıştır. Hz. Peygamber tarafından kınanmak, o devirde Müslümanlar için ağır bir cezaydı. Zekât vermeyenlere uygulanabilecek dünyevî yaptırımlar konusunda bu olay, örnek teşkil edebilir. Ancak kurallardan kaçma eğilimindeki kimseler, çeşitli hilelerle bu

[576] Buhârî, "Zekât", 33.
[577] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 137.
[578] Saffet Köse, *İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri*, s. 23.

yaptırımlara maruz kalmaktan kurtulabilirler. Ancak Allah tarafından kontrol edildiğine ve ahirette hesaba çekileceğine iman etmiş bir Müslüman, zekâtını vermekten kaçmak yerine verebilmek için gayret eder. İslâm dininin inşa etmeye çalıştığı ideal toplum, bu nitelikteki fertlerden oluşan toplumdur.

3.2. Ganimet

Sözlükte, bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek,[579] demek olan ganimet kelimesini, Müslümanların savaş yoluyla gayr-i müslimlerden elde ettikleri esirler ve her çeşit mal, şeklinde tanımlayanlar olmakla beraber, savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul mallarla sınırlandıranlar da vardır.[580]

Ebû Ubeyd, Müslümanların, ehl-i harbin mallarından ele geçirdikleri her türlü şey, şeklinde tanımlamıştır.[581] Mâverdî, ganimet teriminin, harp esirleri, kadınları, çocukları, toprakları ve malları kapsadığını söylemiştir. Onun bu tanımı Şâfi'î Mezhebi'nin görüşünü yansıtmaktadır.[582] Ebû Yûsuf, ganimeti, şirk ehlinin askerlerinden, Müslümanların elde ettikleri her türlü meta, silah, hayvan vesaire gibi şeylerdir ki düşmandan alınıp getirilmiştir, şeklinde ifade etmiştir.[583] Ganimetler hakkında hüküm bildiren ilk ayet şöyledir: *"Sana ganimetleri soruyorlar. De ki: Ganimetler, Allah'a ve resûlüne aittir."*[584]

İbn Abbâs, ayetteki "الانفال" ifadesinin ganimetler anlamında olduğunu söylemiştir.[585] Bu ayet hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bunun, *"Bilin ki ganimet olarak aldığınız her şeyin beşte biri Allah'a ve Resûlü'ne… aittir."*[586] ayetiyle neshedildiği ve ayetin muktezası gereği maksadın önceleri ganimetlerin tamamının hususen Hz. Peygamber'e ait olduğu ve sonradan beşte dördünün diğer ayetle ganimet alanlara bırakıldığı söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbâs ve bir topluluğun görüşüdür. Ayetin muhkem olduğu ve nefel vermenin humustan yapılacağı da söylenmiştir. Yine ayetin

---

[579] İbn Manzûr, a.g.e, C: XII, s. 445.
[580] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 48; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 311; Mâverdî, Ahkâmu's-sultâniyye, s. 249; Kâsânî, a.g.e, C: VII, s. 117; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 36; Mehmet Erkal, *"Ganimet"*, **DİA.**
[581] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 311.
[582] Mâverdî, a.g.e, s. 249.
[583] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 48.
[584] el-Enfâl 8/1.
[585] Buhârî, "Tefsîr", 140; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 310; Taberî, Tefsîr, C: XIII, s. 362.
[586] el-Enfâl 8/41.

muhkem olduğu ve devlet başkanının ganimetlerden dilediği şekilde nefel verebileceği de söylenmiştir. Başka bir görüşte ayetin muhkem olduğu ancak tahsis edildiği, kastedilenin seriyyelerin ganimetleri olduğu söylenmiştir.[587]

Bedîr Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin ne şekilde değerlendirileceği tartışılırken bu ayet inmiş ve ganimetin Allah ve Resûlü'ne ait olduğu bildirilmiştir. Mülk olarak Allah'a ait bulunan ganimetlerin ne şekilde değerlendirileceğini gösterme vazifesi de Hz. Peygamber'e aittir. Mü'minlere düşen ise mülkiyeti Allah'a, tasarruf hakkı da Resûllullah'a ait bulunan mallar üzerinde tartışmamak, bu konuda aralarında çıkan tartışmadan dolayı oluşan kırgınlığı gidererek aralarını düzeltmek ve bir mal verilirse almak, verilmezse rıza göstermektir. Hz. Peygamber, Bedîr Savaşı'nın ganimetleri konusunda bu ayetin hükmüyle kendisine bırakılan ganimetlerin tamamını mücahidlere dağıtmıştır.[588] Bu ayete göre ganimetlerin, devlet başkanı tarafından kamunun ihtiyaçlarına göre tasarruf edilebileceği söylenebilir.[589]

Buhârî, ganimetlerin, Resûlullah (sav), yerlerini beyan edene kadar Müslümanların umumuna ait olduğunu ifade etmiştir.[590] Ganimetlerin Hz. Peygamber ve ümmetine helal kılındığını bildiren Sahîhayn'daki rivayetler şöyledir:

"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Ganimetler bana helal kılındı.'"[591]

"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Peygamberlerden bir peygamber gazaya çıktı… Neticede o peygamber, ganimetleri topladı. Derken o ganimetleri yakmak için gökten bir ateş geldi... Sonra ateş gelip o ganimet malını yedi. Ganimetler bizden önceki hiç kimseye helal değildi. Allah bizim zayıflığımızı ve aczimizi gördü de ganimetleri bize helal kıldı.'"[592]

---

[587] Nevevî, el-Minhâc, C: XII, s. 53, 54.
[588] Nesefî,a.g.e, C: II, s. 83; Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbarahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, 5 c., 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, C: II, s. 661-662.
[589] Mehmet Nadir Özdemir, **Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları**, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 48.
[590] Buhârî, "Humus", 8.
[591] Buhârî, "Mesâcid" 23, "Humus", 8; Müslim, "Mesâcid", 3, 5.
[592] Buhârî, "Humus", 8; Müslim, "Cihâd", 32.

"Bedîr esirleri hakkında Resûlullah (sav), Ebû Bekir ve Ömer'e 'Bu esirler hakkındaki görüşünüz nedir?' diye sordu. Ebû Bekir: 'Ey Allah'ın Nebîsi, bunlar amca ve aşiret çocuklarıdır. Onlardan fidye almanı uygun görüyorum. Böylelikle o, bizim için kafirlere karşı bir güç olur.... Azîz ve celîl olan Allah, 'Hiçbir peygamber için yeryüzünde kuvvetlenip sağlam duruma gelmedikçe esirler alması uygun olmaz... Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yeyin...'[593] *buyruklarını indirdi. Böylece Allah onlara ganimeti helal kıldı."*[594]

Bu hadisler, başka ümmetlere ganimetin helal olmadığını ancak Hz. Muhammed'e ve ümmetine helal kılındığını göstermektedir.[595]

Bir peygamberin gazaya çıkıp, ganimetleri şehrin meydanında topladığı ve bir ateşin bütün ganimetleri yaktığını anlatan rivayet, ganimetlerin toplanıp Allah için yakılmasını bildiren Tevrat hükmüyle uyuşmaktadır.[596]

Bedîr Savaşı'nın ardından nâzil olan Enfâl Sûresi'nin ilgili ayetleriyle ganimet hukuku oluşmaya başlamıştır. Hz. Peygamber, Bedîr ganimetlerini savaşa katılan gazilere eşit şekilde dağıtmıştır.[597]

Hz. Peygamber, ganimetler için farklı uygulamalarda bulunmuştur. Bunun sonucunda fakihler arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Savaşsız ele geçirilen malların fey olduğu konusunda genel olarak bir görüş ayrılığı yoktur. Savaşla ele geçen taşınır malların ganimet hükümlerine tabi olduğu konusunda da ihtilaf yoktur. İhtilaf, savaşla ele geçirilen taşınmaz mallarda, yani topraklardadır.[598]

Hz. Peygamber'in ganimet uygulamaları incelendiğinde, şartlar gereği hangi şekilde hareket etmek gerekiyorsa o şekilde tasarrufta bulunduğu söylenebilir.[599] Ele

---

[593] el-Enfâl 8/69.
[594] Müslim, "Cihâd", 58.
[595] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 278; İbn Hacer, Fethu'l-bârî, C: VI, s. 223; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 42; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 83; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 313-314.
[596] Tesniye 13/16.
[597] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 344; Mâverdî, a.g.e, s. 264.
[598] Mustafa Fayda, *"Fey"*, **DİA**.
[599] M. Nadir Özdemir, a.g.e, s. 127-128.

geçirilen araziler, esirler ve menkul mallar ganimet hukuku açısından üç başlık altında değerlendirilmişlerdir.[600]

3.2.1. Menkul Mallar

Düşmandan ganimet olarak ele geçirilen silah, giysi, altın, gümüş vb. her türlü taşınabilir eşya ile hayvanlar bu gruptandır. Ganimet denince esasen bunlar kastedilmektedir.

"Alî (ra) dedi ki: 'Bedîr günü alınan ganimetlerden bana isabet eden yaşlı bir devem vardı…'"[601]

"Resûlullah (sav), Hevâzin heyeti Müslüman olarak ona geldiklerinde ayağa kalktı. Hevâzinliler, ondan mallarının ve esirlerinin geri verilmesini istediler. Resûlullah (sav), onlara şöyle buyurdu: 'Benimle beraber gördüğünüz kimseler de vardır. İki gruptan birini seçin, ya esirler, ya mallar… Resûlullah'ın (sav) kendilerine ancak iki gruptan birini vereceğini anlayınca 'Biz esirlerimizi tercih ediyoruz.' dediler."[602]

Bu hadisler, düşmanın menkul mallarının ganimet olarak alındığını göstermektedir. Savaşla ele geçirilen menkul malların ganimet hükümlerine tabi olduğu hususunda İslâm âlimleri arasında bir ihtilaf yoktur.[603]

"İbn Ömer dedi ki: '….Kurayza savaşınca erkeklerini öldürttü, kadınlarını, çocuklarını ve mallarını Müslümanlar arasında taksim etti'"[604]

"Resûlullah (sav), Kurayzalılar hakkında hüküm verme işini Sa'd'a bıraktı. O da: 'Ben, onlar hakkında, savaşçıların öldürülmesi, çocukların ve kadınların esir alınması, mallarının paylaştırılması hükmünü veriyorum.' dedi."[605]

---

[600] Erkal, *a.g.md.*
[601] Buhârî, "Büyu'", 16, "Humus", 1, "Megâzî", 9; Müslim, "Eşribe", 1.
[602] Buhârî, "Megâzî", 51.
[603] Mustafa Fayda, *a.g.md.*
[604] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62.
[605] Müslim, "Cihâd", 65.

Kurayzaoğulları'ndan ele geçirilen mallar ve esirler, Müslümanlar arasında taksim edilmiştir.[606] Benû Kurayza'nın mallarının paylaştırılması işi, ganimet hukukuna göre yapılıp sadece gazilere dağıtılmış da olsa, ganimet hukukuna bağlı kalınmadan bütün Müslümanlara dağıtılmış da olsa, sonuçta bir hakem kararıdır. Hakem başka bir karar da verebilirdi, Hz. Peygamber, muhakkak o karara da uyacaktı.

Bedîr'de ele geçirilen ganimetler, Enfâl Sûresi'nin 1. ayetiyle Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmış, Hz. Peygamber de gaziler arasında eşit şekilde taksim etmiştir.[607] Bu ganimetten humus ayrılmamıştır.[608] Kendisi de her asker gibi bir pay almıştır.[609] Buhârî, Bedîr'e katılıp ganimetten pay alan Kureyşli muhacirlerin 81 erkek olduğunu belirtmiş, Urve b. ez-Zübeyr'den de bunların 100 kişi olduğunu aktarmıştır.[610]

Huneyn Savaşı'ndan sonra Müslüman olarak Hz. Peygamber'e gelen ve esirleri veya mallarından birini seçmeleri söylenen Hevâzinliler, esirlerini seçmişlerdi. Onlara esirleri iade edilmiş ancak malları ganimet muamelesine tabi tutulmuştur. Hz. Peygamber, Huneyn ganimetlerinin Cirâne'de toplanmasını emretmiş ve Tâif üzerine savaşa gitmişti. Tâif'ten döndüğü zaman Cirâne'de ganimetleri paylaştırmıştır.[611]

Hevâzinliler, savaşçılara teşvik olması için savaşa gelirken yanlarında kadınlarını, çocuklarını, deve ve koyun sürülerini de getirmişlerdi. Bunun, askerlerin, savaşı kazanana veya ölünceye kadar bütün güçleriyle savaşmasını sağlayacağını düşünüyorlardı.[612] Bu sebeple Hevâzin ganimetleri oldukça fazla miktardadır. Develerin yirmi dört bin, koyunların kırk bin tane olduğu, dört bin ukıyye de gümüş bulunduğu nakledilmiştir.[613]

---

[606] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 287; Aynî, a.g.e, C: XVII, s. 127; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 334; İbn Sâ'd, a.g.e, C: II, s. 75; Taberî, Tarih, C: II, s. 103; Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamber'in Savaşları**. (Çev: Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul 2017, s. 127.
[607] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 344.
[608] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 311; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 248; Mâverdî, a.g.e, s. 264; Cessâs, a.g.e, C: IV, s. 224; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 17-18; Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 395; Erkal, *a.g.md*.
[609] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 836.
[610] Buhârî, "Megâzî", 9.
[611] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 46; Aynî, a.g.e, C: XVII, s. 298.
[612] Miras, a.g.e, C: VII, s. 97; Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, s. 113.
[613] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 48; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 61; Miras, a.g.e, C: VII, s. 97.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber'in ganimet uygulamalarında, savaşla ele geçirilen menkul malların 4/5'i çoğunlukla savaşa katılan gaziler arasında taksim edilmiştir. Savaşla ele geçirilen menkul malların ganimet hükümlerine tabi olduğu konusunda ihtilaf yoktur.[614]

3.2.2. Esirler

Hz. Peygamber, savaşta ele geçirilen esirler hakkında karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakma ve Müslümanlara taksim etme gibi uygulamalarda bulunmuştur. Esirlere karşılık fidye alındığını gösteren bazı rivayetler şunlardır:

"Ensâr'dan adamlar Resûlullah'tan (sav), 'Yâ Resûlullah, bize izin ver de kız kardeşimizin oğlu Abbâs'ın fidyesini kendisine terk edelim.' diyerek izin istediler. Hz. Peygamber dedi ki: 'O fidyeden bir dirhemi bile iade etmeyeceksiniz.'"[615]

"Resûlullah'a (sav) Bahreyn'den mal getirildi. Bunun üzerine Abbâs, Hz. Peygamber'e gelerek: 'Yâ Resûlullah, bu maldan bana biraz ver. Çünkü ben (Bedîr Savaşı'nda) hem kendimin, hem de Akîl'in fidyesini vermiştim.' dedi…"[616]

"Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir: Bedîr esirleri hakkında Resûlullah (sav), Ebû Bekir ve Ömer'e 'Bu esirler hakkındaki görüşünüz nedir?' diye sordu. Ebû Bekir: 'Ey Allah'ın nebisi, bunlar amca ve aşiret çocuklarıdır. Onlardan fidye almanı uygun görüyorum. Böylelikle o, bizim için kafirlere karşı bir güç olur. Umulur ki Allah onları İslâm'a hidayet eder.' dedi. Resûlullah (sav), Ebû Bekir'in dediğini beğendi ve benim dediğimi beğenmedi..."[617]

"Sakîfliler, Ukayloğulları ile antlaşmalıydılar. Sakîfliler, Resûlullah'ın (sav) ashâbından iki adamı esir aldılar. Resûlullah'ın (sav) ashâbı da Ukayloğulları'ndan

---

[614] Fayda, *a.g.md.*
[615] Buhârî, "Cihâd", 169; "Itk", 11.
[616] Buhârî, "Cihâd", 169.
[617] Müslim, "Cihâd", 58.

bir adamı esir aldılar…. Sonra bu adam, o iki adam karşılığında fidye olarak verildi.”[618]

Bu hadisler, düşman esirlerine karşılık fidye alınabileceğine delildir. Nitekim bu hüküm, Kur’an-ı Kerîm’de *“Kâfirlerle (savaşta) karşılaştığınızda hemen boyunlarını vurun, nihayet onları çökertince bağı sağlam bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin…”*[619] ayetiyle de bildirilmiştir.

Arap dilinde “اسير (esîr)” kelimesi, savaşta ele geçirilen düşman savaşçı erkeklerini ifade ederken, düşmandan ele geçirilen kadın ve çocuk tutsakları ifade etmek için “سبي (seby)” kelimesi kullanılmaktadır.[620] Nitekim hadislerde de Bedîr esirlerinden bahsedilirken “اسير (esîr)” kelimesi kullanılmış, Mustalikoğulları ve Hevâzin kabilelerinden esir alınan kadınlar ve çocuklar için ise “سبي (seby)” kelimesi kullanılmıştır.[621] Esirler, muharip erkekler ile kadın ve çocuklar olmak üzere iki ayrı sınıfta değerlendirilmişlerdir.[622]

Bedîr’de ele geçirilen menkul mallar, gaziler arasında taksim edilirken, konuyla ilgili rivayetlerden esirlerin taksim edilmediği anlaşılmaktadır. Esirlere ne yapılacağına dair vahiy de gelmemiştir.[623] Hz. Peygamber, bu esirler hakkında ashabıyla istişare etmiş ve serbest bırakılmaları karşılığında fidye alınmasına karar vermiştir. Eğer esirler, mücahidler arasında paylaştırılmış olsaydı, Hz. Peygamber’in esirlere ne yapılacağına dair istişare etmesine gerek kalmazdı.

Hz. Peygamber’in Bedîr esirleri hakkında görüşlerini sorması üzerine Hz. Ebû Bekir’in *“Bunlar amca ve aşiret çocuklarıdır… Umulur ki Allah, onları İslâm’a hidayet eder.”* şeklindeki sözlerinden bu esirlerin öldürülmeleri yönünde bir temayül olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir, bu sözleri ile öldürülmemeleri gerektiğini söylemiştir.

---

[618] Müslim, “Nezr”, 8.
[619] el-Muhammed 47/4.
[620] İbn Manzûr, a.g.e, C: IV, s. 19, C: XIV, s. 367; Ahmet Özel, *“Esir”*, **DİA**.
[621] Buhârî, “Humus” 15, 19, “Megâzî”, 30, 51.
[622] Ahmet Özel, *a.g.md.*
[623] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 408.

Hz. Peygamber'in esirler hakkında karar vermiş olması, bu esirlerin dağıtılmadığını göstermektedir. Kaynaklarda bahsedilen, Bedîr esirlerinin taksim edilmesiyle ilgili husus, bu esirlerin Medine'ye getirilmeleri esnasında onların bakımlarını ve güvenliklerini daha kolay sağlamak ve kaçmalarına engel olabilmek için, sorumlu kılma şeklindedir.[624]

Bedîr esirleri arasında bulunan Hz. Peygamber'in akrabaları da fidyeden istisna edilmemiş amcası Abbâs ve amcaoğlu Âkil ve Nevfel için de fidye alınmıştır.[625] Esirlerin fidyesi 1000-4000 dirhem arasında belirlenmiştir.[626] Ebû Ubeyd, esirler karşılığında alınan toplam fidyenin takriben 4000 dirhem olduğunu nakletmiştir.[627] Ayrıca Müslümanların maddî gelire şiddetle ihtiyaç duydukları bir dönemde dahi okuma-yazma bilen düşman esirlerinin belli bir sayıdaki Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılması[628] burada mutlaka anılması gereken mümtaz bir olaydır.

"İbn Ömer dedi ki: 'Kurayza ve Nadîr oğulları savaş açtı. Benû Nadîr'i sürgüne gönderdi. Kurayzalıları yerlerinde bıraktı ve lütfetti. Kurayza savaşınca erkeklerini öldürttü, kadınlarını, çocuklarını ve mallarını Müslümanlar arasında taksim etti. Yahudilerden bazıları Müslüman oldular. Medine'deki bütün Yahudi kabilelerini; Benû Kaynuka –onlar Abdullah b. Selâm'ın kabilesiydi-, Benû Hârise Yahudilerini ve Medine Yahudilerinin hepsini sürgün etti.'"[629]

"El değirmeniyle un öğütmekten dolayı Fâtıma'nın elleri tutmaz olmuştu Resûlullah'a bir grup harb esiri getirildiğini duydu. O esirlerden bir hizmetçi istemek için babasına gitti…"[630]

Medine Yahudileriyle ilgili hadisten, Müslüman olmayan Yahudi topluluklarının Medine'den sürgün edildikleri anlaşılmaktadır. Medine'de bulunan Yahudi

[624] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 347; Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, s. 51.
[625] İbn Battâl, a.g.e, C: VII, s. 53; Aynî, a.g.e, C: XIII, s. 97; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 409.
[626] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 365; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 22; Aynî, a.g.e, C: XIII, s. 97.
[627] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 134.
[628] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 134; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 22; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 192.
[629] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62.
[630] Buhârî, "Humus", 6.

kabilelerinden, Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmayı ilk bozan Benû Kaynuka olmuştur. Hz. Peygamber, onları sürgüne göndermiştir.[631]

Benû Kurayza'dan ele geçirilen esirler, Müslümanlar arasında taksim edilmiştir.[632] Kurayzalılar hakkında inen Ahzâb Sûresi'nin 26. ayetinde Müslümanların onlardan bazılarını esir aldıkları açıkça belirtilmiştir.[633] Bu ayette esir alındıkları bildirilenlerin kadın ve çocukları olduğu müfessirlerce açıklanmakla beraber,[634] hadisler ve siyer kaynaklarındaki rivayetler de bu ayete ve yorumuna muvafıktır.[635]

Hz. Peygamber'in uygulamasında fidyeyle veya karşılıksız olarak serbest bırakılmayan tek esir topluluğu Benû Kurayza esirleridir. Onlar hakkındaki bu karar kendilerinin de razı olduğu Sa'd b. Muâz'ın hakemliği sonucunda alınmıştır.[636] Alınan karar Yahudi şeriatına göre alınmış,[637] Ahzâb Sûresi'nin 26. ayetiyle de tasdik edilmiştir.

Benû Kurayza'dan ele geçirilen esirlerin bir kısmı Necid ve Şam'a gönderilmiş ve onların karşılığında at ve silah alınmıştır.[638] Necid ve Şam, Yahudilerin yaşadıkları bölgelerdi, daha önceden Medine'den çıkarılan Yahudiler de Necid ve Şam'a gitmişlerdi.[639] Kurayza esirlerinin de buralara gönderilmiş olması, onların köle gibi satılmadığını bilakis buralarda yaşayan dindaşlarına fidye karşılığında verilmiş olabileceğini muhtemel kılmaktadır.

Yukarıda da temas edildiği gibi Benû Kurayza ile ilgili alınan karar Hz. Peygamber'in aldığı bir karar değil, her iki tarafında razı olduğu hakem tarafından alınan bir karardır. Hakem, esirler hakkında da farklı bir karar verseydi, Hz. Peygamber bu karara da uyacaktı. Hz. Peygamber'in esirler konusundaki

---

631 İbn Hacer, a.g.e, C: VII, s. 330.
632 İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 287; Aynî, a.g.e, C: XVII, s. 127; Muhammed Hamidullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, (Çev: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 272.
633 el-Ahzâb 33/26.
634 Taberî, Tefsîr, C: XX, s. 250; İbn Kesîr, Tefsîr, C: VI, s. 399; Nesefî, a.g.e, C: III, s. 241.
635 Taberî, Tarih, C: II, s. 103; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 330,334; Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid, **Kitâbu'l-Megâzî**,(Thk: Marsden Jones), 3 c., Âlimü'l-Kütüb, Beyrut t.y, C: II, s. 521-524; İbn Hibbân, es-Sîretü'n-nebeviyye, s. 201.
636 Buhârî, "Megâzî", 28; Müslim, "Cihâd", 64; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 329; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 488-489.
637 Hamidullah, a.g.e, s. 489; İslâm'da Devlet İdaresi, s. 272, 301. (Ayrıca bkz. Tevrat, Tesniye 20/10-14.)
638 İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 335; Vâkidî, a.g.e, C: II, s. 523.
639 İbn Hacer, a.g.e, C: VII, s. 330.

uygulamalarını anlamaya çalışırken, Benû Kurayza'nın kadın ve çocuklarının Müslümanlar arasında taksim edilmesi olayının değerlendirme dışında tutulması daha isabetli olacaktır.

Hz. Fâtıma'nın, Hz. Peygamber'den esirler arasından bir hizmetçi istemesi, Hz. Peygamber devrinde esirlerin köleleştirilmesi uygulamasına delildir. Böyle bir uygulama olmasa Hz. Fâtıma, esirlerden bir hizmetçi istemezdi.

"Resûlullah (sav), Mustalikoğullarına, haberleri yokken baskın yaptı. Savaşçılarını öldürdü, kadın ve çocuklarını esir aldı."[640]

"Resûlullah (sav), Bedîr esirleri hakkında: 'Mut'im b. 'Adiyy sağ olsaydı sonra benimle bu iğrenç adamlar hakkında konuşsaydı, kesinlikle onları ona bırakırdım.' buyurdu."[641]

"Resûlullah (sav), Necid tarafına bir süvari birliği göndermişti. Bu birlik, Hanifeoğullarından Sümâme b. Usâl denilen Yemâmelilerin lideri bir adam getirdi. Mescidin direklerinden birine bağladılar. Resûlullah (sav) onun yanına çıkıp: 'Ne haber yâ Sümâme' dedi. O: 'Bende yâ Muhammed, hayır var. Eğer öldürürsen kan sahibi birini öldürürsün. İyilik yaparsan, teşekkür eden birine iyilik yaparsın. Mal istiyorsan iste, sana dilediğin verilecektir.' Resûlullah (sav), onun yanından ayrıldı… (Bu olay bu şekilde iki kere daha gerçekleşti. Üçüncüsünde) *Resûlullah (sav): 'Sümâme'yi serbest bırakın.' buyurdu… Sümâme Müslüman oldu."*[642]

"Resûlullah (sav), Hayber'i ele geçirince Yahudileri buradan çıkarmak istemişti..."[643]

"Hevâzinliler, mallarının ve esirlerinin geri verilmesini istediler. Resûlullah (sav), onlara şöyle buyurdu: '…İki gruptan birini seçin, ya esirler, ya mallar.' Resûlullah'ın (sav) kendilerine ancak iki gruptan birini vereceğini anlayınca 'Biz esirlerimizi tercih ediyoruz.' dediler. Resûlullah (sav), Müslümanlara buyurdu ki:

---

[640] Buhârî, "Megâzî", 30; Müslim, "Cihâd", 1.
[641] Buhârî, "Humus", 16, "Megâzî", 9.
[642] Buhârî, "Mesâcid", 43, "Husûmât", 6, "Megâzî", 66; Müslim, "Cihâd", 59,60.
[643] Buhârî, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6.

'Şimdi kardeşleriniz, bize, tevbe ediciler olarak geldiler. Ben esirlerini onlara geri vermeyi uygun gördüm. Sizden bunu gönüllüce yapmak isteyen yapıversin. Kim de hissesini tutmak isterse Allah'ın bize vereceği ilk feyden ona vermemize karşılık bırakıversin.' İnsanlar: 'Yâ Resûlullah, biz gönüllü olarak verdik.' dediler."[644]

"Hz. Ömer'e Huneyn esirlerinden iki cariye düşmüştü. Resûlullah (sav), Huneyn esirlerini karşılıksız olarak serbest bıraktığını açıkladı ve sokaklarda koşuşturmaya başladılar. Hz. Ömer: 'Ey Abdullah, bak, bu ne?' deyince Abdullah: 'Resûlullah, esirleri karşılıksız serbest bıraktı.' dedi. Ömer dedi ki: 'Git, iki cariyeyi serbest bırak.'" [645]

Bu hadisler, esirlerin karşılıksız serbest bırakılabileceğine delildir.[646] Kur'an-ı Kerîm'de, esirler hakkında uygulanacak hükümleri bildiren ayette de esirlerin karşılıksız serbest bırakılabileceği bildirilmiştir.[647]

Mustalikoğulları esirleri, Hz. Peygamber'in, bu kabilenin reisi olan Hâris b. Ebû Dırâr'ın kızı Cüveyriye ile evlenmesi üzerine Hz. Peygamber'in akrabaları oldukları gerekçesiyle sahâbe tarafından serbest bırakılmışlardır.[648]

Hayber'de alınan esirler, savaş esnasında alınan esirlerdir. Çünkü savaş bitince Hz. Peygamber, Hayber Yahudilerine sürgün cezası vermiş ve esirleri onlara iade etmiştir.[649] Bu olay, savaş bittikten sonra mağlup tarafın fertlerinin, Müslümanların esiri olmadığını göstermektedir.

Rivayetlerden, esirlerin, Müslümanlara dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu, ganimet taksimi şeklinde bir dağıtım olmasa gerektir. Esirlerin doyurulabilmesi gayesiyle yapılmış bir dağıtım olmalıdır. Ayrıca ganimet şeklinde taksim edilen esirler için "أصاب (isabet etti)"[650] fiili kullanılırken,[651] Hayber esirleri arasındaki

---

[644] Buhârî, "Megâzî", 51.
[645] Buhârî, "Humus", 19.
[646] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 304; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 88.
[647] el-Muhammed 47/4.
[648] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 174; Aynî, a.g.e, C: IV, s. 88, C: XI, s. 106; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 404; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 272.
[649] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 135-136, 158; Belâzurî, a.g.e, s. 25; Vâkidî, a.g.e, C: II, s. 671.
[650] İbn Manzûr, a.g.e, C: I, s. 537.
[651] Buhârî, "Humus", 19.

Safiyye için "صارت الى (yanına vardı, yanında bulundu)[652] fiilinin kullanılmış olması da bu dağıtımın, ganimet taksiminden farklı olduğu konusunda dikkate değer bir noktadır.

Hevâzin esirlerinin taksimattan önce mi sonra mı serbest bırakıldığına dair ihtilaf edilmiştir.[653] Hz. Ömer'in iki cariyeyi serbest bıraktığı rivayetten, esirlerin taksimattan sonra bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in, esirleri gönüllü olarak bırakmak istemeyenlere elde edilecek ilk ganimetten vermeyi vaat etmesi de taksimatın gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Eğer bu ganimetler, henüz taksim edilmemiş olsaydı, bu kimselere bu ganimetten verilebilir ve daha sonra elde edilecek ganimeti beklemeye gerek kalmazdı.

Muhammed Hamidullah da esirlerin iadesinin taksimattan sonra yapıldığını ifade etmektedir.[654] Eğer esirlerin iadesi ganimet taksiminden önce olsaydı, Hz. Peygamber'in henüz taksim edilmemiş ganimetler hakkında kendi başına karar almadığı ve konuyu gazilere sorduğu, dolayısıyla da devlet başkanının ganimetler hakkındaki tasarruf yetkisinin kısıtlı olduğu, ganimet malları hakkındaki kararları, bu malların müstakbel sahipleri olan Müslüman gazilerle birlikte verebileceği şeklinde bir kanaat oluşurdu. Hevâzin esirlerinin iadesi taksimattan sonra olmuş, dolayısıyla Hz. Peygamber, bu esirler, gazilere taksim edilmiş olduğu için esirlerin iadesini gazilerden rica etmiştir.[655]

Mekke'nin fethinde birkaç kişi hariç buranın halkına bir şey yapılmamış ve hepsi serbest bırakılmışlardır.[656] Hz. Peygamber, peygamberliğinin en başından beri kendisine en büyük düşmanlığı yapmış olmalarına rağmen Mekkelilere esir muamelesi yapmamıştır. Bu olay, savaşla alınmış da olsa fethedilen bölgelerin halkının, Müslümanların esiri olmayacağının açık bir delilidir. Mekke'nin Fethi'nden hemen sonra gerçekleşen Huneyn Gazvesi'ne Mekkelilerden pek çok kişi de katılmıştır. Üstelik bu gazvenin ganimetlerinin dağıtımında Hz. Peygamber,

[652] İbn Manzûr, a.g.e, C: IV, s. 443.
[653] Miras, a.g.e, C: VII, s. 100.
[654] Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, s. 121.
[655] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 33-34; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 272.
[656] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 103.

Mekke'nin önde gelenlerine fazlaca mal vermiş ve ensâr, Hz. Peygamber'in artık Mekke'ye döneceğini bile düşünmeye başlamışlardır.[657]

Hevâzin esirlerinin ve daha öncesinde de Mustalikoğulları esirlerinin taksim edilmiş olması, savaşta ele geçirilen esirlerin, gazilere dağıtılabileceğini göstermektedir. Ancak Muhammed Sûresi 4. ayetinin savaşta esir alınanlar hakkında *"ya karşılıksız, ya fidye karşılığı salıverin"* ifadesine istinaden esirlerin geçici olarak esir alındıkları ve köleleştirilemeyeceklerini düşünmek de mümkün gözükmektedir.[658]

Bununla beraber Hz. Peygamber'in, Hevâzin esirlerini serbest bırakma konusunda, kendilerinin payına düşen esirleri serbest bıraktığını söyleyip, esirlerini gönül hoşluğuyla bırakmak istemeyenlere ilk ganimetten mal vermeyi vaat etmesi bu esirler üzerinde Müslüman gazilerin bir mülkiyetinin oluştuğunu göstermektedir. Nitekim sahabe, ellerindeki Benû Mustalik esirlerini de Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evlenmesi sonucu serbest bırakmışlardır.

Fâkihler, esirlere yapılacak muameleler konusunda fidye karşılığı veya karşılıksız serbest bırakılmaları, köle yapılmaları ve öldürülmeleri gibi uygulamalar saymışlar ve bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır.[659] Mâlikî, Şâfi'î ve Hanbelîlere göre devlet başkanı uygun görürse esirler, fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakılabilir.[660]

Hanefîler ise bir esirin dâr-u'l-harbe fidye ile veya karşılıksız serbest bırakılamayacağı görüşündedirler. Ancak zimmî statüsüyle İslâm devletinin vatandaşı olursa serbest bırakılabileceğini kabul etmişlerdir.[661] Hz. Peygamber'in Bedîr esirlerini serbest bırakmasının ise mensûh olduğu şeklinde yorumlamışlardır.[662] Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, Müslüman esirlere karşılık düşman esirlerinin serbest bırakılabileceği görüşündedirler.[663]

---

[657] Buhârî, "Megâzî", 46, 53.
[658] Mehmet Birsin, *"İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi"*, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XI, S. 21, 2012/1, s. 183-184.
[659] Özel, *a.g.md*.
[660] Mâverdî, a.g.e, s:249; İbn Rüşd, a.g.e, C: I, s. 382; İbn Kudâme, a.g.e, C: X, s. 396; Özel, *a.g.md.*
[661] Serahsî, a.g.e, C: X, s. 139-140; Kâsânî, a.g.e, C: VII, s. 119-120; Özel, *a.g.md.*
[662] Serahsî, a.g.e, C: X, s. 139; Kasânî, a.g.e, C: VII, s. 120; Özel, *a.g.md.*
[663] Serahsî, a.g.e, C: X, s. 140.

Tablo 1. Hz. Peygamber'in savaş esirleriyleriyle ilgili uygulamaları.

SAVAŞIN ADI	VERİLEN HÜKÜM	GERÇEKLEŞEN UYGULAMA
Bedîr	Savaşçılar esir alındı.	Bir kısmı fidyeyle, bir kısmı karşılıksız serbest bırakıldılar.[664]
Benû Kaynuka, Benû Hârise ve diğer Medine Yahudi toplulukları	Sürgün cezası verildi.	Sürgün edildiler.[665]
Benû Nadîr	Sürgün cezası verildi.	Sürgün edildiler.[666]
Benû Kurayza	Yetişkin erkekler idam edilecek, kadın ve çocuklar esir alınıp taksim edilecek. (Hakem kararı)	Yetişkin erkekler idam edildi. Esirler, Müslümanlara taksim edildi.[667] (Hakem kararı uygulandı.)
Benû Mustalik	Kadın ve çocuklar esir alındı ve taksim edildiler.[668]	Esirler karşılıksız serbest bırakıldılar.[669]
Hayber	Sürgün cezası verildi.[670]	Toprakları işleyip ürünün yarısını vermeleri karşılığında, geçici olarak yerlerinde bırakıldılar.[671]
Fedek	Hayber'le aynı şartlarda antlaşma yapıldı.[672]	Toprakları işleyip ürünün yarısını vermeleri karşılığında, geçici olarak yerlerinde bırakıldılar.[673]
Mekke	Serbest bırakılacaklar.	Serbest bırakıldılar.[674]
Hevâzin	Kadın ve çocuklar esir alındı ve taksim edildiler.[675]	Esirler karşılıksız serbest bırakıldılar.[676]

[664] Buhârî, "Cihâd", 169; "Itk", Müslim, "Cihâd", 58.
[665] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62.
[666] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62.
[667] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62.
[668] Buhârî, "Megâzî", 30; Müslim, "Cihâd", 1.
[669] Buhârî, "Itk", 13; Müslim, "Cihâd", 1; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 174; Aynî, a.g.e, C: IV, s. 88, C: XI, s. 106; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 404; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 272.
[670] Buhârî, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6.
[671] Buhârî, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6.
[672] Buhârî, "Megâzî", 36; Müslim, "Cihâd", 52, 53; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35.
[673] Buhârî, "Megâzî", 36; Müslim, "Cihâd", 52, 53; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35.
[674] Buhârî, "Megâzî", 46, 53.
[675] Buhârî, "Humus", 19, "Megâzî", 51.
[676] Buhârî, "Humus", 19, "Megâzî", 51.

Savaş esirleri hakkında verilen hükümler incelendiğinde, haklarında kendilerinin de razı olduğu hakemin kararı uygulanan Benû Kurayza dışındaki bütün Yahudi toplulukları için sürgün hükmünün verildiği görülmektedir.

Bu topluluklardan Medine'de yaşamakta olan Benû Kaynuka, Benû Hârise, Benû Nadîr ve Medine'de yaşayan diğer Yahudi toplulukları Medine'den sürülmüştür.[677]

Hayber ile ilgili rivayetlerden Hayberlilerin topraklarından sürüleceği ancak daha sonra varılan antlaşmayla toprakları işleyip ürünün yarısını vermeleri karşılığında, geçici olarak topraklarında bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Bu antlaşmada Hz. Peygamber, Hayberlilere, Müslümanların uygun görecekleri zamana kadar burada kalabileceklerini şart koşmuştur.[678] Nitekim vefatına yakın bir zamanda ashabına, Yahudi ve Hristiyanları bu topraklardan çıkarmalarını söylemiştir.[679] Hz. Peygamber'in, Hayberlileri, sürmeyi durdurmasının sebebinin, Müslümanlar arasında bu toprakları işleyip ziraat yapacak yeterli sayıda kişi bulunmaması olduğu söylenebilir.[680]

Fedek halkı, Hayberlilerle yapılan antlaşma şartlarıyla aynı şartlarda bir antlaşma talep etmişler, Hz. Peygamber de kabul etmiştir.[681] Yani onlar da Müslümanların uygun görecekleri zamana kadar, ziraat yapıp ürünün yarısını vermeleri karşılığında topraklarında bırakılmışlardır.

Yahudi topluluklarının sürgün edilmeleri, İslâm'ın merkezi olan Hicaz topraklarında İslâm dışında bir din bırakılmaması siyaseti gereğidir.[682] Nitekim Hz. Peygamber,

---

[677] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62; Yahyâ b. Âdem, a.g.e, s. 45; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 269-270.
[678] Buhârî, "Muzâraa'", 14, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6.
[679] Buhârî, "Cihâd", 172, "Cizye", 6, "Megâzî, 78; Müslim, "Vasiyet", 20.
[680] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 72; Belâzurî, a.g.e, s. 26; İbn Kayyim, el- Cevziyye, **Zâdu'l-meâd**, (Çev: Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli), 6. c., İklim Yayınları, İstanbul 1989, C: III, s. 181.
[681] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35.
[682] Hadislerde Yahudi ve Hristiyanların çıkarılacakları yer, "الجزيرة العرب (Arap Yarımadası) olarak geçmektedir. Arap Yarımadası, Yemen'den, Şam ve Irak'a, Kızıldeniz'den, Umman ve Basra Körfezi'ne kadar olan yerleri içine alan bölgedir. Ancak Hz. Peygamber'in kastının Hicaz bölgesi ve civarı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer, Yahudi ve Hrıstiyanları tamamen Arap Yarımadası dışına çıkarmamış, Hicaz bölgesinden uzaklaştırmıştır. Zira Yahudileri gönderdiği Teymâ ve Erîha Arap Yarımadası dahilindedir ve Teymâ günümüzde de Suudî Arabistan'ın bir yerleşim birimidir. Erîha ise Filistin topraklarındadır. Buhârî, "Muzâraa'", 14, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6; Nevevî, a.g.e, C: X, s. 212-213, C: XI, s. 93-94; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 171; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 416; Elnure Azizova, *Teymâ*, **DİA**; Teymâ için bkz. https://www.google.com/maps/place/Teyma+Suudi+Arabistan/@24.1049099,30.5110348,5z/data=!4m5!3m4!1s0x15a729e2f13118a7:0x3850fff5d162f2c7!8m2!3d27.6121695!4d38.5165234; Erîha için bkz. https://www.google.com/maps/@31.8594675,35.4294883,13z.

yeryüzünün Allah'ın ve Resûlü'nün olduğunu ve Yahudileri, Hicaz topraklarından çıkarmak istediğini ifade etmiştir.[683] Vefatına yakın, ashabına da, onları, bu topraklardan çıkarmalarını emretmiştir.[684]

Kendilerini diğer topluluklardan üstün gören, hem din hem de devlet için tehdit içeren Yahudi kabilelerinin, İslâm Dini'nin ve devletin merkezi olan Hicaz topraklarında bulunmaları önemli bir tehlikeydi. Nitekim daha önce Medine'de birlikte yaşadıkları Müslümanlara ihanetler etmişlerdi. Hayber'de de doğru durmamışlar, diğer kabileleri Müslümanlara karşı kışkırtmışlardı. İçlerinde bilgin insanlar bulunduğu için diğer toplulukları dini açıdan da kandırabiliyorlar ve onların İslâm Dini'ne girmemeleri için çalışıyorlardı. Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunu çok iyi bildikleri halde çok azı iman etmişti ve diğer Arap kabileleri gibi toplu halde Müslüman olmaları çok da muhtemel değildi.[685] Bunlar ve bunlar gibi sebeplerden dolayı Yahudi kabilelerinin, din ve devletin merkezi olan bu topraklarda bulunmaları büyük bir tehditti. Hz. Peygamber, onları bu toprakların dışına çıkartmak istemiştir. Hayber'le yaptığı, Fedek ve Vâdî'l-Kurâ[686] ile aynı şartlarla kabul ettiği antlaşmalarda da Yahudilerin, Müslümanların istedikleri zamana kadar bu topraklarda kalabileceklerini şart koşmuş olması onları, Hicaz topraklarında geçici olarak bıraktığını göstermektedir. Nitekim vefatına yakın ashâbına, onları

---

[683] Buhârî, "Cizye", 6; Müslim, "Cihâd", 61, 63. Yahudi ve Hristiyanların Arap Yarımadası'ından çıkarılmalarıyla ilgili hadislerin senet ve metin analizleriyle ilgili bkz. Salih Kesgin,*"Yahudileri, Hristiyanları ve Müşrikleri Arap Yarımadası'ndan Çıkaracağım…" Hadisi Üzerine Senet ve Metin Eksenli Bir Analiz"*, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C: XII, S. 1, 2012, s. 210-211.

[684] Buhârî, "Cihâd", 172, "Cizye", 6, "Megâzî, 78; Müslim, "Vasiyet", 20. Hadislerde Yahudilerle birlikte Hristiyanlar ve müşrikler de geçmektedir. Müslim'in Cihâd kitabında naklettiği hadiste "…orada Müslüman'dan başkasını bırakmayıncaya kadar Yahudi ve Hristiyanları mutlaka çıkartacağım." şeklinde geçmektedir. Bu hadis, diğer hadisleri açıklar mahiyettedir. Hz. Peygamber, İslâm Dini'nin ve devletinin merkezinde İslâm Dini'ne ve Müslümanlara düşmanlık edecek ve ileride fitneye sebep olmaları kuvvetli bir ihtimal olan gayr-i müslimlerin bırakılmasını istememektedir. Zira bölgede yaşayan diğer Arap kabileleri zaman içerisinde Müslüman olmuşlar, ancak Yahudi ve Hristiyanlar az sayıdaki bireysel ihtidâlar dışında Müslümanlığı kabul etmemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatı zamanında Hicaz bölgesinde Yahudilerden başka gayr-i müslim bir topluluk kalmamıştı. Tarih boyunca azınlıkların nasıl sorunlara sebep olduğu da ortadadır. Hz. Peygamber, Müslümanlarla birlikte başka din mensubu toplulukların, İslâm Dini'nin harem kabul ettiği topraklarda kalıp fitneye sebep olmalarını istememiştir. Bu konu, "Fitne kalmayıp, din tamamen Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın…" mealindeki Bakara Sûresi 193 ve Enfâl Sûresi 39. ayetlerle birlikte değerlendirilmelidir. Buradaki fitne kelimesi âlimlerin çoğu tarafından, Allah'a şirk koşma, ondan başkasına ibadet etme, Allah'ın dininden başka din olması şeklinde açıklanmıştır. (Taberî, Tefsîr, C: III, s. 570; İbn Kesîr, Tefsîr, C: IV, s. 56; Cessâs, Ahkâmu'l- Kur'an, C: I, s. 324.) Bu şekilde fitneyi tamamen dünyadan kaldırmak mümkün değildir. Dinin tamamen Allah'ın dini olması için herkesin Müslüman olması da mümkün değildir. O halde bu ayet ve Hicaz'dan Müslümanların dışındaki toplulukların çıkarılması hadisleri birlikte değerlendirildiğinde kastedilen mananın "İslâm Dini'nin harem kabul ettiği Hicaz bölgesinde Allah'a şirk koşma, ondan başkasına ibadet etme gibi işlerin kalmaması ve İslâm Dini'nden başka din olmaması için bu bölgedeki bütün gayr-i Müslimleri buradan uzaklaştırın." şeklinde olduğu söylenebilir.

[685] el-Bakara 2/86, 101, 104; el-Mâide 5/57, 78; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 478-487.

[686] Belâzurî, a.g.e, s. 38.

buralardan çıkartmalarını emretmiştir. Hz. Ebû Bekir zamanında ve Hz. Ömer'in ilk yıllarında irtidat ve fetih hareketleri nedeniyle fırsat bulunamaması ve topraklarda ziraat yapacak yeterli insanın olmaması gibi sebeplerle ertelenen Yahudilerin tehciri işi, Hz. Ömer'in ileriki zamanlarında gerçekleştirilmiş, Teyma ve Erîha'ya sürülmüşlerdir.[687]

Yahudi topluluklarının Hicaz dışına çıkartılması siyasetine bağlı olarak diğer bütün Yahudi toplulukları gibi Benû Kurayza'nın da sürgün edileceğini ancak kendileri hakkında verilecek karar için hakem istemeleri ve kendi razı oldukları hakemin, kendi şeriatlarına göre verdiği karara göre erkeklerinin idam edildiğini, kadın ve çocuklarının Müslümanlar arasında paylaştırıldığını söylemek mümkündür.[688] Yani Benû Kurayza'nın kadın ve çocuklarının esir alınıp paylaştırılması, genel bir hükme bağlı olarak değil, hakem tarafından alınan özel bir karardır.

Mustalikoğulları ve Hevâzinlilerin kadınlarının esir alınması olayına bakıldığında, bunların, savaş meydanında esir alındıkları görülecektir. Düşmanın savaşçı erkeklerinin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı kaçmış ve savaş meydanında kalan mallar ganimet alınarak yine savaş meydanında kalan düşman unsurları esir edilmişlerdir.

Muhammed Hamidullah, esirlerin taksim edilmesinde iaşelerinin, devlet tarafından karşılanmasındaki güçlüğün etkisini vurgulamıştır. Örneğin, sayıları 6000 civarında olan Hevâzin esirlerinin doyurulması oldukça güçtü ve bunlar taksim edilerek esirlerin iaşesi işi de Müslümanlara taksim edilmiş oluyordu.[689]

Özet olarak; Hz. Peygamber'in uygulamasında fethedilen yerlerin halkının Müslümanların esiri olduğu şeklinde bir uygulama yoktur. Alınan esirler, savaş meydanında alınmışlardır. Bunun en güzel örneği Mekke'nin fethi sırasında görülmüştür. Fethedilen Mekke'nin halkı için esir edilmeleri durumu söz konusu olmamış ve bunlar, İslâm Devleti'nin vatandaşı kabul edilmişlerdir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe devrinde de uygulama bu şekilde devam

[687] Buhârî, "Muzâraa'", 14, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6.
[688] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 488.
[689] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 412.

etmiş, fethedilen ülkelerin halkları, Müslüman oldularsa Müslüman, olmadılarsa zimmî statüsüyle vatandaş kabul edilmişlerdir.[690]

Esirlere yapılacak muamele konusunda da Hz. Peygamber, maslahata göre en uygun gördüğü şekilde hareket etmiştir. Uygun gördüğünde fidye karşılığı veya karşılıksız olarak esirleri serbest bırakmış, gerektiğinde de esirleri, Müslümanlara taksim etmiştir. Esirlerin öldürülmesi sadece belirli suçları işlemiş kişiler için uygulanmıştır.[691] Buna bağlı olarak savaşta ele geçirilen esirler hakkında devlet başkanının, maslahat gereği en uygun gördüğü şekilde haraket edebileceğini söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber, ganimetler ve esirler konusunda bir ahkâm ortaya koymakla beraber, asıl görevi olan İslâm davetini her zaman ve zeminde öncelemiş, ganimet ve esirler ele geçirmek yerine düşman safında yer alan insanların İslâm Dini'ne girmeleri için çabalamıştır. Bu çabası, Bedîr, Benû Mustalik ve Hevâzin esirlerine olan tutumlarında açıkça görülen Hz. Peygamber'in Hayber günü sancağı verdiği Hz. Ali'ye hitaben söylediği "Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın, senin vesilenle tek bir adama hidayet vermesi, senin kırmızı develerinin olmasından daha hayırlıdır."[692] sözlerinde de ifadesini bulmuştur.

3.2.3. Araziler

Medine'de Müslümanlarla beraber Yahudiler de yaşıyorlardı. Müslümanların eline geçen ilk topraklar, Medine Yahudilerinden kalan topraklardır. Buraların fethedildiğini ve topraklarının Müslümanlara kaldığını gösteren bir rivayet şöyledir: *"Ensârdan bir adam, gelirlerini kullanması için hurma bahçelerini Resûlullah'a (sav) tahsis etmişti. Kurayza ve Nadîr fethedilince Hz. Peygamber, bunları iade etti."*[693]

---

[690] Ahmet Özel, *a.g.md.*
[691] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 11; M. Ali Kapar, "Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: II, s. 133.
[692] Buhârî, "Cihâd", 141, "Fedâilü's-sahâbe", 9, "Megâzî", 36; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 34.
[693] Buhârî, "Humus", 12; Müslim, "Cihâd", 71.

Benû Kurayza'ya yapılan uygulama, yani esirler ve malları ile topraklarının Müslümanlara kalması hakkında aşağıdaki ayetler nâzil olmuştur.

"Ehl-i Kitap'tan, onlara (müşriklere) destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı. Onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını esir alıyorsunuz. Onların topraklarını, yurtlarını, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye kadirdir."[694]

Bu ayetlerden Benû Kurayza topraklarının Müslümanlara kaldığı açıkça anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, Benû Kurayza topraklarını ashabı arasında paylaştırmıştır. Kendi payını, ailesinin nafakası ve beklenmedik giderler için tahsis etmiş, kalan kısmı da cihad için silah ve at alımına ayırmıştır.[695]

Benû Kurayza topraklarının ne şekilde paylaştırıldığına dair kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Kimi kaynaklarda sadece muhacirlere verildiği belirtilirken,[696] bazılarında taksim edildiği aktarılmış ancak bu taksimatın şekli açıklanmamıştır.[697] Kaynakların çoğunda, Benû Kurayza hakkındaki uygulama nakledilirken, arazilerine ne şekilde bir uygulama yapıldığına dair bir bilgi aktarılmamıştır.[698] Bu topraklar, sadece savaşçılara mı taksim edilmiş, yoksa ashab arasında ihtiyaca göre mi dağıtılmıştır anlamak zordur.

Buhârî, bu konuda bir bâb açmış ve ismini, *"Nebî, Kurayza ve Nadîr'i nasıl taksim etti: Bunlardan bir kısmını beklenmeyen ihtiyaçları için ayırmıştır."* şeklinde vermiştir.[699] Bu şekilde Kurayza arazisi hakkındaki belirsizliğe açıklık getirmeye çalışmış olmalıdır. Buhârî, ne şekilde paylaştırıldığı tartışmalı olan Kurayza arazisini, fey olduğu kesin olarak bilinen Nadîr arazisiyle birlikte değerlendirmiştir. Böylece Kurayza arazisinin de Nadîr arazisi gibi fey hükmünde olup Hz. Peygamber'in tasarrufunda olduğunu belirtmek istemiş olmalıdır.

---

[694] el-Ahzâb 33/26-27.
[695] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 287; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 227.
[696] Taberî, Tefsîr, C: XX, s. 244; Nesefî, a.g.e, C: III, s. 241.
[697] Yahyâ b. Âdem, a.g.e, s. 51; Belâzurî, a.g.e, s. 24; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 227.
[698] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 128, 150, 151; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 330,334; Vâkidî, a.g.e, C: II, s. 521-524; İbn Hibbân, es-Sîretü'n-nebeviyye, s. 201; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 287; Aynî, a.g.e, C: XVII, s. 127; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 488-489; Casim Avcı, *"Kurayza (Benî Kurayza)"*, **DİA**; M. Nadir Özdemir, a.g.e, s. 81-85.
[699] Buhârî, " Humus", 12.

"Ömer b. el-Hattâb dedi ki: 'Eğer sonradan gelecek Müslümanlar olmasaydı, fetholunan her kasabayı, Peygamber (sav)'in Hayber'i paylaştırdığı gibi paylaştırırdım.'"[700]

"Abdullah b. Ömer dedi ki: 'Nebî (sav), Hayber'i çalışıp ziraat yapsınlar diye ve çıkan mahsulün yarısının onların olması karşılığında Yahudilere verdi.'"[701]

"Enes: 'Biz, orayı (Hayber'i) savaşla aldık.' dedi."[702]

"Ömer b. el-Hattâb, Yahudileri ve Hristiyanları Hicâz'dan sürüp çıkardı. Resûlullah (sav), Hayber'i ele geçirince Yahudileri buradan çıkarmak istemişti. Hayber fethedildiğinde bu yer, Yahudilere, Resûlullah'a (sav) ve Müslümanlara ait oldu. Yahudiler, Resûlullah'tan işini üstlenmeleri ve ürünün yarısını almaları üzerine toprakları kendilerine bırakmasını istediler. Hz. Peygamber, "Bizim dilediğimiz zamana kadar bunu kabul ediyoruz." dedi. Onların orada kalmalarına müsaade edildi. Hz. Ömer, devlet başkanlığı döneminde onları, Teyma ve Erîha'ya sürdü."[703] Müslim'in rivayetinde *"Hayber fethedildiğinde bu yer, Allah'a, Resûlü'ne ve Müslümanlara ait oldu."* şeklinde geçmektedir.[704]

Hz. Ömer'in sözü, Hz. Peygamber'in, Hayber arazisini Müslüman gaziler arasında taksim ettiğini göstermektedir. Bu araziler, çalışıp ziraat yapmaları ve ürünlerin yarısını almaları karşılığında Hayberlilere geri verilmiştir. Ancak sonuçta arazi sahipleri Müslüman gaziler olmuştur. Nitekim Hz. Ömer, sonradan Hayber Yahudilerini buradan çıkarmış ve arazileri Müslüman sahiplerine iade etmiştir.

Hayber'in savaşla mı yoksa barışla mı alındığı da ulemâ arasında tartışmalıdır. Kimisi savaşla alındığını, kimisi barışla alındığını söylerken, kimisi de bir kısmının savaşla bir kısmının barışla alındığını söylemişlerdir.[705] Enes b. Mâlik'ten nakledilen *"Biz, orayı savaşla aldık."* sözü, Hayber'in savaşılarak alındığını açıkça ifade etmektedir. Ancak İbn Şihâb'dan bir kısmının savaşla, bir kısmının barışla alındığı

---

[700] Buhârî, "Megâzî", 36.
[701] Buhârî, "Muzâraa'", 7, 8, "Megâzî", 38; Müslim, "Müsâkât", 1, 2, 3,4,5,6.
[702] Müslim, "Cihâd", 120.
[703] Buhârî, "Humus", 19.
[704] Müslim, "Müsâkât", 6.
[705] Nevevî, a.g.e, C: X, s. 209; İbn Hacer, a.g.e, C: VII, s. 477; Aynî, a.g.e, C: III, s. 106.

rivayet edilmiştir.[706] Nevevî, bir kısmının savaşla, bir kısmının barışla alındığının en doğrusu olduğunu ifade etmiştir.[707]

Müslim'in naklettiği, Hayber'in fethedildiğinde Allah'a, Resûlü'ne ve Müslümanlara ait olduğunu bildiren rivayet, buranın savaş yoluyla fethedildiğine delâlet etmektedir. Çünkü bir yer savaşla alınmadığı zaman, savaşçıların hakkından söz etmek mümkün değildir.[708] Buhârî'nin naklettiği, Hayber'in fethedildiğinde Yahudilere, Resûlullah'a ve Müslümanlara ait olduğunu bildiren rivayet ile Müslim'in, Allah'a, Resûlü'ne ve Müslümanlara ait olduğunu bildiren rivayetinin arasındaki çelişki için, bu iki rivayetin, Hayber'in çoğu fethedilip bir kısmının sulh yolu ile alınmadan önceki ve sonraki halleri olduğu söylenmiştir.[709] Her iki rivayette de Müslümanların olduğunun söylenmesi Hayber'in en azından bir kısmının savaşla alındığını göstermektedir. Bu şekilde alınan Hayber arazileri savaşçılar arasında taksim edilmiştir.

Mekke'nin fethediliş şekli de ulemâ arasında ihtilaflıdır. Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ile âlimlerin büyük çoğunluğu ve siyer âlimleri, kılıç zoruyla fethedildiğini söylerken, İmam Şâfi'î, barışla fethedildiğini söylemiştir.[710] Savaşla fethedildiğini söyleyenler, Mekke'nin fethedilmesini anlatan rivayetlerdeki Hz. Peygamber'in *"onları ekin gibi biçin"*[711] ve *"Kim silahını bırakırsa güvendedir, kim Ebû Süfyân'ın evine girerse güvendedir."*[712] gibi sözlerini delil göstermişler ve eğer Mekkelilerin hepsi güvende olsaydı bu söze gerek kalmazdı demişlerdir.[713] Halîd b. Velîd'in bazı kimselerle çatışması gibi olaylar bu görüşü desteklemektedir.[714] İmam Şâfi'î, meşhur hadislerde nakledilen Hz. Peygamber'in Mekke'ye girmeden önce Mekkelilerle antlaşmasını delil göstermiştir.[715]

Savaşla fethedilen yerlerin arazilerinin, gazilere dağıtılacağı görüşünde olan İmam Şâfi'î, Mekke'nin gazilere taksim edilmemesine bağlı olarak buranın barışla alındığı

[706] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 164; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 322.
[707] Nevevî, a.g.e, C: X, s. 209.
[708] Nevevî, a.g.e, C: Davutoğlu, a.g.e, C: VII, s. 692.
[709] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 322, 323; Aynî, a.g.e, C: XII, s. 179; Davutoğlu, a.g.e, C: VII, 693.
[710] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 130.
[711] Müslim, "Cihâd", 85.
[712] Müslim, "Cihâd", 84.
[713] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 130.
[714] Buhârî, "Megâzî", 46.
[715] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 130.

kanaatinde olmalıdır.[716] Mekke'nin savaşla alındığı görüşünde olanlar da savaşla alınsa bile arazilerin, devlet başkanının tasarrufunda olduğu görüşünde olanlardır. Hz. Peygamber'in Mekke topraklarına ganimet veya fey şeklinde herhangi bir uygulama yapmaması, burayı halkına bırakması, fethedilen toprakların devlet başkanının tasarrufunda olduğunu belirten görüşü desteklemektedir. Ancak Mekke, el konulan diğer araziler gibi ne Müslüman gazilere dağıtılmış, ne de fey arazileri gibi Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Hz. Peygamber'in Mekke uygulamasını açıklayabilmek konuyla ilgilenen her âlim için problem olmuştur.[717]

Savaşlarda ele geçirilen topraklar hakkında ne şekilde tasarrufta bulunulacağına dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Şafi'îlere göre bu araziler, menkul mallar gibi ganimet statüsündedir. Beşe bölünür ve 4/5'i fethedenlere paylaştırılır. Bir pay da humustur. Bu arazileri, devlet başkanının dağıtmaması ancak gazilerin feragat etmesiyle mümkündür. Aksi halde Kur'an ve sünnete aykırı davranılmış olur.[718]

Mâlikîler, devlet başkanının savaşla ele geçirilen yerleri taksim etmeyip Müslümanlar için vakfedeceğini kabul etmişlerdir. Hz. Ömer'in Irak arazisine yaptığı uygulamayı örnek almışlardır.[719]

Hanefîlere göre ise bu arazi hakkında imam karar verir. Uygun gördüğü duruma göre taksim eder veya fey hükmüne tabi tutarak taksim etmez ve arazi kamu malı olur.[720] Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in Hayber hariç hiçbir yerin arazisini taksim etmediğini belirtmiştir.[721] Ebû Ubeyd de savaşla ele geçirilmiş araziler konusunda devlet başkanının muhayyer olduğu görüşündedir.[722]

Hz. Peygamber'in ele geçirilen bir araziyi Müslümanlar arasında paylaştırması, o arazinin, menkul mallar gibi ganimet hukukuna tabi tutularak mücahidlere taksim

[716] İbn Kayyim, a.g.e, C: III, s. 153.
[717] İbn Kayyim, a.g.e., C: III, s. 153.
[718] Şâfi'î, el-Ümm, C: IV, s. 280; Nevevî, a.g.e, C: X, s. 211; Mâverdî, a.g.e, s. 261.
[719] Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 514; İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid, C: I, s. 401.
[720] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 120; Serahsî, a.g.e, C: III, s. 7-8; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 141; eş-Şeyh Nizâm vd., Fetevâyı Hindiyye, C: II, s. 237.
[721] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 120.
[722] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 77.

edildiği anlamına gelmez. Hz. Peygamber, bu araziyi devlet başkanlığı yetkisiyle dağıtmış da olabilir.[723]

Mehmet Erkal, savaşla da alınmış olsa savaşmadan da alınmış olsa arazilerin, uygulamada savaşanlara dağıtılmadığı ve aynı fey gibi Hz. Peygamber tarafından tasarrufta bulunulduğunu ifade etmiştir.[724]

Hz. Peygamber'in, fethedilen bölgelerin arazileri hakkındaki uygulamaları incelendiğinde farklı uygulamalarda bulunduğuyla karşılaşılır. Ancak bu uygulamalarında bazı prensipler vardır. Öncelikle, savaşılan her topluluğun topraklarının, ganimet veya fey hükmüyle ellerinden alınması diye bir uygulama yoktur. Mensuplarının neredeyse tamamı esir edilen Mustalikoğulları ve Hevâzin kabilelerinin bile topraklarına el konulması söz konusu olmamıştır.[725] Kaynaklarda arazilerine el konulduğu bildirilen topluluklar, Benû Nadîr,[726] Benû Kurayza,[727] Hayber,[728] Fedek[729] ve Vâdî'l-Kurâ[730] bölgelerinde yaşayan Yahudi kabileleridir. Topraklarına el konulan toplulukların hepsi de bu çalışmanın "Esirler" bölümünde temas edildiği gibi buralardan çıkarılıp sürgün edilecek olan topluluklar ile hakem kararıyla erkekleri idam edilen Benû Kurayza'dır.

---

[723] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 393.
[724] Erkal, *a.g.md.*
[725] Buhârî, "Megâzî", 51; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 63-65, 152-153.
[726] Buhârî, "Humus", 12; Müslim, "Cihâd", 71; Yahyâ b. Âdem, a.g.e, s. 45; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 270; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 58.
[727] Buhârî, "Humus", 12; Müslim, "Cihâd", 71; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 334.
[728] Buhârî, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 71-72; Yahyâ b. Âdem, a.g.e, s. 31; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 32.
[729] Buhârî, "Megâzî", 36; Müslim, "Cihâd", 52, 53; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35.
[730] Buhârî'de Hz. Peygamber'in Vâdî'l-Kurâ seferiyle ilgili bir rivayet bulunmakla beraber (Buhârî, "Megâzî", 36, "Eymân", 32.) buranın arazisi hakkında nasıl bir uygulamada bulunulduğuna dair Sahîhayn'da ve diğer kaynaklarda herhangi bir rivayet bulamadık. Ancak bu gazvenin nasıl gerçekleştiği ve arazisinin Hayber ile yapılan şartlarla Yahudilere bırakıldığına dair bilgiler bazı kaynaklarda bulunmaktadır. (Belâzurî, a.g.e, s. 38.) Aynî de Vâdî'l-Kurâ'nın savaşla alındığını belirttikten sonra buranın ganimetlerinin taksim edildiğini ve arazisinin Hayber gibi halkına bırakıldığını anlatmıştır. Ancak arazinin, diğer ganimetler gibi taksim edilip edilmediğine değinmemiştir. (Aynî ,a.g.e, C: VI, s. 190.) Vâdî'l-Kurâ arazisi hakkında kaynaklarda net bilgiler bulunmaması ve Ebû Yûsuf'un, Hz. Peygamber'in sadece Hayber arazisini taksim ettiğini söylemesi bu arazi hakkında nasıl bir uygulamada bulunulduğunu anlamayı güçleştirmektedir. Ancak bazı kaynaklarda Vâdî'l-Kurâ Gazvesi'nin, Hayber Gazvesi'nden ayrı sayılmadığı, bu gazvenin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. (Taberî, Tarih, C: II, s. 206; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 6.) Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'den, babasının mirasını istediğini anlatan rivayetlerde, fey olan Benû Nadîr ve Fedek ile Hayber'in humusundaki payını istediğinin belirtilip, Vâdî'l-Kurâ'yla ilgili bir ifadenin bulunmaması, bu arazinin, Hayber arazisiyle birlikte değerlendirildiğini gösterir niteliktedir.(Buhârî, "Humus", 1, "Megâzî", 36; Müslim, "Cihâd", 52, 53, 54.) (Vâdî'l-Kurâ arazisi hakkında ayrıca bkz. Miras, a.g.e, C: X, s. 283; Erkal, *a.g.md*.) Sahîhayn bağlamında yapılan bu çalışmada, hakkında Sahîhayn'da bir rivayet bulunmaması ve Hayber arazisiyle birlikte değerlendirildiği kanaati oluştuğundan Vâdî'l-Kurâ, Tablo. 2'de gösterilmemiştir. Ancak konu bütünlüğü açısından temas etmek gerektiği için burada değinilmiştir.

Bu topluluklardan Medine'de yaşayan, Benû Nadîr, Medine'den sürülmüş[731] ve sahipsiz kalan bu topraklar Müslümanlara kalmıştır. Benû Kurayza'nın, hakem kararıyla yetişkin erkekleri idam edilmiş ve bütün malları Müslümanlara paylaştırılmıştır.[732]

Hayber ile ilgili rivayetlerden buranın halkı için de sürgün kararı verildiği ve arazisinin gaziler arasında taksim edildiği anlaşılmaktadır. Ancak burası, yapılan antlaşma gereği gazilere teslim edilmemiş ve ziraat yapıp ürünün yarısını Müslümanlara vermeleri karşılığında Hayberlilere geri verilmiştir.[733] Bu antlaşmada Hz. Peygamber, Hayberlilere, Müslümanların uygun görecekleri zamana kadar burada kalabileceklerini şart koşmuştur.[734] Nitekim vefatına yakın bir zamanda ashabına, Yahudi ve Hristiyanları çıkarmalarını söylemiştir.[735]

Fedek arazisi için buranın halkı, Hayberlilerle yapılan antlaşma şartlarıyla aynı şartlarda bir antlaşma talep etmişler, Hz. Peygamber de kabul etmiştir. Bu arazi, Benû Nadîr arazisi gibi Hz. Peygamber'in feyi kabul edilmiştir.[736] Vâdî'l-Kurâ arazisi de Hayberlilerle yapılan antlaşmanın aynı şartlarıyla buranın halkına bırakılmıştır.[737] Âlimlerin çoğunluğu tarafından savaşla alındığı kabul edilen Mekke için topraklarına el konulması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. [738]

Sonuç olarak, bir yerin halkının, savaşla ya da barışla itaat altına alınması, topraklarına el konulacağı anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber'in uygulamasında, sadece üzerinde yaşayan halkı tehcir edilen topraklar ile hakkındaki uygulama hakem kararıyla belirlenen Benû Kurayza toprakları İslâm Devleti'nin mülkiyetine geçmiştir.

Hz. Peygamber, sahipsiz kalan bu topraklar hakkında tasarrufta bulunurken şartlar gereği en uygun şekilde hareket etmiştir. Bu tasarruflarında bir takım etkenleri göz

---

[731] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62; Yahyâ b. Âdem, a.g.e, s. 45; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 269-270.
[732] Buhârî, "Megâzî", 11; Müslim, "Cihâd", 62, 64, 65; İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 330.
[733] Buhârî, "Muzâraa'", 7, 8, 14, "Humus", 19, "Megâzî", 38; Müslim, "Müsâkât", 1, 2, 3,4,5,6; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 72; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 18.
[734] Buhârî, "Muzâraa'", 14, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6.
[735] Buhârî, "Cihâd", 172, "Cizye", 6, "Megâzî, 78; Müslim, "Vasiyet", 20.
[736] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35.
[737] Belâzurî, a.g.e, s. 38; Aynî ,a.g.e, C: VI, s. 190; Miras, a.g.e, C: X, s. 283; Erkal, *a.g.md.*
[738] Buhârî, "Megâzî", 46; Müslim, "Cihâd", 84, 85.

önünde bulundurduğu muhakkaktır. Hakkındaki karar, hakem tarafından alınan özel bir karar olan Benû Kurayza arazisi dışındaki diğer uygulamaları kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, Benû Nadîr arazisini, bu gazve sonunda nâzil olan fey ayetlerine[739] bağlı kalarak kendi tasarrufunda tutmuştur. Aynı şekilde fey ayetlerinde belirtildiği üzere Müslümanların at ve deve koşturmadan, savaşsız bir şekilde halkıyla antlaşma yaptıkları Fedek arazisini de kendi tasarrufunda tutmuştur. Fey ayetlerinde bildirildiğinin aksine savaşarak alınan Hayber'in arazisini ise devlet başkanlığı vasfıyla gazilere taksim etmiştir.

Halkının tehcir edilmesi gibi bir durumun olmadığı topraklara dokunulmayıp sahiplerinin elinde bırakılmış ve buraların halkı vergiye bağlanmıştır.[740] Müslüman olanlardan zekât vergisi, diğerlerinden de yapılan antlaşmalar gereği vergiler alınmıştır. Örneğin Mekke, halkının buradan çıkarılması söz konusu olmadığı için halkının elinde bırakılmış ve sonrasında Müslüman olan halktan zekât vergisi alınmıştır.

Tablo 2. Hz. Peygamber'in ele geçirilen topraklar hakkındaki uygulamaları

BÖLGENİN ADI	VERİLEN HÜKÜM
Benû Nadîr	Fey olarak Hz. Peygamber'e bırakıldı.
Benû Kurayza	Sahâbeye dağıtıldı. (Hakem kararı)
Hayber	Gazilere taksim edildi.
Fedek	Fey olarak Hz. Peygamber'e bırakıldı.
Mekke	Topraklara el konulması söz konusu olmadı.

Kısaca ifade etmek gerekirse; Hz. Peygamber'in uygulamasında, fethedilen topraklar ganimet veya fey değildir. Yeni fethedilen arazilerden, sadece halkının tehcir edilmesi gibi nedenlerle boş kalan araziler, devlet mülkiyetine geçmiştir. Hz. Peygamber, bu sahipsiz arazilerden savaşsız ele geçirilen bölgelerin arazilerini fey ayetlerine göre tasarrufunda tutmuş, savaşla ele geçirilen arazileri de devlet başkanlığı vasfıyla gazilere taksim etmiştir. Bunun bilinen tek belirgin örneği

[739] el-Haşr 59/6-8.
[740] Buhârî, "Cizye", 1,2, "Megâzî", 9, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 246-247; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 41-49; Belâzurî, a.g.e, s. 38-39, 68-101; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 497-525.

Hayber'dir. Savaşla da alınsa, savaşsız da alınsa halkı tehcir edilmeyen toprakları, halkının elinde bırakmıştır.

Hz. Ömer'in fethedilen yerler hakkındaki uygulaması[741] tamamen Hz. Peygamber'in sünnetine muvafıktır. Konu bu şekilde değerlendirildiğinde, hakkında ihtilaf olan Hz. Ömer'in bu toprakları dağıtmama gerekçesi de anlaşılmaktadır. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak, sahibi olan arazileri sahiplerinin elinde bırakmakla beraber, sahibi olmayan arazileri devlet malı kabul ederek, bu arazileri uygun şekilde değerlendirmiştir. Sahibi olmayan bu araziler şunlardır: Harpte öldürülen düşmanların arazileri, kaçanların arazileri, kisrâya ait olan araziler, kisrânın yakınlarının arazileri. Bu araziler, önceden sahibi olup da Müslümanlarla savaşta sahiplerinin öldürülmeleri veya kaçmaları gibi sebeplerle sahibi ve varisi kalmayan arazilerdir.[742]

Genel olarak ganimetler konusunda netice itibarıyla şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Ganimet, Kur'an-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yeri olan ve askerin savaş masraflarını karşılamakla beraber İslâm Devleti'nin bir geliridir. Düşmandan ele geçirilen şeyler; araziler, esirler ve menkul mallar olmak üzere üç sınıftır. Savaşta ele geçirilen menkul mallar ganimettir. Hz. Peygamber'in uygulamasında fethedilen bölgelerin halkı esir edilmemiştir. Esir, sadece savaş esnasında alınmıştır. Fethedilen araziler, ganimet değildir. Fethedildiğinde, üzerinde yaşayan halkı tehcir edilerek sahipsiz kalan araziler, devlet mülkiyetine geçmiş, Hz. Peygamber, devlet başkanı sıfatıyla bunlar hakkında uygun kararı vermiştir. Âlimlerin büyük çoğunluğunun savaşla fethedildiğini kabul ettiği Mekke'nin, halkının tehcir edilmesi söz konusu olmadığı için de topraklar sahipsiz kalmadığından dolayı herhangi bir muamele olmamıştır.

[741] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 57-62; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 73-78.
[742] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 103-104; Yahyâ b. Âdem, a.g.e, s. 70-72; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 293-294; Belâzurî, a.g.e, s. 310.

3.2.4. Humus

Humus, sözlükte beşte bir manasına gelmekte olup,[743] ıstılahta, ganimet olarak ele geçirilen mallardan kamu adına alınan beşte birlik payı ifade etmektedir.[744] İslâm'dan önce ganimetlerden kabile reisi tarafından başkan payı olarak dörtte bir (المرباع-el-mirbâ') alınırdı.[745] Bu husus, Hz. Peygamber'in hadislerinde de anılmaktadır.[746] Kabile reisi, bu pay ile kendisine yüklenen vazifeleri yerine getirme imkanına sahip oluyordu.[747]

Enfâl Sûresi'nin birinci ayetiyle ganimetin tamamı Allah ve Resûlü'ne bırakılmıştı. Hz. Peygamber de tasarrufundaki bu ganimetlerin tamamını savaşa katılanlar arasında eşit şekilde paylaştırmıştı.[748] Daha sonra inen 41. ayette ganimetten humus ayrılması farz kılınmıştır.[749] Bu ayetin meali şöyledir:

"Bilin ki ganimet olarak aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir, eğer Allah'a ve ayrım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize inandıysanız. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir."[750]

Hz. Peygamber, bu ayet ile ganimetlerden ayrılması emredilen humusu ayırmış ve Medine dışındaki kabilelere de bunu emretmiştir. Sahîhayn'da Hz. Peygamber'in humus uygulamalarını yansıtan birçok rivayet bulunmaktadır:

"Abdülkays kabilesinden bir grup Resûlullah'ın yanına geldi ve 'Bize bir şeyler emret ki onları alıp geride bıraktığımız yakınlarımıza bildirelim.' dediler. Hz.

---

[743] İbn Manzûr, a.g.e, C: VI, s. 66.
[744] H. Yunus Apaydın, *"Humus"*, **DİA**.
[745] Taberî, Tefsîr, C: V, s. 295; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi'u'l-ahkâmu'l-Kur'an**,(Thk: Hişâm Semîr el-Buhârî), 20 c., Dâru Âlimü'l-Kütüb, Riyâd 2003, C: VIII, s. 13.
[746] Müslim, "Zühd", 16.
[747] Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: II, s. 68.
[748] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 344.
[749] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 311; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 198.
[750] el-Enfâl 8/41.

Peygamber (sav): 'Size dört şeyi emrediyorum… elde ettiğiniz ganimetlerin beşte birini ödemenizdir…' buyurdu."[751]

"Mus'ab b. Sa'd, babasından şöyle rivayet etti: 'Babam humustan bir kılıç alıp Nebî'ye (sav) getirdi ve 'Bunu bana hibe et.' dedi. O, kabul etmedi. Sonra Allah azze ve celle 'Sana ganimetlerden soruyorlar. De ki: ganimetler Allah ve Resûlü'nündür.'[752] *ayetini indirdi..."*[753]

"Hz. Ali dedi ki: 'Bedîr günü ganimetlerden bana isabet eden yaşlı bir devem vardı. Ayrıca Nebî (sav) o gün humustan da bir deve vermişti…'"[754]

"Resûlullah (sav), gönderdiği bazı seriyyelere, onlara özel olarak ordunun geneline verilen paydan başka nefel veriyordu. Humus, bunların hepsinde vacipti."[755]

"Hayber'in alınan yarı mahsulü paylara göre bölüştürülür, Resûlullah da humusu alırdı."[756]

Hz. Peygamber, kendilerine bir şeyler emretmesini isteyen Abdulkays heyetine, namaz, zekât ve oruç ile birlikte humusu ödemelerini de emretmiştir. İslâm'ın şartlarından sayılan namaz, zekât ve oruçla birlikte emredilmesinden humusun önemi anlaşılmaktadır.[757]

Siyer âlimleri, Bedîr günü humus ayrılmadığında ihtilaf etmemişlerdir.[758] Buna, ancak sonraki âlimlerden İbn Kesîr muhalefet etmiştir.[759] Buhârî ve Müslim'in naklettikleri, Hz. Ali'nin, Bedîr günü Hz. Peygamber'in kendisine humustan da bir deve verdiğini söylediği rivayet ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın humustan bir kılıç aldığını anlatan rivayet, Bedîr ganimetlerinden humus ayrıldığı düşüncesine sevk etmektedir. Hz. Ali ile ilgili rivayetten açıkça anlaşılmasa da, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın humustan

---

[751] Buhârî, "Zekât", 1, "Humus", 2, "Megâzî", 65.
[752] el-Enfâl 8/1.
[753] Müslim, "Cihâd", 33, 34, "Fedâilü's-sahâbe", 43.
[754] Buhârî, "Büyu'", 16, "Humus", 1, "Megâzî", 9; Müslim, "Eşribe", 1, 2.
[755] Müslim, "Cihâd", 40.
[756] Müslim, "Müsâkât", 4.
[757] H. Yunus Apaydın, *a.g.md*.
[758] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 248.
[759] İbn Kesîr, Tefsîr, C: IV, s. 10; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmaîl, **es-Sîretü'n-nebeviyye**,(Thk: Mustafa Abdulvâhid), 4 c., Dâru'l-Mârife, Beyrut 1976, C: II, s. 469.

kılıç aldığını anlatan rivayetten, onun, kılıcı, ganimetlerin Allah ve Resûlü'ne ait olduğunu bildiren Enfâl Sûresi'nin birinci ayetinin nüzulünden önce almak istediği açıkça anlaşılmaktadır. Enfâl Sûresi'nin 41. ayeti olan humus ayeti'nin, 1. ayetten sonra nâzil olduğu bilindiğine göre burada sözü edilen humusun, Bedîr ganimetinin humusu olduğunu söylemek güçtür. Eğer Hz. Peygamber'in ayet nâzil olmadan önce kendi içtihadı veya mevcut teamüle göre ganimetten humus ayırmış olabileceği düşünülecek olursa, Sa'd b. Ebî Vakkâs rivayeti ve siyer kaynaklarındaki rivayetlerden Hz. Peygamber'in ayet nâzil olmadan önce ganimetler konusunda herhangi bir adım atmadığı anlaşılmaktadır.[760] Dolayısıyla Hz. Ali ve Sa'd b. Ebî Vakkâs rivayetlerindeki humusun, Abdullah b. Cahş'ın Nahle Seriyyesi ganimetinden ayırdığı humus[761] olduğunu söylemek isabetli olacak gibidir.[762] Hz. Peygamber, bu seriyyenin ganimetlerini de Bedîr ganimetleriyle birlikte dağıtmıştır.[763]

"Humus, bunların hepsinde vacipti." rivayeti, ele geçen ganimetlerin hepsinde humusun vacip olduğuna açık bir delildir.[764]

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in savaşa katılan gaziler arasında taksim ettiği anlaşılan Hayber arazisi, elde ettikleri ürünün yarısı karşılığında Hayberlilere geri verilmiştir.[765] Hz. Peygamber, bu arazilerden Müslümanların payına düşen ürünleri toplaması için buraya âmil tayin etmiş ve düzenli olarak bu gelirler toplanmıştır.[766] Hayber kalelerinden Ketibe kalesi, humus payıdır[767] ve Hz. Peygamber buranın gelirlerini ilgili yerlere sarf etmiştir.[768] Hz. Peygamber'in vefatından sonra kızı Hz. Fâtıma, mirasını halife Hz. Ebû Bekir'den istemiştir. İstedikleri arasında Hz. Peygamber'in Hayber'in humusundaki payı da

---

[760] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 53.
[761] Hz. Peygamber tarafından hicretten on yedi ay sonra Abdullah b. Cahş komutasında bir seriyye Mekke yakınlarındaki Nahle denilen yere gönderildi. Bir Kureyş kervanına rastladılar ve kervana saldırarak malları ele geçirdiler. Seriyye komutanı Abdullah b. Cahş, veya Hz. Peygamber, bu ganimetin humusunu ayırarak gerisini taksim etti. Bu olay Bedîr Savaşı'ndan önce henüz ganimet ayeti nâzil olmadan gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, bu ganimetleri Bedîr'den dönünceye kadar taksim etmedi ve döndükten sonra Bedîr ganimetiyle birlikte taksim etti. İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 298-301; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 10; Mustafa Fayda, *"Batn-ı Nahle Seriyyesi"*, **DİA**.
[762] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 248; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 17-18.
[763] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 248; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 18.
[764] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 57.
[765] Buhârî, "Muzâraa'", 7, 8, "Megâzî", 38; Müslim, "Müsâkât", 1, 2, 3, 4, 5, 6.
[766] Buhârî, "Megâzî", 37, "Büyû'", 89, "İ'tisam", 20, "Vekâlet" 3; Müslim, "Müsâkat", 94.
[767] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 32.
[768] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 82.

vardı. Ancak halife, Hz. Peygamber'in *"Biz, ne bırakırsak sadakadır."*[769] sözüne dayanarak fey gelirleriyle beraber bu payı da vermemiştir.

Sonuç olarak; Enfâl Sûresi 41. ayet ile ganimet olarak ele geçirilenlerin beşte birinin ilgili yerlere sarf edilmek üzere ayrılması farz kılınmış, Hz. Peygamber bu hükmü uygulamıştır. Diğer kabilelere de humusu devlet merkezine vermelerini emretmiştir. Humus, devletin önemli bir geliri olmuştur.

3.3. Fey

Fey, sözlükte isim olarak ışığı ve gölgesi olmayan, mastar olarak da şekil değiştirmek ve geri dönmek anlamlarına gelmektedir.[770] Terim olarak gayr-i müslimlerden alınan haraç, cizye ve uşur (ticaret malları vergisi) gibi vergileri ifade etmekte kullanılan fey,[771] Nadîroğulları'nın mallarının savaşsız bir şekilde ele geçirilmesinin ardından nâzil olan Haşr Sûresi'nin 6-10. ayetlerinde savaşsız olarak ele geçirilen bu malları ifade etmek için kullanılmıştır.[772] Aynı şekilde Benû Nadîr mallarından bahseden aşağıdaki rivayette de bu mallar için fey ifadesi kullanılmıştır. Savaşsız olarak ele geçirilen menkul ve gayrimenkul malların fey kapsamında olduğunda görüş ayrılığı yoktur.[773]

İslâm âlimleri cizye ve haraç gelirlerini de fey kapsamında değerlendirmişlerdir. Ancak bu çalışmada fey terimiyle cizye ve haraç dışında, Benû Nadîr ve Fedek malları gibi savaşılmadan ele geçirilen araziler ve mallar kastedilmektedir. Sahîhayn'da fey konusuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

"Kurayza ve Nadîroğulları savaş açtı. Hz. Peygamber, Benû Nadîr'i sürgün etti."[774]

"Hz. Ömer şöyle dedi: 'Nadîroğullarının malları, Müslümanların, üzerine gitmek için at ve deve sürmedikleri, Allah'ın Resûlü'ne fey olarak verdiği mallardandı.

---

[769] Buhârî, "Humus",1, 3, "Megâzî", 11, 36; Müslim, "Cihâd", 49, 51, 52, 54.
[770] İbn Manzûr, a.g.e, C: I, s. 124.
[771] Aynî, a.g.e, C: XV, s. 36; Mustafa Fayda, *Fey.*
[772] el-Haşr 59/ 6-10.
[773] Mustafa Fayda, *a.g.md.*
[774] Buhârî, "Megâzî", 11, "Vesâyâ", 33; Müslim, "Cihâd", 62.

Hâssaten Nebî (sav) içindi. Aile halkının bir yıllık nafakasını karşılar, kalanını Allah yolunda hazırlık için atlara ve silahlara harcardı.'"[775]

"Resûlullah'ın (sav) kızı Fâtıma, Allah'ın, Resûlü'ne Medine ve Fedek'ten fey olarak verdiği ve Hayber'in humusundan kalanından oluşan Resûlullah'tan kalan mirası, Ebû Bekir es-Sıddîk'tan istemek üzere birisini gönderdi. Ebû Bekir dedi ki: 'Resûlullah (sav), 'Bize mirasçı olunmaz, biz ne bırakırsak sadakadır. Muhammed'in aile halkı ise ancak bu maldan yer.' buyurmuştur… Ebû Bekir, Fâtıma'ya herhangi bir şey vermeyi kabul etmedi."[776]

İlk fey Nadîroğulları malları olmuştur. Bu kabile, Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşma gereği eşyalarından taşıyabildikleri kadarını alıp, geride diğer eşyalarını, silahlarını ve arazilerini bırakarak Medine'den ayrılmışlardır.[777] Bu mallar, bu sırada nâzil olan Haşr Sûresi'nin 6-10. ayetlerinde bildirildiği gibi fey olarak Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır. Nadîroğulları mallarının fey olarak Hz. Peygamber'e bırakıldığı hususunda âlimler arasında ihtilaf yoktur.[778]

Fedek halkı, Hayber'in başına gelenlerden korkarak Hz. Peygamber'e gelip Hayber halkı ile yapılan antlaşma şartlarının kendileriyle de yapılmasını istemişlerdir. Topraklarının yarısı karşılığında ve Müslümanların istedikleri zaman buradan çıkmak şartıyla Hz. Peygamber ile anlaşmışlardır. Fedek ile savaş olmadığı için burası fey hükmüne tabi tutulmuş ve Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır.[779] Hz. Peygamber'in vefatından sonra kızı Hz. Fâtıma, halife Hz. Ebû Bekir'den buranın mirasını istemiş, Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in "Bizim bıraktıklarımız sadakadır." hadisine istinaden burayı Hz. Fâtıma'ya vermemiş ve devlet malı olarak kabul etmiştir.

İmam Şâfi'î, feyde de humusun vacip olduğu kanaatindedir. Cumhur ulemâ, feyde humus olmadığı görüşündelerdir.[780] Yukarıda nakledilen Hz. Ömer'in, fey olan

---

[775] Müslim, "Cihâd", 48.
[776] Buhârî, "Megâzî", 36; Müslim, "Cihâd", 52.
[777] İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 58; İbn Hacer, a.g.e, C: VII, s. 330.
[778] İbn Hacer, a.g.e, C: VII, s. 330; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 433.
[779] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35; Belâzurî, a.g.e, s. 32; Hüseyin Algül, *"Fedek"*, **DİA**.
[780] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 69.

Nadîroğulları mallarının, özel olarak Hz. Peygamber için olduğunu belirten sözleri, feyden humus alınmayacağına dair cumhurun görüşünü desteklemektedir.[781]

Hz. Peygamber'in uygulamasında fethedilen bütün bölgelerin toprakları ganimet olmadığı gibi fey de değildir. Sadece savaşılmadan İslâm topraklarına katılan ve üzerinde yaşayan halkının tehcir edilmesi gibi nedenlerle sahipsiz kalan araziler, fey olarak Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır. Benû Nadîr sürgün edilmiş ve bu sırada inen Haşr Sûresi'nin ilgili ayetlerine göre savaşılmadan ele geçirildiği için bu kabilenin bıraktığı diğer mallarla birlikte sahipsiz kalan arazileri de Hz. Peygamber'in feyi olmuştur. Fedek'te de diğer Yahudi toplulukları gibi Hicaz'dan tehcir edilecek olan Yahudi toplulukları yaşamaktaydı. Bunlarla yapılan antlaşmada da Hayber Yahudilerine olduğu gibi Müslümanların istedikleri zamana kadar kalabilecekleri şart koşulmuştur. Savaşsız ele geçirilen Fedek'in halkının sürgün edilmemesi karşılığında topraklarının yarısı Hz. Peygamber'in feyi olmuştur.

Netice olarak; fey hukuku, Nadîroğulları'nın Medine'den sürgün edilmesiyle başlamıştır. Bunlardan kalan mallar ve araziler, o sırada nâzil olan Haşr Sûresi'nin ilgili ayetleriyle fey olarak adlandırılıp, Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmış, aynı zamanda nerelere harcanacağının sınırları da bu ayetlerle çizilmiştir. Fedek için de Benû Nadîr gibi fey hükmü uygulanmıştır. Hz. Peygamber, vefatında fey hükmündeki bu yerlerin miras olamayacağını, buraların kamu malı olduğunu belirtmiştir.

3.4. Cizye

Karşılığını vermek, ödemek gibi anlamlara gelen[782] "جزى" mastarından türetilmiş olan cizye kelimesi, İslâm devletinin gayr-i müslim tebaadan aldığı vergiye verilen addır. Kur'an-ı Kerîm'in yanı sıra hadislerde de terim anlamıyla kullanılmıştır.[783] Cizye, can ve mal güvenliği sağlanmasının karşılığında gayr-i müslimlerin erkeklerinden alınan baş vergisidir. Müslümanlardan alınan zekât bir yönüyle ibadet

[781] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 70; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 208.
[782] İbn Manzûr, a.g.e, C: XIV, s. 145.
[783] Aynî, a.g.e, C: XV, s. 77; Mehmet Erkal, *"Cizye"*, **DİA**.

niteliğinde olduğu için gayr-i müslimler bunun yerine cizye vergisi öderler.[784] Cizye vergisinin dayanağı şu ayettir:

"Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, küçülmüş oldukları halde kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."[785]

Buhârî, bu ayeti cizye kitabının başında zikretmiştir.[786] Ayetteki, "هم صاغرون" ifadesiyle ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu ifadeye, "zelil olarak" şeklinde anlamlar verilmiştir.[787] Buhârî de bu ifadeye bu şekilde anlam verenlerdendir.[788] İmam Şâfi'î, bu ifadeyi, İslâm'ın hükmüne bağlanmaları ve boyun eğmeleri diye açıklamıştır.[789] İbn Hacer de İmam Şâfi'î'nin bu yorumu hakkında sonuçta bir kimsenin, inanmadığı ve mecburen kabul ettiği hükümlere katlanmasının zelil olması anlamına geldiğini söylemiştir.[790]

İslâm ülkesinde yaşayan gayr-i müslimlere cizye konulmasının hikmeti hakkında, böylece onların İslâm dininin büyüklüğünü görüp, kendilerinin düştükleri bu küçültücü durumdan kurtulmak için Müslüman olacakları ve Müslümanlar arasında bulunmakla İslâm'ın güzelliklerini bizzat görmelerinin de Müslüman olmalarına vesile olacağı söylenmiştir.[791] Sahîhayn'daki cizye gelirleriyle ilgili bazı rivayetler şunlardır:

"Resûlullah (sav), bir seriyyeye bir komutan tayin ettiğinde şöyle buyururdu: '... Müşriklerden düşmanınla karşılaştığın zaman onları üç haslete davet et. Hangilerini kabul ederlerse, sen de onlardan kabul et ve onlara dokunma. Onları İslâm'a davet et, kabul ederlerse, sen de onlardan kabul et ve onlara dokunma. Sonra onları kendi yurtlarından muhacirlerin yurduna hicret etmeye çağır ve bunu yaparlarsa muhacirlerin lehine ve aleyhine olanların onlar için de geçerli olacağını haber ver. Eğer geçmeyi kabul etmezlerse onların Müslüman bedevîler gibi olacaklarını bildir.

---

[784] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: II, s. 753.
[785] et-Tevbe 9/29.
[786] Buhârî, "Cizye", 1.
[787] Taberî, Tefsîr, C: XIV, s. 200; İbn Kesîr, Tefsîr, C: IV, s. 133; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 78.
[788] Buhârî, "Cizye", 1.
[789] Erkal, *a.g.md.*
[790] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 259.
[791] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 259.

Mü'minler üzerine geçerli olan Allah'ın hükmü onlar üzerine de geçerli olur. Ganimette ve feyde bir payları olmaz, Müslümanlarla birlikte cihad etmeleri müstesna. Eğer kabul etmezlerse onlardan cizye iste. Bu isteğini kabul ederlerse sen de onlardan kabul et ve onlara dokunma."[792]

"Resûlullah (sav), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı Bahreyn'e oranın cizyesini getirmek için gönderdi. Hz. Peygamber'in, Bahreyn halkı ile antlaşması vardı."[793]

"Abdurrahman b. Avf, Resûlullah'ın, Hecer Mecûsilerinden cizye aldığına şehadet edene kadar (Hz. Ömer, Mecûsilerden cizye kabul etmedi.)"[794]

"Resûlullah (sav) ile birlikte Tebûk Gazası'na katılmıştık. Eyle meliki, Nebî (sav)'e beyaz bir katır hediye etti ve bir cübbe giydirdi. Hz. Peygamber (sav), ona, güvende olduklarına dair emanname yazdı."[795]

"Cüveyriye b. Kudâme et-Temîmî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: 'Ömer b. el-Hattâb'ı işittim. 'Yâ mü'minlerin emiri. Bize tavsiyede bulun.' dedik. Dedi ki: 'Size Allah'ın zimmetine bağlı kalmanızı tavsiye ederim. Çünkü o, peygamberinizin zimmetidir ve ailelerinizin rızkıdır.'"[796]

"Hz. Ömer şöyle dedi: 'Allah'ın ve Resûlü'nün zimmetiyle onlarla olan ahde vefa gösterilmesini, onları korumak için savaşılmasını ve onlara güçlerinin yetmeyeceği vergiler yüklenilmemesini vasiyet ediyorum."[797]

Mekke'nin fethi ve Huneyn galibiyetinden sonra müşrik Arap kabileleri hızla Müslüman olmaya başlamışlardı. Bu sırada nâzil olan Tevbe Sûresi'nin başında müşrikler ihtar edilmiş, devamında da cizye ayeti gelmiştir.[798] Müşriklere verilen ihtarla, izin verilen süreden sonra onların, İslâm'ın harem kabul ettiği topraklarda müşrik olarak kalmalarının önü kapanıyordu. Zira onların, müşrik olarak burada kalmalarına müsaade edilmesi demek, inançlarının icaplarına müsaade edilmesi ve

[792] Müslim, "Cihâd", 3.
[793] Buhârî, "Cizye", 1, "Megâzî", 9, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.
[794] Buhârî, "Cizye", 1.
[795] Buhârî, "Cizye", 2.
[796] Buhârî, "Cizye", 3.
[797] Buhârî, "Cihâd", 171.
[798] et-Tevbe 9/1-28.

dolayısıyla Kâbe'nin putlarla ilişkisinin kesilmemesi anlamına gelirdi. Bu ayetlerde müşriklere, müşrik kalmaları halinde türlü sıkıntıların kendilerini beklediği bildirilmiş ve tevbe edip girmeleri için İslâm kapısı işaret edilmiştir. İslâm'ı tanıyıp öğrenmek ve düşünmek için fırsat ve güvence isteyen müşriklere de bu imkan tanınmıştır.[799] Sonuçta Arap kabileleri kendiliklerinden fevc fevc İslâm'a girmişler, Hz. Peygamber'in bunlar üzerine asker göndermesine gerek kalmamıştır. Dolayısıyla Arap müşrikleri için cizye hükümleri söz konusu olmamıştır.[800]

Hz. Peygamber, Eyle, Ezruh, Cerbâ, Dûmetü'l-Cendel, Yemen, Necran, Bahreyn, Maknâ, Teymâ ve Hecer gibi birçok Yahudi, Hristiyan ve kısmen Mecûsi topluluklarla antlaşmalar yapmış ve onları cizyeye bağlamıştır.[801] Bu antlaşmalar hakkında kaynaklarımızda detaylı bilgiler mevcuttur.[802]

Buhârî, cizye alınanları; Yahudiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve diğer yabancılar olarak sıralamıştır.[803] Cizye ayetinde belirtilen Ehl-i Kitâb'ın, Yahudiler ve Hristiyanlar olduğunda görüş birliği vardır. Mecûsiler hakkında ise ihtilaflar vardır. Hanefîlere göre Ehl-i Kitâb olsun, müşrik olsun bütün yabancılardan cizye alınır.[804] Tahâvî'nin naklettiği görüşe göre; Ehl-i Kitâp'tan ve Tevbe Sûresi'nin başında kastedilen, Mescid-i Haram yakınındaki Arap müşrikleri dışındaki bütün gayr-i müslimlerden cizye alınır.[805] Bu Arap müşriklerinin, Müslüman olmak veya savaşmaktan başka bir seçenekleri yoktur. İmam Mâlik'e göre cizye, bütün gayr-i müslimlerden alınır. Evzâî ve Şam fakihleri de bu kanaattedir. İmam Şâfi'î, Ehl-i Kitâp'tan ister Arap olsun ister olmasın cizye alınacağını, Mecûsilerin de bu konuda onlar gibi olduğunu söylemiştir.[806] Mâverdî, cizye bakımından Arap olan gayr-i müslimlerin de Arap olmayanlar gibi olduğunu belirtmiştir.[807]

---

[799] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: II, s. 723-731.
[800] İbn Kayyim, a.g.e, C: III, s. 190.
[801] Erkal, *a.g.md.*
[802] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 246-247; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 41-49; Belâzurî, a.g.e, s. 38-39, 68-101; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 286-287, 497-525.
[803] Buhârî, "Cizye", 1.
[804] Aynî, a.g.e, C: XV, s. 78.
[805] Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, **Ahkâmu'l-Kur'an-ı'l-Kerîm**, (Thk: Saadeddîn Ünal), 2 c., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, C: I, s. 135.
[806] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 329; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 39; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 259; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 46, 49; Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 200; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 159-160; Mâverdî, a.g.e, s. 273; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 78; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 452.
[807] Mâverdî, a.g.e, s. 273.

Cizye ayetinden sadece Yahudi ve Hristiyanların kastedildiği anlaşılabiliyorsa da Hz. Peygamber'in uygulamalarından cizye hükmünün Mecûsileri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in uygulamalarından cizye hükmünün kapsadığı grupları Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecûsiler şeklinde sınırlandırmak yerine İslâm Devleti'nin sınırlarının ulaştığı her yerdeki gayr-i müslimler şeklinde görmek daha isabetli olacak gibidir.[808]

Yukarıda verilen Hz. Peygamber'in seriyye komutanlarına verdiği talimatların anlatıldığı hadiste, Hz. Peygamber'in komutanlara, müşrikleri İslâm'a davet etmelerini, kabul ederlerse muhacirlerin yurduna hicret etmelerini istemelerini, hadisin devamında da kabul etmezlerse onlardan cizye istemelerini emrettiği nakledilmiştir. Hadiste açıklığa kavuşturulması gereken meseleler var gibi gözükmektedir. Çünkü Mekke'nin fethi ile beraber muhacirlerin yurdu olan Medine'ye hicret sona ermiştir.[809] Ancak cizye hükmü 9. yılda uygulanmaya başlanmıştır. Yani cizye hükmü uygulanmaya başlandığında Müslüman olanların hicret etmesinin istenmesi uygulaması kalkmıştı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, seriyye komutanlarına verdiği talimatta bu iki hükmü bir arada emretmiş olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak bu noktada şöyle bir yorum yapmak mümkündür: Hz. Peygamber, gönderdiği seriyyelerin komutanlarına muhakkak talimatlar vermiştir. Bu talimatlar, dönemlere göre değişiklik göstermiş olmalıdır. Mekke'nin fethi öncesinde, Müslüman olanlardan Medine'ye hicret etmeleri istenirken, fetih sonrasında hicretin kalkmasıyla artık böyle bir talimat vermiş olduğu düşünülemez. Cizye hükmünün konulmasıyla beraber de komutanlara, insanları İslâm'a davet etmeleri, kabul etmezlerse cizye istemeleri talimatını vermeye başlamış olmalıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, komutanlara hadisteki talimatları vermiştir. Ancak bu talimatların hepsi aynı dönemde verilmiş talimatlar değildir. Ancak muhtemelen hadis nakledilirken Hz. Peygamber'in komutanlara verdiği talimatlar, dönemsel farklar gözetilmeden bir arada nakledilmiş olmalıdır.

Ayrıca bu hadise göre müşriklerin de İslâm davetine icabet etmediklerinde cizyeye bağlanacak olan gruplardan olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik hadiste müşrikler

---

[808] Duran Terzi, *"Ehl-i Kitabın Hukukî Statüsünün Mahiyeti ve Değerlendirilmesi"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997, s. 105-106.
[809] Buhârî, "Megâzî", 50.

arasında Arap-Arap olmayan ayrımı da yapılmamaktadır. Tevbe Sûresi'nde müşriklere, izin verilen süreden sonra müşrik olarak kalamayacakları ihtarı yapılmıştı. Bu durumda ayet ile hadis arasında bir çelişki var gibi görünmektedir. Bu hadisi değerlendirirken, Hz. Peygamber'in Arap Yarımadası'nda (Hicaz Bölgesi'nde)[810] İslâm'dan başka bir din bırakmayacağını ve Yahudi, Hristiyan ve müşrikleri buradan çıkaracağını söylediği hadisleri de göz önünde bulundurulmalıdır.[811] Nitekim vefatı esnasında, sürgün cezası verip de bunu Müslümanların belirleyeceği zamana kadar ertelediği Hayber ve Fedek Yahudileri dışında,[812] bölgede İslâm'dan başka bir din mensubu kalmamıştı. Ayrıca cizye ayetinin inip, Hz. Peygamber'in bunu uygulamaya başladığı zaman, bölgedeki müşrik arapların çoğunun Müslüman olduğu ve kalanların da kendiliklerinden fevc fevc İslâm'a dahil oldukları bir zamandır. Hz. Peygamber'in bunlar üzerine ordu göndermesine gerek kalmamıştır.

Dolayısıyla hadisler birlikte değerlendirildiğinde, İslâm'ı kabul etmeyen müşriklerden cizye istenmesi İslâm Dini'nin harem kabul ettiği Hicaz Bölgesi'nin dışıyla ilgili olmalıdır. Bu seriyyeler, Hz. Peygamber'in muhtemelen Tebûk'ta iken çevre topluluklara gönderdiği seriyyelerdir.[813] Tevbe Sûresi'nin başındaki müşriklerle ilgili ayetlerden, Mescid-i Haram ve çevresinin, şirkten ve dolayısıyla müşriklerden temizlenmesinin amaçlanmış olduğu anlaşılmaktadır.[814] Arap müşriklerinden cizye kabul edilmeyip, Arap olmayan müşriklerden cizye alınması, Tevbe Suresi'nin bu ayetleri mucibince Mescid-i Haram'ın çevresinde müşrik bırakılmamasıyla ilgilidir.[815] Hz. Peygamber zamanında bölgede müşrik kalmayıp, bütün Arap kabileleri Müslüman olmuş, bunun sonucunda Arap müşriklerinden cizye alınmamıştır.[816] Yani müşriklerden cizye alınıp alınmaması, Arap olup olmamalarından ziyade, Mescid-i Haram'a yakınlıkları, dolayısıyla da Hicaz

---

[810] Hadislerde Yahudi ve Hristiyanların çıkarılacakları yer, "الجزيرة العرب (Arap Yarımadası) olarak geçmektedir. Arap Yarımadası, Yemen'den, Şam ve Irak'a, Kızıldeniz'den, Umman ve Basra Körfezi'ne kadar olan yerleri içine alan bölgedir. Ancak Hz. Peygamber'in kastının Hicaz bölgesi ve civarı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer, Yahudi ve Hrıstiyanları tamamen Arap Yarımadası dışına çıkarmamış, Hicaz bölgesinden uzaklaştırmıştır. Buhârî, "Muzâraa'", 14, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6; Nevevî, a.g.e, C: X, s. 212-213, C: XI, s. 93-94; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 171.

[811] Buhârî, "Cihâd", 172, "Cizye", 6, "Megâzî, 78; Müslim, "Cihâd", 61, 63, "Vasiyet", 20.

[812] Buhârî, "Muzâraa'", 14, "Humus", 19; Müslim, "Müsâkât", 6; İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 35.

[813] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 286; İsmail Yiğit, *"Tebük Gazvesi"*,**DİA**.

[814] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: II, s. 723.

[815] Tahâvî, a.g.e, C: I, s. 135.

[816] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 452.

bölgesinde yaşayıp yaşamamalarıyla ilgilidir. Eğer bu bölgede yaşayan başka millete mensup müşrik topluluklar olsaydı, onlar da ya Müslüman olacaklar ya da sürgün edileceklerdi.

Cizye sadece erkeklerden alınır, kadın ve çocuklardan alınmaz. Hasta ve çalışmaktan aciz kimselerden cizye alınmaz, ancak bunlar, mal ve akar sahibi kimselerse alınır. Başkalarının verdikleriyle geçinen rahiplerden de cizye alınmaz.[817]

Cizyenin miktarı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İmam Şâfi'î, asgarîsinin bir dinar olduğunu, azamîsinin ise karşılıklı rıza ile belirleneceğini söylemiştir. İmam Mâlik, altında dört dinar, gümüşte kırk dirhem olduğu kanaatindedir. Ebû Hanîfe ile Kûfeliler ve Ahmed b. Hanbel, zengin için kırk sekiz dirhem, orta halli için yirmi dört dirhem, fakir için on iki dirhemdir, demişlerdir.[818] Ebû Ubeyd, zimmîlerden alınacak cizye miktarının, onların ödeme gücüne göre külfete düşürmeden ve vergiler konusunda Müslümanlara da zarar verilmeden belirlenmesi gerektiğini ve bu verginin belirli bir miktarının olmadığını belirtmiştir.[819] Bu konuda delil olabilecek bir rivayet şöyledir: *"İbn Uyeyne, İbn Necîh'in şöyle dediğini nakletmiştir: 'Mücâhid'e, 'Şam halkı dört dinâr cizye verdiği halde Yemen halkı bir dinâr cizye veriyor, bunun sebebi nedir?' dedim. Dedi ki: 'Ödeme kolaylığından böyledir.' (maddi durumlarına göre)"*[820] Bu rivayetten cizyenin, halkın ekonomik durumuna göre belirlendiği anlaşılmaktadır.[821] Hz. Ömer'in, güçlerinin yetmeyeceği vergiler yüklenilmemesini tavsiye etmesi de cizye vergilerinin halkın maddî durumuna göre belirlendiğinin göstergesidir.

Hz. Peygamber'in uygulamalarında cizyenin nakdî olarak da aynî olarak da alındığı görülmektedir.[822] Necrânlılarla yapılan antlaşmaya göre bunlar, cizye olarak elbise vereceklerdir.[823]

---

[817] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 260; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 51-52; Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 200-201; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 160; Mâverdî, a.g.e, s. 273; İbn Rüşd, a.g.e, C: I, s. 404; Salih Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü,* s. 28.
[818] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 331-332; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 39; Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 200; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 159; Mâverdî, a.g.e, s. 274-275; İbn Rüşd, a.g.e, C: I, s. 404.
[819] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 56.
[820] Buhârî, "Cizye", 1.
[821] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 451-452.
[822] Erkal, *a.g.md.*

Sonuç olarak; cizye, kamu maliyesinin gelirlerinden biridir. Hükmü, Kur'an ile koyulmuş, Hz. Peygamber, tatbik etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de sadece emredilmiş, bütün hükümleri ve ayrıntıları sünnet ile beyan edilmiştir. İslâm devletinin vatandaşı olan bütün gayr-i müslimler, cizye hükmüne tabidirler. Bunları sadece Hristiyanlar ve Yahudiler şeklinde sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Sadece ödeme gücü olanlardan, maddî durumları ölçüsünde alınır. İslâm Devleti'nin Müslüman vatandaşlarından alınan zekât gibi cizye de gayr-i müslim vatandaşlardan alınan vergidir ve bu yönüyle zekât ile birlikte kamu maliyesinin sürekli gelirleri arasındadır.

3.4.1 Harac

Hz. Peygamber devrinde gayr-i müslimlerden toprak vergisi alınıp alınmadığı tartışmalıdır.[824] Böyle bir verginin alındığını ileri sürenlerin dayandıkları birkaç olay vardır. Bu olaylardan biri, Hayberlilerle arazileri işletmeleri ve ürünün yarısını vermeleri için yapılan antlaşmadır. Bazı müellifler, bu antlaşmayı gayr-i müslimlere uygulanan arazi vergisi olarak değerlendirmişlerdir.[825]

Hz. Peygamber tarafından Bahreyn'e emîr olarak tayin edilen A'lâ b. el-Hadramî, zayıf olduğu belirtilen bir rivayete göre bir bahçe üzerinde ortaklığı olan ve biri Müslüman, diğeri müşrik iki kardeşin Müslüman olanından öşür, müşrik olanından haraç aldığını söylemiştir.[826] Ancak bu uygulamanın, Hz. Peygamber zamanında mı gerçekleştiği yoksa Hz. Ömer'in haraç vergisi koymasından sonra mı olduğu belli değildir. Ayrıca bu konuyu inceleyen kaynaklarda bu hadis delil olarak kullanılmamış ve hadise işaret edilmemiştir.[827] Müşrik kardeşten alınan verginin cizye olduğu da belirtilmiştir.[828]

---

[823] Ebû Dâvud, "Harâc", 30; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 518.
[824] Mehmet Erkal, "Asr-ı Saadette Vergi", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: II s. 321.
[825] Kettânî, a.g.e, C: I, s. 393; Tuğ, *a.g.m*, s. 29.
[826] İbn Mâce, "Zekât", 22.
[827] Mehmet Birsin, *"Mâverdî'nin Devlet Anlayışı",* **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Basılmamış Doktora Tezi, 2004, s. 188.
[828] Erkal, a.g.e, s. 322.

Hz. Peygamber devrinde gayr-i müslimlerden arazi vergisi alındığına delil olarak gösterilen bir olay da Hz. Peygamber'in Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği mektupta cizyetü'l arzdan (arazi vergisi) bahsediliyor olmasıdır.[829]

Hz. Peygamber zamanında gayr-i müslimlerden toprak üzerinden vergi alındığına dair gösterilen örnekler üzerinden haraç vergisinin temelinin Hz. Peygamber devrinde atıldığı veya haraç vergisini koyarkan Hz. Ömer'e kaynaklık ettiği söylenebilir.[830] Ancak toprağa haraç adıyla müesseseleşmiş bir vergi konması Hz. Ömer devrinde başlamıştır.[831] İslâm âlimleri, haraç vergisinin nassa dayalı bir vergi değil, ictihadla ortaya çıkan bir vergi olduğunu kabul etmişlerdir.[832]

Sonuç olarak; Hz. Peygamber devrinde gayr-i müslim tebaadan arazi vergisi olarak bir verginin alındığına dair açık bir delil yoktur. Açık olan, İslâm Devletine dahil olup, topraklarında bırakılan gayr-i müslim bölgelerin cizye vergisine bağlanmasıdır. Sahîhayn bağlamında yapılan bu çalışmada, Sahîhayn'da Hz. Peygamber'in gayr-i müslimlerden arazi vergisi aldığına dair bir rivayet olmamasına bağlı olarak haraç konusu bu şekilde değerlendirilmekle yetinilmiştir.

3.5. Diğer Gelirler

Kamu maliyesinin zekât, cizye, ganimet ve fey gelirlerinin yanısıra hazineye bırakılan miras malları ve bağışlar gibi gelirleri de olmuştur.[833] Sahîhayn'da bu tip gelirlerden bazılarına delil olabilecek birkaç rivayet şöyledir: *"Ensârdan bir adam, gelirlerini kullanması için hurma bahçelerini Resûlullah'a (sav) tahsis etmişti."*[834]

"Bir adam, yularlı bir dişi deve ile gelip: 'Bu deve Allah yolunda (sadaka) olsun.' dedi. Resûlullah (sav): "Kıyamet gününde buna karşılık sana hepsi yularlı yedi yüz deve verilecektir." buyurdu."[835]

---

[829] Tuğ, *a.g.m,* s. 29.
[830] Tuğ, *a.g.m*, s. 29.
[831] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 57-77; Erkal, a.g.e, s. 326.
[832] Mâverdî, a.g.e, s. 278; Cengiz Kallek, "*Haraç"*, **DİA**.
[833] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 17-18; Erkal, *"Beytülmâl",* DİA.
[834] Buhârî, "Humus", 12; Müslim, "Cihâd", 71.
[835] Müslim, "İmâre", 132.

Hz. Peygamber'in, devlet gelirlerinin ihtiyaçları karşılamadığı durumlarda devlet hazinesi için bağış topladığı da bilinmektedir. Hz. Peygamber'in Müslümanlardan kamu adına bağış topladığı zamanlar, savaş masraflarının karşılanmasının zor olduğu ve maliyenin fakir olduğu dönemlerde olmuştur.[836] Böyle durumları yansıtan bazı rivayetler şunlardır: *"Hz. Peygamber (sav): 'Kim güçlük ordusunu teçhiz ederse, onun için cennet vardır.' buyurdu ve o orduyu Osman techîz etti."*[837]

"Hz. Peygamber (sav) bayram namazından sonra yanında Bilâl olduğu hâlde kadınların yanına geldi, onlara vaaz etti ve sadaka vermelerini buyurdu. Bunun üzerine kadınlar bilezikleri, altın, gümüş halka ve küpeleri Bilâl'in eteğine atmaya başladılar." [838]

Kur'an-ı Kerîm'de hakkında *"sâatü'l-usre"* tabiri kullanılan[839] Tebûk Gazvesi'ne *"Gazvetü'l-usre",* bu gazveye katılan İslâm ordusuna da güçlük ordusu anlamında *"ceyşü'l-usre"* denilmiştir.[840] Teçhizi ve erzakının temin edilmesi oldukça güç olan bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Hz. Peygamber, Müslümanları, bağışta bulunmaya davet etmiş ve yukarıdaki rivayetten de anlaşılabildiği gibi başta Hz. Osman gibi sahâbiler olmak üzere ashâb önemli katkıda bulunmuşlardır.[841]

Netice olarak; Hz. Peygamber, hazineye yapılan bağışları kabul etmiş ve maliyenin yetersiz kaldığı zamanlarda Müslümanları yardım etmeye teşvik ederek onlardan gelen bağışları gereken yerlerde kullanmıştır. Buna göre zekât, cizye, ganimet ve fey gelirlerinin yanısıra böyle gelirleri de kamu maliyesinin gelirleri arasında saymak mümkündür.

---

[836] Erkal, *a.g.md.*
[837] Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 7, "Vesâyâ", 34.
[838] Buhârî, "Zekât", 20, 32, "İ'tisâm", 16, "İlim", 32, "Libâs", 54, 55; Müslim, "Salâtü'l-î'deyn", 1, 2, 3, 4, 13.
[839] et-Tevbe 9/117.
[840] İsmail Yiğit, *a.g.md.*
[841] Muhammed Hamidullah, **İslâm'ın Doğuşu**, (Çev: Murat Çiftkaya), Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 220; Yiğit, *a.g.md.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KAMU MALİYESİNİN GİDERLERİ

Kimlerden, ne şekilde tahsil edileceği Kur'an-ı Kerîm ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ile belirlenen kamu maliye gelirlerinin, nerelere ne şekilde harcanacağı da yine Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ile belirlenmiştir. Ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ile sınırları çizilen kamu giderleri için devlet başkanına önemli bir sorumluluk alanı bırakılmıştır.[842]

Kamu gelirlerinden zekât, humus ve feyin harcanacağı yerler Kur'an-ı Kerîm'de bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamalarından, bu gelirlerin sarfında devlet başkanının sorumluluğu yanında yetkiye de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, ayetlerde bildirilen sınırlara bağlı kalarak zekât, humus ve fey gelirlerini İslâm'ın ve kamunun maslahatına göre uygun gördüğü şekilde sarf etmiştir.

4.1. Zekât Gelirlerinin Sarfı

"Sadakalar (zekât gelirleri) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, miskinler, zekât işinde çalışanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda ve yolda kalmışlar içindir. Allah bilendir, hakîmdir."[843]

Kur'an-ı Kerîm'de farz olduğu bildirilen ve diğer bütün hükümleri Hz. Peygamber'in sünnetiyle beyan edilen zekâtın, sarf yerleri de Kur'an'ın bu ayetiyle belirtilmiştir. Bu ayetteki "الصدقات *(sadakalar)"* kelimesinin farz olan zekâtı ifade ettiği, ayetin öncesi ile *"Allah'tan bir farz olarak"* ifadelerinden anlaşılmaktadır.[844]

Bu ayet, kendinden önceki ayetlerle beraber değerlendirildiğinde zekâtın sarf yerlerinin bu şekilde ayrı ayrı belirtilmesinin nedeni daha iyi anlaşılacaktır. Bir takım

---

[842] Remzi Kaya, *"Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı"*, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: X, S. 2, 2001, s. 82.
[843] et-Tevbe 9/60.
[844] Mustafa Öztürk, *a.g.m*, s. 477.

kimseler, mala düşkünlükleri sebebiyle Hz. Peygamber'in adaletinden dahi kuşkuya düşmüşler, ondan hak etmedikleri şekilde mal istemişler ve eleştirmişlerdir. Bu kimseler önceki iki ayet ile kınanmış ve arkasından gelen bu ayetle zekâtın sarf yerleri bildirilerek hem Hz. Peygamber'in bu malları rastgele dağıtmadığına işaret edilmiş hem de zekâtın sarf yerleri öğretilmiştir.[845]

Hz. Peygamber'den itibaren devlet eliyle toplanan ve yine devlet eliyle sarf edilen zekâtın, kamu harcamalarında nasıl bir yer tuttuğu ulema arasında tartışılagelmiştir.[846] Serahsî, zekâtın sarf yerleri konusunda devlet başkanının tercih hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.[847]

4.1.1. Fakirler ve Miskinler

Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona, *"Zekâtın zenginlerinden alınıp, fakirlerine verileceğini bildir."* buyurmuştur.[848] Fakir ve miskin ifadelerinin manaları üzerine pek çok görüş ifade edilmiştir. Bazıları, *"Fakir, muhtaç olduğu halde istemekten çekinen kişi; miskin, muhtaç olup da isteyen kişidir."* demişlerdir. *"Fakir evinde oturan, miskin çalışandır.", "Fakir, muhacirlerin fakirleri; miskin, muhacirlerden olmayan fakirlerdir.", "Fakir, Müslümanların; miskin, Ehl-i Kitab'ın fakirleridir."* şeklinde de görüşler vardır. İbn Abbâs'tan *"Miskin, nafakası için dolaşanlar; fakir, Müslümanların fakirleridir."* görüşü aktarılmıştır.[849]

Muhammed Hamidullah, Hammurabi yasalarında uzun bir şekilde açıklanan *moşkin* teriminde olduğu gibi, miskin kelimesinin Sâmî dillerinde başka bir ülkeye yerleşmiş olan yabancı anlamında olduğunu belirtmiştir.[850]

Fakir, kısaca kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayamayan, maddî sıkıntısı sebebiyle başkalarına muhtaç olan gibi anlamlara gelmektedir.[851] Miskin ise yeteri kadar veya hiç malı olmayan kimse diye tarif edilmiştir. Zekâtın sarf yerlerinin

---

[845] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: III, s. 23.
[846] Emrullah Dumlu, *"Kamu Harcamaları Açısından Zekât"*, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 36, 2011, s. 218.
[847] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 162.
[848] Buhârî, "Zekât", 1, 62.
[849] Taberî, Câmi'u'l-beyân, C: XIV, s. 305-307.
[850] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 810.
[851] İbn Manzûr, a.g.e, C: V, s. 60; Osman Eskicioğlu, *"Fakir"*, **DİA**.

bildirildiği ayette bu iki sınıfın ayrı ayrı zikredilmesi aralarındaki farkın ne olduğu konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bu farkın yoksulluk derecesi olduğunu belirtenler olmuş ve hangisinin daha yoksul olduğu tartışılmıştır.[852]

Ebû Hanîfe, fakirin, insanlardan istemeyen, miskinin ise hiçbir şeyi olmadığı için insanlardan isteyen muhtaç kişi olduğunu söylemiştir.[853] Ebû Hanîfe'den bunun tersi görüş de rivayet edilmiştir.[854] Ebû Yûsuf, ikisi arasında fark olmadığı kanaatindedir.[855] İmam Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel'e göre fakir, malı ve kazancı olmayan, miskin, malı veya kazancı olduğu halde ihtiyaçlarını karşılamayan kişidir.[856]

Sahîhayn'da, Hz. Peygamber tarafından miskinin tarif edildiği bir hadis nakledilmiştir. Bu hadis şöyledir: *"Miskin, (insanlardan isteyip de) bir iki lokmayla çevrilen değildir. Lakin miskin, kendini geçindirecek zenginliği olmayan ve utanan veya rahatsız etmemek için insanlardan isteyemeyen kimsedir."*[857] Bu hadiste miskinin tarifi açıkça yapılmıştır. Buna göre miskin, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malı olmayan ve insanlardan isteyemeyen muhtaç kimsedir.

Hanefî fakihleri, birkaç zenginlik seviyesi belirleyerek kişinin zekât alabilmesi için de bir sınır olduğunu kabul etmişlerdir. Buna göre asli ihtiyaçları dışında, kazanç getirmeyen mallardan iki yüz dirhem gümüş değerinde malı olan kişinin zekât alamayacağı belirtilmiştir.[858] Cumhûra göre ise kişinin malı veya geliri kendisinin ve bakmakla yükümlü olduklarının ihtiyaçlarına yetmiyorsa böyle kimselere zekât verilebilir.[859]

Günümüzde sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak devletler, ihtiyaç sahibi vatandaşlarını, en azından insan haysiyetine yaraşır bir seviyede yaşatma gayretindedirler. Bu gayret, modern devlet anlayışının ulaşabildiği aşamalardan

---

[852] Cengiz Kallek, *"Miskin"*, **DİA.**
[853] Muhammed Hasan eş-Şeybânî, Câmi'u's-sağîr, s. 124; Serahsî, a.g.e, C: III, s. 8.
[854] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 8.
[855] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139; Tahâvî, Ahkâmü'l-Kur'an, C:I, s. 364.
[856] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 71; İbn Kudâme, el-Muğnî, C: VII, s. 313.
[857] Buhârî, "Zekât", 52; Müslim, "Zekât", 101, 102.
[858] el-Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî ed-Dimeşkî, **el-Lübâb fî-şerhi'l-Kitâb**,(Thk: Mahmud Emin en-Nevevî), 4 c., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut t.y, s. 79; Miras, a.g.e, C: V, s. 322.
[859] İmam Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 342; Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 71; Erkal, Zekât Bilgi ve Uygulama, s. 205.

biridir. İslâm Dini, ihtiyaç sahibi vatandaşları, fertlerin merhametine bırakmadan, kamunun sabit bir geliri olan zekâtın sarf yerlerinin ilk iki sırasına koyarak modern devletlerin bugün bile ulaşamadığı sosyal devlet ilkesini bin dört yüz yıl önce ortaya koymuş ve peygamberi eliyle de uygulamıştır.[860]

Sonuç olarak, zekâtın sarf yerlerinin ilk iki sınıfı olan fakir ve miskinler, farklı isimlerle ifade edilse de terim olarak aralarında fazla bir fark yoktur.[861] İkisinin de ortak yönü muhtaç olmalarıdır.[862] Malı ve kazancı olmayan veya az bir miktar malı ve kazancı olup da geçimine yetmeyen kişiler, fakirler ve miskinlerdir ve zekâtın sarf edileceği iki sınıf bunlardır. Hz. Peygamber, böyle kimseleri her zaman desteklemiş, zekât gelirlerinden özellikle bu kimselere harcama yapmıştır.

4.1.2. Âmiller

Zekât gelirlerinden pay alacak gruplardan biri de zekât işinde çalışan görevlilerdir. Bunlar, çalışmalarının karşılığında zekât gelirlerinden bir nevi maaş alırlar. Hadislerde Hz. Peygamber tarafından zekât işlerinde sahabilerin görevlendirildiğine ve bunlara pay verildiğine dair birçok örneğe rastlanmaktadır.[863]

Buhârî, zekât kitabında âmillerle ilgili bir bâb açmış ve Tevbe Sûresi 60. ayetin âmillerle ilgili kısmını bu bâba isim yapmıştır. Bu bâbın isminde *"Zekât memurlarının devlet başkanına hesap vermesi"* cümlesini de zikretmiş ve İbnü'l-Lütbiyye hadisini nakletmiştir.[864]

Zekât görevlilerine ne kadar ücret ödeneceği konusunda çeşitli görüşler vardır. Hanefîlere göre, kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimine yetecek miktardan az olmayacak kadar maaş verilir.[865] Ebû Yûsuf, bunlara zekât gelirinin 1/8'inin verileceğini söylemiştir,[866] İmam Şâfi'î de bu görüştedir.[867] Mâlikîler ve

---

[860] Dumlu, *a.g.m*, s. 220-221.
[861] Mustafa Şen, *"Kur'an'da Zenginlik ve Fakirlik"*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2008, s. 31.
[862] Dumlu, *a.g.m*, s. 221.
[863] Buhârî, "Zekât", 40, 48, 50, 62, "Ahkâm", 17; Müslim, "Zekât", 11, 110, 111.
[864] Buhârî, "Zekât", 66.
[865] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, C: II, s. 180; Serahsî, a.g.e, C: III, s. 9; eş-Şeyh Nizâm vd., Fetevâyı Hindiyye, C: I, s. 188.
[866] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139.
[867] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 76, Mâverdî, Ahkâm, s. 235.

Hanbelîler, çalıştıklarının karşılığında nafakalarını alacaklarını ifade etmişlerdir.[868] Ebû Ubeyd, Irak ehli ve İmam Mâlik'in görüşlerinin isabetli olduğunu belirterek, âmillerin alacağı hisseyi belirli bir oranla sınırlandırmanın doğru olmadığı, görev ve emekleri nispetinde verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[869]

4.1.3. Müellefe-i Kulûb

Zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği ayette sayılan sınıflardan biri de müellefe-i kulûbdür. Bu ifade, maddî ihsanda bulunularak kalplerinin İslâm'a ve Müslümanlara karşı yumuşatılması istenilen gayr-i müslimleri, Müslüman olmaları umulan yahut zararlarından korkulan veya düşmana karşı destekleri kazanılmak istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulanan yeni Müslümanları belirtmek için kullanılmaktadır.[870] Zekâtın sarf yerleri arasında bu sınıfın da bulunması, zekâtın ekonomik ve sosyal fonksiyonlarının yanında siyasî fonksiyonunun da olduğunu göstermektedir.[871]

Sahîhayn'da konuyla ilgili bazı hadisler şöyledir:

"Hz. Peygamber'e bir şey gönderildi, onu dört kişiye paylaştırdı ve 'Bunları alıştırıyorum.' dedi."[872]

"Amir b. Sâ'd, babası Sâ'd'dan naklediyor: 'Resûlullah (sav), aralarında benim de oturduğum bir topluluğa bir şeyler verdi. Onlardan birine bir şey vermedi… Resûlullah, 'Şüphesiz ben, bir adama bir şeyler verdiğim halde başkasını ondan daha çok seviyor olabilirim. Bunun sebebi yüzüstü ateşe yıkılmasından korkmamdır.'"[873]

"Hz. Alî, Yemen'den Resûlullah'a (sav) toprağından arındırılmamış, tabaklanmış deri içinde bir altın parçası gönderdi. Resûlullah, bunu Necid'in ve Kureyş'in ileri

---

[868] Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 344; ; İbn Kudâme, el-Muğnî, C: II, s. 515; Erkal, a.g.e, s. 207.
[869] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 552.
[870] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 45; İbn Kudâme, a.g.e, c: VII, s. 319; İbn Âbidîn, **Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürrü'l-muhtâr Şerhi Tenvîri'l-ebsâr**, 8 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, C: II, s. 342; Cengiz Kallek, *"Müellefe-i Kulûb"*, **DİA**, Erkal, a.g.e, s. 208.
[871] Dumlu, *a.g.m*, s. 229.
[872] Buhârî, "Tefsîr", 158.
[873] Buhârî, "Zekât", 52, Îmân" 17,Müslim, "Zekât", 131.

gelenleri arasında paylaştırdı… 'Ben, bunu ancak onların kalplerini ısındırmak için yaptım.' dedi."[874]

"Adamın biri, Müslüman olması üzerine, Resûlullah'tan (sav) bir şeyler istedi. Ona, iki dağ arasını dolduracak kadar davar verdi. Adam kavmine dönünce dedi ki: 'Ey kavmim, Müslüman olun, vallahi Muhammed fakirlikten korkmadan bol bol dağıtıyor.'"[875]

"Huneyn günü Resûlullah (sav), ganimet mallarından Kureyşlilerden bazılarına yüz deveye varıncaya kadar verdi. Bunun üzerine ensardan bazıları, söylenmeye başladılar… Resûlullah (sav): 'Gerçekten ben, küfürden yeni kurtulmuş bazı adamlara gönüllerini ısındırmak gayesiyle bir şeyler veriyorum…'dedi."[876]

Müellefe-i kulûb sınıfı hakkında bazı ihtilaflar vardır. Bunlardan biri bu sınıfın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kalkıp kalkmadığına dairdir. Bu sınıfın kalktığına mesnet edilen olayın rivayeti kısaca şöyledir:

Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde, Hz. Peygamber'in pay verdiği müellefe-i kulûbdan bazıları gelerek paylarının verilmesini istediler. Hz. Ebubekir, bunu onaylayarak paylarını vermeleri için yardımcısı pozisyonundaki Hz. Ömer'e gönderdi. Ancak Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in onlara, desteklerini kazanmak için pay verdiğini, artık İslâm güçlendiği için onların desteklerine ihtiyacı olmadığını belirterek herhangi bir şey verilmeyeceğini söyledi. Hz. Ömer'in bu fiili halife tarafından da onaylandı ve ashabdan da karşı çıkan olmadı.[877] Böylece bu sınıfın kaldırıldığı ve sahabe arasında icma olduğu söylenmiştir. Hanefî mezhebi âlimleri bu kanaattedirler.[878]

Hanbelîler, müellefe-i kulûb sınıfının kalkmadığını kabul etmişlerdir. Hz. Ömer ve sonraki raşid halifelerin bu sınıf için zekâttan pay vermemelerinin, bu payın ilga

---

[874] Buhârî, "Megâzî", 58; Müslim, "Zekât", 143, 144.
[875] Müslim, "Fedâil", 57, 58.
[876] Müslim, "Zekât", 132, 133.
[877] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 9; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 45.
[878] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139; Serahsî, a.g.e, C: III, s. 9; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 45; İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sîvâsî, **Şerhu Fethu'l-kadîr**, 7 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y, C: II, s. 259; Miras, a.g.e, C: V, s. 329,333; Erkal, a.g.e, s. 209.

edilmesi nedeniyle değil, bu sınıfa ihtiyaç kalmamasından dolayı olduğunu belirterek yine ihtiyaç olması halinde bu payın verilebileceğini ifade etmişlerdir.[879] Mâlikî Mezhebi âlimlerinden de normal zamanda müellefe-i kulûb için bir pay olmadığı ancak ihtiyaç olması durumunda bu sınıfa pay ayrılabileceği görüşünde olan birçok âlim vardır.[880]

İmam Şâfi'î, müellefe-i kulûb payının düştüğünü belirtmiştir. Ancak bir kavmin zekâtını almaya yardımcı olması gibi durumlarda kavmin önde gelenlerine bu paydan verilebileceğini ifade etmiştir. Bu, onun, bu payın ebediyyen kalktığı düşüncesinde olmadığını göstermektedir.[881] Nitekim Şâfi'îlerden Mâverdî, müellefe-i kulübün kimler olduğunu saydıktan sonra bunların Müslümanlarına zekâttan, müşriklerine ganimetten pay verileceğini söylemiş, bu sınıfın payının düştüğüne dair herhangi bir ifadede bulunmamıştır.[882] Şâfi'î Mezhebi'nde yaygın olan görüş bu şekildedir.[883]

Buhârî, Zekât Kitabı'nda Tevbe Sûresi'nin 60. ayetiyle bildirilen zekâtın sarf yerlerinden diğer yedi sınıfla ilgili bâb açmış olmasına rağmen[884] müellefe-i kulûb ile ilgili bâb açmamış ve bu terimi zekât kitabında hiç zikretmemiştir. Buhârî, müellefe-i kulûbe mal verilmesiyle ilgili bâbı Humus Kitabı'nda açmış ve bu terimi, bu bâbın başlığında zikretmiştir.[885] Buna göre Buhârî'nin müellefe-i kulûbe zekât gelirlerinden verilemeyeceği ve Hz. Peygamber'in, henüz Müslüman olmamış müellefe-i kulûbe humus gelirlerinden verdiği görüşünde olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

Ebû Ubeyd, Hasan-ı Basrî ve İbn Şihâb'a göre müellefe-i kulûb sınıfının her zaman söz konusu olduğunu, kendisinin de bu görüşte olduğunu beyan etmiştir. Nitekim bu

---

[879] İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 319; el-Behûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs, **Keşşâfu'l-kına' an metni'l-iknâ'**,(Thk: Hilâl Musaylihî Mustafa Hilâl), 6 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1402, C: II, s. 278.
[880] el-Karâfî, Şehâbuddîn Ahmed b. İdrîs, **ez-Zahîre**,(Thk: Muhammed Hacî), 14 c., Dâru'l-Garb, Beyrut 1994, C: III, s. 146; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî, **el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî**,(Thk: Muhammed el-Morîtânî), 2. Baskı, Mektebetü'r-Riyâd, Riyad 1980, C: I, s. 325-326.
[881] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 78, 80.
[882] Mâverdî, a.g.e, s. 235.
[883] eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, **el-Mühezzeb fî fıkhi'l- İmâm eş-Şâfiî**, 2 c., Beyrut t.y, C:I, s. 172; el-Gazzâlî, a.g.e, C: IV, s. 557-559.
[884] Buhârî, "Zekât", 1, 48, 52, 62, 66, 67.
[885] Buhârî, "Humus", 19.

konudaki ayet muhkemdir ve kitap veya sünnetten herhangi bir hükümle neshedildiğine dair bir bilgi gelmemiştir.[886]

Hz. Ömer'in, o gün müellefe-i kulûbden pay almak için gelenlere pay vermemesinin sebebi, artık İslâm'ın güçlenmiş olması ve bu kişilere ihtiyacının kalmamış olmasıydı. Nitekim bu payın düştüğünü söyleyenler de aynı sebebe binaen bu kanaate varmışlardır. Sebep ve illetin ortadan kalkmasıyla hükmün de ortadan kalkacağını söyleyerek, müellefe-i kulübe ihtiyaç olması sebebinin ortadan kalkmasıyla bu payın kalktığını kabul etmişlerdir.[887]

Ayrıca o gün Hz. Ömer'in tavrı, pay almak için gelenlerin, bu payı bir rant aracına dönüştürmek istemelerine karşı olmalıdır. Zira bu insanların kalbi İslâm'a ısındıysa, fakir fukaranın hakkı olan zekâta göz dikerek bu payı almak için müracaat etmezlerdi. Bunca zamana rağmen ısınmadıysa da artık bunlar, bu işi bir sömürü aracı olarak kullanmak istiyorlardır demektir. Dilerlerse iman ederler.[888]

Müellefe-i kulûb sınıfının kalktığına dair görüşlerin rahatlıkla savunulduğu dönemler, İslâm'ın hakim, Müslümanların güçlü olduğu dönemlerdir. Müslümanların güçlerini yitirmesiyle beraber her mezhepten İslâm hukukçuları, bu sınıfın hükmünün devam ettiğini savunmaya başlamışlardır.[889]

Bu konu, yaşanılan dönemin sosyal ve siyasal şartlarıyla, Müslümanların böyle bir fona ihtiyaçları olup olmamasıyla ilgili bir konudur.[890] İslâm'ın ve Müslümanların siyasal, ekonomik, askerî, sosyal, kültürel her yönden sıkıştırıldıkları, İslâm'a zıt düşüncelerin Müslüman çocuklarının zihinlerine işlendiği, gayri İslâmî bir yaşantının Müslümanların evlerine kadar sokulduğu, Afrika'da bir öğün yemeğe insanların imanlarının alındığı günümüzde müellefe-i kulûb fonuna ne derece ihtiyaç olduğu aşikârdır. "Geçmiş ulemanın çoğunun, neshedildiğini kabul ettiği bu fona varıncaya kadar başka para mı yok?" denilecek olursa, Allah'ın, kitabına, Müslümanlar bu işler için kullansınlar diye koyduğu ve Resûlü'nün uyguladığı bir hüküm varken, bu

---

[886] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 552.
[887] Miras, a.g.e, C: V, s. 329.
[888] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 812; Saffet Köse, *"Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış"*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 7, 2006, s. 23-24.
[889] Cengiz Kallek, *a.g.md.*
[890] Komisyon, İlmihal I, s. 483.

hükmün kullanılamaz olduğunu kabul edip Müslümanların perişan durumu ortadayken başka kaynaklar aramanın ne derece doğru olacağı düşünülmelidir. Kendi döneminde bu hükmün neshedildiğine kanaat getiren ulema, bu kanaate İslâm'ın aziz, Müslümanların güçlü olmasını gerekçe göstermişlerdir. Günümüzde bu durum tersine döndüğüne göre, "Aynı ulema bugün yaşasaydı bu konuda ne derdi?" sorusunu sormak yerinde olacaktır.

Müellefe-i kulûb konusunda ihtilaf olan hususlardan biri de bu ifade ile kimlerin kastedildiğidir. Bir görüşe göre bunlar, Müslüman olmalarını teşvik etmek için kendilerine bir şeyler verilen kafirlerdir. Başka bir görüşe göre, henüz küfrün etkisinden tam kurtulamamış Müslümanlardır. Diğer bir görüşe göre ise, İslâm'a yeni girmiş kimselerdir ve İslâm'ın kalplerinde iyice yerleşmesi istenmektedir.[891] Bu hususta ihtilaf edilmesinin nedeni bu fondan Müslüman olmayanlara pay verilip verilemeyeceği konusundan kaynaklanmaktadır. Âlimlerin bir kısmı, müellefe-i kulûb müşriklerden olursa, bunlara zekâttan pay verilemeyeceği kanaatindedirler.[892] Bu görüş, Şâfi'îlerin görüşü olup Hz. Peygamber'in Müslüman olmayanlara dağıttığı malların zekât malı olmadığı bilakis humustaki kendine ait paydan olduğunu söylemişlerdir.[893] Ancak zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği Tevbe Sûresi'nin 60. ayetinde müellefe-i kulübün de sayılması, bu görüşün pek de isabetli olmadığını göstermektedir.[894]

Mâlikîler ve Hanbelîlerden bir kısım âlim de Müslüman veya müşrik ayrımı yapmadan müellefe-i kulûb sınıfına zekât gelirlerinden harcama yapılabileceğini kabul etmişlerdir.[895] Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu sınıfın kalktığı kanaatinde olan Hanefîler de Hz. Peygamber'in bu kişilere Müslüman veya müşrik ayrımı yapmadan zekât gelirlerinden verdiği görüşündedirler.[896]

Ebû Ubeyd, kitabının bir yerinde Hz. Ali'nin gönderdiği altının, fey gelirlerinden olduğunu söylerken, başka bir yerinde bunun zekât mallarından olduğunu

[891] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 48.
[892] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 72; Mâverdî, a.g.e, s. 235; İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 547.
[893] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 72, 84; Mâverdî, a.g.e, s. 235; Şîrâzî, a.g.e, C:I, s. 172; Gazzâlî, a.g.e, C: IV, s. 557-559; Kallek, *a.g.md.*
[894] Köse, *a.g.m,* s. 20-21.
[895] İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 319; Behûtî, a.g.e, C: II, s. 278; Karâfî, a.g.e, C: III, s. 146; İbn Abdilberr, a.g.e, C: I, s. 325-326; Kallek, *a.g.md.*
[896] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 44-45; İbn Âbidîn, a.g.e, C: II, s. 342; Kallek, *a.g.md.*

söylemiştir.[897] Fakih halife Ömer b. Abdilaziz'in de müellefe-i kulûb fonundan bir Hristiyan patriğe 1000 dinar verdiği nakledilmiştir.[898]

Hz. Peygamber'in, Müslüman olan bir adama iki dağ arasını dolduracak kadar davar verdiğini anlatan rivayete göre Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûbden, Müslüman olanlara pay verdiği anlaşılır. Ancak bu, onun müellefe-i kulûb olarak Müslüman olmayanlara pay vermediği anlamına gelmez. Bu hadiste bildirilen adam, müellefe-i kulûb sınıfının İslâm'a yeni girdiği için ısındırılmaya çalışılan ve kavmine örnek olacak kişiler grubuna dahildir.

Müellefe-i kulûb tanımının içine müşrikler dahil olmak üzere gayr-i müslimler de girmektedir. Ayet, bunlara herhangi bir sınırlama getirmeden müellefe-i kulûb için zekâttan pay olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber'in de aynı gayelerle müşriklere diğer devlet gelirlerinden verdiği sabittir. Pek çok müellif, Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûb fonundan olmak üzere zekât gelirlerinden müşriklere de verdiğini ifade etmektedirler.[899] Ancak Müslüman olmayanlara, zekât gelirlerinden verilemeyeceği kanaatinde olanlar bunu kabul etmemekte ve bunlara verilenin ganimet ve fey gelirlerinden olduğunu söylemektedirler.[900]

Yukarıdaki hadislerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber, Huneyn Savaşı ganimetlerinden müellefe-i kulûb olarak bazı kimselere pay vermiştir. Bu savaş, Tevbe Sûresi 60. ayetin nüzûlünden öncedir. Dolayısıyla müellefe-i kulûb sınıfına devlet gelirlerinden pay verilmesi, ayet inmeden önce de biliniyor ve Hz. Peygamber tarafından uygulanıyordu.[901] Tevbe Sûresi 60. ayet, kendinden önceki ayetlerle birlikte incelendiğinde bu ayetin, Hz. Peygamber'in zekât taksimini, bazı kişilerin eleştirmesi üzerine indiği anlaşılır. Nitekim 60. ayetin tefsirinde müfessirler, Allah'ın bu ayet ile Hz. Peygamber'in zekât dağıtımını rastgele yapmadığını beyan ettiğini, belirtmişlerdir.[902] Yani Allah, Resûlü'nün zekât dağıtımındaki uygulamasını bu ayet

[897] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 238, 530.
[898] İbn Sâd, a.g.e, C: V, s. 350.
[899] İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 319; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 44-45; Behûtî, a.g.e, C: II, s. 278; İbn Âbidîn, a.g.e, C: II, s. 342.
[900] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 72, 84.
[901] Yeniçeri, Asr-ı Saadette Devlet Bütçesi, C: II, s. 387.
[902] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: III, s. 23.

ile onaylamaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber'in diğer devlet gelirlerinden pay verdiği müellefe-i kulûb sınıfına zekât gelirlerinden de verdiği pekâlâ anlaşılabilir.

Sonuç olarak, müellefe-i kulûb sınıfının, tamamen kalktığı söylenemez. Sadece gerek olmadığı için bu sınıfa pay verilmemiştir.[903] İhtiyaç olduğu zaman verilebilir.[904] Günümüzde bu fon işletilerek yapılabilecek oldukça fazla iş bulunmaktadır.[905] Ayrıca ihtiyaç olduğu zaman müellefe-i kulûb fonundan Müslüman olmayanlara pay verilebilmesi, ayete ters olmadığı gibi, sünnete de daha uygundur. Ayette müellefe-i kulûb sınıfı arasında herhangi bir ayrıma gidilmediği gibi, Hz. Peygamber'in böyle bir ayrım yaptığı da naklolunmuş değildir.

4.1.4. Köleler

Buhârî, zekât verilecek sınıfları bildiren Tevbe Sûresi 60. ayetin; *"köleler, borçlular ve fî sebîlillah"* kısmıyla ilgili bir bâb açmıştır. Buhârî, bu bâbda kölelerle ilgili Hasan-ı Basrî'nin *"Kişinin, zekâtı ile (köle olan) babasını alması caizdir."* sözünü aktarmıştır.[906]

Âlimler, zekâtın sarf yerlerini bildiren ayetteki köleler sınıfı hakkında ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik, bunun anlamının köle satın alıp azad etmek olduğu kanaatindedir.[907] Ebû Ubeyd, Ebû Sevr, İshâk ve İbnü'l-Münzîr de bu görüştedirler.[908] Ebû Ubeyd, İbn Abbâs'ın, *"Malının zekâtından köle azad et."* sözünü aktarıp, bu görüşün bu konuda gelen rivayetlerin en üstünü olduğunu, İbn Abbâs'ın uyulmaya daha layık olduğunu, Hasan-ı Basrî'nin ve daha birçok âlimin bu konuda ona uyduğunu belirtmiştir.[909] Buhârî'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

---

[903] Erkal, a.g.e, s. 209.
[904] Yavuz Köktaş, **Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri**, 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 202.
[905] Kallek, *a.g.md*; Dumlu, *a.g.m*, s. 230-231.
[906] Buhârî, "Zekât", 48.
[907] Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 345.
[908] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 495; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 332.
[909] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 553-554.

Hanefîlere göre bu pay ile mukateb kölelere yardım edilir.[910] Hanefîler, köle satın alınıp azad edilmesine temlik şartına uyulmadığından dolayı karşı çıkmışlardır.[911] Ebû Ubeyd, Hanefîlerin, zekât ile köle azad etmeyi kabul etmemelerinin nedeninin miras ve velayete yol açması olduğunu söylemiştir.[912] İmam Şâfi'î de bu konuda Hanefîler ile aynı kanaate varmıştır.[913] Ahmed b. Hanbel'in görüşü de kastedilenin mükâteb köle olduğu yönünde olmuştur.[914] Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrâhîm en-Nehâî, Zührî, Sevr, Leys (ö. 175/791) dahil olmak üzere ulemanın çoğu bu görüştedir.[915] Ebû Yûsuf, köle satın alınıp azad edileceği gibi, mükateb köle için de zekât verilebileceğini söylemiştir.[916]

Zekât gelirlerinden köleler sınıfına harcanmasına örnek oluşturacak bir olay; Hz. Peygamber'in, azad olabilmek için efendisiyle antlaşma yapan Selmân-ı Fârisî'nin ödemesi gereken 40 ukıyye altın borcunu Süleymoğulları madenlerinin zekât gelirinden ödemiş olmasıdır.[917]

Zekâtın bu payının, savaş esirlerinin kurtarılması için harcanması da mümkündür.[918] Nitekim bu pay, bir müslümanın boyunduruğu altındaki bir kölenin kurtarılabilmesi için harcanıyorsa, kafirlerin boyunduruğu altındaki bir Müslüman esirin kurtarılabilmesi için harcanabilmesi de uygundur.[919]

Netice olarak; her fırsatta Müslümanları köle azad etmeye teşvik eden İslâm Dini, zekâtın sarf yerleri arasında da bu sınıfa yer vermiştir. Ayrıca Müslüman esirlerin düşman elinden kurtarılması için bu fondan harcama yapılabilmesinin de mümkün olduğu kabul edilmiştir.

---

[910] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 9; İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 495; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 332; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 44.
[911] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 9; Merginânî, a.g.e, C: I, s. 113.
[912] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 553-554.
[913] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 85; Mâverdî, a.g.e, s. 235; İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 495; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 332; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 44.
[914] İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 321; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 44.
[915] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 495; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 332; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 44.
[916] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139.
[917] İbn Sâ'd, a.g.e, C: IV, s. 79; Hamîdullah, İslâm Peygamberi, s. 347.
[918] Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, *"Köle"*, **DİA**; Komisyon, İlmihal I, s. 484; Erkal, a.g.e, S. 210-211.
[919] İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah, **Ahkâmu'l-Kur'an**, 4 c., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, C: II, s. 532.

4.1.5. Borçlular

Zekâtın sarf yerleri arasında belirtilen bu sınıf, borcundan fazla nisab miktarı mala sahip olmayan borçlulardır.[920] Zekâttan bu sınıfa pay verilmesi, ekonomik boyutuyla beraber, sosyal bir probleme de çözüm ürettiği için zekâtın sosyo-ekonomik yönünü ortaya koymaktadır.[921] Literatürde bu sınıfa dahil olan borçlular iki kısımda kabul edilmiştir. Bunlar, nafaka ve başka ihtiyaçları sebebiyle kendi adına borçlananlar ile aralarında sorun olan iki tarafın arasını bulmak gibi topluma hizmet gayesiyle borçlu konuma düşen kimselerdir.[922] İslâm âlimleri, şarap satın almak veya zina gibi kötü işler sebebiyle borçlananlara ancak bu işlerden tevbe etmeleri şartıyla zekâttan pay verileceğini kabul etmişlerdir.[923]

"Kabîsa b. Muhârik el-Hilâlî, şöyle demiştir: 'Birine kefil olmuştum, bu konuda bir şeyler istemek üzere Resûlullah'a (sav) geldim. 'Bize sadaka malları gelene kadar bekle de sana ondan verelim.' dedi. Sonra 'Ya Kabîsa, şu üç kişiden biri dışındakilerin istemesi helal değildir: kefalet altına giren adama o malı elde edinceye kadar istemesi helaldir, sonra vazgeçer. Malını helak eden bir felakete maruz kalan kimseye geçimini temin edinceye kadar (veya ihtiyacını kapatana kadar) istemesi helaldır. Fakirlik isabet edip de kabilesinden akıl sahibi üç kişinin kalkıp 'gerçekten filan fakir düştü' diye şahitlik edecekleri kimsenin, geçimini temin edinceye kadar (veya ihtiyacını kapatana kadar) istemesi helaldır. Bunlardan başkasının istemesi, yasaktır. Sahibi onu haram olarak yer.'"[924]

"Resûlullah (sav), zamanında bir adam alışveriş yaptığı meyveden zarar etti ve çok borca girdi. Resûlullah (sav), 'Ona tasadduk edin.' buyurdu."[925]

"Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: 'Ben mü'minlere kendilerinden daha yakınımdır. Kim üzerinde borç olduğu halde ölür de borcunu ödeyecek birşey bırakmazsa, o borcu ödemek bize aittir.'"[926]

---

[920] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 10.
[921] Dumlu, *a.g.m*, s. 231-232.
[922] Mâverdî, a.g.e, s. 236; İbn Kudâme, el-Muğnî, C: VII, s. 324.
[923] İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 324; Miras, a.g.e, C: V, s. 334.
[924] Müslim, "Zekât", 109.
[925] Müslim, "Müsâkât", 18.

Buhârî, Zekât kitabında açtığı bir bâba Tevbe Sûresi 60. ayetin bir kısmını isim olarak vermiş ve burada köleler ve fî sebîlillah ile birlikte borçluları da zikretmiştir.[927]

Kabîsa hadisindeki "حمال" terimiyle ifade edilen kefil olmaktan kastedilen, mala veya cana zarar vermek suretiyle doğan tazminat ve diyetlere toplumdaki itibar sahibi bir kimsenin kefil olarak, şahıslar ve gruplar arasında ortaya çıkabilecek ihtilafların önüne geçilmesidir. Bu kişi, bu kefalet nedeniyle borç altına girmektedir. Böyle kimselere zekâttan pay verilir.[928]

Hz. Peygamber'in, *"Mal bırakmadan ölen borçlunun borcu bize aittir."* buyurması bu borcun, beytülmâlden ödeneceğine delildir. Ancak Hanefî ve Hanbelîler ve bir görüşe göre İmam Şâfiî, ölen kimsenin borçlarının zekâtla ödenemeyeceği görüşündedirler. İmam Mâlik ve yine bir görüşe göre İmam Şâfiî, ölenin borcunun zekâtın borçlular fonundan ödenebileceğini söylemişlerdir.[929]

Ebû Ubeyd, ölmüş kişinin borcunun zekâttan ödenmeyeceğini, hayatta olan borçluya zekât verilebileceğini belirterek konuyla ilgili olarak Kabîsa hadisini: *"Hz. Peygamber, Kabîsa b. el-Muhârık'a, bir borç veya kefaletten dolayı, 'Zekât malları gelene kadar bekle, ya sana yardım ederiz ya da borcunu yükleniriz.' demiştir."* şeklinde aktarmıştır.[930]

Zekâtın sarf yerlerini bildiren Tevbe Sûresi 60. ayet nâzil olmadan çok önce Hz. Peygamber tarafından yapılan Medine Sözleşmesi'nde ağır borç altına giren ve malî sıkıntıda bulunan kimselerin bu halde bırakılmayacakları, onların borçlarının toplum tarafından makul esaslara göre ödeneceği belirtilmiştir.[931]

---

[926] Buhârî, "Nafakât", 15, "Ferâiz", 3, 14; Müslim, "Ferâiz", 14.
[927] Buhârî, "Zekât", 48.
[928] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 133; Davutoğlu, a.g.e, C: V, s. 455; Ali Bardakoğlu, *"Garâmet"*, **DİA**.
[929] Erkal, *"Zekât"*, DİA.
[930] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 555.
[931] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 157-158; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 179.

4.1.6. Fî Sebîlillah

Kelime anlamı *"Allah yolunda"* demek olan bu tabir hakkında dilci, tefsirci, hadisçi ve hukukçu birçok ilim adamı içinde bulunduğu zamana ve şartlara göre çeşitli görüşler belirtmişlerdir.[932] Bu ifade iki anlamda anlaşılmıştır. Dar anlamda, Allah yolunda cihad etmek olarak, geniş anlamda ise Allah'ın rızasına uygun ve O'na yaklaşmak amacıyla yapılan her türlü hayırlı iş, şeklindedir.[933]

"Fî sebîlillah" kavramı, Kur'an-ı Kerîm'de *"kıtal, hicret, infak, cihad"* gibi bazı fiillerle beraber kullanılmış ve birlikte kullanıldığı fiile göre özel anlamlar ifade etmiş olmasının yanında zekâtın sarf yerlerini bildiren ayette tek başına kullanılmıştır.[934]

Kur'an'da altmıştan fazla ayette yer alan bu kavram, kullanıldığı ayete göre; İslâm dini, Allah'a ulaştıran yol, Beytullah, Allah'ın rızasına ulaştıran yol, Allah'ın şeriatı, tarik-i müstakîm, cennet yolu, iman, taat, hak yol ve daha birçok anlamda yorumlanmıştır.[935]

Buhârî, zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği ayetin bir kısmını verdiği bâbda *"fî sebîlillah"* sınıfına da yer vermiştir. Bununla ilgili İbn Abbâs'ın zekâtından bir kısmını hacda verdiğini nakleden Buhârî, daha sonra Hasan-ı Basrî'nin zekâtın, mücahitlere ve hac yapmamış kimselere verilebileceğine dair fetvasını aktarmış, Hz. Peygamber'in *"Hâlid, zırhlarını Allah yolunda hapsetmiştir."* hadisine yer vermiş ve Ebû Lâs'ın *"Resûlullah, hacca gitmemiz için bizi zekât devesine bindirdi."* sözünü aktarmıştır. Buhârî daha sonra Hâlid b. Velîd'in zırhlarını Allah yolunda hapsettiğine dair hadisi diğer kısımlarıyla birlikte vermiştir.[936] Buhârî'nin, *"fî sebîlillah"* konusunda naklettiği rivayetlerden, bu sınıfı, gazilerle sınırlandırmadığı anlaşılmaktadır.

---

[932] Murtaza Köse, *"'Fî Sebîlillah' Kavramının Zekât Açısından Tahlili"*, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 21, 2004, s. 110-112.
[933] Karadâvî, Fıkhu'z-zekât, C: II, s. 635; Komisyon, İlmihal I, s. 486; Erkal, a.g.e, s. 213.
[934] Dumlu, *a.g.m*, s. 238.
[935] Köse, *a.g.m*, s. 110-112.
[936] Buhârî, "Zekât", 48.

Dört büyük mezhep âlimlerinin büyük çoğunluğu zekâtın sarf yerleri arasındaki *"fî sebîlillah"* kavramını, savaşa katılan gaziler olarak kabul etmişlerdir.[937] Ebû Yûsuf'un, fakirlik dolayısıyla savaşa katılamayan mücahitler dediği aktarılmıştır.[938] Bununla beraber Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*'da, zekâttan bir payın, Müslümanlara ait yolların ıslah ve tamirine ve yeni yollar açılmasına ayrılacağını söylemiştir.[939] İmam Muhammed'in de bu ifadeyle kastedilenin hacca gidemeyenler olduğunu söylediği nakledilmiştir.[940] Serahsî, Ebû Yûsuf'tan *"Allah yolundaki her türlü taattir, ancak insanlar arasında bu kelimeyle kastedilen gazilerdir."* görüşünü aktardıktan sonra gazilerin zenginlerine zekâttan harcanamayacağını belirtmiştir.[941] Bu konuda Hanefî Mezhebi'nin görüşü bu doğrultudadır.[942]

Kâsânî, bu ifadenin, Allah'a yaklaştıran her şey olduğunu söylemiştir. Allah'a taat yolunda çalışan herkes ve ihtiyaç olan bütün hayır yolları bu kapsamdadır.[943] Müellif, zengine zekâtın helal olmadığı[944] ve temlik şartı[945] gerekçeleriyle, tanımında oldukça geniş tarif ettiği *"fî sebîlillah"* kavramının alanını, zekâtın sarfı hususunda oldukça daraltmıştır.

Mâlikî, Şâfi'î, Hanbelîlere göre bu ifadeyle Allah yolunda savaşan gaziler kastedilmektedir ve bunların zenginlerine de verilir.[946] Ebû Ubeyd de *"fî sebîlillah"* sınıfının Allah yolunda savaşan mücahitler olduğunu belirtmiştir.[947]

İslâm âlimlerinin bazıları, zekâtın bu sınıfından ilim tahsil edenlere de verilebileceğini belirtmişlerdir.[948] Muhammed Hamidullah, dullar ve yetimler için yapılan hayır işlerine, öğrencilere, okullara, hastanelere, ordunun masraflarına ve

---

[937] Dumlu, *a.g.m*, s. 239.
[938] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 10; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 46; Merginânî, Hidâye, C: I, s. 112; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 44.
[939] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139.
[940] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 10; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 46; Merginânî, a.g.e, C: I, s. 112; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 44.
[941] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 10.
[942] Merginânî, Hidâye, C: I, s. 112; ; eş-Şeyh Nizâm vd., Fetevâyı Hindiyye, C: I, s. 188.
[943] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 45.
[944] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 46.
[945] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 39.
[946] Mâlik, Müdevvene, C: IV, s. 417; Karafî, a.g.e, C: III, s. 148; İbn Abdilberr, a.g.e, C: I, s. 326-327; Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 73; Şirâzî, a.g.e, C: I, s. 173; Gazzâlî, a.g.e, C: IV, s. 563; el-Hicâvî, Ebû'n-Necâ Şerefuddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ, **el-İknâ' fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**,(Thk: Abdullatîf Muhammed Mûsâ es-Sübkî), 4 c., Dâru'l-Marife, Beyrut t.y, C: I, s. 296; İbn Kudâme, el-Muğnî, C: VII, s. 326; Behûtî, Keşşâfu'l-kınâ', C: II, s. 283.
[947] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 555-556.
[948] Meydânî, a.g.e, C: I, s. 79; İbn Âbidîn, a.g.e, C: II, s. 343; et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, **Haşîye alâ Merâkı'l-felâh şerhu Nûri'l-izâh**, Matbaâtü'l-Kübrâ el-Emîriyye Bulâk, Mısır 1318, s. 472.

askerî tesisler kurmaya *"fî sebîlillah"* fonundan harcama yapılabileceğini belirtmiştir.[949]

Karadâvî, *"fî sebîlillah"* sözünden bütün hayır yollarını kapsayan umumî mananın kastedilemeyeceğini, bunun zekâtın sarf yerlerinin sekiz sınıfa hasredilmesine aykırı olacağını söylemektedir. Üzerinde ittifak edilen cihâd kavramı esas alınmalıdır ancak bu kavram ilk dönemin anlayışından ziyade, yaşanılan asrın anlayışına uygun olmalıdır. Nitekim cihad sadece kılıçla değil, kalem ve dille de olabilir. Askerî alanda olabileceği gibi, fikrî, siyasî, iktisadî, toplumsal ve kültürel alanlarda da olabilir.[950] Ayetlerde ve bu ayetlerin İslâm âlimleri tarafından yapılan yorumlarında cihadın çeşitli yollarla yapılabileceğine işaret edilmiştir.[951]

Taberî, zekâtın farz kılınmasının iki önemli gayesi olduğunu söylemiştir. Bunlardan biri, Müslümanların ihtiyaçlarını giderme, diğeri de İslâm'ı yüceltmek ve kuvvetlendirmek gayesidir. Bu gaye doğrultusunda ihtiyaç sahibi olmayan yerlere de harcama yapılabileceğini belirtmiştir. Zira buradaki amaç, muhtacın ihtiyacını gidermek değil, İslâm'ın yücelmesine çalışmaktır.[952]

Çok geniş bir anlama sahip olan *"fî sebîlillah"* kavramının, zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği ayetten Allah yolunda cihad eden gaziler şeklinde anlaşılması, İslâm'ın yayılış dönemindeki sosyo-politik şartlarla ilgilidir. Nitekim o dönemde İslâm'ın yayılması cihad ile gerçekleşmiş, buna bağlı olarak ayetteki *"fî sebîlillah"* kavramı, pek çok anlamı arasından o dönemde en gerekli anlam olan Allah yolunda cihad şeklinde benimsenmiş ve zamanla bu şekilde yerleşmiştir.[953] Ayette zekâtın sarf yerleri sayılırken diğer yerlerle birlikte *"Allah yolunda"* denilip bu tamlamaya başka bir ifadenin eklenmemiş olması da burada kastedilenin sadece gaziler olmadığı yönündeki kanaati desteklemektedir. Ayrıca Allah yolunda cihad etmekle ilgili pek çok ayette *"mallarınızla ve canlarınızla cihad edin."* buyrulmuştur.[954] Bu ayetler,

---

[949] Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 816.
[950] Karadâvî, Fıkhu'z-Zekât, C: II, s. 655-659.
[951] Cihâd kavramının Kur'an ve hadislerdeki anlam ve yorumları için bkz: Saffet Köse, *"Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?"*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 9, 2007, s. 40-49.
[952] Taberî, Câmi'u'l-beyân, C: XIV, s. 316.
[953] Murtaza Köse, *a.g.m*, s. 110.
[954] en-Nisâ 4/95; et-Tevbe 9/41; es-Saff 61/11.

Allah yolunda cihadın mallarla da yapılabileceğine, dolayısıyla sadece gazilik olmadığına delalet etmektedir.

Zekât gelirlerinin sarfı konusunda *"fî sebîlillah"* kavramını yakından ilgilendiren bir husus da temlik meselesidir. Temlik, zekât olarak verilen malın, alan tarafın mülküne geçmesidir.[955] Hanefîlerce zekâtın şartları arasında kabul edilmektedir.[956] Buna göre cami, okul, yol, köprü yapımı gibi hayır işlerine zekât verilemez. Askerin ihtiyacı olan silah ve mühimmat zekâttan alınamaz, zekât, ancak askerin kendisine temlik edilebilir.[957] Ancak Ebû Yûsuf, yolların ıslah edilmesi ve tamirine ve yeni yollar açılmasına zekâttan pay ayrılacağını belirtmiştir. Burada temlik söz konusu değildir.[958]

Zekât gelirlerinden *"fî sebîlillah"* fonu, geniş anlamda yorumlanıp toplumu ilgilendiren alanlar şeklinde anlaşılsa bile, böyle alanlara harcama yapılabilmesi, temlik şartı nedeniyle yine kabul edilmemektedir. Nitekim Hanefî âlimlerinden Kâsânî'nin *"fî sebîlillah"* kavramını geniş bir şekilde yorumladığı ancak temlik şartı nedeniyle bu kavramı anladığı şekle göre uygun yerlere harcama yapılamayacağını söylediği yukarıda geçmişti.

Temlik şartının bu şekilde yorumlanmasına, zekâtın sarf yerlerini bildiren ayette belirtilen sınıfların dizilişi ile bunların başında bulunan temlik ve zarfiyet ifade eden harflerin kullanılışı üzerinden karşı çıkılmıştır. Nitekim bu ayette ilk dört sınıf için temlik ifade eden "ل *(lam)"* harfi kullanılırken, diğer dört sınıf için zarfiyet ifade eden "في *(fî)"* harfi kullanılmıştır. Bu farklılığa göre, zekât ilk dört sınıfa verilmek istendiğinde diledikleri gibi harcayabilmeleri için bizzat müstehaklarına verilir ve verilen mal bu kişilerin mülkü olur. Ancak son dört sınıfta, bu sınıflarla ilgili maslahat neyi gerektiriyorsa zekât, bu maslahatı gerçekleştirmek için harcanır.[959] Bu

[955] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 39; Erkal, a.g.e, s. 69.
[956] Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 39; Merginânî, a.g.e, C: I, s. 113; Erkal, a.g.e, s. 69.
[957] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 202; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 39; Merginânî, a.g.e, C: I, s. 113; Şeyh Nizâm vd., Fetevâyı Hindiyye, C: I, s. 188; Miras, a.g.e, C: V, s. 338; Erkal, a.g.e, s. 69.
[958] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139.
[959] Muhammed Reşîd b. Alî Rızâ, **Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)**, 12 c., Mısır 1990, C: X, s. 436.

görüşe göre zekât gelirlerinden *"fî sebîlillah"* sınıfına harcama yapılacağı zaman kamu maslahatının gerektirdiği hayır işlerine harcama yapılabilir.[960]

Hz. Peygamber'in uygulamalarından zekâtta temlik meselesinde yol gösterici olacak bir uygulama, Hz. Peygamber'in hacca giden Müslümanları zekât develerine bindirmesidir. Buhârî'nin naklettiği rivayette Ebû Lâs, *"Resûlullah, hacca gitmemiz için bizi zekât devesine bindirdi."* demektedir.[961] Burada zekât develeri, Müslümanlara temlik edilmemiş, sadece hacca gitmek için bindirilmişlerdir. Bu rivayet, zekâtta temliğin şart olmadığı görüşüne delildir. Ebû Ubeyd de Enes b. Mâlik ve Hasan-ı Basrî'nin yol ve köprülerin yapımı için verilen şeylerin zekâttan olacağına dair sözlerini aktarmıştır.[962]

Netice olarak; *"fî sebîlillah"* kaleminden sadece Allah yolunda savaşan gazilere verilebileceğine dair görüş, İslâm'ın fetihler yoluyla yayıldığı ve *"fî sebîlillah"* kavramından sadece bu yolda cihâd eden gazilerin anlaşıldığı dönemle ilgilidir. Ancak artık günümüzde çalışan insanın yerini aldığı gibi, savaşan insanın yerini de makineler almaktadır. Hal böyleyken bugün *"fî sebîlillah"* kavramıyla kastedilenin halen daha savaşa katılan gaziler olduğunu söylemek -bugün tamamen olmasa da yakın bir gelecekte- bu kalemi etkisiz hale getirmek olacaktır. Ayrıca günümüzde savaşlar her zaman cephede olmamakta Müslümanların düşmanları, onları savaşsız bir şekilde boyunduruk altına alabilmektedirler. Yine Müslümanlar, askerî kuşatılmışlıktan ziyade, kültürel ve ahlakî kuşatılmışlığın etkisi altındadırlar. Eğer Müslümanlar, bu kuşatılmışlıktan kurtulmak için çalışmazlarsa gelecek nesiller, üzerinde cihad edecekleri *"fî sebîlillah"*ı kaybetmiş, ondan bîhaber yaşayan nesiller olacaklardır.

---

[960] Bünyamin Çalık, *"Zekât ve "Temlik" Esası"*, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 5, 2016, s. 77; Murtaza Köse, *a.g.m*, s. 129-131; Dumlu, *a.g.m*, s. 244-245.
[961] Buhârî, "Zekât", 48.
[962] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 525.

4.1.7. Yolda Kalmışlar (İbnü's-Sebîl)

Kur'an-ı Kerîm'de birçok ayette yolda kalmışların haklarının verilmesi emredilmiştir.[963] Ayrıca bu sınıfın, kamu gelirlerinden zekâtın yanı sıra, humus[964] ve feyin[965] sarf yerleri arasında yer alması oldukça dikkat çekicidir.

"Ureyne Kabilesi'nden gelen bir grup insan, Medine'de hastalandı. Resûlullah (sav), (iyileşmeleri için) onların zekât develerinin yanına gitmelerine izin verdi."[966]

Buhârî, yukarıdaki hadisi, *"Zekât develeri ve sütlerinin ibnü's-sebîl için kullanılması"* adını verdiği bâbda nakletmiştir. Böylece zekât mallarının ibnü's-sebîl için kullanılmasına sünnetten örnek vermiştir. Ureynelilerin zekât mallarından kullanabilmeye müstehak olmalarının sebebi, Medine'de misafir olarak bulunmaları ve böylece ibnü's-sebîl sınıfına dahil olmalarıdır.

İbnü's-sebîl (yolcu), memleketinde malı olsa bile kendisi, başka yerde bulunan ve bulunduğu yerde malı olmayan kimselerdir.[967] Şâfi'îler, gurbette kalmış kimsenin yanı sıra yolculuğa çıkmak isteyen ancak buna maddi imkan bulamayan kimseyi de bu sınıftan saymışlardır.[968]

Bir kimsenin bu sınıftan pay alabilmesi için memleketine gidebilecek kadar parası ve malı bulunmaması ve yolculuğunun meşru işler için olması gerekir. Yolda kalan kişi gayrimeşru işler için yola çıkmış olup da tevbe ederse, buna da zekâttan verilebilir.[969]

Bu fondan yolda kalmışların yararlanabileceği tesisler yapmak gibi genel ihtiyaçlar doğrultusunda harcamalar yapılabilmesi mümkündür.[970] Ebû Yûsuf, yolların ıslah

---

[963] el-Bakara 2/177, 215; en-Nisâ 4/36; el-İsrâ 17/26; er-Rûm 30/38.
[964] el-Enfâl 8/41.
[965] el-Haşr 59/7.
[966] Buhârî, "Zekât", 67; Müslim, "Kasâme", 9.
[967] Serahsî, a.g.e, C: III, s. 10; Kâsânî, a.g.e, C: II, s. 46; Karâfî, a.g.e, C: III, s. 148-149; İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 328; Miras, a.g.e, c: V, s. 336.
[968] Mâverdî, el-Hâvî, C: VIII, s. 513.
[969] Mâverdî, el-Hâvî, C: VIII, s. 514; İbn Kudâme, a.g.e, C: VII, s. 328.
[970] Dumlu, *a.g.m*, s. 247.

edilmesi ve tamirine ve yeni yollar açılmasına zekâttan pay ayrılacağını belirtmiştir.[971]

4.1.8. Bir Bölgeden Toplanan Zekâtın Başka Bir Bölgeye Nakledilmesi

"Resûlullah (sav), Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle buyurdu: 'Onlara, Allah'ın, zenginlerinden alınıp, fakirlerine verilmek üzere zekâtı farz kıldığını haber ver…"[972]

"Muaz b. Cebel, Yemen halkına: 'Bana zekât olarak arpa ve darı yerine, hamîs veya lebîs giysi getirin, bu size daha kolay, Peygamber'in Medine'deki ashabı için daha hayırlıdır.' dedi."[973]

Birinci hadisten ilk anlaşılan zekâtın başka bir bölgeye aktarılmamasıdır. Çünkü *"onların fakirlerine"* ifadesindeki zamir, alındığı yerin fakirlerine şeklinde anlaşılmasını gerektirmektedir.[974] Ancak bu zamir, bütün Müslümanların fakirlerine şeklinde de anlaşılabilir.[975]

Zekâtın toplandığı yerden başka bir yere nakli konusunda ulema ihtilaf etmiştir. Hadis şârihleri, Ebû Hanîfe ve ashabına göre toplandığı yerde fakirler bulunsa bile başka bir yere nakli caizdir, demişlerdir.[976] Ancak İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe'den aktardığı görüş, bunun tam tersinedir. Ebû Hanîfe, bir beldeden toplanan zekâtın, o beldenin fakirlerine taksim edileceğini, buradan başka bir yere nakledilemeyeceğini söylemiştir.[977] Hanefî fıkıh eserlerinde, kişinin başka bir beldede oturan ve kendi beldesinde bulunan fakirlerden daha fakir olan akrabalarına gönderilmesi halinde caiz olacağı yazılıdır. Bu sebep dışında mekruh olduğu söylenmiştir.[978]

---

[971] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139.
[972] Buhârî, "Zekât", 62; Müslim, "Îmân", 29, 31.
[973] Buhârî, "Zekât", 32.
[974] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 357.
[975] Nevevî, a.g.e, C: I, s. 197.
[976] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 548; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 357; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 92.
[977] Muhammed eş-Şeybânî, el-Asl, C: II, s. 112, 177-178.
[978] Serahsî, a.g.e, C: II, s. 180-181; Merginânî, a.g.e, C: 1, s. 115.

Toplanan zekâtın, sekiz sınıfa taksim edileceğini söyleyen Ebû Yûsuf, bunlardan fakir ve miskinlere ait olan payın, o beldenin fakir ve miskinlerine sarf edileceğini, buradan çıkarılıp başka bir beldeye götürülemeyeceğini belirtmiştir. Ancak diğer payların, devlet başkanının uygun gördüğü yerlere verilebileceği görüşündedir.[979]

İmam Şâfi'î, zekâtın başka bir beldeye naklini caiz görmemiştir. İbn Münzîr, Şâfi'î'den caiz olduğu görüşünü nakletmiştir. Sahih olanı, caiz görmediğidir. Ancak toplandığı yerde zekâta müstehak kimse bulunmuyorsa o zaman başka bir yere nakledilebilir.[980] Buhârî de bu görüşte olmalıdır. Çünkü bu bâbın başlığında kullandığı "حيث كانو" ifadesi eğer zekâta müstehak kimse varsa başka beldeye nakledilemeyeceği anlamına işaret etmektedir.[981]

İmam Mâlik'e göre toplandığı yerde zekâta müstehak olanlar bulunuyorsa başka bir yere nakledilemez. Eğer nakledilmişse de artık bu caiz olur. Belde halkı, zengin iseler daha muhtaç olan başka bir yere nakledilir.[982]

Yukarıdaki ikinci hadis, zekât mallarının toplandığı yerden başka bir yere nakledilebileceğini göstermektedir. Muaz b. Cebel'in zekât malı olarak arpa ve darı yerine elbiseler istedikten sonra bunun Peygamber'in Medine'deki ashabı için daha hayırlı olduğunu söylemesi, bu malların Medine'ye gönderileceğini göstermektedir. Muaz b. Cebel'in gönderdiği mallar, Medine'ye Hz. Peygamber'in sağlığında ulaşmış ise Hz. Peygamber'den, vefatından sonra ulaşmış ise sahabe tarafından bu işleme karşı çıkılmamıştır.[983]

Bu konuda Ebû Ubeyd, her bölgenin kendi bölgesinden toplanan zekâtı almakta daha öncelikli olduğunu söylemiştir. Bir kimsenin, akrabasını gözetmek için zekâtını başka bir bölgeye götürebilmesinin ancak özel infakta söz konusu olabileceğini, umumun hakkı olan ve devlet başkanının sorumluluğunda olan zekâtta bunun caiz olmadığını belirtmiştir.[984] Aslında Ebû Ubeyd'in yorumuna göre, devlet başkanının,

---

[979] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 139.
[980] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 547; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 357; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 92.
[981] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 357-358; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 92.
[982] İmam Mâlik, Müdevvene, C: 1, s. 336; İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 547-548; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 357; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 92.
[983] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 548; Miras, a.g.e, C: V, s. 10.
[984] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 541-542.

sadece bir bölgenin fakirlerinin ihtiyaçlarına nispetle daha fazla umumu ilgilendiren fî sebîlillah sınıfı gibi yerlere sarf edebilmesi için zekâtın nakledilebilmesinin mümkün olması daha doğru görünmektedir.

Zekâtın toplandığı bölgeden başka bir yere nakledilebilmesi konusunda delil olabilecek başka bir hadiste şöyledir: *"Resûlullah (sav), Esedoğulları'ndan İbnu'l-Lutbiyye denilen bir adamı Süleymoğulları zekâtını toplamak üzere âmil tayin etti. Bu adam zekât malını alıp geldi…"*[985]

Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen zekât âmili, gönderildiği bölgenin zekâtını toplayarak devlet merkezine getirmiştir. Hadisten, zekât mallarının Medine'ye getirilmesinin de âmilin bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Temîmoğullarıyla ilgili bir hadiste de bu kabileden toplanan zekâtın Medine'ye geldiği belirtilmektedir.[986] Bu hadisler, toplanan zekât mallarının başka bir yere nakledilebileceğine açık birer delildir.

Çeşitli bölgelerden toplanan zekât gelirlerinin Medine'ye gönderildiğine dair birçok belge nakleden Muhammed Hamîdullah, Tebûk Seferi hazırlıkları sırasında, Hz. Peygamber'in, İslâm Devleti'nin dört tarafında görevli bulunan vali ve memurlardan, topladıkları vergileri Medine'ye göndermelerini istediğini belirtmektedir. Bu vergilere, zekât vergisi de dahildir.[987]

Netice olarak; hadisler birlikte değerlendirildiğinde bir yerden toplanan zekât mallarının başka bir yere nakledilebilip sarfedilebilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in uygulamasında buna delil olabilecek birçok örnek vardır. Yukarıda nakledilen Muaz b. Cebel'in Yemenlilerden zekât olarak elbise istediği rivayet ile, İbnü'l-Lütbiyye hadisi ve Temîmoğullarıyla ilgili hadis bu konudaki açık delillerdir. Ulemânın bu konudaki olumsuz tavrının nedeni iktidardaki kimselerin, bölgelerin zekâtlarını toplayıp devlet merkezine götürerek orası için harcamaları ve diğer bölgelerin mahrum kalmasını engellemek olduğu düşünülebilir.

---

[985] Buhârî, "Ahkâm", 24, 41, "Zekât", 66, "Hibe", 16, "Eyman", 2, "Hiyel", 14; Müslim, "İmâre", 26.
[986] Buhârî, "Megâzî", 64.
[987] Hamîdullah, İslâm Peygamberi, s. 284, 318.

4.2. Ganimet Gelirlerinin Sarfı

Ganimetler, askerlerin savaşa katılmaları ve savaş esnasında daha iyi motive olmaları için önemli bir teşvik unsuru olmuşlardır. Bunun yanında Hz. Peygamber devrinde ganimetler, devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağı olmuş ve birçok alanda bu gelir kaleminden harcamalar yapılmıştır.[988]

4.2.1. Devlet Başkanının Ganimetler Üzerindeki Tasarruf Yetkisi

Enfâl Sûresi'nin 1. ayetiyle ganimetler üzerindeki tasarruf yetkisi Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Daha sonra nâzil olan 41. ayet ile de ganimetlerden humus ayrılması emredilmiştir. Bazı âlimlerce 41. ayetin, 1. ayeti neshettiği ve ganimetlerin 1/5'inin sayılan yerlere, 4/5'inin de gazilere taksim edileceği kabul edilmiştir. Bazı âlimler de 1. ayetin muhkem olduğu görüşünü savunmuşlardır.[989] Ancak Hz. Peygamber'in uygulamaları, 41. ayetin nüzulünden önce de sonra da ganimetler üzerinde tasarruf etme yetkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ganimet olan menkul mallar üzerinde bu yetkisini kullandığı gibi, esirler ve araziler hakkında da kullanmıştır. Hz. Peygamber'in bu yetkiyi kullandığını gösteren bazı rivayetler şunlardır:

"Mus'ab b. Sa'd, babasından şöyle rivayet etti: 'Babam humustan bir kılıç alıp Nebî'ye (sav) getirdi ve 'Bunu bana hibe et.' dedi. O, kabul etmedi. Sonra Allah azze ve celle 'Sana ganimetlerden soruyorlar. De ki: ganimetler Allah ve Resûlü'nündür.'[990] ayetini indirdi."[991]

"Hz. Osman, Bedîr Savaşı'na katılamamıştı. O, Resûlullah'ın kızı olan hanımı hasta olduğu için onunla ilgileniyordu. Resûlullah (sav), ona, 'Sana Bedîr'e katılan bir adamın ecri vardır.' diyerek ganimetten pay verdi."[992]

"Hakîm b. Hizâm'dan şöyle nakledilmiştir: 'Resûlullah'tan mal istedim ve bana verdi. Sonra tekrar istedim, yine verdi.'"[993]

---

[988] Şevket Şimşek, *"Hadis Kültüründe Ganimet"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, **s.** 31-32.
[989] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 53; Mâverdî, a.g.e, s. 244; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 311; Taberî, Tefsîr, C: XIII, s. 380-381; İbn Kesîr, Tefsîr, C: IV, s. 9; Cessâs, a.g.e, C: IV, s. 224.
[990] el-Enfâl 8/1.
[991] Müslim, "Cihâd", 33, 34.
[992] Buhârî, "Humus", 14.

"Allah, Resûlü'ne Huneyn günü ganimet verince, insanlar arasında müellefe-i kulûbe paylaştırdı. Ensâra hiçbir şey vermedi. İnsanlara isabet eden payın kendilerine isabet etmemesinden dolayı huzursuzdular."[994]

"Ebû Musa dedi ki: Hayber'i fethettikten sonra Nebî (sav)'nin yanına gittik. Bize ganimetten pay verdi. Bizden başka fetihte bulunmayan kimseye pay vermedi."[995]

Bu hadisler, Hz. Peygamber'in ganimetler üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ondan sonraki devlet başkanlarının da bu yetkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Hz. Peygamber, bu yetkisini hep İslâm Dini ve ümmetinin maslahatı için kullanmıştır. Bunu, Müslüman olmalarını umduğu kimselerin malları ile esirlerini bırakması, müellefe-i kulûb gibi kimselere mal vermesi ve ganimet dağıtımda süvarilere fazla pay vermesi gibi uygulamalarında görmek mümkündür.

Mus'ab b. Sa'd'dan nakledilen, babasının Hz. Peygamber'den kılıç istemesiyle ilgili rivayet, Hz. Peygamber'in ganimetler konusunda ayetler doğrultusunda hareket ettiğini ve ayetlerin, ganimetler hakkında tasarruf yetkisini Hz. Peygamber'e verdiğini gösteren bir delildir. Çünkü Hz. Peygamber ayet nâzil olup da ganimetler hakkında yetkiyi kendisine verene kadar kılıcı Sa'd'a vermemiş, yetki verilince bu yetkiye dayanarak vermiştir.[996]

Buhârî, Mut'im b. 'Adiyy ile ilgili hadisi naklettiği bâba, *"Nebî'nin humusu ayırmadan önce esirleri karşılıksız bırakıp iyilik etmesi"* ismini vermiş ve Hz. Peygamber'in ganimetler üzerinde maslahata uygun tasarrufta bulunabileceğini göstermek istemiştir.[997] Bu rivayet, savaşçıların ganimetlere ancak taksimattan sonra malik olabileceklerine ve bu konuda tasarruf hakkının devlet başkanında olduğuna delildir. Hanefî ve Mâlikîlerin görüşü de böyledir.[998]

---

[993] Buhârî, "Humus", 19.
[994] Buhârî, "Megâzî", 53.
[995] Buhârî, "Humus", 15, "Megâzî", 36.
[996] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 53.
[997] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 243.
[998] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 304; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 243.

Yukarıda Ebû Musa el-Eş'arî'den nakledilen rivayette, onun *"biz"* diye bahsettiği Habeşisten muhacirleridir. Nitekim Buhârî'nin Humus Kitabı'ndaki rivayetten bu husus açıkça anlaşılmaktadır. Onlar, Hayber fethi esnasında dönmüşler ve Hz. Peygamber, savaşa katılmamış olmalarına rağmen onlara ganimetten pay vermiştir.

Devlet başkanının ganimet malları üzerindeki yetkisi, bu mallar taksim edildikten sonra kalkar. Mallar taksim edildikten sonra yetki, artık bu malların sahiplerine aittir. Nitekim Hevâzin ganimetleri taksim edildikten sonra Hz. Peygamber, ellerindeki esirleri bırakmalarını Müslüman mücahitlerden rica etmiştir. Bırakmak istemeyenlere de esirleri bırakmaları karşılığında ele geçecek ilk ganimetten mal vermeyi vaat etmiştir.[999] Hz. Peygamber, Hevâzin ganimetlerini paylaştırmayı, kaçan Hevâzinlilerin geri dönmeleri umuduyla geciktirmiştir. Eğer taksimattan önce gelecek olsalardı, ganimetler üzerindeki yetkisine dayanarak onları, Müslüman olan Hevâzinlilere iade edecekti.[1000]

Hz. Peygamber'in Hevâzin mallarından müelefe-i kulûbe mal verdiğini bildiren rivayette ensâra mal verilmediği belirtilmiştir. Savaşa katılan gazilerin arasında olan ensâra, mal verilmeyip, müellefe-i kulûbe fazlaca mal verilmiştir.[1001] Bu durum, Hz. Peygamber'in ganimetler üzerindeki yetkisini açıkça göstermektedir. Buhârî, ganimetlerin, Resûlullah (sav), yerlerini beyan edene kadar kamu malı olduğunu ifade etmiştir.[1002]

Hz. Peygamber'in ganimetler üzerinde tasarruf ettiğini gösteren hadisler, Enfâl Sûresi 1. ayetin nesh edilmediğini göstermektedir. Ayrıca 41. ayette ganimetlerin 1/5'inin Allah'a, Resûlüne, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara ait olduğu bildirilmiş, geriye kalan 4/5'inin hükmü açıkça bildirilmemiştir. Buna göre konuyu şu şekilde değerlendirmek mümkündür: 1. ayet ile ganimetler üzerindeki tasarruf yetkisi Hz. Peygamber'e bırakıldıktan sonra 41. ayet ile de bu ganimetlerin 1/5'inin sayılan yerlere ait olduğu bildirilmiştir. Ne 1. ayette ne de 41. ayette ganimetlerin doğrudan savaşçılara ait olduğunu bildiren bir ifade yoktur. Hz. Peygamber, ele geçen ganimetleri, bazen karşılıksız iade etmiş,

[999] Mâverdî, a.g.e, s. 256- 258; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 272.
[1000] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 33-34.
[1001] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 49.
[1002] Buhârî, "Humus", 8.

bazen de humusunu ayırarak kalan 4/5'lik kısmın içinden uygun gördüğü yerlere vermiştir. Savaşa katılan gazilere mal vermesi de ganimetler üzerindeki yetkisiyledir. Dolayısıyla Enfâl Sûresi 41. ayete dayanarak ganimetlerin 4/5'lik kısmının doğrudan savaşa katılan gazilere ait olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Ganimetin gazilere dağıtılması uygulaması, Enfâl Sûresi 41. ayete değil, Hz. Peygamber'in sünnetine dayanan bir uygulamadır.

Netice olarak; ganimetlerin 1/5'i ayrıldıktan sonra kalan 4/5 için tasarruf yetkisi devlet başkanındadır. Humusun nerelere taksim edileceği ayet ile bildirilmişken, 4/5'in nerelere harcanacağına dair bir ayet yoktur ve bu konuda Hz. Peygamber, Enfâl Sûresi 1. ayet ile kendisine verilen yetkiyle uygun gördüğü şekilde hareket etmiştir. Devlet başkanının, bu 4/5'lik paydan İslâm'ın ve Müslümanların maslahatına göre harcama yapabilmesi mümkündür.

4.2.2. Ganimetlerin Sarfı

4.2.2.1. Seleb

Sözlükte; bir şeyi kapıp götürmek, güç kullanarak sahibinden almak anlamına gelen[1003] "سلب" kökünden türeyen ve zorla alınan şey ve kişinin üzerinde bulunan şeyler anlamına gelen seleb, İslâm hukukunda, savaşta öldürülen düşman askerinin yanında bulunan her çeşit giysi, para, takı, eşya, madenler, silahlar ve bineği ifade etmektedir.[1004] Hz. Peygamber, seleb uygulamasında bulunmuştur. Bunu gösteren rivayetlerden bazıları şunlardır:

"Huneyn senesi Resûlullah (sav) ile beraber çıktık... Resûlullah (sav), 'Kim birisini öldürüp onun üzerine bir delili varsa, selebi onundur' buyurdu."[1005]

"Abdurrahman b. Avf'dan şöyle rivayet edilmiştir: 'Bedîr gününde safta duruyorken, sağıma ve soluma baktım. Ensardan yaşları küçük iki çocuk arasındayım... Bana Ebû Cehil'i sordular... Daha sonra onu onlara gösterdim... Her ikisi de atılıp onu öldürünceye kadar kılıçlarıyla vurdular... Resûlullah (sav), 'Onu hanginiz öldürdü?'

[1003] İbn Manzûr, a.g.e, C: I, s. 471.
[1004] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 314; Kâsânî, a.g.e, C: VII, s. 115; Ahmet Yaman, *"Seleb"* **DİA**.
[1005] Buhârî, "Humus", 18, "Megâzî", 51; Müslim, "Cihâd", 41.

diye sordu. Her biri, 'Ben öldürdüm.' dediler… Resûlullah (sav), kılıçlarına baktı, 'Onu ikiniz de öldürmüşsünüz." buyurdu ve selebinin Muâz b. Amr b. el-Cemûh'a verilmesine hükmetti…"[1006]

"Resûlullah (sav) ile beraber Hevâzinlilere gazaya çıktık. Bizler kuşluk vaktinde yemek yerken kırmızı deve üzerinde bir adam geldi… Aniden koşup devesine binip kaçmaya başladı… ben de çıkıp koşmaya başladım… Adamın başını vurdum… Sonra üzerinde eğeri ve silahı bulunduğu halde deveyi yularından çekerek geldim… Resûlullah (sav), 'Adamı kim öldürdü?' buyurdu. 'İbnü'l-Ekva'' dediler. 'Bütün selebi onundur.' buyurdu."[1007]

"Himyer'den bir adam, düşmandan bir adamı öldürdü ve selebini istedi. Başlarında komutan olan Hâlid b. Velîd, selebi vermedi. Avf b. Mâlik, Resûlullah'a gelerek haber verince Hâlid'e 'Ona selebini vermene engel olan nedir?' diye sordu. Hâlid: 'Bana çok geldi yâ Resûlullah.' deyince Resûlullah (sav), 'Onu, o adama ver.' buyurdu. Hâlid, Avf'ın yanından geçerken Avf ridasını çekti, sonra 'Sana Resûlullah'tan söylediğimi gerçekleştirdin mi?' dedi. Resûlullah bunu işitti ve kızarak 'Onu verme yâ Hâlid, onu verme yâ Hâlid. Siz benim komutanlarımı bana bırakmayacak mısınız?…' buyurdu."[1008]

Buhârî, bu hadisleri naklettiği bâba *"Kim bir düşmanı öldürürse selebi onundur, ganimet taksimine sokulmaz."* ifadeleriyle başlamıştır.[1009] Bu, onun bu konudaki görüşünün ifadesidir.[1010]

Hanefîler ve Mâlikîlere göre seleb uygulaması devlet başkanının iznine bağlıdır.[1011] İmam Mâlik, seleb uygulamasıyla ilgili Hz. Peygamber'in Huneyn'den sonra bir sözünün veya emrinin, aynı şekilde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bir söz veya uygulamasının kendilerine ulaşmadığını bu sebeple Hz. Peygamber'in *"Kim bir*

[1006] Buhârî, "Humus", 18; Müslim, "Cihâd", 42.
[1007] Müslim, "Cihâd", 45.
[1008] Müslim, "Cihâd", 43, 44.
[1009] Buhârî, "Humus", 18.
[1010] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 247.
[1011] Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrahim el-Ensârî, **er-Red alâ Siyeri'l-Evzâ'î**, (Thk: Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y, s. 47; Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 518; Serahsî, a.g.e, C: X, s. 47; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 247; Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 59; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 149 ; Yaman, *a.g.md*.

düşmanı öldürürse selebi onundur." hadisinin hükmünün, sabit ve devamlı bir emir olmadığını belirtmiştir.[1012]

Mekhûl ve Süfyân-ı Sevrî, selebin mutlak olarak ganimetlerin arasına dahil edileceğini söylemişlerdir. Bu âlimler *"Ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'ındır..."* ayetinin umumî ifadesine dayanmaktadırlar. Âlimlerin çoğunluğu "Kim bir düşmanı öldürürse, selebi öldürene aittir." hadisinin bu ayeti tahsis ettiğini söylemişlerdir.[1013]

İmam Şafi'î, selebin, devlet başkanının iznine bağlı olmadığı, hadisin hükmünün sabit olduğu ve bu hükmün her zaman geçerli olacağı görüşündedir.[1014] Ebû Ubeyd'in görüşü de bu şekilde olmuştur.[1015]

Aslında Hanefîlerden bazıları da hadisin hükmünün Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak vermiş olduğu bir hüküm değil, şeriatın bir hükmü olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak bir düşmanı öldüren kişinin, bunu ordunun gücüne dayanarak yapabildiği düşüncesine dayanarak devlet başkanı özel olarak vermez ise seleb verilmeyeceği kanaatine varmışlardır.[1016]

Avf b. Mâlik'ten rivayet edilen ve Hz. Peygamber'in Hâlid b. Velîd'e selebi vermemesini emrettiği hadis hakkında Nevevî, düşmanı öldüren kişinin selebi hak etmiş olmasına rağmen selebin ona verilmemesinin açıklanmasının zor olduğunu söylemiş ve buna iki şekilde cevap verilebileceğini ifade etmiştir: Birincisi; selebi daha sonra vermiş olması mümkündür. Avf b. Mâlik'e bir ceza olarak selebi geciktirmiş olabilir. İkincisi ise selebi, sahibinin rızasıyla vermemiştir. Maksat, komutan Hâlid'in gönlünü hoş etmektir.[1017] Her durumda bu hadis, *"Kim bir düşmanı öldürürse, selebi öldürene aittir."* hükmünün dinî bir hüküm olmadığına bir delildir. Hz. Peygamber, selebi hak eden kişinin selebinin verilmemesini emretmiştir.

[1012] Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 518.
[1013] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 247.
[1014] Şâfi'î, el-Ümm, C: IV, s. 142; Yaman , *a.g.md.*
[1015] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 319.
[1016] Merginânî, a.g.e, C: II, s. 149.
[1017] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 64. Şâfi'î, el-Ümm, C: IV, s. 142

Hz. Peygamber'in *"Kim bir düşmanı öldürürse, selebi öldürene aittir."* hükmü dinî bir hüküm olarak kabul edildiğinde verilmeyen seleb, adama şeriatın verdiği bir hak olmaktadır ve bu hak verilmemiştir. Sonra verilmiş olsa bile, bunu, başkasının hakkında tasarruf etmek olarak değerlendirmek mümkündür. Sonuçta, Hz. Peygamber'in, adamın selebini vermemesi, seleb uygulamasında *"Kim bir düşmanı öldürürse, selebi öldürene aittir."* hükmünün dinî bir hüküm olmadığına ve devlet başkanının gerektiğinde seleb uygulamasını durdurabileceğine delil teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in hadisin devamındaki *"Siz benim komutanlarımı bana bırakmayacak mısınız?"* sözleri, Hz. Peygamber'in peygamberlik sıfatından daha çok, devlet başkanı sıfatıyla söylenmiş sözlerdir. Bu durumda eğer *"Kim bir düşmanı öldürürse, selebi öldürene aittir."* hükmü, peygamberlik sıfatıyla söylenmiş şer'î bir hüküm olarak kabul edilecek olursa, devlet başkanı sıfatıyla bu hükmün tersine hareket etmiş olacaktır. Ancak seleb hükmünün devlet başkanı sıfatıyla verilmiş bir hüküm olduğu kabul edilirse, ikinci hadiste yine devlet başkanı sıfatıyla bu hükmü uygulamaması durumu gayet normal bir durumdur.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber seleb uygulamasında bulunmuştur. Ancak bu uygulamanın bütün zamanlar için geçerli şer'î bir uygulama olduğunu söylemek zordur. Hz. Peygamber'in, bu hükmü devlet başkanı sıfatıyla verdiğini söylemek daha doğru olacak gibidir. Buna istinaden devlet başkanlarının bu şekilde hüküm verebilmeleri mümkün olmaktadır.

4.2.2.2. Tenfîl

Hadislerde "نفل - ينفل" şeklinde geçen ve sözlükte, fazladan mal vermek, bağışta bulunmak, ganimet gibi anlamlara gelen tenfîl,[1018] İslâm hukukunda savaşta teşvik amacıyla ganimetteki paya ek olarak mal vermeyi vaat ederek veya bir vaat olmasa da savaştan sonra fazladan mal vermeyi ifade etmektedir.[1019] Büyük fedakarlık ve risk gerektiren işleri yapan askerlere verilen bir ödüldür.[1020] Hz. Peygamber'in

[1018] İbn Manzûr, a.g.e, C: XI, s. 670.
[1019] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 314; Kâsânî, a.g.e, C: VII, s. 114-115; Ahmet Yaman, *"Tenfîl"*, **DİA.**
[1020] Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 312-313.

ganimetlerden bazı zamanlarda nefel verdiğini gösteren rivayetlerden bazıları şöyledir:

"İbn Ömer'den şöyle rivayet edildi: 'Nebî (sav), benim de bulunduğum bir seriyyeyi Necid tarafına gönderdi. Çok sayıda deve ganimet aldılar. Her birinin payı on iki veya on bir deveydi. Onlara birer deve de nefel verildi.'"[1021]

"İbn Ömer dedi ki: 'Nebî (sav) Necid tarafına bir seriyye gönderdi. Ben de o seriyyedeydim. Paylarımız on iki deveye ulaştı. Her birimize birer deve de nefel verildi. Böylece on üç deveyle döndük.'"[1022]

"Resûlullah (sav), gönderdiği bazı seriyyelere, genel ordunun payından başka özel olarak nefel verirdi."[1023]

"Sâlim, babasından şöyle rivayet etti: 'Resûlullah (sav), humustaki payımızdan başka bize nefel de verdi.'"[1024]

"Resûlullah (sav), gönderdiği bazı seriyyelere, onlara özel olarak ordunun geneline verilen paydan başka nefel veriyordu. Humus, bunların hepsinde vacipti."[1025]

Tenfîl olarak mal verilirken ganimetin hangi kısmından verileceği konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Bazı âlimler, tenfîlin, ganimetin tamamı üzerinden verileceğini, bazıları humustan verileceğini, bazıları humusun humusundan dağıtılacağını, bazıları da humusun dışında kalan kısımdan dağıtılacağını kabul etmişlerdir. Hattâbî, rivayetlerin çoğuna göre tenfîlin, ganimetin tamamından verileceğinin anlaşıldığını söylemektedir. Bununla beraber İbn Ömer'in herkesin payına on iki deve düştükten sonra birer deve de nefel verildiğini bildiren rivayeti, nefelin humustan verildiğini gösterir gibidir.[1026]

[1021] Buhârî, "Humus", 15; Müslim, "Cihâd", 35, 36, 37.
[1022] Buhârî, "Megâzî", 54.
[1023] Buhârî, "Humus", 15.
[1024] Müslim, "Cihâd", 38.
[1025] Müslim, "Cihâd", 40.
[1026] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 240-241; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 325.

Hanefîler, nefelin, ganimet taksiminden önce verilebileceğini ve bunun ganimetin tamamından yapılacağını söylemişlerdir. Ganimetin taksiminden sonra nefel verilmek istenirse bunun humustan olabileceğini ifade etmişlerdir.[1027] Ayrıca ganimet, İslâm diyarına geldikten sonra da ganimetin tamamından nefel verilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu durumda da nefel verilmek istenirse humustan verilebileceğini kabul etmişlerdir.[1028] Mâlikîler, nefelin, humustan verileceği görüşüne varmışlardır.[1029] İbn Battâl da bu kanaatte olmuştur.[1030]

Buhârî, bu hadisleri, Humus kitabında *"Humusun, Müslümanların ihtiyaçlarına kullanılacağına dair delillerden"* ismini verdiği bâbda nakletmiştir.[1031] Dolayısıyla Buhârî'nin de nefelin, humustan verileceği kanaatinde olduğu söylenebilir.

Hanbelîler ile Mekhûl, Evzâî ve Süfyân es-Sevrî gibi âlimler nefelin humus ayrıldıktan sonra kalan 4/5'lik kısımdan verileceğini söylemişlerdir.[1032] Çünkü humus ayetinde bildirildiği gibi humus, ganimet olarak ele geçirilen her şeyden ayrılır. Humus ayrıldıktan sonra tenfîl ayrılabilir.[1033]

Ebû Ubeyd, ganimetin tamamından, humustan ve 4/5'ten nefel verildiğine dair rivayetler nakletmiş ve bunun hepsinin mümkün olduğunu belirtmiştir.[1034] İmam Şafi'î, nefelin, ancak Hz. Peygamber'in, yani devlet başkanının humusun içindeki beşte birlik payından, yani 1/25'ten verilebileceğini söylemiştir.[1035] Nevevî de bu görüşü kabul etmiştir.[1036]

Yukarıda nakledilen İbn Ömer rivayetinde her bir askerin payına on iki veya on bir deve düştüğü ve birer deve de nefel verildiği belirtilmiştir. Bu rivayete göre nefelin, humusun humusundan verilmiş olması matematiksel olarak imkansız gözükmektedir. Şöyle ki: Bu seriyyede örneğin 20 kişi olduğunu varsayalım. Rivayete göre her askerin payına 12 veya 11 deve düştüğüne ve askerlerin payı ganimetin 4/5'i

[1027] Serahsî, a.g.e, C: X, s. 49; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 149; Şeyh Nizâm vd., a.g.e, C: II, s. 217.
[1028] Merginânî, a.g.e, C: II, s. 149; Şeyh Nizâm vd., a.g.e, C: II, s. 217.
[1029] Mâlik, Müdevvene, C: I, s. 517; Yaman, *a.g.md*.
[1030] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 297.
[1031] Buhârî, "Humus", 15.
[1032] İbn Kudâme, a.g.e, C: X, s. 401; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 298; Yaman, *a.g.md*.
[1033] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 298.
[1034] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 319-329.
[1035] Şâfi'î, el-Ümm, a.g.e, C: IV, s. 143; Yaman, *a.g.md.*
[1036] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 55.

olduğuna göre ganimetin 4/5'i, 20x12=240 veya 20x11=220, humus da 240:4=60 veya 220:4=55 deve olmaktadır. Buna göre humusun humusu da 60:5=12 veya 55:5=11 olur. Sonuç olarak; seriyyeye katılan kişi sayısı 20 varsayılarak yapılan bu işlemde humusun humusunun seriyyeye katılan kişi sayısını karşılamadığı görülmektedir. Buna göre birer deve de nefel verilmesi imkansızdır. Bu da nefelin, humusun humusundan verilemeyeceğini göstermektedir. Seriyyeye katılan kişi sayısı kaç varsayılırsa sayılsın, humusun humusunun bu sayıyı karşılamadığı görülecektir. Dolayısıyla bu rivayete göre nefelin, humusun humusundan verilebilmesi mümkün değildir. Zaten nefelin, bu kısımdan verildiği görüşü en zayıf görüş olarak görülmüştür.[1037]

Nefelin, ganimetin tamamından veya 4/5'inden değil de humustan verilebileceği görüşü, devlet başkanının, fazladan pay vermek istiyorsa bunu, savaşçıların payından değil, kendi tasarrufundaki humustan yapabileceği düşüncesine dayanmaktadır.[1038] Ancak Hz. Peygamber'in uygulamasında devlet başkanının ganimetin 4/5'indeki tasarruf yetkisi, bu kısımdan nefel vermeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü humusun harcanacağı yerler ayet ile bildirilmişken, 4/5'in tasarruf yetkisi Hz. Peygamber'e bırakılmış ve o da uygun gördüğü şekilde bu yetkiyi kullanmıştır.[1039] Dolayısıyla nefel gibi harcamaların, ganimetten humus ayrıldıktan sonra kalan 4/5'ten yapıldığını söylemek de mümkündür.

Sonuç olarak; nefelin, humusun humusundan verilmesi matematiksel olarak pek mümkün gözükmemektedir. Nefelin, ganimetin tamamından verildiği görüşüne gelince; humus ayetinde ganimet olarak ele geçirilen her şeyin beşte birinin humus olarak ayrılması emri[1040] ve Hz. Peygamber'in de bunu emrettiğini bildiren rivayetler[1041] ile yukarıda humusun, ganimetlerin hepsinde vacip olduğunu bildiren rivayet, humus ayrılmadan nefel verilmesi görüşünü zayıflatmaktadır.

Yukarıda da verilen İbn Ömer rivayetinde nefelin, savaşçılara, paylarından fazla olarak verildiğinin belirtilmesi, paylar dağıtıldıktan sonra verildiği, dolayısıyla bunun

---

[1037] İbn Kayyim, a.g.e, C: III, s. 135.
[1038] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 298.
[1039] Bu konuda, bu çalışmanın "Devlet Başkanının Ganimetler Üzerindeki Tasarruf Yetkisi" isimli bölümüne bakınız.
[1040] el-Enfâl 8/41.
[1041] Buhârî, "Zekât", 1, "Humus", 2, "Megâzî", 65.

da humustan olabileceği kanaatini oluşturmaktadır. Humusun sarfedileceği yerler arasında sayılan Allah hakkı, humusun, kamunun ihtiyaçlarına harcanabilmesiyle ilgilidir. Hz. Peygamber, humustan kamu ihtiyaçları için harcamalar yapmıştır. Nefel vermek kamu harcamaları arasında kabul edilirse, nefelin humustan verilmiş olmasında bir mesele görünmez.

Enfâl Sûresi 1. ayetin ganimetler üzerindeki tasarruf yetkisini Hz. Peygamber'e vermiş olması, 41. ayet ile de ganimetlerden humus ayrılmasının emredilmesi ve Hz. Peygamber'in genel olarak ganimetler konusunda bu ayetler doğrultusunda hareket etmesine dayanarak nefelin, humus ayrıldıktan sonra kalan 4/5'lik kısımdan verilmiş olması en makul görüş olarak gözükmektedir.

4.2.2.3. Ganimet ve fey gelirleri, sadece savaşa katılanlar için midir?

"Resûlullah (sav), bir orduya veya bir seriyyeye bir komutan tayin ettiğinde şöyle buyururdu: 'Allah'ın adıyla, Allah'ın yolunda gaza edin… Müşriklerden düşmanınla karşılaştığın zaman onları üç haslete davet et. Hangilerini kabul ederlerse, sen de onlardan kabul et ve onlara dokunma. Sonra onları İslâm'a davet et, kabul ederlerse, sen de onlardan kabul et ve onlara dokunma. Sonra onları kendi yurtlarından muhacirlerin yurduna hicret etmeye çağır ve bunu yaparlarsa muhacirlerin lehine ve aleyhine olanların onlar için de geçerli olacağını haber ver. Eğer geçmeyi kabul etmezlerse onların Müslüman bedevîler gibi olacaklarını bildir. Mü'minler üzerine geçerli olan Allah'ın hükmü onlar üzerine de geçerli olur. Ganimette ve feyde bir payları olmaz, Müslümanlarla birlikte cihad etmeleri müstesna…' "[1042]

Yukarıdaki hadis, Enfâl Sûresi'nin 72. ayetiyle bağlantılıdır.[1043] Bu ayet-i kerimede *"İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin velisidirler. İman edip de hicret*

[1042] Müslim, "Cihâd", 3.
[1043] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 230.

etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur…" buyurulmuştur.[1044]

Ayette, iman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenlerin birbirlerinin velisi oldukları bildirilirken, hadiste iman edip hicret edenler için muhacirlerin lehine ve aleyhine olanların geçerli olacağı beyan edilmiştir. İman edip hicret etmeyenler için ayette, hicret edinceye kadar Müslümanlar üzerine onlarla ilgili bir sorumluluğun olmadığı bildirilirken, hadiste onların Müslüman bedevîler gibi olacakları, ganimet ve feyde paylarının bulunmayacağı, bundan Müslümanlarla birlikte cihad etmelerinin müstesna olduğu beyan edilmiştir. Zira ayette de Allah yolunda cihad edenler de muhacirler ve ensârın velileri olarak zikredilmişlerdir.[1045] Bu hadise göre Hz. Peygamber, muhacirlere katılmayan, cihadda onlara yardım etmeyen ve onlarla beraber sorumluluk yüklenmeyen kimseler için ganimet ve feyde hak görmemiştir.[1046]

İmam Şâfi'î, zekâtın yoksullara ve feyde hakkı bulunmayan kimselere harcanacağını, feyin ise askerlere ait olduğunu söylemiştir. Fey alan kimselerin zekâttan pay alamayacaklarını, zekât ehlinin de feyden bir şey alamayacağını belirtmiştir.[1047] Bununla beraber İmam Şâfi'î, zekâtın sarf edileceği sınıflardan *"fî sebîlillah"* sınıfının, Allah yolunda savaşan gaziler olduğunu, bunlar zengin bile olsalar zekâttan pay verileceğini söylemiştir.[1048]

Mâverdî, Mekke fethinden sonra hicret hükmüne dahil olanlar hakkındaki hükmün kalktığını söylemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber zamanında zekât ehline Arab, fey ehline de muhacir denildiğini belirtmiştir.[1049]

Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik ise bu gelirlerin her iki sınıfa da harcanabileceğini kabul etmişlerdir.[1050] Ebû Yûsuf da feyin bütün Müslümanlara ait olduğunu belirtmiştir.[1051]

[1044] el-Enfâl, 8/72.
[1045] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 230-232.
[1046] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 228.
[1047] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 38.
[1048] Şâfi'î, el-Ümm, C: II, s. 73.
[1049] Mâverdî, a.g.e, s. 244.
[1050] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 38.

Ebû Ubeyd, bu hükmün İslâm'ın ilk yıllarına ait olduğunu, hicretin kalkmasıyla birlikte hükmün de kalktığını belirterek, bütün Müslümanların feyde ortak olduklarını ifade etmiştir.[1052] Nitekim Hz. Ömer de Haşr Sûresi'nin fey ayetlerine dayanarak feyin bütün Müslümanlar için olduğunu belirtmiştir.[1053]

Mekke'nin fethine kadar olan zamanda Müslümanlar, sadece Medine'de güven içindelerdi ve İslâm Devleti, ancak burada yaşayan Müslümanlar için güvence verebiliyordu. Ayrıca Müslüman olanların, devletin merkezi olan Medine'ye yerleşmeleri devletin gücünü de artırıyordu. Nitekim bu husus, Hendek Savaşı göz önüne getirilince daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenlerle Mekke'nin fethedilmesine kadar Müslümanlardan Medine'ye göç etmeleri istenmiştir.[1054] Bu süreçte elde edilen ganimet ve fey gelirleri Medine'deki Müslümanların ihtiyaçları için harcanmıştır. Ancak Medine dışındaki Müslümanlardan savaşa katılan olduysa da bunlara ganimetten pay verilmiştir. Nitekim yukarıdaki hadisten bu durum anlaşılabilmektedir.

Netice olarak; İslâm Devleti, Medine'ye hicret edenlere, her türlü güvenceyi vermekle beraber, ganimet ve fey olarak kazanılanları da onların ihtiyaçları için harcıyordu. Medine dışında yaşayıp, İslâm askerleriyle savaşa katılan Müslümanlar da ancak ganimetten kendilerine düşen payı alabilirlerdi. Mekke'nin fethi ve ardından Huneyn galibiyeti sonrası Hevâzin kabilelerinin Müslüman olmasıyla Müslümanlar için bölgedeki tehdit azalmış ve Müslümanların Medine'ye hicret etmelerine gerek kalmamıştır. Hicrete gerek kalmayınca malî konularda Müslümanlar arasındaki muhacirlik farkı da kalkmıştır.

[1051] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 62.
[1052] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 203, 237.
[1053] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 60-62; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 229, 238.
[1054] Ahmet Önkal, *"Hicret"*, **DİA**.

4.2.2.4. Ganimet taksiminde süvari ve piyadenin payı

İmam Mâlik, Şafi'î, Ahmed b. Hanbel ve ulemanın çoğu süvari için üç pay, piyade için bir pay verileceğini esas almışlardır.[1055] Bu konuda dayandıkları hadisler şunlardır: *"Resûlullah (sav), at için iki pay, sahibi için bir pay verdi."*[1056]

"Resûlullah (sav), Hayber Günü, at için iki pay, adam için bir pay verdi. Nâfi' bunu açıklayarak şöyle dedi: Adamın beraberinde atı varsa ona üç pay, atı yoksa bir pay verildi."[1057]

Ebû Hanîfe, şahıs için bir pay verildiği gibi at için de bir pay verilmesi gerektiği, yani piyadeye bir pay süvariye iki pay verileceği kanaatinde olmuştur. Bu kanaate Hz. Ömer devrinde yapıldığı rivayet edilen bu şekildeki taksimata dayanarak varmıştır.[1058] İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne rağmen atlı için üç pay, yaya için bir pay verileceği görüşünde olmuştur.[1059]

Ebû Yûsuf, şahsa bir, at için iki pay şeklindeki hadis ve haberlerin daha çok ve sağlam olduğu ve çoğunluğun da bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla yaya askere bir pay, atlı askere üç pay verilmesi kanaatinde olmakla beraber, Hârun er-Reşîd'e iki görüşten hangisini uygun bulursa onunla amel edebileceğini tavsiye etmiştir.[1060]

Ebû Hanîfe'nin at için bir pay verileceğine dair kanaatini paylaşan başka kimse yoktur.[1061] Ancak Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Musa el-Eş'ârî gibi sahabeden bu yönde rivayetler nakledilmiştir.[1062]

Binek olarak kullanıldığına Kur'an-ı Kerîm'de de işaret edilen[1063] ve deveye nispetle oldukça atik olan at, savaşlarda büyük avantaj sağlamaktaydı. Ancak özellikle ilk savaşlarda Müslümanların ellerindeki at sayısı oldukça düşüktü. Bedîr Savaşı'nda

---

[1055] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 83; Aynî, a.g.e, C: XIV, s. 154; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 314.
[1056] Buhârî, "Cihâd", 51; Müslim, "Cihâd", 57.
[1057] Buhârî, "Megâzî, 36.
[1058] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 49; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Âsâr**, b.y.y, t.y, s. 939.
[1059] Muhammed eş-Şeybânî, a.g.e, s. 939.
[1060] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 48-50.
[1061] Nevevî, a.g.e, C: XII, s:83.
[1062] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 83; Aynî, a.g.e, C: XIV, s. 154.
[1063] en-Nahl 16/8.

300 kişilik İslâm ordusunda sadece iki veya üç tane at bulunmaktaydı.[1064] Savaşlarda büyük öneme sahip olmasına rağmen çok az sayıda ata sahip olan Müslümanlar, Kur'an tarafından düşmana karşı atlar bulundurmak için teşvik edilmişlerdir.[1065] Hz. Peygamber de pek çok hadisleriyle ve uygulamalarıyla Müslümanları bu yönde teşvik etmiştir. Bu kapsamda olmak üzere, atların perçemlerinde kıyamet gününe kadar hayır düğümlü olduğunu bildiren hadis zikredilebilir.[1066]

Benû Nadîr arazilerinin gelirlerinden bir kısmının silah ve at almak için tahsis edilmesi[1067] ve Benû Kurayza esirlerinin bir kısmı karşılığında da silah ve at alınması[1068] devlet gelirlerinden de at almak için kaynak aktarıldığını ve Müslümanların elindeki at sayısını çoğaltmaya verilen önemi göstermektedir.

Ganimet dağıtımında atlı askerlere fazla pay vermesi de Müslümanların, at edinmeleri için teşvik edilmelerine yönelik Hz. Peygamber'in uygulamalarından biridir. Bu teşvik politikaları ve devlet gelirlerinden kaynak aktarımı sonucu Müslümanların sahip oldukları at sayısında önemli artış olmuş, Bedîr Savaşı'nda asker-at oranı yüzde 1 bile değilken, Tebük Seferi'nde bu oran yüzde 35'e yaklaşmıştır.[1069]

Sonuç olarak; Müslümanlar, düşmana karşı kuvvetli olabilmek için at sahibi olmaları konusunda Kur'an-ı Kerîm'de teşvik edildikleri gibi Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamalarıyla da teşvik edilmişlerdir. Bu amaç kapsamında olmak üzere Hz. Peygamber, devlet başkanı sıfatıyla, ganimet taksiminde yaya askerlere bir pay verirken, süvarilere üç pay vermiştir. Bu üç payın birinin askerin kendi payı, birinin atın masrafları için, diğerinin de at edinmeye teşvik etmek için olduğunu söylemek mümkündür.

[1064] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 371; Vâkidî, a.g.e, C: I, s. 102; İbn Sa'd, a.g.e, C: II, s. 12.
[1065] el-Enfâl 8/60.
[1066] Buhârî, "Cihâd", 43, 44, 45, "Menâkıb", 24; Müslim, "İmâre", 96, 97, 98, 99.
[1067] Müslim, "Cihâd", 48.
[1068] İbn Hişâm, a.g.e, C: III, s. 335; Vâkidî, a.g.e, C: II, s. 523.
[1069] İbn Sâd, Tabakât, C: II, s. 166; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. Hasan, **Târîh-u Medînet-i Dimaşk**,(Thk: Alî Şîrî), 70 c., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, C: II, s. 36.

4.2.2.5. Ganimetten müellefe-i kulûbe mal verilmesi

Hz. Peygamber, zekâtın sarf edileceği yerlerden[1070] olan müellefe-i kulûb sınıfına ganimetlerden de mal vermiştir. Üstelik bu sınıfa ganimet mallarından vermesi, zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği Tevbe Sûresi'nin 60. ayetinin nüzûlünden önce gerçekleşmiştir.[1071] Bu yolla Kureyşlilerin ve diğer Arapların kendisiyle dost olmanın düşman olmaktan çok daha iyi olduğunu anlamalarını sağlıyor, lütuf ve ihsan ile kalplerini kazanmaya çalışıyordu.[1072] Hz. Peygamber'in ganimet gelirlerinden müellefe-i kulûbe mal verdiğini gösteren rivayetlerden bazıları şöyledir:

"Allah Teâlâ, Hevâzin mallarını ganimet olarak Resûlü'ne lütfedince Kureyş'ten bazı adamlara yüzlerce deve verdi. Ensârdan bazıları: 'Allah, Resûlullah'ı affetsin, Kureyş'e veriyor, bizi bırakıyor, halbuki kılıçlarımızdan hala onların kanları damlıyor.' dediler. Konuştukları Resûlullah'a haber verildi... Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Ben, küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere mal veriyorum...'"[1073]

"Allah, Resûlü'ne Huneyn günü ganimet verince, insanlar arasında müellefe-i kulûbe paylaştırdı. Ensâra hiçbir şey vermedi. İnsanlara isabet eden payın kendilerine isabet etmemesinden dolayı huzursuzdular..."[1074]

"Resûlullah (sav), Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Hâbis'ten herbirine yüzer deve verdi. Abbâs b. Mirdâs'a bundan az verince Abbâs b. Mirdâs dedi ki: '...' Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona verdiğini yüze tamamladı."[1075]

Yukarıda verilen hadiste de geçtiği gibi Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî, diğerlerine yüz deve verilip de kendisine daha az verilince buna istinaden bir şiir okumuş, bunun üzerine Hz. Peygamber, sahabesine *"Şu adamın dilini kesin."* buyurmuştur. Bu söz

---

[1070] et-Tevbe 9/60.
[1071] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 209, 279.
[1072] Julius Wellhausen, **Arap Devleti ve Sükutu**, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 10.
[1073] Buhârî, "Humus", 19, "Megâzî", 53.
[1074] Buhârî, "Megâzî", 53; Müslim, "Zekât", 135.
[1075] Müslim, "Zekât", 137.

ile *"Mal verin de sussun."* anlamını kastetmiştir. Abbâs, gerçekten de 100 deveyi aldıktan sonra Hz. Peygamber'i öven şiirler okumaya başlamıştır.[1076]

Hevâzin ganimetleri dağıtılırken bu kabilenin reislerinden Mâlik b. Avf'e ailesi ve bütün malları geri verilmiş ayrıca 100 tane de deve hediye edilmiştir. Bundan çok etkilenen Mâlik, kısa zamanda bir İslâm tebliğcisi olmuş ve İslâm adına Tâif'teki putperest akrabalarıyla savaşmıştır.[1077]

Hz. Peygamber'in, müellefe-i kulûbe ganimetin hangi kısmından verdiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Şâfi'îler, humusun humusundan verdiği görüşündedirler.[1078] İmam Mâlik ve ashabı, ise humustan verdiği kanaatine varmışlardır.[1079] Buhârî de Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûbe verdiklerini humustan verdiği kanaatindedir.[1080]

Yukarıdaki hadislerden Hz. Peygamber'in, Hevâzin ganimetlerinden ensâra vermeyip müellefe-i kulûbe verdiği anlaşılmaktadır.[1081] Hz. Peygamber, ganimetler üzerindeki tasarruf yetkisine dayanarak savaşa katılmış olmalarına rağmen ensâra mal vermeyip, müellefe-i kulûbe fazla fazla mal vermiştir.

Hz. Peygamber'in bu verdiklerini, ganimetin hangi kısmından verdiği ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi[1082] Hz. Peygamber'in, ganimetin 4/5'lik kısmı üzerindeki yetkisi, bu kısımdan gerekli gördüğü yerlere harcama yapabilmesini mümkün kılıyordu. Buna bağlı olarak müellefe-i kulûbe verdiklerinin, ganimetin 4/5'lik kısmından olduğu söylenebilir. Ayrıca Hz. Ali'nin Yemen'den bir altın topağı göndermesi ve Hz. Peygamber'in bunu müellefe-i kulûbe paylaştırması rivayeti,[1083] Hz. Peygamber'in, gerektiğinde müellefe-i kulûbe humustan da vermiş olabileceğini göstermektedir. Çünkü Hz. Ali Yemen'e humus mallarını almak için gitmişti[1084] ve gönderdiği altın topağı da muhtemelen humustandı. Ancak Hz. Peygamber'in, Hevâzin esirlerini bırakmak istediğinde,

[1076] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 210-211; Vâkidî, a.g.e, C: III, s. 946-947; İbn Sa'd, a.g.e, C: IV, s. 272-273.
[1077] İbn Hişâm, a.g.e, C: IV, s. 207-208.
[1078] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 319; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 252.
[1079] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 252.
[1080] Buhârî, "Humus", 19.
[1081] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 49.
[1082] Bkz. "Devlet Başkanının Ganimetler Üzerindeki Tasarruf Yetkisi" bölümü.
[1083] Buhârî, "Megâzî", 58; Müslim, "Zekât", 143, 144.
[1084] Buhârî, " Megâzî", 58.

ellerindeki esirleri gönüllü olarak bırakmak istemeyenlere ele geçirilecek ilk ganimetten mal vermeyi vaat etmesi, bu şekilde işlemleri humustan yapmadığına delalet etmektedir. Çünkü ellerindeki esirleri bırakmak istemeyenlerin gönlünü kazanabilmek için ihtiyaç duyduğu malları, elindeki humus mallarından vererek sorunu çözebilirdi. Ancak bunun yerine ele geçecek ilk ganimetten vermeyi vaat etmiştir.

Müellefe-i kulûbe verilenlerin humusun humusundan verilmiş olduğu konusuyla ilgili, verilmiş olan yüklü miktardaki malları, ganimetin 1/25'inin karşılayabilmesi de ayrıca göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır.[1085]

Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûbe mal vermesi, zekâtın sarf yerlerini bildiren Tevbe Sûresi 60. ayetin nüzulünden daha öncedir. Hz. Peygamber'e müellefe-i kulûbe mal vermesi Allah tarafından Kur'an dışında bir vahiy ile bildirilmemişse, bu ayet ile Allah'ın, Resûlünü tasdik ettiğini ve ganimet gelirlerinden yapılan bu şekildeki harcamaların zekât gelirlerinden de yapılabileceğini bildirildiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber, müellefe-i kulûb olarak gördüğü kimselere ganimetten mal vermiş ve bu kimselerin İslâm ve Müslümanlar lehine gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Bu uygulamasında başarılı sonuçlar elde etmiştir. Müellefe-i kulûbe verilenlerin, ganimetin hangi kısmından olduğu İslâm âlimleri arasında ihtilaflıdır.

4.2.2.6. Savaşa Katılan Kadınlara ve Kölelere Ganimetten Hediye Verilmesi

Hz. Peygamber zamanında kadınlar da savaşa katılırlar, su taşımak, askerlerin elbiselerini dikmek, yaralıları taşımak ve tedavi etmek gibi işlerin yanında gerektiğinde düşmanla çarpışmaya bile iştirak ederlerdi.[1086] Buhârî ve Müslim'de bu konuyla ilgili birçok bâb ve hadis bulunmaktadır.[1087]

[1085] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 319.
[1086] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 320-321.
[1087] Buhârî, "Cihâd", 62, 63, 64, 65, 66, 67; Müslim, "Cihâd", 134, 135, 136, 142.

Ganimetten kadınlara ve kölelere verilen ve tam bir paya ulaşmayan miktara *radh* denilmektedir.[1088] Hz. Peygamber'in bu şekilde radh verdiğinin gösteren rivayet şöyledir: *"Necde b. Âmir el-Harûrî, İbn Abbâs'a şu hususları sormak için bir mektup yazdı… İbn Abbâs, ona şunları yazdı. '…Ganimet taksiminde hazır bulunan kadın ve köleye pay verilir mi diye yazdın. Şüphesiz her ikisinin de bir hakkı yoktur. Ancak onlara bir paya ulaşmayan bir miktar hediye verilir.'"*[1089]

Ebû Hanîfe, Şafi'î, Sevrî, Leys ve ulemanın ekserisi kadınlara ve kölelere radh verileceğini kabul etmişlerdir. İmam Mâlik ise bunlara radh verilmeyeceğini ifade etmiştir. Hasan-ı Basrî, İbn Sirîn ve Nehâî savaşırlarsa onlara da tam bir pay verileceğini söylemişlerdir.[1090]

Kadınlara, ganimetlerden verilenlerle ilgili rivayetleri inceleyerek, Hayber'e katılan kadınlara verilen ganimetlerle ilgili bir de liste çıkaran Rıza Savaş, kadınlara erkeklerden daha az ganimet verilmediğini ifade etmiştir.[1091] Bununla beraber Hayber'e katılan hanım sahabîlerin bazılarından, kendilerine ganimetten pay değil, bazı hediyeler verildiğine dair rivayetler nakledilmiştir.[1092] Buna göre ganimetten hanımlara, gazilere verilen paydan verilmese de verilen hediyelerin, değer olarak bir paya eşit olduğunu düşünmek mümkündür.

İbn Abbâs'ın bildirdiği kadın ve kölelere tam bir pay verilmemesi, bütün savaşlarda değil de bazı savaşlarda yapılmış olabilir. Nitekim Rıza Savaş'ın belirttiğine göre Hayber'de kadınlara erkeklerden daha az ganimet verilmiş değildir. Ayrıca kadınlar, savaşlarda çoğunlukla aktif olarak savaşmıyorlardı. Daha az pay verilmesi meselesi bununla ilgili de olabilir. Kadınlara iş düşmeyen savaşlarda az verilmiş, kadınlara da iş düşen savaşlarda tam bir pay verilmiş olabilir. Ancak sonuçta kadınlara savaşlardaki hizmetleri karşılığında ganimetten ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır.[1093]

[1088] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 190.
[1089] Müslim, "Cihâd", 137, 139, 140.
[1090] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 190-191.
[1091] Rıza Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: III s. 140-142.
[1092] Vâkidî, a.g.e, C: II, s. 685-688.
[1093] Elnure Azizova, *"Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler"*, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2007, s. 379.

Kadınlara ve kölelere, ganimetten tam bir pay verilmeyip, bazı hediyeler verilmesi hakkında şu şekilde bir yorum yapmak da mümkündür: İslâm Dini, kadınların geçimini erkeğin sırtına yüklemiştir. Aynı şekilde kölelerin iaşesinden de sahipleri sorumluydu. Savaşa katılıp ganimetten pay alan erkekler, bu ganimetler ile ailelerinin ve varsa kölelerinin geçimlerini sağlıyorlardı. Kadınlar ve kölelerin böyle bir sorumluluğu yoktu. Yani ganimetten pay alan erkekler, bu payı kadın ve köleleri için harcarken, kadın ve kölelerin aldıkları hediyeler kendilerine kalmaktaydı. Buna bağlı olarak bunlara savaşlardaki yardımları karşılığında ganimet payı yerine hediyeler verilmiş olabilir. Ayrıca bu konu değerlendirilirken, o dönemde kölelerin, hiçbir hakka sahip olmadıkları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak; ganimetten kadın ve kölelere tam bir pay verilmeyip hediye verilmesi konusunda, bu işlemin bazı savaşlarda bu şekilde olup, bazı savaşlarda tam pay verilmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Bununla beraber erkekler, kadın ve kölelerin geçiminden sorumlu oldukları için onlara tam pay verilerek, bu erkeklerle beraber savaşa katılan kadınlar ve kölelerine de hediyeler verilmiş olabilir. Sonuçta kadınlara ve kölelere savaşlardaki hizmetleri karşılığında ganimetten ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır.

4.2.3. Humusun Sarfı

Hz. Peygamber Enfâl Sûresi 1. ayet ile kendisine bırakılan Bedîr ganimetlerini gaziler arasında paylaştırmıştır.[1094] Daha sonra nâzil olan 41. ayet ile ganimetlerden humus ayrılması ve bu humusun Allah'a, Resûlü'ne, yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara ait olduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamber, ganimetlerden ayrılan humustan ayette bildirildiği şekilde harcamalar yapmıştır. Sahîhayn'da humusun sarfı konusuyla ilgili bazı rivayetler şunlardır:

"Cübeyr b. Mut'im dedi ki: Ben ve Osman b. Affân, Peygamber (sav)'e gittik. 'Muttaliboğullarına Hayber'in humusundan verdin ve bize vermedin. Oysa biz aynı derecede yakınız.' dedik. Şöyle buyurdu: 'Ancak Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları

[1094] İbn Hişâm, a.g.e, C: II, s. 344.

aynı şeydir.' Cübeyr dedi ki: 'Nebî (sav), Abdişemsoğulları ve Nevfeloğulları'na (humustan) hiçbir pay vermedi."[1095]

"Necde b. Âmir el-Harûrî, İbn Abbâs'a yazdığı mektupta (humus taksimindeki) akrabaların kimler olduğunu sordu… İbn Abbâs, cevaben: 'Biz, onların kendimiz olduğunu söyledik. Ancak kavmimiz bizim aleyhimize bunu kabul etmedi.' dedi."[1096]

"Hz. Ömer'e Huneyn esirlerinden iki cariye düşmüştü… Cerîr, İbn Ömer'in iki cariyenin humustan olduğunu söylediğini eklemiştir."[1097]

"Bureyde şöyle demiştir: Nebî (sav) Ali'yi ganimet mallarının beşte birini almak için Yemen'e, Hâlid b. Velîd'in yanına gönderdi. Bu seferde ben Ali'ye öfkeleniyordum. … Peygamber: 'Yâ Bureyde, Ali'ye öfkeleniyor musun?' buyurdu. 'Evet' dedim. Hz Peygamber: 'Sen Ali'ye öfkelenme. Çünkü onun humustaki payı, bundan daha çoktur.' buyurdu."[1098]

"Ebû Mûsa el-Eş'ârî şöyle dedi: 'Eş'arîlerden bir grup giderek Resûlullah'tan eşyalarımızı yüklemek için deve istedik. Dedi ki: 'Vallahi sizi yükleyecek deve veremem, zira yanımda sizi yükleyebileceğim develer yok.' Resûlullah'a ganimet olarak büyük bir deve sürüsü getirildi ve bizi 'Nerede o Eş'arîlerden grup?' diye sordu. Bize beş küçük deveden bir sürü verilmesini emretti…"[1099]

"Resûlullah'ın (sav) kızı Fâtıma, Allah'ın, Resûlü'ne Medine ve Fedek'ten fey olarak verdiği ve Hayber'in humusundan kalanından oluşan Resûlullah'tan kalan mirası, Ebû Bekir es-Sıddîk'tan istemek üzere birisini gönderdi…"[1100]

Buhârî, humusun Müslümanların, yani kamunun ihtiyaçları için olduğunu[1101] ve bunun harcama yetkisinin devlet başkanında olduğunu ifade etmiştir.[1102]

[1095] Buhârî, "Humus", 17, "Megâzî", 36.
[1096] Müslim, "Cihâd", 139, 140.
[1097] Buhârî, "Humus", 19.
[1098] Buhârî, "Megâzî", 58.
[1099] Buhârî, "Humus", 15.
[1100] Buhârî, "Megâzî", 36; Müslim, "Cihâd", 52.
[1101] Buhârî, "Humus", 15.
[1102] Buhârî, "Humus", 17.

Hz. Ömer'in iki cariyeyi bıraktığını anlatan rivayetin sonunda bu cariyelerin, humustan olduğuna dair bir bilgi ziyade edilmiştir. Sayıları 6000 civarında olan Hevâzin esirlerinin[1103] humusu olan 1200 esir, o gün için devletin besleyebilmesinin oldukça zor olduğu sayıda insan demekti. Hz. Peygamber, bu insanların iaşesini karşılamanın zorluğundan dolayı elindeki esirleri Hz. Ömer gibi kimselere dağıtmış olabilir.

Humus ayetinde[1104] humusun kimlere ait olduğu sayılırken ilk sırada Allah'ın ismi belirtilmiştir. Bunun söze başlarken teberrük için olduğu söylenmiştir.[1105] Bir hakkın, Allah'a ait olduğunun belirtilmesi, o hakkın kamu yararını ilgilendiren bir şey olduğunun ifadesidir. Kamuyu temsilen devlet, bu hakkın korunması ve gerektirdiklerinin yapılması vazifesini yerine getirir.[1106] Humusta Allah hakkının ifade ediliyor olması, bunun bir kamu geliri olduğunu göstermektedir. Buna dayanarak humusun, kamu ihtiyaçları için harcanabilmesi mümkündür.

Humusta Hz. Peygamber'in payı vardır. Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde herhangi bir malı ve geliri bulunmuyordu. İlk zamanlarında diğer muhacirler gibi ensârın evlerinde misafir edildiler. Daha sonra nâzil olan humus ayetiyle ganimetlerden Hz. Peygamber ve yakınlarına birer pay ayrılması emredildi. Böylece Müslümanlardan tahsil edilen zekât gelirlerinden faydalanamayan Hz. Peygamber ve ailesi için humus, bir gelir olmuştur.

Humustaki, Hz. Peygamber'e ait payın, peygamberlik sebebiyle mi yoksa devlet başkanlığı sebebiyle mi verildiği tartışmalıdır. Peygamberlik sebebiyle verildiği görüşünde olanlara göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu pay düşmüştür. Devlet başkanlığı nedeniyle verildiği kanaatinde olanlara göre ise bu pay, devlet başkanlarına ait olmaktadır.[1107] Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir'in, devlet işleri nedeniyle kendi işleriyle uğraşamayıp maddî olarak zor duruma düşmesi ve Hz. Ömer'in tavsiyesiyle halifeye beytülmâlden maaş

[1103] İbn Hacer, a.g.e, C: VIII, s. 48; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 412.
[1104] el-Enfâl 8/41.
[1105] Aynî, a.g.e, C: XV, s. 37.
[1106] Fahri Demir, a.g.e, s. 96-99; Ali Bardakoğlu, *Hak*, **DİA**.
[1107] Apaydın, *a.g.md.*

bağlanması,[1108] humusun Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanlarına kalmadığına delalet etmektedir. Humus, devlet başkanı olan Hz. Ebû Bekir'e kalsaydı geçimini buradan sağlar, maddî olarak zor duruma düşmez ve maaş bağlanmasına gerek kalmazdı.

Humustaki Hz. Peygamber'in yakınlarına ait olan pay hakkında ihtilaf olmakla beraber çoğunluk bunların Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları olduğu görüşündedir.[1109] Bu görüş, yukarıda da zikredilen Cübeyr b. Mut'im hadisine dayandırılmıştır.[1110] Ayrıca yukarıdaki Hz. Ali'nin humustaki payının daha çok olduğunun bildirildiği hadis de Hz. Peygamber'in yakınlarıyla ilgilidir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yakınlarından olması nedeniyle humusta pay sahibiydi. Hâşim ve Muttaliboğullarına humustan pay verilirken, Abdüşşems ve Nevfeloğullarına verilmemesinin nedeni olarak, öncekilerin Hz. Peygamber'e her zaman yardım ve destekte bulunmuş olmaları gösterilmiştir.[1111]

Humustan, ayette sayılan yetimler, miskinler ve yolda kalmışlara da pay verileceği ve bunların bu paylara ihtiyaçları sebebiyle hak kazandıkları konusunda önemli bir ihtilaf bulunmamaktadır.[1112] Hz. Peygamber'in Eş'ârîlere ihtiyaçları olan develeri vermesi, onların gurbette ve yoksul olmalarından dolayı humusa hak kazanmaları neticesine bağlı olmalıdır.

Ebû Ubeyd, rivayetlerin ekseriyetine göre humusun devlet başkanının yetkisine bırakıldığını belirtmiştir. Ancak Kur'an'da belirtilen sınıflar dışında sarf edilmesinin ancak İslâm'ın ve Müslümanların menfaatı ve kamu maslahatı, bu sınıflar dışında bir yere harcanmasını gerektiriyorsa mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu konuda hevayla hareket edilmez ve bazı kimselere özel imtiyazlar verilemez.[1113] Esas olan Kur'an'da belirtilen sınıflara verilmesidir.[1114]

[1108] Buhârî, "Büyû'", 15.
[1109] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 191; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 245.
[1110] Apaydın, *a.g.md.*
[1111] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 246.
[1112] Apaydın, *a.g.md.*
[1113] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 325-326.
[1114] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 330.

Netice olarak; humusun kimlere taksim edileceği Kur'an-ı Kerîm'de bildirilmiştir. Bu ayette Allah hakkından bahsediliyor olması, humusun kamusal yönünün göstergesidir. Hz. Peygamber'in uygulamaları da humusun bu yönünü yansıtmaktadır. O, humusu, ayette bildirilen sınırlar dahilinde, Müslümanların ihtiyaçları için harcamıştır. Hz. Peygamber'in payı, kendi geçimine ayrılan kısımdır ve bundan arta kalanı yine kamusal ihtiyaçlar için harcamıştır. Ayette bildirilen yakınların (zevi'l-kurbâ), Hâşim ve Muttaliboğulları olduğu, Hz. Peygamber'in uygulamasıyla açıklığa kavuşmuştur. Diğer üç sınıf; yetimler, miskinler ve yolda kalmışlar hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur.

4.3. Fey Gelirlerinin Sarfı

Fey hükümlerinin bildirildiği Haşr Sûresi'nde fey olarak ele geçirilen malların nerelere harcanacağı da bildirilmiştir. Bunlar humus ayetinde bildirilen yerlerle aynı olarak; Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara aittir.[1115] Ayrıca humustan farklı olarak burada, bu malların özellikle fakir muhacirler için olduğu beyan edilmiştir.[1116] Hz. Peygamber, fey gelirlerini, fey ayetlerine uygun bir şekilde sarf etmiştir. Bu konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şunlardır:

"Hz. Ömer şöyle dedi: 'Nadîroğullarının malları, Müslümanların, üzerine gitmek için at ve deve sürmedikleri, Allah'ın Resûlü'ne fey olarak verdiği mallardandı. Hâssaten Nebî (sav) içindi. Aile halkının bir yıllık nafakasını karşılar, kalanını Allah yolunda hazırlık için atlara ve silahlara harcardı.'"[1117] Buhârî'nin rivayetinde Hz. Peygamber'in aile halkının bir yıllık nafakasından sonraki kısmı Allah'ın malını harcadığı yerlere sarfettiği bildirilmiştir.[1118]

"Esmâ bnt. Ebû Bekir'den şöyle nakledilmiştir: 'Resûlullah'ın Zübeyr'e ikta' olarak verdiği arazide başımın üstünde hurma taşıyordum. Bu arazi, evimden 2/3 fersahdı.'

[1115] el-Haşr 59/7.
[1116] el-Haşr 59/8.
[1117] Müslim, "Cihâd", 48.
[1118] Buhâri, "Nafakât", 3.

Hişâm, babasından şöyle nakletmiştir: 'Resûlullah (sav), Nadîroğulları mallarından ikta' olarak Zübeyr'e bir arazi vermişti.'[1119]

"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Varislerime bir dinar bile taksim edilmez. Hanımlarımın nafakası ve âmillerimin geçimliğinden sonraki bıraktığım bütün mallar sadakadır.'"[1120]

Bu hadisteki âmillerle, kimlerin kastedildiğine dair ihtilaf vardır. Kastedilenin halifeler olduğu söylenmiştir.[1121] Ancak Hz. Peygamber'e fey olarak geçen Benû Nadîr, Fedek ve Hayber hurmalıklarında çalışanlar[1122] ve fey gelirlerinde görevli olanların kastediliyor olması daha makul gözükmektedir.[1123]

Fey gelirlerinin kimlere ait olduğu sayılırken ilk başta Allah'ın isminin zikredilmiş olması, humusta olduğu gibi bu gelirlerin de kamusal yönünü göstermektedir.[1124] Kamu adına devlet, bu gelirlerin sarfını gerçekleştirir. Nitekim ayette fey, Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmış ve o da devlet başkanı olarak bu gelirleri gerekli yerlere sarf etmiştir.

Humusta olduğu gibi feyde de Hz. Peygamber'in ve ailesinin geçimi için pay ayrılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, zekât gelirlerinden alamıyordu. Allah'ın, bütün vaktini peygamberlik görevi ve Müslümanların işlerine harcayan Resûlü için bu şekilde gelir kapıları açtığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber, fey gelirlerinden bir kısmını kendisinin ve ailesinin ihtiyaçları için ayırmıştır.[1125] Hz. Peygamber, varislerine bir dinar bile taksim edilmeyeceğini bildirerek, bıraktığı mallardan hanımlarının nafakası ve âmillerinin geçimliğinden sonraki bütün malların sadaka olduğunu yani beytülmâle bırakılacağını ifade etmiştir.[1126] Hz. Peygamber'in, bıraktıklarının sadaka olduğunu belirtmesi ve Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in feyi olan Medine'deki araziler ve Fedek arazisini, onun varislerine vermemesinden

---

[1119] Buhârî, "Humus", 19, "Nikâh", 106; Müslim, "Selâm", 34.
[1120] Buhârî, "Humus", 3.
[1121] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 209.
[1122] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 259.
[1123] Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: I, s. 441.
[1124] Fahri Demir, a.g.e, s. 96-99.
[1125] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 286-287; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 206, 227; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 47; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 236; Fayda, "*Fey",* DİA.
[1126] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 236.

fey gelirlerinin kamu adına Hz. Peygamber'in tasarrufunda olduğu ve vefatında beytülmâle ait olacağı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, fey ayetlerine uygun bir şekilde Benû Nadîr arazilerinden bir kısmını, bütün varlıklarını Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret eden ve ensâr kardeşlerinin arazilerinde çiftçilik yapan muhacirlere dağıtmış,[1127] artanı da at ve silah almak gibi devlet harcamalarında kullanmıştır.[1128] Fedek arazilerinin gelirlerini ise yolda kalmışlar (ابن السبيل) için tahsis etmiştir.[1129]

Esmâ bnt. Ebû Bekir'den nakledilen rivayet, Hz. Peygamber'in feyden fakir muhacirlere arazi dağıttığını göstermektedir. Zira bu rivayette Esmâ, Zübeyr'in çok fakir olduğunu belirtmektedir.[1130]

İslâm âlimleri feyin nerelere harcanacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik'e göre fey ve humusun arasında fark yoktur ve ikisi de aynı yerlere harcanır.[1131] Âlimlerin çoğunluğu ise fey ve humus arasında harcama yapılacak yerler açısından fark olduğu kanaatindedirler. Buna göre humus ayette belirtilen yerlere harcanırken, feyin harcanması devlet başkanının içtihadına bırakılmıştır. O, kamu yararı ve Müslümanların umumî menfaati doğrultusunda karar vermelidir.[1132]

İmam Şâfi'î, tek kaldığı görüşünde; fey mallarının da beşe bölüneceğini, bunun 4/5'lik kısmının Hz. Peygamber'e ait olduğunu, geri kalan 1/5'lik kısmın, 1/5'inin de Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylemiştir. Buna göre feyin 21/25'i Hz. Peygamber'in olmaktadır. Geriye kalan 4/25'lik kısmın ise fey ayetinde sayılan diğer yerlere harcanacağını belirtmiştir.[1133]

Fey kavramı Hz. Ömer devrinden itibaren kurumsallaşmış ve cizye ile haraç gibi gayr-i müslimlerden elde edilen gelirleri de kapsamıştır. İslâm âlimlerinin, fey gelirlerinin sarfı ile ilgili belirttikleri görüşler, fey gelirlerinin cizye ve haraç

[1127] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 286-287; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 206, 227; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 47; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 236.
[1128] Müslim, "Cihad", 48; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 236.
[1129] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 206.
[1130] Buhârî, "Nikâh", 106; Müslim, "Selâm", 34.
[1131] Mâlik. Müdevvene, C: I, s. 514.
[1132] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 208.
[1133] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 69; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 208; Mâverdî, a.g.e, s. 242.

gelirlerini kapsadığı bu sistemli hali için belirtilmiş görüşlerdir.[1134] Hz. Peygamber devri açısından fey, savaşa gerek kalmadan Hz. Peygamber'in hükmüne razı olan ve sürgün edilen Benû Nadîr'in menkul malları ile onlardan kalan araziler ve haklarında sürgün kararı verilip, bu kararın Müslümanların belirleyeceği zamana kadar ertelendiği Fedek Yahudilerinin arazileridir. Bu arazilerin gelirleri, devamlı fey gelirleri olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Hz. Peygamber, bu gelirleri Haşr Sûresi'nin ilgili ayetleri doğrultusunda kendisi ile ailesinin, başta muhacirlerin fakirleri olmak üzere yoksulların, yolda kalmışların ihtiyaçları ve kamu harcamaları için kullanmıştır.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber, fey gelirlerini fey ayetlerine uygun bir şekilde sarf etmiştir. Bir kısmını fakir muhacirlere tahsis etmiş, bir kısmını kendisi ve ailesinin ihtiyaçları için ayırmıştır. Ayrıca yolda kalmışlar için de pay ayırmıştır. Kamunun ihtiyaçları için önemli harcamalar yapmıştır. Dolayısıyla fey de kamu gelirleri arasında yer almıştır. Hz. Peygamber, fey olarak kendisine verilen yerleri, vefatında devlet idaresine bırakmıştır.[1135]

4.4. Cizye Gelirlerinin Sarfı

Diğer devlet gelirlerinin sarf yerleri Kur'an-ı Kerîm'de belirtilmişken cizyenin sarf yerleri belirtilmemiştir. Buna göre kamu gelirlerinin sarfı konusunda devlet başkanına en çok yetki verilmiş olan gelirin cizye gelirleri olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber, gelen cizye mallarını uygun gördüğü şekilde sarf etmiştir. Hz. Peygamber'in bu gelirlerin sarfıyla ilgili uygulamalarından bazılarını yansıtan rivayetleri şöyle sıralayabiliriz:

"Resûlullah (sav), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı Bahreyn'e oranın cizyesini getirmek için gönderdi… Ebû Ubeyde, Bahreyn mallarıyla döndü. Ensâr, onun döndüğünü işitti. Sabah namazında Nebî (sav) ile birlikteydiler. Hz. Peygamber, onlara sabah namazının kıldırdıktan sonra dönüp gidiyordu. Ona doğru koşup durdurdular. Resûlullah (sav), onları görünce tebessüm etti ve şöyle dedi: 'Sanırım Ebû

[1134] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 339-340; Fayda, *a.g.md*.
[1135] Yeniçeri, Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi, C: I, s. 441.

Ubeyde'nin bir şeyler getirdiğini duydunuz.' Onlar da 'Evet, yâ Resûlullah.' dediler. Resûlullah dedi ki: 'Müjdeler olsun size…'"[1136]

"Resûlullah (sav), Bahreyn arazilerini onlara dağıtıp yazmak için ensârı çağırdı…"[1137]

"Resûlullah'a (sav) Bahreyn'den mal getirildi. Resûlullah (sav) 'Bu malları mescide yayın.' dedi. Bahreyn'den gelen mallar, o zamana kadar Resûlullah'a getirilen en fazla mal idi… Namazdan sonra malın yanına geldi ve kimi gördüyse ona biraz mal verdi."[1138]

"Câbir b. Abdillah şöyle demiştir: 'Resûlullah (sav), bana: 'Bahreyn malları gelirse sana şöyle şöyle şöyle (çokça) veririm.' dedi. Ancak o mallar gelmeden önce Resûlullah (sav) vefat etti. Bahreyn malları gelince Ebû Bekir şu şekilde duyuru yapılmasını emretti: 'Kime Resûlullah'ın bir borcu veya vaadi varsa yanımıza gelsin.' Ben de gittim ve dedim ki: 'Resûlullah (sav), bana böyle böyle demişti.' O da bana üç avuç verdi. Süfyan ise iki eliyle avuçluyordu…"[1139]

"Cüveyriye b. Kudâme et-Temîmî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: 'Ömer b. el-Hattâb'ı işittim. 'Yâ mü'minlerin emiri. Bize tavsiyede bulun.' dedik. Dedi ki: 'Size Allah'ın zimmetine bağlı kalmanızı tavsiye ederim. Çünkü o, peygamberinizin zimmetidir ve ailelerinizin rızkıdır.'"[1140]

Yukarıdaki rivayetlerden Hz. Peygamber'in cizye gelirlerini, ashabına dağıttığı anlaşılmaktadır. Bu dağıtımda muhacir-ensâr, fakir-zengin ayrımı gözetmemiştir. Cizye gelirleri, Müslümanlar için maaş şeklinde devamlı bir gelir olmuştur. Hz. Peygamber'den sonra da bu gelirler Müslümanlara dağıtılmışlardır.[1141]

Hz. Ömer'in zimmîlerle yapılan ahitlere bağlı kalınmasını vasiyyet ettikten sonra *"çünkü o, ailelerinizin rızkıdır"* sözü, *"Onlardan alınan vergi sayesinde geçiminizi*

[1136] Buhârî, "Cizye", 1, "Megâzî", 9, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.
[1137] Buhârî, "Cizye", 4.
[1138] Buhârî, "Mesâcid", 10, "Cizye", 4.
[1139] Buhârî, "Humus", 15, "Cizye", 4.
[1140] Buhârî, "Cizye", 3.
[1141] Ebû Yûsuf, a.g.e, s .203; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 340; Fayda, *a.g.md*.

sağlıyorsunuz." demektir.[1142] Bu söz, cizye gelirlerin Müslümanlara atâ olarak dağıtıldığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Bahreyn arazilerini, ensâra dağıtması, bu arazilerin mülkiyetini değil, gelirlerini tahsis etmesi anlamındadır. Çünkü Hz. Peygamber, barış yoluyla İslâm ülkesine katılan bölgelerin arazilerini iktâ' olarak vermemiş veya paylaştırmamıştır.[1143]

İslâm âlimleri cizyeyi fey gelirleri içinde mütalaa etmişler ve harcaması konusunda fey gibi değerlendirmede bulunmuşlardır.[1144] Cizye gelirleri, devlet başkanı tarafından kamu yararına uygun görülen yerlere harcanabilir.[1145] Bu gelirlerden sadece Müslümanlar değil gayr-i müslim vatandaşlar da yararlanmışlardır.[1146]

Sonuç olarak; diğer kamu gelirlerinin aksine, cizye gelirlerinin nerelere ve ne şekilde sarf edileceği Kur'an-ı Kerîm'de bildirilmemiş ve bu gelirlerin sarfı tamamen Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. İslâm âlimleri, cizyeyi fey içerisinde değerlendirmişlerdir. Hz. Peygamber, cizye gelirlerini ashâbına dağıtmıştır. Bu gelirler, Hz. Peygamber'den sonra halifeleri tarafından da Müslümanlara dağıtılmıştır.

[1142] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 267.
[1143] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 268-269; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 87.
[1144] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 34; Mâverdî, a.g.e, s. 270; Fayda, Fey, DİA.
[1145] Erkal, *"Cizye"*, DİA.
[1146] Yeniçeri, Asr-ı Saadette Devlet Bütçesi, C: II, s. 395.

4.5. Hz. Peygamber Devrinde Yapılan Kamu Harcamalarına Bazı Örnekler

Kamu gelirlerinden zekât, fey ve humusun Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen harcama yerlerinin yanında Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilen daha pek çok kamu harcamaları olmuştur. Kamu gelirlerinden idarî, siyasî, askerî, eğitim ve sosyal birçok alanda harcamalar yapılmıştır.

4.5.1. İdarî-Siyasî Nitelikli Harcamalar

Bütün devletlerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in başkanı olduğu İslâm Devleti de kamu işlerinin idaresi ve siyasî konular için bir takım malî harcamalara gereksinim duymuştur. Bu harcamalardan Kur'an-ı Kerîm'de zekâtın sarf yerleri arasında zekât işlerinde çalışan görevlilerin maaşları ve yine aynı ayette müellefe-i kulûb için yapılan harcamalar belirtilmiştir.[1147] Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamaları ile de İslâm Devleti'nin pek çok idarî-siyasî nitelikli harcama kalemi ortaya çıkmıştır.

4.5.1.1. Devlet görevlilerinin maaşları

Çalışanın emeğine çok önem veren Hz. Peygamber, devlet kademelerinde görev verdiği kişilere çalışmalarının karşılığında ödemeler yapmıştır.[1148] Devlet görevlilerine ücretini ödeyen Hz. Peygamber, almak istemeyenlere ısrar etmiş ve ücretlerini ödemiştir.[1149]

Zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği ayette zekât gelirlerinden zekât memurları için de pay ayrılması bildirilmiştir.[1150] Devlet gelirlerinden olan zekât işinde çalışanlara bu gelirden maaş verilmesi bildirilen bu ayetin, devletin diğer işlerinde çalışanlara da maaş verilmesi gerektiğine Kur'an'dan delil teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in devlet görevlilerine maaş ödediğini gösteren bir hadis şöyledir:

[1147] et-Tevbe 9/60.
[1148] Fatih Mehmet Yılmaz, *"Sünnette Medeniyet İnşası"*, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2016, s. 298.
[1149] Buhârî, "Zekât", 50, "Ahkâm", 17; Müslim, "Zekât", 110, 111, 112.
[1150] et-Tevbe 9/60.

"Varislerime bir dinar bile taksim edilmez. Hanımlarımın nafakası ve âmillerimin geçimliğinden sonraki bıraktığım bütün mallar sadakadır."[1151]

Yukarıdaki hadiste zikredilen âmiller, fey arazilerinde ve yine fey gelirlerinde çalışan devlet görevlileridir.[1152] Bu hadis, Hz. Peygamber devrinde kamu çalışanlarına, kamu gelirlerinden maaş verildiğini göstermektedir.

Buhârî, bu konuda bir bâb açmış ve ismini *"Hakimlerin ve devlet görevlilerinin rızkı"* şeklinde vermiştir.[1153] Buradaki *"rızk"* kelimesi, devlet başkanının devlet hazinesinden kamu işlerinde çalışanlara verdiği ücret demektir. Devlet başkanının, devlet çalışanlarına, hazineden her ay verdiği ücrete rızk, her yıl tahsis ettiği ücrete ise *"atâ"* dendiği rivayet edilmiştir.[1154]

Hz. Ebû Bekir ve Ömer, halife olduklarında devlet hazinesinden maaş almışlardır.[1155] Hz. Ömer'in halife olarak şöyle dediği nakledilmiştir: *"Beytülmâlden kendim için neleri helal gördüğümü size bildireyim: Binip haccedeceğim ve umre yapacağım binek hayvanı, yazlık ve kışlık elbisem, Kureyş'in orta tabakasına mensup biri olarak kendimin ve ailemin yiyeceği."*[1156]

Hz. Ömer'in kendisi için koyduğu ölçü, Hz. Peygamber'in devlet çalışanlarına getirdiği ölçüye uygun gözükmektedir. Hz. Peygamber'in devlet çalışanlarına verdiği maaşların miktarı bilinemese de, bunun için koyduğu ölçü, kaynaklarımızda nakledilmiştir.[1157] Bu konuda Hz. Peygamber, devlet işinde çalışan kimsenin bekarsa evlenmesini, evi yoksa ev almasını, bineği yoksa binek edinmesini, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi edinmesini, bu sınırları aşan kişinin sınırı aşacağını ifade etmiştir.[1158]

Hz. Peygamber devrinde Kur'an-ı Kerîm'in birçok ayetiyle Müslümanlara, gerektiğinde orduya katılma zorunluluğu getirilse de bu zorunluluğun dünyevî bir

---

[1151] Buhârî, "Humus", 3.
[1152] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 259; Yeniçeri, Asr-ı Saadette Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi, C: I, s. 441.
[1153] Buhârî, "Ahkâm", 17.
[1154] İbn Hacer, a.g.e, C: XIII, s. 150.
[1155] Buhârî, "Ahkâm", 17.
[1156] İbn Hacer, a.g.e, C: XIII, s. 151.
[1157] Yeniçeri, a.g.e, s. 409; Yılmaz, *a.g.t*, s. 298.
[1158] Ebû Dâvud, "Harâc", 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 29: 543; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 70; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 277-278.

yaptırımı yoktu ve askerlik, devlet tarafından bir idarî zorlama olmaksızın gönüllülük esasına dayanıyordu. Gerek olduğu zamanlarda Müslümanların hepsi asker olabiliyorlardı.[1159] Devamlı askerlik olmadığı için düzenli ödenen asker maaşları da yoktu.[1160] Savaşa katılan askerlere, ele geçen ganimetlerden ödemeler yapılıyordu.[1161]

Zekât görevlilerinin ücretleri zekâttan, askerlerin ödemeleri de ganimet gelirlerinden karşılanmaktaydı. Diğer devlet görevlilerinin ücretlerinin hangi gelirlerden karşılandığı hakkında açık bilgiler yoktur.[1162] Ebû Yûsuf, devlet görevlilerinin maaşlarının cizye ve haraç gelirlerinden ödeneceğini söylemiştir. Çünkü bu görevliler, Müslümanların umumî işlerini görmekle vazifelidirler ve bunların maaşları da umum Müslümanlara ait olan devlet gelirlerinden ödenmelidir.[1163]

Ebû Yûsuf'un yaklaşımına göre Hz. Peygamber devrinde Müslümanların umumî işlerine harcanabilecek kamu gelirleri, Allah hakkından bahsedildiği için humusun ve feyin bir kısmı ile cizye gelirleridir. Buna göre Hz. Peygamber devrinde zekât görevlileri ve askerler dışında kalan devlet görevlilerinin ücretlerinin humus, fey ve cizye gelirlerinden ödendiği söylenebilir. Nitekim Mekke'ye vali olarak atanan Attâb b. Esîd'e maaş olarak verilen kırk ukıyye gümüşün[1164] cizye gelirlerinden olduğu rivayet edilmiştir.[1165]

Netice olarak; Hz. Peygamber devrinde devlet çalışanlarına maaş verilmiştir. Bunlardan zekât işlerinde çalışanların ücretleri, zekât gelirlerinden verilmiş, askerlere de ganimetlerden ödeme yapılmıştır. Diğer devlet görevlilerinin maaşlarının hangi gelir kalemlerinden ödendiği hakkında kısıtlı bilgiler olsa da bunların, kamunun geneliyle ilgili gelirler olan humus ve feyin ilgili kısımları ile cizye gelirlerinden ödendiğini söylemek mümkündür. Ödenen ücretler için belirlenen standart ise kişinin, gerekli ihtiyaçlarını karşılayabilmesine imkan tanıyan bir ölçüdedir.

[1159] Mustafa Zeki Terzi, "Hz. Peygamber Döneminde Askerî Teşkilat", (Ed: Adnan Demircan), **Hz. Peygamber (sas) Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu**, Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 199-201.
[1160] Yeniçeri, a.g.e, C. II, s. 409; Terzi, *a.g.m*, s. 212.
[1161] Buhârî, "Humus", 1, "Megâzî", 9, 11; Müslim, "Cihâd", 62.
[1162] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 395.
[1163] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 286.
[1164] Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 6: 355.
[1165] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 395.

4.5.1.2. Düşman elindeki esirleri kurtarmak için fidye ödenmesi

Hz. Peygamber devrinde devletin idarî-siyasî nitelikli harcamaları arasında zikredilebilecek harcama kalemlerinden biri de düşman elindeki esirleri kurtarmak için yapılan harcamalardır. Aşağıdaki rivayetler, düşman elindeki Müslüman esirlerin kurtarılması gerektiğine dair açık hükümlerdir.

"Resûlullah (sav), şöyle buyurmuştur: 'Esirleri kurtarınız...'"[1166]

"Resûlullah (sav), Fezâreoğulları'ndan esir alınmış bir kadını, Mekkelilere, esir aldıkları Müslümanlar karşılığında fidye olarak gönderdi."[1167]

"Ebû Cuhayfe'den nakledilmiştir. Alî b. Ebî Tâlib'e: 'Allah'ın kitabında bulunandan başka yanınızda vahiyden birşey var mıdır?' diye sordum. Alî dedi ki: 'Şu sahifede yazılı olan hükümlerdir... Bu sahifede maktulün diyeti, esirin kurtarılması ve bir kafire karşılık bir müslümanın öldürülmeyeceği hükümleri vardır.'"[1168]

Düşman elindeki esirleri kurtarmak için fidye verilmesinin yanında esir takasının da yapılabileceği, yukarıdaki Fezâreoğulları'ndan esir alınan kadınla ilgili rivayetten anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer de esirlerin kurtarılması konusunda *"Kafirlerin elindeki bir Müslümanı kurtarmam, bana, Arap Yarımadası'ndan daha değerlidir."* demiştir.[1169] Onun bu sözleri Hz. Peygamber'in sahabesinin esirlerin kurtarılması konusuna verdiği önemi göstermektedir.

Düşman elindeki esirleri kurtarmanın farz-ı kifâye olduğunda ulema icma etmiştir.[1170] Esirlerin kurtarılabilmesi için devlet bütçesinden harcama yapılarak fidye de verilebilir[1171] Nitekim zekâtın sarf yerlerinden olan köleler sınıfının payından da düşman elindeki Müslüman esirlerin kurtarılabilmesi için harcama

[1166] Buhârî, "Cihâd", 168, "Nikâh", 71, "Ahkâm", 23, "Et'ime", 1.
[1167] Müslim, "Cihâd", 46.
[1168] Buhârî, "İlim", 39, "Cihâd", 168, "Diyât", 23, 30.
[1169] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 297.
[1170] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 210; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 167; Aynî, a.g.e, C: XIV, s. 294; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 405.
[1171] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 297; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 144; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 210.

yapılabileceği belirtilmiştir.[1172] Esirleri kurtarma fidyesi için devlet hazinesinde yeterli ödenek yoksa Müslümanların mallarından alınabilir. Zimmî vatandaşları kurtarmak da Müslümanları kurtarmak gibidir.[1173]

4.5.1.3. Gelen heyetler için yapılan harcamalar

"Resûlullah (sav), vefatı zamanında üç şey vasiyet etti: "... gelen heyetlere benim verdiğim gibi hediyeler verin."[1174]

Bu hadisten Hz. Peygamber'in gelen devlet ve kabile temsilcilerine hediyeler verdiği ve bunu ashabına da vasiyet ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda, Hz. Peygamber'in kendisine gelen elçilik heyetlerine bir takım hediyeler verdiği nakledilmiştir. Bir keresinde Umman'dan gelen bir elçiye 500 dirhem vermiştir.[1175] Ayrıca gelen heyetlere verilen hediyeler ve bu heyetlerin ağırlanması için devlet gelirlerinden ödenekler ayırmıştır. Hayber gelirlerinden bir kısmını bu iş için ayırdığı nakledilmiştir.[1176]

Hz. Peygamber, devlete siyasî menfaatler sağlayacak olan ve gelen devlet ve kabile temsilcilerinin gönüllerini İslâm'a ısındırabilecek bu medenî ve siyasî sünnetinin devam ettirilmesini ashabına da vasiyet etmiştir.[1177]

4.5.1.4. Müellefe-i kulûb harcamaları

Hz. Peygamber'in idarî-siyasî içerikli harcamaları kapsamında müellefe-i kulûb harcamaları da sayılabilir. Bu fondan zekât gelirlerinden harcama yapıldığı gibi ganimet gelirlerinden de harcama yapılmıştır. Hz. Peygamber, her zaman İslâm'ı tebliğ işini öncelemiş ve insanların Müslüman olmaları için elindeki imkanları sonuna kadar harcamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri de müellefe-i kulûb için yapılan harcamalardır. Örneğin; Hevâzin ganimetlerini dağıtırken bu sınıfa giren insanların gönlünü kazanmak için sahabîlerinin çoğuna pay vermeyecek derecede

---

[1172] Muhammed Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 266; Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, *"Köle"*, DİA; Komisyon, İlmihal I, s. 484; Erkal, Zekât Bilgi ve Uygulama, s. 210-211.
[1173] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 302.; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 146.
[1174] Buhârî, "Cihâd", 172, "Cizye", 6, "Megâzî, 78; Müslim, "Vasiyet", 5.
[1175] İbn Sa'd, a.g.e, C: I, s. 262.
[1176] Ebû Dâvud, "Harac", 23; Belâzurî, a.g.e, s. 28-29; Yeniçeri, a.g.e, s. 402.
[1177] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 414.

ganimet mallarını bu kimselere dağıtmıştır.[1178] Bu konu, "Zekâtın sarf yerleri" ve "Ganimetlerin sarfı" bölümlerinde incelendiği için burada bu şekilde temas etmekle yetinilmiştir.[1179]

Netice olarak; Hz. Peygamber devrinde İslâm Devleti'nin idarî-siyasî nitelikli pek çok harcamaları olmuştur. Devlet görevlilerinin maaşları, esirleri kurtarmak, gelen devlet ve kabile heyetlerini ağırlamak ve hediyeler vermek, müellefe-i kulûbe harcamalar yapmak bu kapsamdaki kamu harcamalarına örnek teşkil edebilecek uygulamalardır.

4.5.2. Sosyal Nitelikli Harcamalar

İslâm Dini'nde din, dil, ırk ayrımı yapılmadan herkesin insan onuruna yakışır bir hayat standardında yaşaması gerektiği belirtilmiş[1180] ve bu gayenin gerçekleştirilebilmesi için gerek Kur'an-ı Kerîm ayetlerinde gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde pek çok emir ve tavsiyeler bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in kendi hayatı da bu gayenin gerçekleştirilebilmesine yönelik pek çok uygulama ile doludur.

Kur'an-ı Kerîm'de sosyal adaletin sağlanması için toplumun zayıflarının hakları savunulmuş, destek olunmuş ve bu kimselerin haklarına öncelik verilmiştir.[1181] Bu amaca yönelik olarak kamu gelirlerinden zekâtın, humusun ve feyin Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen harcama yerleri arasında fakir ve miskinler, yetimler, yolda kalmışlar ve köleler belirtilmiş ve bu sınıfların devlet gelirlerinden ekonomik olarak desteklenmesi sağlanmıştır.[1182] Bu ayetlere göre devletin, sosyal yardımlar ve hizmetler yapması görevi bir zorunluluktur.[1183] Hz. Peygamber, kamu gelirlerinden Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen bu sınıflara harcamalar yapmıştır. Ayrıca bu konuda

---

[1178] Buhârî, "Humus", 19, "Megâzî", 53; Müslim, "Zekât", 132, 133, 135.
[1179] Müellefe-i kulûb için "Zekâtın Sarf Yerleri" ve "Ganimetlerin Sarfı" bölümlerine bakınız.
[1180] Dumlu, *a.g.m*, s. 222.
[1181] Hamza Yıldırım, *"Kur'an Perspektifinde Hukukun Üstünlüğü"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Basılmamış Doktora Tezi, 2006, s:201.
[1182] el-Enfâl 8/41; et-Tevbe 9/60; el-Haşr 59/7.
[1183] Mehmet Aykanat, *"Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar"*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, 2015, s. 170.

herkesin idaresi altındakilerden sorumlu olduğu gibi devlet başkanının da idare ettiği halktan sorumlu olduğunu belirtmiştir.[1184]

4.5.2.1. Muhtaç kimselerin zarurî ihtiyaçlarının giderilmesi

Sosyal nitelikli harcamaların başında muhtaç kimselere sahip çıkılması ve ihtiyaçlarının giderilmesi gelir. İhtiyaçların en başında da kişinin yaşamını sağlayan yeme-içme ile giyinme ve barınma gibi ihtiyaçları gelmektedir. Hz. Peygamber'in bu yöndeki emir ve uygulamalarını yansıtan bazı rivayetler şunlardır:

"Resûlullah (sav), şöyle buyurmuştur: '... aç olanı doyurunuz... '"[1185]

"Ashâb-ı Suffe, fakirlerdi."[1186]

"Ehl-i Suffe, İslâm'ın konuklarıydılar, sığınacak aileleri, malları ve dayanacak kimseleri yoktu. Resûlullah'a (sav) bir sadaka geldiğinde onu, onlara gönderir, o maldan hiçbir şey almazdı. Bir hediye geldiğinde onu da onlara gönderir, kendisi de o hediyeden alır ve onları ona ortak ederdi."[1187]

"Ashâb-ı Suffe, fakir kimselerden oluşuyordu. Nebî (sav), 'İki kişilik yemeği olan üçüncü (olarak Ashâb-ı Suffe'den) birini götürsün, dört kişilik yemeği olan beşinci veya altıncı kimseyi götürsün.' buyurdu. Hz. Ebû Bekir, üç kişi götürdü. Kalan on kişiyi de Nebî (sav) götürdü."[1188]

Aç olanları doyurmak farz-ı kifayedir. Açlıktan ölecek birini ölümden kurtarmak için doyurmak farzdır. Eğer biri açlıktan ölecek olursa, vebali bütün ammenindir. Eğer ölüm derecesinde zaruret yoksa böyle kimseleri doyurmak da menduptur. Hadisteki "جائع (aç)" lafzı umumî bir lafız olduğu için insanları olduğu gibi hayvanları da kapsamaktadır. Bunun için ölümden kurtarmak için hayvanı yedirmek de farzdır.[1189]

[1184] Buhârî, "Cum'a", 10, "İstikrâz", 20, "'Itk", 17, 19, "Vesâyâ", 9, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 20.
[1185] Buhârî, "Cihâd", 168, "Nikâh", 71, "Ahkâm", 23, "Et'ime", 1.
[1186] Buhârî, "Mesâcid", 25.
[1187] Buhârî, "Rikâk", 17.
[1188] Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 40, "Menâkıb", 22; Müslim, "Eşribe", 176.
[1189] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 210; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 405.

Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak halkından muhtaç kimselerin yeme-içme ihtiyaçlarını giderebilmek için gayret sarfetmiştir. Bunun için bu kimseleri, yemek yedirmeleri için ashâbı arasında paylaştırmış, geriye kalan kimseleri de kendisi götürmüştür.[1190]

Hz. Peygamber, *"aç olanı doyurunuz"* sözünü *"esiri kurtarınız"* buyruğuyla birlikte söylemiştir. Düşman elindeki esiri kurtarmak, bir vatandaşın tek başına yapabileceği bir iş olmayıp, devlet eliyle yapılan siyasî ve diplomatik bir iş olduğu için Hz. Peygamber, bu emirlerini ammeye hitaben söylemiştir. Dolayısıyla da bu vazifeler amme adına devlete de yüklenmektedir. Buna istinaden devlet eliyle aç kimselerin doyurulması için aşevleri kurmak gibi çalışmalarla toplumdaki muhtaçların gıda ihtiyacının giderilmesine yönelik faaliyetler yapılması gerektiği söylenebilir.

Suffe, Mescid-i Nebevî'de bulunan ve yoksul Müslümanların barınmaları için yapılmış üstü kapalı yerdi.[1191] Hz. Peygamber, mescidi yaptırırken kimsesiz fakir sahabîlerin barınması için burayı yaptırmıştır. Mekkeli muhacirlerden ve daha sonra Müslüman olup Medine'ye hicret eden yoksul ve yakını bulunmayan kimseler burada kalmışlardır.[1192] Nitekim Suffe, barınacak yeri olmayan fakir Müslümanların barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır.

Netice olarak; Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak muhtaç kimselerin yeme, içme, barınma gibi zarurî ihtiyaçlarını giderebilmek adına icraatlar yapmıştır. Barınma ihtiyaçları için Suffeyi yaptırarak evsiz kimselerin burada barınmalarını sağlamış, yeme-içme ihtiyaçları için de bu kimseleri ashâbına taksim etmiş, kalan kimseleri de kendisi götürmüştür. Ayrıca açların doyurulması işini ammeye yüklemiştir.

[1190] Mustafa Baktır, *"Suffe"*, **DİA**.
[1191] İbn Battâl, a.g.e, C: II, s. 93; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 595; Ahmed Naim, a.g.e, C: II, s. 544; Akif Köten, "Asr-ı Saadette Suffa Ashabı", (Ed: Vecdi Akyüz), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm**, 4 c., 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, C: III, s. 263-264; Baktır, *a.g.md.*
[1192] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 595; Baktır, *a.g.md.*

4.5.2.2. Dul ve yetimler

"Her kim ölür de arkasında bakıma muhtaç kimseler bırakırsa ben onun velisiyim…"[1193]

Sosyal yardımlar konusunda akla ilk gelen kesim dul ve yetimlerdir.[1194] Nitekim devlet gelirlerinden humus ve feyin Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen sarf yerleri arasında yetimler belirtilmiştir.[1195] Bu ayetler, yetimlerin himaye edilmesi görevini devlete yüklemiştir. Hz. Peygamber de yukarıdaki hadisleri ile yetimlerin ve dulların himayesinin devletin görevi olduğunu beyan etmiştir. Bu hadis, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarının devlet hazinesinden karşılanmasına delildir.[1196]

İslâm âlimleri, yetimlerin korunup yetiştirilmesi görevinin yakın akrabalarına, bunların olmaması durumunda da topluma ait olduğunu ve bu vazifenin farz-ı kifâye olduğunu kabul etmişlerdir.[1197]

4.5.2.3. Borcunu ödeyecek mal bırakmadan ölen kimsenin borçları

"Resûlullah'a (sav) borçlu olarak ölmüş bir adam getirildiğinde 'Borcunu ödemek için bir şey bıraktı mı?' diye sorardı. Borcunu ödeyecek bir şey bırakmışsa onun namazını kıldırırdı. Bırakmamışsa 'Arkadaşınızın namazını kılın.' derdi. Allah ona fetihler verince 'Ben mü'minlere kendi canlarından daha yakınım. Her kim borçlu olarak ölürse, onu ödemek bana aittir…' buyurdu."[1198]

"Her kim borcu olduğu halde ölür ve borcunu ödeyecek bir şey bırakmazsa, onu ödemek bize aittir."[1199]

Hz. Peygamber, borcunu ödeyecek bir şeyler bırakmadan ölen borçlu kimsenin cenaze namazını kıldırmazdı. Böyle yapmasının sebebi, insanları borçlarını ödemeye teşvik etmekti. Bu şekilde insanlar, borçlarını ödeyecekler ve cenaze namazlarının

---

[1193] Buhârî, "İstikrâz", 11, "Ferâiz", 14, 24; Müslim, "Ferâiz", 15, 16, 17.
[1194] Fatih Mehmet Yılmaz, *a.g.t*, s. 366.
[1195] el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/7.
[1196] İbn Hacer, a.g.e, C: IX, s. 516.
[1197] Abdüsselam Arı, *"Yetim"*, **DİA**.
[1198] Buhârî, "Kefâlet", 5, "Nafakât", 15; Müslim, "Ferâiz", 14.
[1199] Buhârî, "Ferâiz", 3; Müslim, "Ferâiz", 15, 16.

Hz. Peygamber tarafından kıldırılması fırsatını kaçırmayacaklardı. Fetihler yoluyla devlet hazinesi zenginleştikten sonra böyle kimselerin borcunu devlet hazinesine yüklemiş ve cenaze namazlarını kıldırmıştır.[1200] İbn Battâl, devlet başkanının borçlu olarak ölen kimsenin borcunu ödemesinin gerekli olduğunu belirtmiştir.[1201]

Bu hadislere dayanarak borçlu olarak ölen ve borcuna karşılık bir mal bırakmayan kimsenin borcunun devlet hazinesinden ödenmesi konusunda şu şekilde bir yorum yapılabilir: İlk zamanlarda devlet hazinesi zengin değilken Hz. Peygamber, böyle kimselerin borcunu devlet hazinesinden ödememiştir. Devlet hazinesinin zaten az olan gelirleri daha elzem olan yerlere sarf edilmiştir. Daha sonra devlet hazinesi zenginleşip ihtiyaçları karşılayabilir hale gelince, gelirlerin harcanacağı kalemler genişlemiş ve elzem ihtiyaçları karşılamasının yanına ikinci ve üçüncü derece önemli ihtiyaçların karşılanması da eklenmiştir. Buna istinaden devlet hazinesinin bu şekilde güçlü olduğunda, borcunu ödeyecek mal bırakmadan ölen borçluların borcunun ödenebilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

4.5.2.4. Esirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi

Kur'an-ı Kerîm'de, esirlerin zarurî ihtiyaçlarının giderilmesi teşvik edilmiştir.[1202] Hz. Peygamber'in uygulamaları da bu yönde olmuştur. Aşağıdaki hadisler, Hz. Peygamber'in esirlerin yeme, içme, giyinme gibi zarurî ihtiyaçlarını gidermeye yönelik uygulamalarına örnek teşkil etmektedir.

"Bedîr Günü esirler getirildiğinde Abbâs da getirildi, üzerinde elbise yoktu. Nebî (sav), onun için gömlek arayınca Abdullah b. Übeyy'in gömleğinin uyduğunu gördüler. Resûlullah (sav), onun gömleğini Abbâs'a giydirdi."[1203]

"Resûlullah'ın (sav) ashâbı, Ukayloğulları'ndan bir adamı esir aldılar… Esir alınan adam, 'Ben açım, bana yemek ver. Susadım, bana su ver.' dedi. Resûlullah (sav): 'Bu senin ihtiyacındır (karşılanacak).' buyurdu."[1204]

[1200] Nevevî, a.g.e, C: XI, s. 60; İbn Hacer, a.g.e, C: IV, s. 478.
[1201] İbn Battâl, a.g.e, C: VI, s. 428.
[1202] el-İnsân 76/8.
[1203] Buhârî, "Cihâd", 140.

Hz. Peygamber'in, esirlerin zaruri ihtiyaçlarını gidermesine bağlı olarak İslâm âlimleri, esirlerin, haklarında hüküm verilinceye kadar devlet tarafından yedirilip içirileceğini ve güzel muamelede bulunulacağını ifade etmişlerdir.[1205]

Ele geçirilen düşman esirlerine güzel muamelede bulunulması ve ihtiyaçlarının giderilmesi Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle emir ve tavsiye edilmiştir. Bütün muhtaç kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği gibi düşmandan ele geçirilen esirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi de gereklidir.

4.5.2.5. Şehir dışından gelen misafirlerin ihtiyaçlarının karşılanması

Kur'an-ı Kerîm'in birçok ayetinde yolda kalmışların haklarının verilmesi emredilmiştir.[1206] Bununla beraber yolda kalmışlar, kamu gelirlerinden zekâtın,[1207] humusun[1208] ve feyin[1209] Kur'an-ı Kerîm'de bildirilen sarf yerleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda olmak üzere Hz. Peygamber, ashâbını misafirleri ağırlamak konusunda teşvik etmiş[1210] ve şehir dışından Medine'ye kendisinin yanına gelen misafirlerin ağırlanmasına önem vermiştir. Aşağıdaki rivayetler şehir dışından gelen misafirlerin ağırlanması konusundaki uygulamaları yansıtmaktadır.

"Ukl Kabilesi'nden bir grup, Hz. Peygamber'e gelip Suffe'ye yerleştiler."[1211]

"Mâlik b. Evs dedi ki: Ömer b. el-Hattâb bana birisini gönderdi... "Ey Mâlik, senin kavminden birkaç hane halkı misafir olarak bulunuyor. Onlara bir şeyler verilmesini emrettim. Onu al ve aralarında paylaştır."[1212]

Medine'ye gelen misafirler, Ukl Kabilesi örneğinde olduğu gibi Suffe'de barındırılmışlardır.[1213] Bunun yanı sıra Hz. Peygamber, Fedek arazilerinin gelirlerini yolda kalmışlar (ابن السبيل) için tahsis etmiştir.[1214]

[1204] Müslim, "Nezr", 8.
[1205] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 239; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 270; Ahmet Özel, *"İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri"*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2003, s. 112.
[1206] el-Bakara 2/177, 215; en-Nisâ 4/36; el-İsrâ 17/26; er-Rûm 30/38.
[1207] et-Tevbe 9/60.
[1208] el-Enfâl 8/41.
[1209] el-Haşr 59/7.
[1210] Müslim, "Lukata", 14.
[1211] Buhârî, "Mesâcid", 25, "Muhâribîn", 2.
[1212] Müslim, "Cihâd", 49.

Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi halifeleri de şehir dışından gelen misafirleri ağırlama konusunda onun sünnetine uymuşlardır. Yukarıdaki Hz. Ömer ile ilgili olan hadis, bunun açık bir göstergesidir. Hz. Ömer, şehir dışından gelen misafirlerin ihtiyaçları için bir şeyler verilmesini emretmiştir.

4.5.2.6. Evleneceklere maddî yardımda bulunulması

Kur'an-ı Kerîm'de *"İçinizden bekarları, köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin."* buyurulmuştur.[1215] Dikkat edilecek olursa bu ayet-i kerîmede *"evlenin"* ifadesi değil *"evlendirin"* emri kullanılmıştır. Buna göre bekarların evlendirilmesi işinde kişinin çevresindekilere ve topluma sorumluluk verildiği anlaşılmaktadır.[1216] Bu konuda Hz. Peygamber'in sünnetinden bir örnek şöyledir:

"Resûlullah (sav): 'Humus gelirleri üzerinde görevli bulunan Mahmiye'yi ve Nevfel b. el-Hâris b. Abdilmuttalib'i çağırın.' buyurdu. Onlar gelince Mahmiye'ye, el-Fadl b. Abbâs için 'Bu gençle kızını nikahla.' buyurdu. O da kızını onunla nikahladı. Nevfel b. el-Hâris'e de Rebia b. el-Hâris için 'Kızını bu gençle nikahla.' buyurdu. O da kızını onunla nikahladı. Sonra Mahmiye'ye 'O ikisine humustan şu kadar şu kadar ver.' buyurdu."[1217]

Yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber, bekarların evlendirilmesine aracılık etmiştir. Aracılık ettiği bu evlendirme işleminde sadece aracılık etmekle kalmamış, devlet başkanı olarak evlenecek olan gençlere devlet hazinesinden maddî yardımda bulunulmasını da sağlamıştır.

Yoksulluk, pek çok kimsenin evlenebilmesinin önünde bir engeldir. Toplumda pek çok sorunun ortaya çıkmasına sebebiyet verebilecek olan yoksulluktan dolayı insanların evlenememesi sorununun aşılabilmesi için yine topluma ve toplum adına devlete sorumluluk düşmektedir.[1218] Bekarların evlendirilmesi ve özellikle

---

[1213] Baktır, *a.g.md.*
[1214] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 206.
[1215] en-Nûr 24/32.
[1216] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: IV, s. 76; Abdurrahman Kasapoğlu, *"Kur'an ve Sünnete Göre Toplumun Evli Olmayanları Evlendirme Sorumluluğu; Evlilikte Sosyal Motivasyon*, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: IV, S. 2, 2013, s. 42.
[1217] Müslim, "Zekât", 167.
[1218] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: IV, s. 76.

yoksulluktan dolayı evlenemeyen kimselere maddî destek olunması hususu, Kur'an-ı Kerîm'de emredilmiş ve Hz. Peygamber'in sünnetinde de yer bulmuştur. Yukarıdaki hadis bunun örneklerinden biridir. Dolayısıyla evleneceklere maddî yardımda bulunulması da Hz. Peygamber'in sünnetinde kamu maliyesinin harcama kalemleri arasındadır.

4.5.3. Askerî Harcamalar

Zekâtın fî sebîlillah fonundan ve ganimetlerden askerlere ödemeler yapılması ve yine fî sebîlillah fonundan askerî harcamalar kapsamında cihâd için savaş aletleri ve at alımı Hz. Peygamber zamanında kamunun askerî harcamaları arasında değerlendirilebilir. Nitekim bu hususlara yukarıda ilgili bölümlerde temas edilmiştir.[1219]

"Hz. Ömer şöyle dedi: 'Nadîroğullarının malları, Müslümanların, üzerine gitmek için at ve deve sürmedikleri, Allah'ın Resûlü'ne fey olarak verdiği mallardandı. Hâssaten Nebî (sav) içindi. Aile halkının bir yıllık nafakasını karşılar, kalanını Allah yolunda hazırlık için atlara ve silahlara harcardı.'"[1220]

Hz. Peygamber, fey gelirlerinden de askerî harcamalarda bulunmuştur. Bu kapsamda yukarıdaki hadisten de açıkça anlaşılabileceği gibi Benû Nadîr arazilerinin gelirlerinden silah ve at alımı için tahsisatlar yapmıştır.[1221] Alınan bu atlar ve silahlar savaş için kendi imkanlarıyla donanamayan askerleri donatmak için kullanılmıştır.[1222]

Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak ordunun gıda ihtiyacıyla da ilgilenmiştir. Sefere çıkılmadan önce gerekli olan erzak hazırlanmıştır.[1223] Sefer esnasında ordunun azığı tükendiğinde Hz. Peygamber, yiyecek temin etmiştir.[1224] Bununla

---

[1219] Bkz: "Zekâtın Sarf Yerleri-Fî Sebîlillah" bölümü ve "Kamu Maliyesi Harcamaları-Devlet Görevlilerinin Maaşları" bölümü.
[1220] Buhârî, "Cihâd", 79, "Tefsîr", 363; Müslim, "Cihâd", 48.
[1221] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 236.
[1222] Terzi, *a.g.m,* s. 203.
[1223] Buhârî, "Cihâd", 122.
[1224] Buhârî, "Hibe", 27.

beraber ganimet olarak ele geçirilen gıda maddeleri de taksim edilmeden önce askerlerin yiyecek ihtiyacını karşılamakta kullanılmıştır.[1225]

Netice olarak; Hz. Peygamber, kamunun her türlü gelirinden askerî harcamalar yapmıştır. Bu harcamaların arasında askerlere yapılan ödemeler, savaş aletleri ve atları alınması ile sefer için erzak temini sayılabilir.

[1225] Buhârî, " Humus", 20; Müslim, "Cihâd", 72, 73.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KAMU MALİYESİYESİNE DAİR SÜNNETTEN BAZI İLKELER

Hayatın her alanında örnek olan ve pek çok ilkeler ortaya koyan Hz. Peygamber, kamu maliyesi alanında da ilkeler koymuştur. Hz. Peygamber'in bu alanda ortaya koyduğu daha pek çok ilke belirleyebilmek mümkün olsa da Sahîhayn bağlamında bizim belirleyebildiğimiz ilkeler bu bölümde sunulacaktır.

5.1. Hz. Peygamber'in Kamu Görevlilerine Yönelik Koyduğu Bazı İlkelerler

5.1.1. Devlet Başkanının Kamu Malları Karşısındaki Konumu

Hz. Peygamber, peygamber olmasının yanısıra İslâm Devleti'nin de başkanıydı ve kamu idaresini başında bulunuyordu. Bir devlet başkanı olarak kamu malları karşısındaki pozisyonunu şu hadisleri ile beyan etmiştir:

"Ben ancak paylaştırıcı ve koruyucuyum. Veren Allah'tır."[1226]

"Öyle adamlar var ki, Allah'ın malını haksız bir şekilde kullanıyorlar. Cehennem ateşi, kıyamet günü onlarındır."[1227]

"Resûlullah (sav), Ci'râne'de ganimetleri paylaştırırken adamın biri: 'Adil ol.' dedi. Hz. Peygamber: 'Ben adil olmazsam, bedbaht olurum (veya bedbaht olursun).' dedi."[1228]

"Adil olmazsam bedbaht olurum (veya bedbaht olursun)." hadisindeki "شقيت" ifadesinin sonu, çoğunluğun rivayetinde zammelidir. Buna göre hadisteki ifadeyi *"bedbaht olurum"* şeklinde çevirmek daha doğru olacaktır.[1229]

Hz. Peygamber, taksim ettiği kamu mallarının sahibi olmadığını ve verenin de kendisi değil Allah-ü Tealâ olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin ancak bu malların

[1226] Buhârî, "Humus", 7, "Edeb", 109; Müslim, "Zekât", 98, "Âdâb", 4, 7.
[1227] Buhârî, "Humus", 7.
[1228] Buhârî, "Humus", 15; Müslim, "Zekât", 142.
[1229] Aynî, a.g.e, C: XV, s. 62.

bekçisi ve emrolunduğu şekilde paylaştıran bir görevlisi olduğunu, her şeyin Allah'ın takdiri ile olduğunu belirtmiştir.[1230] Devlet gelirleri üzerinde mal sahibi gibi değil kamu görevlisi ve onlara emanet gibi bakan bir devlet başkanı olarak tasarrufta bulunmuştur.[1231]

Hz. Peygamber, bu mallardan sadece kendi payına düşen kısımdan ihtiyacı kadarına mâlik olmuş, geri kalanın hepsini kamuya ait kılmıştır.[1232] Humus ve fey gelirlerinden kendisine düşen paydan ailesinin nafakasını karşıladıktan sonra artan kısmı da kamu adına harcamıştır.[1233] Hatta kamunun ihtiyaçlarını, ailesinin isteklerine tercih etmiştir.[1234]

5.1.2. Memurların Devlet Malını Kendi Menfaati Doğrultusunda Kullanmaması-Çalmaması

Fıkıhta devlet malına hıyanet etmek, özellikle de taksimattan önce ganimet malından çalmak fiilleri için *gulûl* kelimesi terimleşmiştir.[1235] Bu terim sonradan özel olarak ganimet mallarından çalmak hususunda kullanılmaya başlanmıştır.[1236] Gulûl, kısaca devlet malını çalmak, devlet imkanlarını şahsî menfaati için kullanmaktır.[1237]

Kur'an-ı Kerîm'de bu konuyla ilgili *"Kim devlet malından aşırırsa, kıyamet gününde aşırdığı şeyle gelir."* buyurulmuştur.[1238] Bu ayet, devlet malını çalma ve kendi menfaatine kullanma konusunda açık bir ikazdır. Hz. Peygamber de pek çok hadisleriyle ümmetini bu konuda uyarmıştır. Bu hadislerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

"Hz. Peygamber (sav) bir defasında aramızda ayağa kalkıp ganimetten mal aşırma hakkında konuştu ve bunun çok büyük bir günah olduğunu belirterek şöyle buyurdu: 'Sizden birinizin kıyamet gününde boynunda meleyen bir koyunla veya kişneyen bir

---

[1230] Nevevî, a.g.e, C: VII, s. 129; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 40.
[1231] Erkal, "*Beytülmâl"*, DİA.
[1232] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 275.
[1233] Buhârî, "Cihâd", 79, "Tefsîr", 363; Müslim, "Cihâd", 48.
[1234] Buhârî, "Humus", 6.
[1235] Ferhat Koca, *"Gulûl"*, **DİA**.
[1236] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 216.
[1237] Fahri Demir, a.g.e, s. 257.
[1238] Âl-i İmrân 3/161.

atla geldiğini ve bana: 'Ya Resûlullah, Bana yardım et.' dediğinini görmeyeyim. Ona derim ki: 'Sana hiçbir şey yapmaya malik değilim. Ben sana (Allah'ın emir ve yasaklarını) tebliğ etmiştim.'..." (Hadiste koyun ve at için zikredilen durum, hadisin devamında aynı şekilde deve ve bazı eşyalar için de zikredilmiştir.)[1239]

"Hz. Peygamber'in (sav) yol ağırlığı olan eşyası üzerinde sorumlu olan bir adam vardı. Ona Kirkire denilirdi. Bu adam öldü. Resûlullah (sav): 'O, cehennemdedir.' buyurdu. Ona bakmaya gittiklerinde eşyaları arasında ganimet mallarından aşırdığı bir aba buldular."[1240]

"Ebû Hureyre dedi ki: 'Hayber'i fethettik... Sonra Resûlullah (sav) ile birlikte Vâdî'l-Kurâ'ya gittik. Beraberinde Mid'am denilen, kendisine hediye edilmiş, Dibâboğullarına mensup bir köle vardı. Resûlullah'ın (sav) yükünü indirirken bir ok geldi ve bu köleye isabet etti. İnsanlar: 'Ne mutlu ona, şehit oldu.' dediler. Resûlullah (sav): 'Hayır, nefsim elinde olana yemin ederim ki Hayber Günü ganimetlerden paylaştırılmadan aldığı maşlah onun üzerinde ateş olarak tutuşmuş bulunuyor.' Bir adam, Peygamber (sav)'den bu sözleri işitince gelip bir veya iki ayakkabı bağı getirdi ve dedi ki: 'Bu benim aldığım bir şeydir.' Resûlullah (sav), 'Bunlar, ateşten bir veya iki ayakkabı bağıdır.' buyurdu."[1241]

"Resûlullah (sav), bir orduya veya bir seriyyeye bir komutan tayin ettiğinde şöyle buyururdu: 'Allah'ın adıyla, Allah'ın yolunda gaza edin... ganimetten çalmayın...'"[1242]

"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Sizden kimi bir işe memur görevlendirecek olsak, o da bizden bir iğne veya daha fazlasını gizleyecek olsa bu, kıyamet gününde yanında getireceği bir hainlik olur.'"[1243]

Hz. Peygamber, devlet malından çalmanın büyük bir günah olduğunu beyan etmiştir. Bu, bu işin haram olduğunun açık bir ifadesidir. Müslümanlar da devlet malını

[1239] Buhârî, "Cihâd", 185; Müslim, "İmâre", 24.
[1240] Buhârî, "Cihâd", 186.
[1241] Buhârî, "Megâzî", 36.
[1242] Müslim, "Cihâd", 3.
[1243] Müslim, "İmâre", 30.

çalmanın ağır bir haram olduğu ve bunun büyük günahlardan olduğu konusunda icma etmişlerdir.[1244] Devlet malından aşırılan malın kıymetli veya basit bir eşya olması arasında fark yoktur.[1245] Ayrıca aldığı malı geri vermekle yükümlü olduğunda da icma vardır.[1246]

Devlet malından çalan kimsenin cezası hakkında ihtilaf edilmiştir. Çoğunluk, devlet başkanının uygun göreceği şekilde ta'zir cezası verileceğini kabul etmişlerdir. Bu görüş, ashâb, tâbiûn ve onlardan sonra gelen pek çok âlim ile Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve Şâfi'î'nin görüşleridir.[1247]

Kamu mallarının, tüm milletin hakkına taalluk etmesi nedeniyle devlet malını zimmete geçirmenin bütün milletin hakkına tecavüz olduğu ve uhrevî neticelerinin de buna göre olacağı unutulmamalıdır.[1248]

5.1.3. Memurların Rüşvet veya Hediye Almaması

Rüşvet kelimesi, fıkıhta görev ve yetkiyi kötüye kullanarak sağlanan gayr-i meşru kazanç anlamında kullanılmaktadır.[1249] Kur'an-ı Kerîm'de rüşvet, *"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın."*[1250] mealindeki ayet ile açıkça yasaklanmıştır. Rüşvet almak ve vermek fiilleri haram olduğu gibi bu şekilde elde edilen kazanç da haramdır.[1251] Hz. Peygamber, görevlendirdiği kamu görevlilerinin rüşvet ve görevlerine bağlı olarak hediye almalarına müsaade etmemiştir.

"Resûlullah (sav), Esed Kabilesi'nden İbn Lutbiyye denilen bir adamı, Benû Süleym Kabilesi'nin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirdi. Geldiği zaman ona hesap sordu. Adam: 'Bu sizin zekât malınızdır, bu da bana verilen hediyedir.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), minberde ayağa kalktı ve Allah'a hamd ve sena ettikten

[1244] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 216-217; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 234; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 6.
[1245] İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 188; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 235; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 8.
[1246] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 217; İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 234; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 7; Koca, *a.g.md.*
[1247] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 217-218; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 7-8; Koca, *a.g.md.*
[1248] Fatih Mehmet Yılmaz, *a.g.t,* s. 297.
[1249] Saffet Köse, *"Rüşvet"*, **DİA**.
[1250] el-Bakara 2/188.
[1251] Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C: I, s. 289; Köse, *a.g.md*.

sonra, 'Şu âmile ne oluyor ki onu bir göreve gönderiyoruz, geri geldiğinde bize 'Bu senin, bu benim.' diyor. Babasının ve annesinin evinde otursaydı da baksaydı kendisine hediye verilir miydi, verilmez miydi? Vallahi herhangi biriniz bunlardan bir şey alırsa kıyamet günü onu boynuna yüklenmiş olarak gelir… '"[1252]

"Resûlullah'a altınla işlenmiş ipek kumaştan elbiseler hediye edildi. Bunları ashabına paylaştırdı…"[1253]

İbn Lutbiyye hadisiyle memurların aldıkları hediyelerin haram ve devlet malından çalmak olduğu beyan edilmiştir. Hz. Peygamber, bu hediyenin normal bir hediye değil, memurluk makam ve yetkisi sebebiyle verilmiş bir hediye olduğunu da beyan etmiştir.[1254] Bu şekilde verilen hediyeler, hediye görüntüsü altında verilmiş rüşvettir.[1255] Hediye alan bir kamu görevlisinin de hediye aldığı kimseye iltimasta bulunması ve o kişiye ayrıcalık tanıması mümkündür. Bu açıdan hediye ile rüşvet arasında bir fark gözükmemektedir.[1256] Ayrıca aldığı hediyeden dolayı hediye alan görevli üzerinde oluşacak psikolojik baskı ve yönlendirme farkında olmadan ya da bilerek adaletten sapmasına sebep olacaktır.[1257]

Sonuç olarak; İslâm Dini, tarih boyunca bütün toplumlarda kamu düzenine büyük zararlar veren, toplumlar için yıkıcı bir illet olan rüşveti ve onun benzeri olan memurlara hediye verilmesini yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerîm'de bunlar açıkça yasaklanmıştır. Hz. Peygamber de memurlarının böyle hatalarına müdahale etmiş ve ashâbını bu konuda ihtar etmiştir.

5.2. Kamu Vergilerinin Toplanmasında Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu Bazı İlkeler

İslâm Devleti'nin vatandaşlarından aldığı düzenli vergiler olan zekât ve cizye, Kur'an-ı Kerîm'de emredilmiş olmakla beraber, şartları ve diğer bütün ayrıntıları Hz.

[1252] Buhârî, "Ahkâm", 24, 41, "Hibe", 16, "Eyman", 2, "Hiyel", 14; Müslim, "İmâre", 26, 27.
[1253] Buhârî, "Humus", 11.
[1254] Nevevî, a.g.e, C: XII, s. 219; İbn Battâl, a.g.e, C: VIII, s. 333; İbn Hacer, a.g.e, C: XII, s. 349; Köse, *a.g.md*; Koca, *a.g.md*.
[1255] Köse, *a.g.md*.
[1256] Saffet Köse, *"İslâm Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası*, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 11, 2008, s. 157.
[1257] Ali Bardakoğlu, *"Hediye"*, **DİA**.

Peygamber tarafından beyan edilmiştir. Hz. Peygamber, bu vergilerin şartları ve ayrıntılarını beyan ederken aynı zamanda pek çok prensipler de ortaya koymuştur.

5.2.1. Yeterli Maddi Güce Sahip Olmayandan Vergi Alınmaması

İslâm Devleti'nin vatandaşlarından aldığı vergiler hususunda Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu prensiplerden biri, verginin, fakirlerden değil, ödemeye gücü yeten zenginlerden alınmasıdır.

Zekât için belirlenen havâic-i asliyye ve nisab şartları ile cizyenin, sadece ödeme gücüne sahip olan erkeklerden alınacağına dair şartlar bu prensibin göstergeleridir.[1258]

5.2.2. Vergi Mükelleflerine Kolaylık Gösterilmesi

Hz. Peygamber'in vergi uygulamalarında vergi toplanırken mükelleflere kolaylıklar sağlanmıştır. Bu kolaylıkları, vergi alınacak malın cinsi ve vergi miktarı gibi hususlarda görebilmek mümkündür.

Verginin hangi cins maldan alınacağı konusunda katı kurallar benimsenmemiş, mükellefin elinde hangi cins mal var ise ve hangi cins maldan ödemek kolayına geliyor ise o cins maldan vergi alınmıştır. Bu kurala bağlı olarak, Hz. Peygamber'in Yemen'de görevlendirdiği Muaz b. Cebel, Yemen halkına, kolaylık olması için vergilerini arpa ve darı yerine, hamîs veya lebîs giysi ile ödeyebileceklerini söylemiştir.[1259] Gayr-i müslim vatandaşlardan vergi alınırken de aynı kolaylıkların sağlandığını gösteren pek çok örnek kaynaklarımızda mevcuttur.[1260]

Her konuda Hz. Peygamber'in yolundan ayrılmayan halifesi Hz. Ebû Bekir, vergi alma konusundaki kolaylık hususunda da Hz. Peygamber'in yolundan gitmiştir. Bu konuda, vergi görevlisi Enes b. Mâlik'e yazdığı mektupta, mükellefin, vergi olarak

---

[1258] Buhârî, "Zekât", 4, 17, 31, 37, 41, 55, "Cihâd", 171; Müslim, "Zekât", 1, 2, 3, 4, 5, 6, 38, 39, 95; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 260; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 51-52; Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 200-201; Merginânî, a.g.e, C: II, s. 160; Mâverdî, a.g.e, s. 273; İbn Rüşd, a.g.e, C: I, s. 404; Salih Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü,* s. 28.
[1259] Buhârî, "Zekât", 32.
[1260] Ebû Dâvud, "Harâc", 30; Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 41-49; Belâzurî, a.g.e, s. 68, 73; Hamidullah, İslâm Peygamberi, s. 503, 518; Mustafa Fayda, *"Zimmî"*, **DİA**, Erkal, *Cizye*, DİA.

elinde bulunmayan yaştaki deveyi vermeye zorlanmaması, elinde olan develerden verginin kabul edilmesini belirtmesi güzel bir örnektir.[1261] Hz. Peygamber'in halifelerinin, gayr-i müslim vatandaşları vergi olarak dinar ve dirhem vermeye zorlamayıp, vergilerini ellerinde bulunan mallardan vermeleri yönünde kolaylık sağlamaları Hz. Peygamber'in bu konudaki sünnetinin eseridir.[1262]

Hz. Peygamber, vergi miktarlarını belirlerken de mükelleflere kolaylık sağlamaya özen göstermiştir. Bu kolaylığı, belirlediği vergi oranlarından anlayabilmek kolaydır. Müslümanlardan alınan vergilerde ortalama % 2,5 oranı,[1263] günümüz vergi oranlarıyla kıyaslandığında bu kolaylık daha net ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber, gayr-i müslim vatandaşlardan alınacak vergilerin miktarlarını belirlerken de kolaylık ilkesini uygulamış, geliri düşük bölgelerin vergilerini daha düşük tutmuştur. Şam'ın dört dinâr, Yemen'in bir dinâr vergi verdiğinin belirtildiği rivayetten,[1264] verginin, halkın ekonomik durumuna göre belirlendiği anlaşılmaktadır.[1265] Hz. Ömer'in, güçlerinin yetmeyeceği vergiler yüklenilmemesini tavsiye etmesi de cizye vergilerinin halkın maddî durumuna göre belirlendiğinin göstergesidir. [1266]

Ebû Ubeyd, bu konuda zimmîlerden alınacak vergilerin, devlet hazinesi zarara uğratılmadan, onların ödeme gücüne göre külfete düşürmeden belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.[1267]

5.2.3. Vergi Miktarını Artırmak ya da Azaltmak Maksadıyla Hile Yapılmaması

"Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'e Resûlullah'ın zekât ile ilgili bildirdiği farzlar konusunda yazdığı mektupta: 'Zekât korkusu ile ayrı bulunanlar toplanmaz ve toplu bulunanlar ayrılmaz.' diye yazmıştır." [1268]

[1261] Buhârî, "Zekât", 32.
[1262] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 60-61.
[1263] Buhârî, "Zekât", 37.
[1264] Buhârî, "Cizye", 1.
[1265] Miras, a.g.e, C: VIII, s. 451-452.
[1266] Buhârî, "Cihâd", 171.
[1267] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 56.
[1268] Buhârî, "Zekât", 33.

Bu hadis, zekâtı az vermek için yapılan hile türü işlemlerin geçersiz olduğunu göstermektedir. Fukaranın hakkı olan zekâtı düşürme yönündeki her hile fukahânın ihtilafına göre haram veya mekruh olarak kabul edilmiştir. Mesela malını senesi dolmadan oğluna hibe etmek gibi işlerde böyle hilelerdendir.[1269]

İmam Mâlik, hadisteki *"ayrı bulunanlar toplanmaz"* ifadesiyle ilgili her biri kırk koyuna sahip ve birer koyun zekât vermeleri vacip olan üç kişinin, zekât memurunu kandırıp sürülerini tek sürü gibi gösterdiklerinde toplamda bir koyun vereceklerini söylemiştir. Hadis, bunu yasaklamaktadır. *"toplu olanlar ayrılmaz"* ifadesiyle ilgili de her birinde yüz bir koyun olan birbirine karışık olarak bulunan iki sürü vardır. Bu durumda bunların üzerine üç koyun vermeleri vacip olur. Bunlar, sürüyü ikiye ayırarak zekât görevlisini aldattıklarında, her biri için birer koyun verirler. Hadis, bunu da yasaklamaktadır.[1270]

Vergi memuru, eksik vergi alarak devlet bütçesinin hakkını almamış, fazla vergi alarak da mükellefin hakkını almış olur.[1271] Hadiste hem mal sahibi, hem de zekât memuru uyarılmaktadır. Çünkü mal sahibi daha az zekât verebilmek için malları birleştirip ayırabilir. Zekât memuru da daha fazla zekât alabilmek için malları birleştirir veya ayırabilir. Bu yüzden hadis, her iki tarafı da muhatap almaktadır.[1272]

Ebû Hanîfe de bu hadisi, kırk koyuna ortak olan iki adam açısından açıklamıştır. Eğer koyunlar toplu durursa bir koyun zekât vermeleri gerekir, ancak yirmi yirmi ayırırlarsa bu koyunlara hiç zekât düşmez. Zekât memuru açısından da şöyledir, yüz yirmi koyunu bulunan bir adamın bir koyun zekât vermesi gerekir, ancak zekât memuru, bu koyunları kırk kırk üçe ayırıp bu şekilde üç koyun zekât ister. Hadis, bu şekilde hileleri yasaklamaktadır.[1273]

Ebû Yûsuf, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir insan için zekât vermemek maksadıyla hile düşünmek, malını nisab miktarından düşük göstermek için malları

[1269] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 315; Miras, a.g.e, C: V, s. 211.
[1270] Mâlik b. Enes, el-Muvatta, C: I, s. 264, el-Müdevvene, C: I, s. 373; İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 451; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 314; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 9.
[1271] Eskicioğlu, *Modern Vergi Anlayışı ve Zekât*, s. 239.
[1272] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 451- 452; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 314. Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 386.
[1273] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 452- 453; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 9-10; Serahsî, a.g.e, C: II, s. 184; Miras, a.g.e, C: V, s. 210.

başkasınınmış gibi göstermek, sürüleri bölmek gibi işlerin helal olamayacağını beyan etmiştir.[1274]

Netice olarak; bu hadis, vergi mükellefini ve vergi memurunu, daha çok veya az vergi için hile yapmaktan nehyetmektedir. Belki bu şekilde hileler ile vergi mükellefi daha az vergi verebilir. Ancak malı nispetinde ödemesi gereken vergi bellidir ve vergi memurunu aldatarak verdiği daha düşük vergi onu bu mükellefiyetten kurtarmış olmaz. Vergi memuru da daha fazla vergi alabilmek, ya da eşinin dostunun vergisini düşürmek için böyle işlemler yapmamalıdır. Eğer Hz. Peygamber, bu hadis ile bu işlemleri yasaklamasaydı, zekât mallarını ayırmak veya birleştirmek suretiyle vergi işlemlerinde haksızlıklar ortaya çıkar ve insanlar, hakkında nass bulunmadığı düşüncesiyle de yaptıklarını mübah görebilirlerdi.

5.2.4. Vergi Toplarken Malların Kötüleri veya En İyilerinin Alınmaması-Verilmemesi

"Resûlullah, Muaz'ı Yemen'e gönderdiğinde ona şöyle buyurmuştur: '... onlara, Allah'ın, mallarından alınıp fakirlerine verilecek zekâtı farz kıldığını haber ver. Buna itaat ederlerse onlardan al, insanların mallarının en iyilerini almaya yönelme.'"[1275]

Hz. Peygamber, bu hadis ile zekât memurlarını, zekât olarak insanların mallarının en iyilerini almaktan men etmektedir.[1276] Vergi toplarken insanların mallarının en iyileri alınmadığı gibi kötüleri ve damızlık hayvanlar gibi gerekli olan mallarının da alınmaması gerektiği bildirilmiştir: *"Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'e Allah'ın, Resûlü'ne zekât ile ilgili emrettikleri konusunda yazdığı mektupta: 'Zekât olarak kocamış, kusurlu ve teke alınmaz. Ancak zekât memuru uygun görürse alınabilir.'"*[1277]

Burada zekât memurunun dilemesi maslahata binaendir. Durum, böyle mallardan almayı gerektiriyorsa alabilir, ancak genel kural zekât olarak böyle malların

[1274] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 137.
[1275] Buhârî, "Zekât", 40.
[1276] Miras, a.g.e, C: V, s. 233.
[1277] Buhârî, "Zekât", 38.

alınmayacağıdır. Mâlikîler, bütün sürü böyle olduğunda, mal sahibinin zekât vermeye uygun bir hayvan satın alması gerektiği kanaatindedirler.[1278]

Ebû Ubeyd, hadisteki "المصدق" kelimesiyle mal sahibinin kastedildiğini söylemiştir.[1279] Bu durumda hadis, *"Yaşlı veya ayıplı mal asla alınmaz, teke ise damızlık olup ihtiyacı olabileceği için ancak mal sahibinin rızasıyla alınabilir, eğer rızası dışında alınırsa mal sahibine zarar verilmiş olur."* şeklinde anlaşılır.[1280]

Zekâtta hayvanlarda nelerin ayıp olarak görüldüğüne dair çoğunluk, satışta kabul edilmeyecek ayıpların burada geçerli olduğu kanaatindedir. Bir görüşte, bunların hayvanın kurban olmasına engel olan ayıplar olduğu da söylenmiştir.[1281]

Koyun ve keçi, zekât açısından müşterek oldukları için hadisteki "تيس" ifadesi ile keçinin erkeği olan teke anlaşıldığı gibi, koyunun erkeği olan koç da anlaşılır. Sürülerde hayvanların hemen hepsi dişi olduğundan damızlık olan erkek hayvanların alınmaması emredilmiştir.[1282]

Bu hadislerde, vergi alınırken malların kusurlu olanlarından ve en iyilerinden alınmaması gerektiği emredilmektedir. Malların orta hallilerinden alınmalıdır ve bu konuda ulemanın da bir ihtilafı yoktur.[1283]

5.2.5. Vergi Toplarken Zulüm Edilmemesi

Hz. Peygamber, vergi görevlilerini gönderirken onlara çeşitli talimatlar vermiş, mükelleflere kolaylık sağlamaları yönündeki tavsiyeleriyle beraber, zulüm etmemeleri yönünde de ihtar etmiştir. Yemen'e gönderdiği Muaz b. Cebel'e olan uyarısı, bu hususa örnek teşkil etmektedir.[1284] Hz. Peygamber, Muaz'ı zekât ile ilgili talimatından sonra mazlumun bedduasını almaktan sakınması için uyarmıştır. Buna

[1278] İbn Battâl, a.g.e, C: III, s. 471; İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 321; Aynî, a.g.e, C: IX, s. 23.
[1279] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 383.
[1280] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 321.
[1281] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 321.
[1282] Miras, a.g.e, C: V, s. 228.
[1283] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 134; Miras, a.g.e, C: V, s. 229.
[1284] Buhârî, "Zekât", 62, "Mezâlim", 10; Müslim, "Îmân", 29.

göre bu uyarı bütün zulüm çeşitlerinden kaçınmak için anlaşılabileceği gibi burada özellikle vergi toplarken zulmetmekle ilgilidir.[1285]

Ebû Yûsuf, vergi toplanırken, mükelleflere güçlerinin yetmeyeceği yükler yüklemenin, vergilerini almak veya daha fazla almak için mükelleflere zulüm ve işkence etmenin helal olmayan ve asla caiz olmayacak şeyler olduğunu söylemiş, hiçbir mükellefe vergi için işkence edilemeyeceğini belirtmiştir.[1286]

Bu konuda Müslim, bazı rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetlerde Şam'da bazı insanlara vergi almak için işkence edildiği söylenmektedir. Ravi sahabî Hakîm b. Hizâm, bunun üzerine oradakilere, Resûlullah'tan (sav), *"Şüphesiz Allah, dünyada başkalarına azab edenlere azab edecektir."* hadisini işittiğini söylemiştir.[1287] Rivayetlerin birine göre valiyle konuşarak bu kimselerin bırakılmasını sağlamıştır.[1288]

Başkalarına azap etmek yasaktır. Burada vergi almak için mükelleflere eziyet edilmektedir ve bu duruma Hz. Peygamber'in sahabîsi müdahale ederek engel olmuştur. Buna göre bu rivayetler de vergi alabilmek için mükelleflere eziyet edilemeyeceğini göstermektedir.

Netice olarak; vergi alabilmek veya alınan verginin miktarını artırmak için mükelleflere güçlerinin yetmeyeceği vergiler yüklemek ve vergilerini almak için onlara eziyet etmek gibi davranışlar zulümdür. Böyle davranışlar Hz. Peygamber'in sünnetine ters davranışlardır.

[1285] İbn Hacer, a.g.e, C: III, s. 360.
[1286] Ebû Yûsuf, a.g.e, s. 175-181.
[1287] Müslim, "Birr", 117, 118, 119.
[1288] Müslim, "Birr", 118.

5.3. Kamu Harcamaları Konusunda Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu Bazı İlkeler

5.3.1. İhtiyat Ödeneği Ayrılması

Nevâib kelimesi; afet, felaket, bunalım, olağan üstü hal gibi anlamlara gelir.[1289] Beklenmedik olaylar ve felaketler için her zaman hazırlıklı olunması gerekir. Bu tip muhtemel olaylar karşısında acil olarak malî bir güce ihtiyaç duyulması da bilinen bir gerçektir. Bu sebeple böyle beklenmedik olaylar için bütçeden ihtiyat ödeneği ayrılması gerekmektedir.[1290] Nitekim hadislerde de "نوائب (nevâib)" kelimesiyle ifade edilen böyle durumlar için Hz. Peygamber de bir devlet başkanı olarak kamunun beklenmedik ihtiyaçları için imkanlar dahilinde ödenek ayırmıştır. Bunu gösteren bir rivayet şöyledir: *"Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sav) Hayber ve Fedek'teki arazilerini mirasçılarına vermeyip elinde tutmuş ve 'Bunlar Resûlullah'ın (sav) sadakasıdır. Bunlar, onun hakları ve beklenmedik hadiseler içindi.'demiştir."*[1291]

Buhârî, humustan acil ihtiyaçlar için de pay ayrılacağını ifade etmiş[1292] ve Hz. Peygamber'in Kurayza ve Nadîr arazilerinin gelirlerinin bir kısmını bunun için ayırdığını belirtmiştir.[1293]

Hz. Peygamber'in devlet hazinesinde nevâib için mallar ve nakit ödenek beklettiğine delil olacak pek çok örnek bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in evlenecek iki genç çifte humus gelirlerinden yardım yapılmasını emretmesi,[1294] ne zaman gelecekleri bilinemeyen heyetler için yaptığı harcamalar,[1295] meralarda ve ağıllarda ihtiyaç için bekletilen devlete ait hayvanların varlığı[1296] Hz. Peygamber'in hazinede ihtiyat ödeneği beklettiğine delil olabilecek örneklerdir.

Hz. Peygamber'in beklenmedik olaylar için bütçeden ödenek ayrılmasını kural olarak benimsemesine rağmen bunun uygulanmasının her zaman mümkün olmadığı

[1289] İbn Manzûr, a.g.e, C: I, s. 774; Cengiz Kallek, *"Nevâib"*, **DİA**.
[1290] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 403-404.
[1291] Buhârî, "Humus", 1; Müslim, "Cihâd", 54.
[1292] Buhârî, "Humus", 6.
[1293] Buhârî, "Humus", 12, 15.
[1294] Müslim, "Zekât", 167.
[1295] Buhârî, "Cihâd", 172, "Cizye", 6, "Megâzî, 78; Müslim, "Vasiyet", 5.
[1296] Buhârî, "Zekât", 48, 67, 68, "Libâs", 22, "Zebâih", 35; Müslim, "Kasâme", 9, "Libâs", 109, 110, 111, 112.

bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Örneğin; eşyalarını taşıyabilmek için deve isteyen Eş'ârîlere elinde bu isteklerini karşılayacak deve olmadığını söylemesi,[1297] borcu için yardım isteyen Kabîsa b. Muhârik el-Hilâlî'ye hemen yardım edemeyip bekletmesi[1298] ve gazileri donatacak maddî güce her zaman sahip olamaması[1299] Hz. Peygamber'in hazinede her zaman ihtiyat ödeneği bulunduramadığını göstermektedir.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber, beklenmedik olaylar için devlet hazinesinde ihtiyat ödeneği bekletilmesini kural olarak benimsemiş ve imkanlar dahilinde bunu uygulamıştır.

5.3.2. Yapılacak Ödemelerin Geciktirilmemesi

Hz. Peygamber'in kamu gelirlerinden yapılacak ödemeleri bekletmeden hemen yerlerine ödemiştir. Bu konuya dair zikredilebilecek bazı rivayetler şunlardır:

"Resûlullah'a (sav) Bahreyn'den mal getirildi. Resûlullah (sav) 'Bu malları mescide yayın.' dedi. Bahreyn'den gelen mallar, o zamana kadar Resûlullah'a getirilen en fazla mal idi… Namazdan sonra malın yanına geldi ve kimi gördüyse ona biraz mal verdi… Resûlullah (sav), tek bir dirhem kalmayıncaya kadar oradan ayrılmadı."[1300]

"Nebî (sav) bize ikindi namazını kıldırdı. Selam verince hızlıca kalktı, sonra eve girdi. Çok geçmeden çıkıp şöyle dedi: 'Namazda iken evde bulunan bir sadaka aklıma geldi. Üzerinden bir gece geçmesini iyi görmedim, onu taksim ettim.'"[1301]

Bu hadislerden Hz. Peygamber'in kamu gelirlerinden hiçbir şey ayırmadan hepsini hemen sarf yerlerine dağıttığı anlaşılmaktadır.[1302] Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber'in hiçbir malı bekletmediğine dair rivayetler naklederek, sabah getirilen malı öğle vaktine, akşam getirilen malı da taksim ederek sabaha bırakmadığını belirtmiştir.[1303] Başka müelliflerce de savunulan bu görüşe göre gelirler devlet hazinesinde

[1297] Buhârî, "Humus", 15.
[1298] Müslim, "Zekât", 109.
[1299] Buhârî, "Cihâd", 7.
[1300] Buhârî, "Mesâcid", 10, "Cizye", 4.
[1301] Buhârî, "Ameli fi's-salât", 18, "Zekât", 20.
[1302] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 403.
[1303] Ebû Ubeyd, a.g.e, s. 261-262.

bekletilmeden harcanır, bütçe fazlası meydana getirilmez ve bütçede denklik sağlanmaya çalışılır.[1304]

Bu hadislerden hazinede hiçbir şey bırakmayacak şekilde bütün malların hemen harcanması gerektiği sonucuna ulaşmak yerine, yapılacak ödemelerin bekletilmeden hemen ödenmesi sonucuna ulaşmak daha yerinde olacaktır. Çünkü bütçe denkliği sağlamak uğruna hazinede mal bırakmamak için harcama yapmak savurganlığa ve gereksiz harcamalara neden olabileceği gibi, her an başa gelebilecek beklenmedik olaylar karşısında kamu idaresini çaresiz bırakabilir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in gelen malları bekletmeden sarf yerlerine ulaştırdığına dair rivayetler, yapılacak ödemeleri, hazineye mal geldiği zaman bekletmeden yaptığı şeklinde anlaşılmalıdır.

Bütçeden ihtiyat ayrılması ile gelirlerin hemen harcanması kaideleri arasında tenakuz var gibi görünmektedir. Nitekim bazı âlimler ihtiyat ayrılmasını savunurken, bazıları ayrılmamasını savunmuşlardır.[1305] Ancak yukarıdaki hadislerin yorumlanmasıyla her iki hadis grubunun da anlaşılması mümkündür. Hz. Peygamber'in ikindi namazını kıldırıp hızla giderek evde bulunan sadaka malını taksim etmesi olayı, Müslümanların fakr-u zaruret içinde bulundukları dönemde olmalıdır. Müslümanlar bu haldeyken Hz. Peygamber, az bir malı bile bekletmeye razı olmamıştır. Beklenmedik hadiseler için ihtiyat ödeneği ayırdığını bildiren hadiste bu ödeneğin Hayber ve Fedek gelirlerinden ayrıldığı belirtilmiştir. Bu dönemde Müslümanlar, büyük yokluk dönemini nispeten atlatmışlardı.[1306] Hayber ve Fedek gelirlerinden ihtiyat ödeneği ayrılıp, Bahreyn'den gelen malların Müslümanlara dağıtılmış olması mümkündür.

Hadisler birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir sonuca ulaşılabilir: Hz. Peygamber, Müslümanların yoksulluk içinde bulundukları dönemde kamu gelirlerinden ihtiyat ödeneği ayırmamış, gelirleri bekletmeden zaten acil ihtiyaç içinde bulunan Müslümanlara dağıtmıştır. Müslümanlar ihtiyaçlarını görebilecek duruma erişip acil ihtiyaçtan kurtulduklarında kamu gelirlerinin hepsini bekletmeden onlara dağıtmak yerine bir kısmını devlet hazinesinde beklenmedik olaylar için ihtiyat ödeneği olarak

---

[1304] Yeniçeri, a.g.e, C: II, s. 399.
[1305] Mâverdî, a.g.e, s. 404; Kallek, *a.g.md.*
[1306] Buhârî, "Megâzî", 36.

ayırmıştır. Bununla beraber Bahreyn malları örneğinde olduğu gibi dağıtılacak olan diğer gelirleri de bekletmeden dağıtmıştır.

5.3.3. Kamu Harcamalarının Önem Sırasına Göre Yapılması

Hz. Peygamber, bir devlet başkanı olarak kamu adına harcama yaparken, harcama yapılacak yerlere önem ve zaruriyet durumuna göre öncelik vermiştir. Daha acil ve zaruri bir ihtiyaç varken daha az öneme sahip başka bir yer için harcama yapmamıştır. Buhârî, bu durumu, kızı Fâtıma'nın kendisine yardımcı istemesine karşılık Hz. Peygamber'in, Suffe ehli ile dul kadınlara öncelik vermiş olduğunu belirterek güzel bir şekilde ifade etmiştir.[1307]

Bu kaideye örnek oluşturabilecek uygulamalardan biri; ele geçen ilk ganimet ve fey gelirlerini Medine'de hiçbir mal varlıkları olmayan ve ensârın yanına sığınmış olarak yaşayan muhacirler için harcamasıdır. Bu şekilde ilk gelirler, müşkil durumda bulunan muhacirler için harcanırken daha iyi durumdaki ensâr için hemen hemen hiç harcama yapılmamıştır.[1308] Muhaciriyle ensârıyla Müslümanların ekonomik olarak rahatladıkları sonraki dönemde ise Bahreyn'den gelen mallarda olduğu gibi herkese mal vermiştir.[1309]

Hz. Peygamber, savaş durumunda devletin bütün imkanlarını seferber etmiştir. Savaş için gerekli olan harcamaları, diğer harcamaların önüne geçirerek gerektiğinde hazinedeki bütün malı savaş masrafları için harcamıştır.[1310] Bütün bu örnekler Hz. Peygamber'in kamu harcamalarında daha önemli olan ihtiyacı öne aldığının göstergeleridir.

5.3.4. Kamu Harcamalarında İsraftan Kaçınılması

İsraf kelimesi, inanç, söz ve davranışlarda din, akıl veya örfün makul ölçülerini aşmayı, özellikle mal veya imkanları gereksiz yere saçıp savurmayı ifade

---

[1307] Buhârî, "Humus", 6.
[1308] İbn Battâl, a.g.e, C: V, s. 286-287; İbn Hacer, a.g.e, C: VI, s. 206, 227; Aynî, a.g.e, C: XV, s. 47; Miras, a.g.e, C: VIII, s. 236.
[1309] Buhârî, "Mesâcid", 10, "Cizye", 1, 4, "Megâzî", 9, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.
[1310] Buhârî, "Megâzî", 74, 75.

etmektedir.[1311] Kur'an-ı Kerîm'de iyi kulların özellikleri arasında, harcama yaptıkları zaman saçıp savurmadan ve cimrilik de etmeden, bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre harcama yaptıkları belirtilmiştir.[1312] Tefsirlerde israf kelimesi, sağduyunun ve kamu vicdanının uygun bulmadığı şekilde harcamada bulunulması olarak açıklanmıştır.[1313]

"Muâviye, Muğîre b. Şu'be'ye yazdığı mektupta, kendisine Nebî'den (sav) işittiği bir hadis yazmasını istedi. Muğire, ona şöyle yazdı: 'Nebî'yi (sav), şöyle derken işittim: 'Allah, sizin hakkınızda üç şeyi hoş görmez: Dedikodu, malı israf etmek ve çok soru sormak.'"[1314]

Yukarıda zikredilen Muğîre b. Şu'be'nin Muâviye için yazdığı hadiste, Hz. Peygamber, malı israf etmeyi, Allah'ın hoş görmediği şeyler arasında saymıştır. Burada dikkat edilecek bir nokta da Muğîre'nin, kendisi için bir hadis yazmasını isteyen yönetici pozisyonundaki Muâviye'ye malı israf etmek konusunda uyaran bir hadis yazmasıdır. Hadisin muhatabı bir devlet başkanı olunca hadiste israf edilmemesi yönünde uyarılan mal da devlet malı olmaktadır.

Kamu harcamalarındaki israf ve kötü yönetim sebebiyle devlet hazinesi yoksullaşır ve yükümlülüklerini yerine getiremez olur. Bu sebeple devlet gelirleri; kamu harcamalarında lükse yönelme, aşırı memur çalıştırma ve gereğinden yüksek ücretlerle israf edilmemelidir.[1315]

[1311] İbn Manzûr, a.g.e, C: IX, s. 148; Cengiz Kallek, *"İsraf"*, **DİA**.
[1312] el-Furkân 25/67.
[1313] Taberî, Tefsîr, C: XIX, s. 299; Nesefî, a.g.e, C: III, s. 144; Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri C: 4, s. 138.
[1314] Buhârî, "Zekât", 52.
[1315] Kallek, *a.g.md*.

SONUÇ

Kamu maliyesi konusuyla ilgili rivayetler, Sahîh-i Buhârî'de yoğun olarak zekât, cihâd, humus, cizye ve megâzî kitaplarında, Sahîh-i Müslim'de ise zekât ve cihâd kitaplarında bulunmaktadır. Müslim'de humus, cizye ve megâzî kitapları bulunmamaktadır ve Buhârî'de bu bölümlerde nakledilen rivayetler, Müslim'in cihâd kitabında nakledilmiştir.

İmam Buhârî, eserinin genelinde olduğu gibi kamu maliyesiyle ilgili bâblarda da çoğunlukla konuyla ilgili olan ayetler zikretmiş, bazen bâb başlıklarında ayetlere yer vermiştir. Hiç hadis nakletmeyip ayet zikrettiği konular da vardır. Yine eserin geneline uygun bir biçimde bâb başlıkları onun konu hakkındaki görüşünü yansıtmaktadır. Bâblarda bazen görüşünü açıkça belirtmiştir.

Sahîh-i Müslim'de rivayetler, meselelerin işlenen konudaki sırasına göre veya olayların oluş sırasına göre sıralanmış değillerdir. Nadiren ayet zikredilmiştir. Nevevî tarafından koyulan bâb başlıkları içeriğe uygun olmakla beraber Nevevî'nin görüşlerinin izlerini de taşımaktadır. İmam Müslim, eserinde naklettiği rivayetlerden hüküm çıkarmak yerine, daha çok sadece nakletmek gayesinde olmuş gibidir.

Kur'an-ı Kerîm'de kamu maliyesi konusunda temel olacak birkaç ayet nâzil olmuş, bu konuda büyük bir alan Hz. Peygamber'in sünnetine bırakılmıştır. Hz. Peygamber, ilgili ayetleri beyan etmesinin yanında detaylarını açıklamış ve pek çok hüküm ortaya koymuştur. Kısacası İslâm'da kamu maliyesi alanı, çok büyük ölçüde Hz. Peygamber'in sünnetiyle düzenlenmiştir.

Hz. Peygamber, peygamber olmasının yanı sıra aynı zamanda devlet başkanı olması hasebiyle bu sıfatına bağlı olarak da kararlar almış ve hükümler ortaya koymuştur. Kamu maliyesi alanı da devlet başkanı olarak koyduğu hükümlerin bulunduğu bir alandır.

Hz. Peygamber devrinde gelirleri, giderleri ve teşkilatıyla bir kamu maliyesi oluşmuştur. Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak bu teşkilatın başında yer almış ve İslâm Devleti'nin maliyesini de yönetmiştir.

Kamu mallarının muhafaza edildiği fizikî bir mekan olarak beytülmâl müessesesinin temelleri Hz. Peygamber döneminde atılmıştır. Bu dönemde bazen mescid ve Hz. Peygamber'in bazı hanımlarının odaları ile özellikle mescidin üst katındaki meşrube ve ulliyye diye isimlendirilen oda bu maksat için kullanılmıştır. Kamuya ait hayvanlar için de ağıllar ve devlete ait meralar olmuştur.

Hz. Peygamber, kudretli kişilerin uyguladığı boş arazileri kendi hayvanları için tahsis etme, yani şahsına himâ yapma uygulamasını kaldırmıştır. Himâ yapma yetkisinin, sadece Allah ve Resûlü'ne dolayısıyla devlete ait olduğunu bildirmiş ve kendisi de kamu adına himâ yapmıştır.

Kamu gelirlerinden zekât ile humus ve fey türü gelirler, birbirine karıştırılmamıştır. Bu konuda açık bir hadis bulunmasa da bazı rivayetlerden bu malların karıştırılmaması gerektiği sonucuna varılabilmektedir.

Hz. Peygamber tarafından maliye işlerinde pek çok görevli vazifelendirilmiştir. Bu görevliler, zekât ve cizye vergilerinin toplanmasında, bunların merkeze nakledilmesinde, ganimet ve fey gelirlerinin her türlü işlerinde ve gelirlerin sarf işlemlerinde görevlendirilmişlerdir.

Maliyenin işleri için görevliler atayan Hz. Peygamber, bu görevlileri başıboş bırakmamış, sık sık uyarmakla beraber denetime de tabi tutmuştur. Denetleme neticesinde bulduğu yanlış işlere müdahale etmiş ve düzeltilmesini sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in uygulamasında zekât, İslâm Devleti'nin, Müslüman vatandaşlarından aldığı bir vergidir. Hz. Peygamber, zekâtın tahsili, toplanan malların nakli ve sarfı için devlet adına memurlar görevlendirerek bu işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Zekât, Kur'an-ı Kerîm'de farz kılınmış ve sarf edileceği sınıflar ayrıntı verilmeden bildirilmiştir. Bütün şartları ve ayrıntıları Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır.

Hz. Peygamber, kişinin zekâta mükellef olabilmesi için bazı şartlar belirlemiş ve alt sınır olarak bir zenginlik ölçüsü belirlemiştir. Buna göre kişi, önce kendisinin ve ailesinin, havâic-i asliyye de denen zarurî ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Zekât mükellefi olması için havâic-i asliyyesini karşıladıktan sonra kalan malları üzerinden değerlendirme yapılır.

Hz. Peygamber, havâic-i asliyeden sonra kalan mallar için de bir alt sınır belirlemiştir. Nisab adı verilen bu alt sınırı, dönemindeki birçok mallar için belirlemiştir. Bazı müelliflerce iddia edilen, nisab miktarlarının Hz. Peygamber döneminde denk olduğu iddiası hakkında, nisab miktarları için bir genelleme yapılarak bunların birbirine denk olduğunu söylemenin mümkün olmadığı ifade edilebilir.

Mükelleflerin mallarından alınacak zekât oranları da Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Zekât oranları ve nisab miktarlarının neye göre belirlendiği günümüzde hala önemini koruyan bir konudur.

Hz. Peygamber, devlet başkanlığı sıfatıyla kendi devrinde, o bölgede yetiştirilen ve gelir getirici olan malların zekât vergisine tabi olduğunu bildirmiştir. Bu sıfatıyla, o dönemde binek olarak kullanılıp, savaş zamanında da kendisinden faydalanılan atı, zekât vergisine tabi tutmamıştır. Ayrıca ilgili rivayetlerden zekâtın, malın ayniyle verilebileceği gibi bedeliyle de verilebileceği anlaşılmaktadır.

Zekât vermeyenler konusunda; Hz. Ebû Bekir'in yaptığı savaşlar, zekât vermeyen birkaç kişiye karşı yapılmış savaşlar değil, devlete isyan niteliğindeki silahlı toplumsal ayaklanmalara karşı yapılmış savaşlardır. Hz. Peygamber, zekâtını vermeyen İbn Cemîl'e fiilî bir ceza vermemiş ancak onu kınamıştır. Hz. Peygamber tarafından kınanmak, o devirde Müslümanlar için ağır bir cezaydı. Zekât vermeyenlere uygulanabilecek dünyevî yaptırımlar konusunda bu olay, örnek teşkil edebilir.

Zekâtın sarf yerleri, Tevbe Sûresi'nin 60. ayetiyle belirtilmiştir. Bu ayette, sayılan yerlerin sadece isimleri bildirilmiş, bütün ayrıntıları Hz. Peygamber'in sünnetine bırakılmıştır. Bu sınıflardan üzerinde en çok tartışma olanlar müellefe-i kulûb ve fî sebîlillah sınıflarıdır. Müellefe-i kulûb sınıfının, Hz. Peygamber'den sonra kalktığı ve Müslümanların dışındakilere bu sınıf adı altında zekât mallarından verilemeyeceği iddia edilmiştir. Fî sebîlillah sınıfının da sadece Allah yolunda savaşan gaziler olduğu belirtilmiştir. Zekâtın bu kalemini ilgilendiren bir mesele de temlik konusudur. Ancak Hz. Peygamber'in zekât mallarından temliksiz verdiği olmuştur.

Fakihlerin bir kısmı tarafından kabul edilmeyen, bir bölgeden toplanan zekât mallarının başka bir bölgeye nakledilebilmesi konusunda ilgili hadisler birlikte değerlendirildiğinde toplanan zekât mallarının başka bir bölgede harcanmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır

Ganimetler de İslâm Devleti'nin önemli gelirleri olmuştur. Ganimetler hakkında yetki, Enfâl Sûresi'nin 1. ayetiyle Hz. Peygamber'e verilmiştir. Daha sonra nâzil olan 41. ayet ile de ganimetlerden humus ayrılması emredilmiştir. Bazı âlimler, 1. ayetin, 41. ayetle neshedildiğini ve önce ganimetlerin tamamının hususen Hz. Peygamber'in tasarrufunda olduğunu, sonradan beşte dördünün diğer ayetle savaşçılara bırakıldığını kabul etmişlerdir. 41. ayette ganimetlerin 1/5'inin ayrılması emredilmiş ve bu payın harcanağı yerler bildirilmiştir. Ancak geri kalan 4/5'in ne yapılacağı ile ilgili bir emir verilmemiştir. Buna göre bu ayet ile 1. ayetin tamamen neshedildiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla ganimetlerin humus ayrıldıktan sonraki 4/5'i üzerindeki yetki yine Hz. Peygamber'e aittir. Hz. Peygamber'in ganimetin bu kısmı üzerindeki uygulamaları da bu kısmın doğrudan savaşçılara ait olduğu görüşünü çürütmektedir. Ganimetlerin 4/5'inin gazilere taksim edilmesi Enfâl Sûresi'nin 41. ayetine değil, Hz. Peygamber'in sünnetine dayanan bir uygulamadır.

Hz. Peygamber'in ganimet uygulamalarında, savaşla ele geçirilen menkul malların 4/5'i çoğunlukla savaşa katılan gaziler arasında taksim edilmiştir. Ancak Hevâzin ganimetlerinden savaşa katılmış olmalarına rağmen ensâra pay vermemesi ve savaşa katılmamış kimselere pay vermesi gibi uygulamaları, ganimetin humus ayrıldıktan

sonraki 4/5'inin gazilere dağıtılmasının şart olmadığını gösterir. Bu konuda yetki devlet başkanındadır.

Ganimetler ve esirler taksim edildikten sonra bunlar hakkındaki yetki, dağıtıldığı kişilere aittir. Hz. Peygamber, taksimattan sonra ganimetler ve esirler için tek başına karar almamış, almak istediği kararları mallar ve esirlerin dağıtıldığı kimselerden rica etmiştir.

Hz. Peygamber'in ganimet uygulamaları incelendiğinde, şartlar gereği hangi şekilde hareket etmek gerekiyorsa o şekilde tasarrufta bulunduğu söylenebilir. Bunun sonucunda ortaya çıkan farklı uygulamalar neticesinde ganimetler konusunda İslâm âlimleri arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber'in uygulamasında fethedilen yerlerin halkının, Müslümanların esiri olduğu şeklinde bir uygulama yoktur. Alınan esirler, savaş meydanında alınmışlardır. Buna delil olabilecek bir örnek Mekke'nin Fethi sırasında görülmüştür. Fethedilen Mekke'nin halkı için esir edilmeleri durumu söz konusu olmamış ve bunlar, İslâm Devleti'nin vatandaşı olmuşlardır. Fethedilen ülkelerin halkları, Müslüman oldularsa Müslüman, olmadılarsa zimmî statüsüyle vatandaş kabul edilmişlerdir.

Hz. Peygamber döneminde, haklarında kendilerinin de razı olduğu hakemin kararı uygulanan Benû Kurayza dışında, Hicaz civarındaki bütün Yahudi toplulukları için sürgün hükmü verildiği görülmektedir. Yahudi topluluklarının sürgün edilmeleri, Hicaz topraklarında İslâm'dan başka din bırakılmaması siyasetinin gereğidir.

Hz. Peygamber, esirler hakkında; maslahata göre en uygun gördüğü şekilde hareket etmiştir. Karşılıksız serbest bırakma, fidye alma ve Müslümanlar arasında taksim etme şeklinde uygulamalarda bulunmuştur. Esirlerin taksim edilmesinde iaşelerinin, devlet tarafından karşılanmasındaki güçlüğün etkili olduğu da düşünülebilir. İstisnai olarak uygulattığı birkaç kişinin idam edilmesi, bu kişilerin işledikleri suçların cezalarıdır.

Hz. Peygamber'in, İslâm Devleti'ne katılan topraklar hakkında bir takım farklı uygulamaları olmuştur. Bundan dolayı gerek ganimet, gerekse fey olarak ele

geçirilen topraklar konusunda âlimler tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden kimisi, toprakların da ganimet olduğunu belirterek taksim edilmesi gerektiğini savunmuş, kimisi de toprakların fey olduğunu belirterek haklarında devlet başkanının vereceği kararın geçerli olacağını savunmuşlardır. Örneğin; Hz. Peygamber'in Mekke hakkında verdiği karar nedeniyle çok çeşitli görüşler sunulmuştur.

Hz. Peygamber'in fethedilen bölgelerin toprakları konusundaki uygulamasında savaşla veya savaşsız ele geçirilen bütün toprakların, ganimet veya fey hükmüyle sahiplerinin ellerinden alınması diye bir durum olmamıştır. Sadece halkının tehcir edilmesi gibi bir durum sonucu sahipsiz kalan topraklar, ganimet ve fey gibi muamele görmüştür. Fey veya ganimet gibi muamele gören topraklar; sadece Nadîr, Hayber, Fedek gibi halkının tehcir edilmesiyle ve Kurayza gibi hakem kararı sonucu erkeklerinin idam edilmesiyle sahipsiz kalan topraklardır. Savaşılmadan ele geçirilen Nadîr ve Fedek arazileri fey olarak Hz. Peygamber'in tasarrufunda kalmış, diğerleri Müslümanlara taksim edilmiştir.

Halkının tehcir edilmesi gibi bir durumun olmadığı topraklara dokunulmayıp sahiplerinin elinde bırakılmış ve buraların halkı vergiye bağlanmıştır. Müslüman olanlardan zekât vergisi, diğerlerinden de yapılan antlaşmalar gereği vergiler alınmıştır. Örneğin, halkının sürgün edilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı Mekke, halkının elinde bırakılmış ve sonrasında Müslüman olan halktan zekât vergisi alınmıştır.

Hz. Ömer'in fethedilen yerler hakkındaki uygulaması da tamamen Hz. Peygamber'in uygulamasına muvafıktır. O da fethedilen yerlerin arazilerini sahiplerinin elinde bırakmış, buralara ganimet veya fey olarak el koymamıştır.

Hz. Peygamber, ganimetler üzerinde tasarruf yetkisini kullanmış, İslâm Dini ve ümmetinin maslahatı için ganimetlerden harcamalar yapmıştır. Dolayısıyla ondan sonraki devlet başkanlarının da bu yetkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu yetki, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi İslâm'ın ve ümmetin maslahatı için kullanılmalıdır.

Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak ganimetlerden seleb ve nefel olarak bazı askerlere özel olarak mal vermiştir. Nefelin, ganimetin hangi kısmından verildiği konusunda alimler arasında ihtilaf edilmiştir. İlgili rivayete göre yaptığımız hesaplamada nefelin, humusun humusundan verilmesi matematiksel olarak pek mümkün gözükmemektedir. Hz. Peygamber'in genel olarak ganimetler konusunda Enfâl Sûresi'nin 1 ve 41. ayetleri doğrultusunda hareket etmesine dayanılarak nefelin, ganimetten humus ayrıldıktan sonra kalan 4/5'lik kısımdan verilmiş olması en makul görüş olarak gözükmektedir

Hz. Peygamber, yine devlet başkanı sıfatıyla, at edinmeye teşvik bağlamında ganimetten, süvarilere fazla pay vermiştir. Bu da devlet başkanının ganimetler üzerindeki yetkisini gösteren bir olaydır.

Hz. Peygamber, zekâtın sarf yerlerinden olan müellefe-i kulûb sınıfına ganimetlerden de mal vermiştir. Bu sınıfa ganimet mallarından vermesi, zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği Tevbe Sûresi'nin 60. ayetinin nüzûlünden önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûb politikasını ayetten önce de uyguladığını söylemek mümkündür. Müellefe-i kulûbe verilenlerin, ganimetin hangi kısmından olduğu İslâm âlimleri arasında ihtilaflıdır. En makul gözüken görüş, verilenlerin ganimetten humus ayrıldıktan sonra kalan 4/5'lik kısımdan olmasıyla beraber müellefe-i kulûbe gerektiğinde humustan da verilmiş olabilir.

Hz. Peygamber, Enfâl Sûresi'nin 1. ayetiyle kendisine verilen yetkiyle Bedîr ganimetlerinin tamamını taksim etmiştir. Bundan sonra nâzil olan aynı sûrenin 41. ayetiyle ganimetlerden humus ayrılması emredilmiş ve Hz. Peygamber, sonraki bütün ganimetlerden humus ayırmıştır. Ayrıca Medine dışında yaşayan Müslüman kabilelere de elde ettikleri ganimetlerin humusunu ödemelerini emretmiştir.

Ganimetlerden humus ayrılması emredilen Enfâl Sûresi 41. ayet ile bu humusun Allah'a, Resûlü'ne, yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara ait olduğu bildirilmiştir. Bu ayette Allah hakkından bahsediliyor olması, humusun kamusal yönünün göstergesidir. Hz. Peygamber'in uygulamaları da humusun bu yönünü yansıtmaktadır. O, humusu, ayette bildirilen sınırlar dahilinde, Müslümanların

ihtiyaçları için harcamıştır. Hz. Peygamber'in payı, kendi geçimine ayrılan kısımdır ve bundan arta kalanı yine kamusal ihtiyaçlar için harcamıştır. Ayette bildirilen yakınların (zevi'l-kurbâ), Hâşim ve Muttaliboğulları olduğu, Hz. Peygamber'in uygulamasıyla açıklığa kavuşmuştur. Diğer üç sınıf; yetimler, miskinler ve yolda kalmışlar hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur.

Fey hukuku, Nadîroğulları'nın Medine'den sürgün edilmesiyle başlamıştır. Bunlardan kalan mallar ve araziler, o sırada nâzil olan Haşr Sûresi'nin ilgili ayetleriyle fey olarak adlandırılıp, Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır. Fedek için de Benû Nadîr gibi fey hükmü uygulanmıştır. Hz. Peygamber, vefatı durumunda, fey hükmündeki bu yerlerin miras olamayacağını, buraların kamu malı olduğunu belirtmiştir.

Fey hükümlerinin bildirildiği Haşr Sûresi'nde fey olarak ele geçirilen malların nerelere harcanacağı da bildirilmiştir. Bunlar humus ayetinde bildirilen yerlerle aynı olarak; Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara aittir. Ayrıca humustan farklı olarak burada, bu malların özellikle fakir muhacirler için olduğu beyan edilmiştir. Hz. Peygamber, fey gelirlerini fey ayetlerine uygun bir şekilde sarf etmiştir. Bir kısmını fakir muhacirlere tahsis etmiş, bir kısmını kendisi ve ailesinin ihtiyaçları için ayırmıştır. Ayrıca yolda kalmışlar için de pay ayırmış, kamunun ihtiyaçları için önemli harcamalar yapmıştır. Hz. Peygamber, fey olarak kendi tasarrufuna verilen yerlerin miras olamayacağını, buraların kamu malı olduğunu ve vefatı durumunda devlet idaresine bırakılacağını belirtmiştir.

Gayr-i müslim vatandaşlardan alınan cizye vergisi de kamu maliyesinin gelirlerinden biridir. Dayanağı Tevbe Sûresi'nin 29. ayetidir. Kur'an-ı Kerîm'de bu ayetle emredilmesinden başka hiçbir bilgi verilmemiştir. Bütün şartları ve ayrıntıları Hz. Peygamber'in sünnetiyle beyan edilmiştir. Cizye, İslâm devletinin gayr-i müslim vatandaşlarından aldığı vergidir. Tevbe Sûresi'nin başında, müşriklerin, İslâm'ın harem kabul ettiği topraklarda kalmalarının önü kapanmıştır. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber'in uygulamaları neticesinde Arap kabileleri kendiliklerinden fevc fevc İslâm'a girmişlerdir. Dolayısıyla Arap müşrikleri için cizye hükümleri söz konusu

olmamıştır. İslâm devletinin vatandaşı olan bütün gayr-i müslimler, cizye hükmüne tabidirler. Ancak sadece ödeme gücü olanlardan, maddî durumları ölçüsünde alınır.

Diğer devlet gelirlerinin sarf yerleri Kur'an-ı Kerîm'de belirtilmişken cizye gelirlerinin sarf yerleri belirtilmemiş, bunların sarfı tamamen Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Buna göre kamu gelirlerinin sarfı konusunda devlet başkanına en çok yetki verilmiş olan gelirin cizye gelirleri olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber, gelen cizye mallarını uygun gördüğü şekilde sarf etmiştir.

Hz. Peygamber devrinde gayr-i müslim tebaadan arazi vergisi olarak haraç gibi bir verginin alındığına dair açık bir delil yoktur. İslâm Devletine dahil olup, topraklarında bırakılan gayr-i müslim bölgeler cizye vergisine bağlanmıştır.

Zekât, cizye, ganimet ve fey gelirlerinin yanısıra maliyeye kalan miras malları ve bağışlar yoluyla elde edilen gelirleri de maliye gelirleri arasında değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Hz. Peygamber, yokluk ve savaş zamanları gibi zor dönemlerde Müslümanları devlet hazinesine yardım etmeleri yönünde teşvik etmiş, sahâbe de hazineye bağışlarda bulunmuştur.

Ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ile sınırları çizilen kamu giderleri için devlet başkanına önemli bir sorumluluk alanı bırakılmıştır. Hz. Peygamber, ayetlerde bildirilen sınırlara bağlı kalarak zekât, humus ve fey gelirlerini İslâm'ın ve kamunun maslahatına göre uygun gördüğü şekilde sarf etmiştir.

Hz. Peygamber devrinde kamu maliyesinin, ayetlerde bildirilen harcama yerleri dışında daha pek çok harcama kalemleri olmuştur. Bunları; idarî-siyasî, askerî, sosyal, eğitim nitelikli harcamalar şeklinde gruplandırmak mümkündür.

Sahîhayn'da tespit edilebilen; devlet görevlilerinin maaşları, esirlerin kurtarılması, gelen devlet ve kabile heyetlerinin ağırlanması ve hediyeler verilmesi, müellefe-i kulûb için zekât gelirleri dışından da yapılan harcamalar, askerî harcamalar, muhtaç kimselerin yeme, içme, barınma gibi zarurî ihtiyaçlarının giderilmesi, eldeki düşman esirlerinin ihtiyaçları, dul ve yetimlere sahip çıkılması, mal bırakmadan ölen

kimselerin borçlarının ödenmesi, evleneceklere maddî yardımda bulunulması gibi harcamalar Hz. Peygamber'in kamu harcamalarından bazılarıdır.

Hz. Peygamber, başında bulunduğu İslâm Devleti'nde oluşturduğu kamu maliyesi için bir takım ilkeler ortaya koymuştur. Bu prensiplerden Sahîhayn'da tespit edebildiklerimizi şöyle sıralamak mümkündür: Devlet başkanının devlet malının sahibi değil koruyucusu olması, devlet çalışanlarının devlet malını çalmamaları ve kendi menfaatlerine kullanmamaları, devlet çalışanlarının rüşvet ve hediye almaması, yeterli maddî güce sahip olmayanlardan vergi alınmaması, vergi mükelleflerine kolaylık gösterilmesi, vergi miktarını artırmak ya da azaltmak maksadıyla hile yapılmaması, vergi olarak kötü durumdaki malların veya en iyilerinin alınmaması, vergi toplarken zulüm edilmemesi, bütçeden ihtiyat ödeneği ayrılması, yapılacak ödemelerin bekletilmeden yapılması, kamu harcamalarının önem sırasına göre yapılması, kamu harcamalarında israftan kaçınılması.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber devrinde gelirleri, giderleri ve teşkilatıyla kamu maliyesinin temeli oluşmuştur. Hayatın gerek bireysel gerek toplumsal alanı için bir nizam ve ölçü koyan Hz. Peygamber, Medine'de kurduğu İslâm Devleti'nin maliyesi örneğiyle kamu maliyesi konusunda da bir nizam ve ölçü ile bazı ilkeler ortaya koymuştur. Çalışmamızda Hz. Peygamber devrinde kamu maliyesi ve onun bu konuda ortaya koyduğu değerler Sahîhayn'daki ilgili rivayetler bağlamında incelenmeye ve anlaşılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Algül, H. & Apaydın, H. Y. & Bardakoğlu, A. & Dönmez, İ. K. & Erkal, M. & Harman, Ö. F. (2006). *İlmihal I İman ve İbadetler*. (10. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Algül, H. (1995). *Fedek*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Apaydın, H. Y. (1998). *Humus*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Arı, A. (2013). *Yetim.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aslan, S. & Koçal, V. (2016). İslâm Kaynaklarında Devlet ve Ekonomi Düşüncesi: Teolojik, Tarihî ve Felsefî Bir Çerçeve. S. Erdoğan, A. Gedikli ve D. Ç. Yıldırım (Ed.) içinde*, İslâm Ekonomisi ve Finansı* (1-50) İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Ateş, A. O. (2007). Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 2, s. 5-94). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Avcı, C. (2002). *Kurayza (Benî Kurayza)*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aydın, M. A. & Hamidullah M. (2002). *Köle.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aykanat, M. (2015). *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar.* Yayınlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Aynî, B. E. M. (t.y). *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: İdâretü't-Tıbâati'l-Münîriyye.

Azizova, E. (2007). *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler.* Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Azizova, E. (2012). *Teymâ*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Babanzâde, A. N. & Miras, K. (1993). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. (9. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Baktır, M. (2009). *Suffe*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Balcı, İ. (1999). Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11*, 185-215.

Bardakoğlu, A. (1994). *Diyet*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Bardakoğlu, A. (1996). *Garâmet.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Bardakoğlu, A. (1997). *Hak.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Bardakoğlu, A. (1998). *Hediye.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Begavî, E. M. (t.y). *Meâlimu't-tenzîl*. (4. Baskı). Dâru Tayyibe.

Behûtî, M. B. Y. (h. 1402). *Keşşâfu'l-kına' an metni'l-iknâ'*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Belâzurî, A. B. Y. (2013). *Fütûhu'l-büldân-Ülkelerin Fethi* (Çev. M. Fayda). İstanbul: Siyer Yayınları.

Beyhakî, E. A. (h. 1344). *es-Sünen-ü'l-kübrâ ve fî zeylihi'l-cevheri'l-nakî*. Haydarâbad: Meclis-i Dâireti'l-Maârifi'l-Nizâmiyyeti'l-Kâine.

Birsin, M. (2004). *Mâverdî'nin Devlet Anlayışı.* Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Birsin, M. (2012). İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(21)*, 163-194.

Buhârî, E. A. M. (1987). *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar*. (3. Baskı). Beyrut: Dâru İbni Kesîr.

Cessâs, A. E. R. (1994). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Cici, R. (2016). Günümüz İslâm Ülkelerinde Zekât Kanunları ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış. *Din ve Hayat, 29*, 47-54.

Çalık, B. (2016). Zekât ve Temlik Esası. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5*, 60-81.

Çeker, O. (1997). *Havâic-i Asliyye*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Çiftçi, A. (2009). *Mekkî Sûreler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekât İlişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Dalgın, N. (2004). Zekât Hükümleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16(16)*, 44-72.

Dârekutnî, E. H. A. (2001). *Sünen-ü Dârekutnî*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.

Dârimî, A. E. M. (h. 1407). *Sünen-ü'd-Dârimî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Dâvudoğlu, A. (1977). *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*. (2. Baskı). İstanbul: Sönmez Neşriyat.

Demir, F. (2012). *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. (5. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Demir, Ş. (2007). Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28*, 9-30.

Demircan, A. (2016). Dört Halife Döneminde Zekât. *Din ve Hayat, 29*, 28-33.

Dımeşkî, A. M. (h. 1386). *ed-Dürrü'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Dumlu, E. (2010). İslâm'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 33*, 91-116.

Dumlu. E. (2011). Kamu Harcamaları Açısından Zekât. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36*, 217-252.

Ebû Dâvud, S. E. S. (t.y). *Sünen-ü Ebî Dâvud*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Ebû Ubeyd, K. B. S. (2016). *Kitâbu'l-Emvâl (İlk Dönem Ekonomi Yönetimi)* (Çev. C. Saylık). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Ebû Yûsuf, Y. (1973). *Kitâbu'l-Harâc* (Çev. A. Özek). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Ebû Yûsuf, Y. (t.y). *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâ'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Erdoğan, S. (2016). Zekâtın Devlet Tarafından Toplanmasının Fıkhîliği. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 28*, 417-434.

Erkal, M. (1985). İslâm'ın İlk Devirlerinde Para ve Zekât Nisâbının Hesaplanması. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3*, 79-101.

Erkal, M. (1991). *Âmil*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Erkal, M. (1992). *Beytülmâl*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Erkal, M. (1993). *Cizye*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Erkal, M. (1996). *Ganimet*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Erkal, M. (2007). Asr-ı Saadet'te Vergi. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 2, s. 289-327). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Erkal, M. (2007). Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 9*, 9-36.

Erkal, M. (2008). *Zekât Bilgi ve Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.

Erkal, M. (2013). *Zekât*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Eskicioğlu, O. (1989). Modern Vergi Anlayışı ve Zekât. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5*, 225-250.

Eskicioğlu, O. (1995). *Fakir.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Fayda, M. (1992). *Batn-ı Nahle Seriyyesi*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Fayda, M. (1992). *Bilâl-i Habeşî*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Fayda, M. (1994). *Ebû Bekir*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Fayda, M. (1995). *Fey*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Fayda, M. (2013). *Zimmî.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Gazzâlî, E. H. M. (h. 1417). *el-Vasît fi'l-mezheb*. Kahire: Dâru's-Selâm.

Güman, O. (2018). Zekât Nisabına Dair Çağdaş Yaklaşımlar. *Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 4(3)*, 62-73.

Günay, H. M. (1998). *Himâ*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Halife, B. H. (t.y). *Kitâbu't-Tabakât*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Hamevî, Y. (t.y). *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Hamidullah, M. (2007). Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 1, s. 101-114). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Hamidullah, M. (2015). *İslâm'ın Doğuşu* (Çev. M. Çiftkaya). İstanbul: Beyan Yayınları.

Hamidullah, M. (2015). *İslâm Peygamberi* (Çev. M. Yazgan). İstanbul: Beyan Yayınları.

Hamidullah, M. (2016). *İslâm'da Devlet İdaresi* (Çev. H. Aktaş). İstanbul: Beyan Yayınları.

Hamidullah, M. (2017). *Hz. Peygamber'in Savaşları* (Çev. N. E. Yurter). İstanbul: Beyan Yayınları.

Hattâbî, E. S. A. (1932). *Meâlimü's-sünen*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye.

Heysemî, N. A. (h. 1412). *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Hicâvî, E. N. Ş. M. (t.y). *el-İknâ' fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.

İbn Abdilberr, E. Ö. Y. (1980). *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*. (2. Baskı). Riyad: Mektebetü'r-Riyâd.

İbn Âbidîn, M. E. (2000). *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürrü'l-muhtâr Şerhi Tenvîri'l-ebsâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Âdem, Y. (2018). *Kitâbu'l-Harac* (Çev. O. Eskicioğlu). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İbn Asâkir, E. K. A. (1998). *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Battâl, E. H. A. (2003). *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. (2. Baskı). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

İbn Ebî Şeybe, E. A. (t.y). *Musannef*. Dâru'l-Kıble.

İbn Hacer, A. E. F. A. (h. 1379). *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.

İbn Hacer, A. E. F. A. (h. 1412). *el-İsâbe fî temyizi es-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.

İbn Hacer, A. E. F. A. (1989). *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Rafiî'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbn Haldûn, E. Z. V. A. (1996). *Mukaddime* (Çev. Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İbn Hanbel, A. (1999). *Müsned-ü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. (2. Basım). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Hazm, E. M. A. (t.y). *el-Muhallâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Hibbân, M. E. H. (1993). *Sahîh-u İbn-i Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Hibbân, E. H. M. (2017). *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ-Hz. Peygamber ve halifeler-* (Çev. H. Bekiroğlu). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İbn Hişâm, E. M. A. (2016). *Siret-i İbn Hişâm (es-Sîretü'n Nebeviyye)* (Çev. A. Öztürk). İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Huzeyme, M. E. S. (1970). *Sahîh-u İbn-i Huzeyme*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

İbn Hümâm, K. M. (t.y). *Şerhu Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Kayyim, C. (1989). *Zâdu'l-meâd* (Çev: Ş. Özen, H. A Özdemir, M. Erkekli). İstanbul: İklim Yayınları.

İbn Kesîr, E. F. İ. (1976). *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.

İbn Kesîr, E. F. İ. (1999). *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*. (2. Baskı). Dâru Tayyibe.

İbn Kudâme, A. (h. 1405). *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Mâce, M. E. A. K. (t.y). *Sünen-ü İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Manzûr, M. (t.y). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.

İbn Nüceym, Z. (1980). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbn Rüşd, E. V. M. (1975). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. (4. Baskı). Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

İbn Sa'd, E. A. M. (t.y). *et-Tabakât-ü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru Sadr.

İbnü'l-Arabî, M. (2003). *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbnü'l-Esîr, M. E. S. (1969-1972). *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rusûl*. Mektebetü'l-Halvânî, Matbuatü'l-Melâh, Mektebet-ü Dâru'l-Beyân, Dâru'l Fikr.

Kaçır, T. (2015). Zekâta Tabi Malların Nisaplarının Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Değer Bakımından Eşitliği Meselesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(2)*, 59-83.

Kallek, C. (1993). *Dânek*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (1997). *Haraç.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2001). *İsraf*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2002). *Kırat*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek. C. (2005). *Miskal*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2005). *Miskin.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2006). *Müd*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2006). *Müellefe-i kulûb.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2007). Asr-ı Saadet'te Devlet ve Piyasa İlişkisi. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 3, s. 319-371). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kallek, C. (2007). *Nevâib.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2012). *Ukıyye*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2013). *Vesk*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kallek, C. (2015). *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emvâl Kitapları*. (3. Basım). İstanbul: Klasik Yayınları.

Kandemir, M. Y. (1993). *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kandemir, M. Y. (1994). *Ebû Mûsâ el-Eş'arî*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kapar, A. (2007). Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 2, s. 101-145). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Karadâvî, Y. (1973). *Fıkhu'z-zekât*. (2. Baskı). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Karadâvî, Y. (1986). Nasların İlletlerini ve İlgili Bulundukları Ortam ve Şartları Göz Önünde Tutma Hususunda Sahâbe ve Tâbiûnun Metodları. (Çev. Y. Işıcık). *İslâmî Araştırmalar Dergisi, 1*, 41-49.

Karadâvî, Y. (2017). *Ekonomik Sorunların Çözümünde Zekâtın Rolü* (Çev. Y. Araz). İstanbul: Nida Yayıncılık.

Karâfî, Ş. A. (1994). *ez-Zahîre*. Beyrut: Dâru'l-Garb.

Karaman, H. & Çağrıcı M. & Dönmez İ. K. & Gümüş S. (2014). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. (5. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kâsânî, A. (1982). *Bedâi'u's-sanâi'u fî tertîbi'ş-şerâi'u*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Kasapoğlu, A. (2013). Kur'an ve Sünnete Göre Toplumun Evli Olmayanları Evlendirme Sorumluluğu; Evlilikte Sosyal Motivasyon. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(4)*, 35-59.

Kaya. R. (2001). Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(2)*, 67-86.

Keleş, A. (2004). "Savaşmakla Emrolundum." Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(2)*, 33-60.

Kesgin, S. (2012). "Yahudileri, Hristiyanları ve Müşrikleri Arap Yarımadası'ndan Çıkaracağım…" Hadisi Üzerine Senet ve Metin Eksenli Bir Analiz. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 12(1)*, 193-218.

Kettânî, A. (t.y). *Nizâm-u'l-hükûmet-i'n-nebeviyyet-i'l-mesmâ et-terâtîbu'l-idâriyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Koca, F. (1996). *Gulûl.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Köktaş, Y. (2015). *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler (Tespit ve Değerlendirme)*. (2. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

Köktaş, Y. (2016). *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri*. (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Köse, M. (2004). "Fî Sebîlillah" Kavramının Zekât Açısından Tahlili. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21*, 107-134.

Köse, S. (1996). İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri. *İLAM Araştırma Dergisi, 1(2),* 7-52.

Köse, S. (2006). Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 7*, 13-50.

Köse, S. (2007). Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 9*, 37-70.

Köse, S. (2008). İslâm Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 11*, 139-166.

Köse, S. (2008). *Rüşvet.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Köten, A. (2007). Asr-ı Saadet'te Suffa Ashabı. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 3, s. 261-285). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

el-Kudât, Z. M. (1996). Hz. Peygamber (a.s) Döneminde Beytü'l-Mâl. (Çev. M. N. Güler). *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2*, 215-249.

Kurtubî, E. A. M. (2003). *el-Câmi'u'l-ahkâmu'l-Kur'an*. Riyad: Dâru'l-Âlimü'l-Kütüb.

Maçin, H. (2017). Zekâtın Farziyetinin Kur'an'ın Nüzul Süreci Ekseninde Değerlendirilmesi. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 29*, 347-367.

Mâlik, B. E. (t.y). *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Mâverdî, E. H. A. (1994). *el-Hâvî fî fikhi'ş-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Mâverdî, E. H. A. (2017). *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (Çev. A. Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Merginânî, E. H. A. (t.y). *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Meydânî, A. G. D. (t.y). *el-Lübâb fî-şerhi'l-Kitâb*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Mez, A. (2014). *Die Renaissance des İslâms- Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı* (Çev. S. Şaban). (3. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

Müslim, B. H. (t.y). *Sahîh-u Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Nesâî, A. Ş. E. A. (1986). *el-Mücteba mine's-sünen*. (2. Baskı). Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye.

Nesefî, E. B. A. (2005). *Tefsîru'n-Nesefî*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

Nevevî, E. Z. Y. (h. 1392). *el-Minhâc şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*. (2. Basım). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Nîsâbûrî, H. M. (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Öner, A. (2018). Raşid Halifeler Dönemi Beytülmâl ve Oluşum Süreci. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 10(3)*, 1016-1036.

Önkal, A. (1998). *Hicret*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Özdemir, M. N. (2016). *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*. Ankara: Otto Yayınları.

Özel, A. (1995). *Esir*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Özel, A. (2003). İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 1*, 105-122.

Özen, Ş. (1996). *Habbe*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Öztürk, M. (2001). Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi -Semantik Bir Tahlil Denemesi-. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12(12-13)*, 457-487.

Râzî, F. M. (2000). *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Reşîd Rıza, M. (1990). *Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. Mısır.

Sahillioğlu, H. (1994). *Dirhem*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Sargın, İ. (2009). Toplumsal Düzen Açısından Hukuk ve Devlet. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(2)*, 157-178.

Sargın, İ. (2014). Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(1)*, 151-168.

Savaş, R. (2007). Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 3, s. 89-177). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Serahsî, M. Ş. E. (1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.

Suyutî, E. F. C. A. (t.y). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Suudî Arabistan: Mecmeu'l-Meliku'l-Fehd.

Suyutî, E. F. C. A. (1952). *Târih-u'l-hulefâ*. Mısır: Matbaatü's-Saade.

Şâfi'î, M. E. A. (h. 1393). *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.

Şen, M. (2008). *Kur'an'da Zenginlik ve Fakirlik*. Yayınlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Şeybânî, M. B. H. (t.y). *el-Asl*. Karâçî: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmu'l-İslâmiyye.

Şeybânî, M. B. H. (h. 1406). *el-Câmiu's-sağîr ve şerhuhû en-nâfiu'l-kebîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

Şeybânî, M. B. H. (t.y). *Kitâbu'l-Âsâr*. b.y.y.

Şeyh Nizâm & Cemâatu min ulemâi'l-Hindi. (1991). *el-Fetevâyı Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâm-ı'l-Â'zam Ebî Hanîfete'l-Nu'mân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Şeyhîzâde, A. G. (1998). *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mültekâ'l-ebhur*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Şimşek, Ş. (2007). *Hadis Kültüründe Ganimet.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Şîrâzî, E. İ. İ. (t.y). *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. Beyrut.

Taberânî, E. K. S. (1983). *Mu'cemü'l-kebîr*. (2. Basım). Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.

Taberî, E. C. M. (2000). *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Taberî, E. C. M. (h. 1407). *Tarihu'l-umem ve'l-mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Tahâvî, E. C. A. (1998). *Ahkâmu'l-Kur'an-i'l-Kerîm*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tahtâvî, A. B. M. (h. 1318). *Haşîye alâ Merâkı'l-felâh şerhu Nûri'l-izâh*. Mısır: Matbaâtü'l-Kübrâ el-Emîriyye Bulâk.

Tekiner, A. (2006). *Kur'an'da İnfak.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Terzi, D. (1997). *Ehl-i Kitab'ın Hukukî Statüsünün Mahiyeti ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Terzi, M. Z. (2015). Hz. Peygamber Döneminde Askerî Teşkilat. A. Demircan (Ed.) içinde, *Hz. Peygamber (sas) Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu.* İstanbul: Siyer Yayınları.

Tirmizî, M. E. İ. (t.y). *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Tuğ, S. (1967). İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü. *İslâm Medeniyeti, 1(1)*, 25-30.

Tuğ, S. (1973). Zekâtın Yeniden Merkezîleştirilmesi. *İslâm Medeniyeti, (3)5*, 30-33.

Vâkidî, E. A. M. (t.y). *Kitâbu'l-Megâzî*. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb.

Yalçın, İ. (2016). Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20(2)*, 235-270.

Yaman, A. (2009) *Seleb.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yaman, A. (2011). *Tenfîl.* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Yavuz, Y. V. (1983). *İslâm'da Zekât Müessesesi*. (5. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yazıcı, Ş. (2018). Hz. Peygamber Döneminde Âmillik. *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3*, 50-118.

Yeniçeri, C. (2007). Asr-ı Saadet'te Devlet Bütçesi. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 2, s. 333-435). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yeniçeri C. (2007). Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi. V. Akyüz (Ed.) içinde, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (C. 1, s. 407-443). (2. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yeşilyurt, Ş. (2015). İmam Ebû Yusuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı. *Maliye Dergisi, 169*, 97-117.

Yıldırım, H. (2006). *Kur'an Perspektifinde Hukukun Üstünlüğü.* Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Yıldırım, M. (2000). İslâm Hukukunda Ekonomik Hak ve Ödevler. *Diyanet İlmî Dergi, 36(3)*, 5-30.

Yılmaz, F. M. (2016). *Sünnette Medeniyet İnşası.* Yayınlanmamış doktora tezi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çorum.

Yiğit, İ. (2011). *Tebük Gazvesi*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Zebîdî, M. (t.y). *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Dâru'l-Hidâye.

Zehebî, Ş. E. A. (t.y). *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zemahşerî, E. K. M. (1979). *Esâsu'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	: Hamdi NALBANT
Doğum Yeri ve Yılı	: Ankara /1981
Medeni Hali	: Evli
Yabancı Dili	: Arapça
E-posta	: hamdinalbat@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise	: Ankara İskitler Endüstri Meslek Lisesi
Lisans	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri	: Emniyet Genel Müdürlüğü (halen)